

VAN İNSANİ VE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

VAN JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Online Hakemli Dergi/An Online Peer Review Journal

e-ISSN: 2792-0364

Yayın Aralığı/Publication Period: Yılda İki Sayı

Yayıncı/Publisher: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

ViSBiD

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Dergisi

Haziran/June 2024

Sayı/Issue 7

VAN İNSANİ VE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

VAN JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

e-ISSN:2792-0364 Haziran/June 2024 Sayı/Issue 7

Yayın dili Türkçe ve İngilizce olan hakemli ve bilimsel bir dergidir.

Yılda iki sayı (Haziran-Aralık) yayımlanır.

Makalelerin bilimsel, etik ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

&

It is a peer-reviewed and scientific journal published in Turkish and English.

It is published twice a year (June-December).

The scientific, ethical and legal responsibility of the articles belongs to the authors.

VAN İNSANİ VE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
VAN JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Yıl/Year: Haziran 2024 Sayı/Issue: 7

e-ISSN: 2792-0364

Yayın Sahibi / Publisher

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Van Yüzüncü Yıl University

Editör / Editor in Chief

Edebiyat Fakültesi / Faculty of Letters

Prof. Dr. Orhan DENİZ

Editör Yardımcıları / Associate Editors

Prof. Dr. Seyit Battal UĞURLU

Doç. Dr. Sabahattin ERDOĞAN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Orhan DENİZ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Prof. Dr. Seyit Battal UĞURLU, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Metin EREN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Seda Karaöz ARIHAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Orhan VAROL, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Sabahattin ERDOĞAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Tahsin KORKUT, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. İlhan Oğuz AKDEMİR, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Suvat PARİN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Vefa TAŞDELEN, Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Atik AYDIN, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Ayhan TEK, Muş Alparslan Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih GENCER, Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan YILMAZ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. İnönü KORKMAZ, Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal KAYA, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Macit BALIK, Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Selim ASLAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Tolga ÇIRAK, Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Nursel ASLANTÜRK, Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Osman ASLANOĞLU, Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Seda KARAÖZ ARIHAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Ufuk ELYİĞİT, Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ezgi BEŞİKÇİ, Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAKİ, Aydın Adnan Menderese Üniversitesi

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Metin EREN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin DEMİR, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Tasarım, Dizgi, Mizanpaj/Page Design

Doç. Dr. Tahsin KORKUT, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erdal POLAT, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Arş. Gör. Semih NARGÜL, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sekreteryaya / Secretariate

Dr. Öğr. Üyesi Erdal POLAT, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KARASU, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Arş. Gör. Semih NARGÜL, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

İletişim / Communication

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Kampus 65080 Tuşba / Van

E-posta / E-mail: visbid@yyu.edu.tr

Web sitesi / Web page: <https://visbid.yyu.edu.tr>

ViSBiD, MLA ve Crossref tarafından indekslenmektedir.

Modern Language Association – MLA & Crossref

7. Sayı Hakemleri / Reviewers for the 7th Issue

Prof. Dr.	Hasan ÇİÇEK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr.	Atakan AKÇAY	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr.	Deniz AŞKIN	Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr.	Fatma GÜNGÖRER	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr.	Gülsevım EVSEL	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr.	Güneş ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr.	İrşad Sami YUCA	Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr.Üyesi	Gaffar DERİN	Sıirt Üniversitesi
Dr. Öğr.Üyesi	Mehmet Ali ÇELİK	Iğdır Üniversitesi
Dr. Öğr.Üyesi	Mehmet Emin YAKUT	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr.Üyesi	Mesut GÖK	Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi
Dr. Öğr.Üyesi	Mustafa ARIKAN	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr.Üyesi	Nurperi AYENGİN	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr.Üyesi	İrfan YILDIRIM	Şırnak Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Vefa TAŞDELEN

Araştırma Makalesi
Research Article

Kutadgu Bilig'de Zihin Eğitimi
Mind Training in Kutadgu Bilig

(1-18)

Araştırma Makalesi
Research Article

Remzi HANİLÇİ

Malatya'da Sanayileşme Süreci
The Industrialization Process in Malatya

(19-40)

Araştırma Makalesi
Research Article

Selma Göktürk ÇETİNKAYA-Birkan VURAL

Genelin Yerelden Okunması: 1951 Ara Seçimleri ve Bilecik
Reading the General from the Local: 1951 Midterm Elections and Bilecik

(41-65)

Araştırma Makalesi
Research Article

Durmuş Ali ÇİRKİN-Erkan YILMAZ-Mehmet ÖZCANLI

Şanlıurfa Şehir Isı Adasının Zamansal ve Mekânsal Özellikleri
The Temporal and Spatial Characteristics of Şanlıurfa City, Heat Island

(66-95)

Araştırma Makalesi
Research Article

Aytaç AKINAY - Mehmet TOP

İstanbul Deniz Müzesi'ndeki Ahşap Levhadan Tuğra Örnekleri
Examples of Tuğra Wooden Slaps in İstanbul Naval Museum

(96-113)

Derleme Makale
Compilation Article

Begüm Özgün ERDOĞDU ASLAN

**Teknolojik Gelişmeler Bağlamında Kuşak atışması: Bir
Derleme alışması**

*Generational Conflict within the Context of of Technological Developments: A
Compilation*

(114-129)

Derleme Makale
Compilation Article

Hüsnü Akın ÖZCAN

**Esnek alışma Modeli Olan Uzaktan alışmada Sosyal Güvenlik
Hakkı**

Social Security Right in Remote Working as a Flexible Working Model

(130-153)

Derleme Makale
Compilation Article

Erdal ÖZGÜNER

Hammurabi Kanunları Işığında Eski Babil Devleti'nde Tarımsal Faaliyetler

*Agricultural Activities in the Ancient Babylonian State in the Light of the Code of
Hammurabi*

(154-167)

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBIID

*Van Journal of Humanities and Social Sciences –
VJHSS*

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 10.05.2024

Kabul Tarihi: 26.06.2024

Yayımlanma Tarihi: 30.06.2024

Kutadgu Bilig'de Zihin Eğitimi

Mind Training in Kutadgu Bilig

Vefa TAŞDELEN*

Öz

Düşünme, insanın en ayırıcı vasıflarından biridir. İnsan, düşünerek anlar, düşünerek yolunu bulur, düşünerek sorunlarını çözer. Hangi eğitim faaliyeti olursa olsun, öncelikle düşünme yetisini eğitmeyi amaçlar. Bu nedenle “düşünme eğitimi”, “çocuklarla felsefe”, “eleştirel ve yaratıcı düşünme becerileri” gibi adlandırmalar nispeten yeni olsa da, düşünme eğitimi aslında insanın tarihi kadar eskidir. Bunun böyle olmasının nedeni, bilme, anlama, yaşama, değer üretme faaliyetlerinin insanın yeryüzündeki temel konumunu tanımlıyor olmasıdır. Bilgeler, filozoflar, ahlakçılar, bilim adamları ve eğitimciler, düşünme yetisinin terbiyesine katkıda bulunan kişilerdir. Bugün de zihnin, iyilik değerleri çerçevesinde, bir yaşama kültürü ve dünya görüşü doğuracak, nihayetinde bireyin otonomisini sağlayacak ve geliştirecek şekilde eğitilmesi, düşünme eğitiminin temel hedefleri arasında yer alır. Düşünme eğitimi salt felsefeden ya da salt pedagojiden oluşmaz; her ikisinden de oluşur. Felsefe geleneği açısından bakıldığında, “düşünme eğitimi”, “çocuklarla felsefe” gibi etkinliklerin Sokrates, Platon, Aristoteles, Rousseau, Kant, Dewey gibi filozoflara geri götürülerek yapılandırıldığı görülebilir. Söz konusu yaklaşım açısından nasıl ki Batılı filozofların görüşleri “düşünme eğitimi”, “çocuklar için felsefe” kapsamında yeniden okunup değerlendiriliyorsa aynı şekilde doğulu filozofların/bilgelerin eserleri de okunabilir. İşte bu eserlerden biri, *Kutadgu Bilig*'dir. 1069 yılında, Karahanlı devletinde “has haciblik” (halkın sorunlarıyla ilgilenen ve bu sorunlardan Hakanı haberdar eden kişi) görevinde bulunmuş olan Yusuf Has Hacib tarafından yazılan eser, öncelikle düşünme yetisini eğitmek, öne çıkardığı değerlerle duyguları, davranışları ve kişiliği terbiye etmek isteyen bir çalışma niteliğindedir. Söz konusu eser, rastlantısal ve şansa bağlı bir durum olan; “uğur, baht, talih, mutluluk, devlet” gibi anlamlara gelen ve gelip geçici bir varlık olan insanın yeryüzündeki iyilik hâlini ifade eden *kul*'u, birey, toplum ve devlet hayatında nasıl sürekli hâle getirebiliriz, bunun bir yolu var mıdır, sorusuna cevap arar ve kutun sürekliliğini, bilgi, adalet, bağışlayıcılık, merhamet, cömertlik, yumuşak huyluluk, sabır, metanet gibi erdem değerlerinde bulur. *Kul*'u sürekli kılmak böyle bir zihin durumunu ve ruh yüceliğini gerektirir. Bu da ancak düşünme yetisini eğitmek ve etkin hâle getirmekle gerçekleştirilebilir.

Anahtar Kelimeler: *Düşünme Eğitimi, Kutadgu Bilig, Kut, Bilgi, Erdem.*

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, e-posta: vefatasdelen1@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3937-3413

Atf / to cite: Taşdelen, V. (2024). “Kutadgu Bilig'de Zihin Eğitimi”. *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBIID*. 7, 1-18. DOI: 10.62068/visbid.1482160

Abstract

Thinking is one of the most distinguishing characteristics of humans. Man/woman can understand through thinking, find his/her way through thinking and solve inherent problems after giving some thought. Any educational activity, regardless of its type, initially aims to train the ability of our thinking. Thus although there are relatively new definitions such as “education of thinking”, “philosophy with kids”, “critical and creative thinking skills” education of thinking is in reality as ancient as the roots of humanity. The reason is activities such as knowing, understanding, living, and creating value collectively delineate man’s main mission on the earth. Scholars, philosophers, ethicists, scientists and educators are those who contribute to the development of thinking ability. Currently, training of the mind within the frameset of goodness values so as to create a culture of living and worldview to the end of eventually liberate and improve the person is among the key objectives of education of thinking. Education of thinking does not merely consist of philosophy or purely pedagogy; it is the combination of both. From the view of philosophy tradition, it is witnessed that actions such as “education of thinking”, and “philosophy with kids” are structured in relation to philosophers Socrates, Plato, Aristotle, Rousseau, Kant, and Dewey. From this approach, as is possible to reconstruct Westerner philosophers’ views with respect to “education of thinking”, “philosophy for kids” it is similarly viable to reconstruct the works of oriental philosophers/scholars. One of these works is *Qutadgu Bilig*. Written in 1069 during the reign of Karahanlı state by Yusuf Khas Hajib whose mission was “has haciblik” (caring for the problems of commoners and informing khan –the ruler- about their issues) basically stands out as a piece of literary work aiming to educate thinking ability and discipline one’s emotions, behaviors and personality with the highlighted values. This work attempts to answer the question how to make *qut*, a coincidental and luck based condition; meaning “gizmo, fate, fortune, happiness, state” and representing state of goodness of men whose existence is only temporary as a permanent entity in humans’, society’s and state’s life and if it can be achievable at all; the work attributes the continuity of *qut* (Bliss-Joy-Happiness) in values of virtue such as knowledge, justice, forgiveness, compassion, generosity, tender, patience and perseverance. To ensure the continuity of *qut* requires such a higher mental state and holy spirit. That is only viable through educating and activating one’s thinking ability.

Keywords: *Education of thinking, Yusuf Khas Hajib, Qutadgu Bilig, Qut, Knowledge, Virtue.*

Giriş

Değerler eğitimi gibi düşünme eğitimi de günümüz pedagojisinin öne çıkan konuları arasındadır. Analitik düşünme, pozitif düşünme, yansıtıcı düşünme, eleştirel ve yaratıcı düşünme gibi her biri düşünmenin farklı tür ve biçimini ifade eden zihinsel etkinlikler, düşünme eğitiminin çerçevesi içinde yer alırlar. Günümüzde düşünme eğitiminin öne çıkmasının temel nedenlerinden biri, çocuklara ve onların eğitimine verilen değer yanında yeryüzündeki insanlık ruhunun gelişmesinde düşünme eğitiminin oynayabileceği rolün daha yakından anlaşılmış olmasıdır. Bunun yanında gençlerin ve hatta yetişkinlerin düşünme becerilerinde gözlemlenen yetersizlik, “çocuklar için felsefe”, “eleştirel ve yaratıcı düşünme” gibi sonuçta her birisi düşünme becerilerinin eğitimi amaçlayan faaliyet alanlarının doğmasına yol açmıştır.

“Düşünme eğitimi” yaklaşımları nispeten yeni olsa da düşünme terbiyesi insanlık tarihi kadar eskidir. Bunun nedeni, bilme, anlama, yaşama, değer üretme faaliyetlerinin insanın yeryüzündeki konumunu tanımlıyor olmasıdır. İnsan, hep düşünme, bilme ve anlama yetisiyle birlikte varoluştur; bu temel konumdan uzaklaştığında insan olma özelliğinden de uzaklaşmıştır. Mevlânâ, “İnsan düşünceden ibarettir” derken (Mevlânâ, 1985: 299), Pascal, “Ben elsiz ayaksız bir insan düşünebilirim, ama düşüncesiz insan düşünemem; bu ancak bir taş ya da yırtıcı hayvan olurdu” derken (Pascal, 1966: 22), düşünme yetisinin insanın insan olmasındaki payına da dikkat çekmişlerdir. Aynı şekilde Türk-İslam kültürünün temel eserlerinden biri olan *Kutadgu Bilig (KB)*’de de akılsız, düşüncesiz, bilgisiz insanın insanlıktan uzaklaşacağına, giderek hayvana, taşa toprağa benzeyeceğine dikkat çekilir (*KB*, 139). Akıl unsuru, insanın insan olmasındaki merkezi konumu ile *Kutadgu Bilig*’de en yüksek derecede yer alır. Akıl, insanlığı aydınlatan ışık, iyiliğin kapılarını açan anahtar olarak görülür; akılsız kişilerin boşlukta kalacağı ve insan olma potansiyellerini yitireceği düşünülür. Konuşma, bilme, anlama, değer, ahlak ve hukuk üretme, kültür ve medeniyet unsurları ortaya koyma, düşünme faaliyetinin ürünleridir. Bu öneminden ötürü öteden beri insanın düşünme yetisini eğitmek en önemli faaliyetler arasında yer almıştır; ancak yine de bu o kadar kolay olmamıştır. Günümüzde geline uygarlık seviyesinde bile insanoglunun kendisi ve içinde yaşadığı evren için hâlâ en büyük tehlike oluşu, bu zorluğu göstermektedir. İnsanlık tarihinde görülen peygamberler, bilgeler, filozoflar, ahlakçılar, bilim adamları ve eğitimciler, düşünme yetisini, bireyin mutluluğunu, yaratıcılığını, verimliliğini ve özerkliğini tesis edecek şekilde terbiye etmeyi amaçlamışlar, bunun için mücadele vermişlerdir.

Düşünmenin bir değil, pek çok yolu vardır; ancak her düşünme faaliyeti eninde sonunda bilmeyi, anlamayı, kavramayı, sorun çözmeyi ve üretimi amaçlar. Bu unsurlar düşünme faaliyetinin kalitesini de gösterir. Şu hâlde düşünme eğitimi doğru/uygun düşünme tutumları geliştirme konusunda kişinin aklını terbiye eden bir eğitimidir. Buna göre akıl, bir düşünme yetisi olarak, eğitime, bilgilendirilmeye, biçimlendirilmeye gereksinim duyar. Denilebilirse o işlenmemiş madenler gibidir; düşünme eğitimi ile biçimlendirilmesi, eleştirel ve yaratıcı düşünce tutumlarının kazandırılması gerekir.

Türk bilgelik geleneğinin en önemli eserlerinden biri olan *Kutadgu Bilig*, Yusuf Has Hacib tarafından 1069-1070 yıllarında yazılıp Karahanlı hükümdarı Uluğ Buğra Kara Han'a sunulmuştur (KB, 1959: 2). Bu tarih, yine aynı topraklarda doğmuş, belirli bir süre oralarda yaşadktan sonra Bağdat gibi dönemin bilim, felsefe ve kültür merkezine göç etmiş bir başka bilgenin, Kaşgarlı Mahmut'un *Divan-ü Lügat-it-Türk*'ü yazmakta olduğu; yine Bağdat, Nişabur, İsfahan, Rey, Herat gibi kültür merkezleri başta olmak üzere Nizamiye Medreseleri'nin açıldığı, Ahmet Yesevi'nin manevi ve ahlaki değerler çerçevesinde bir eğitim ve terbiye hareketi oluşturduğu, daha sonraki dönemlerde de sürecek olan "Asya aydınlanması" olarak nitelendirilebilecek bir dönemdir. Yusuf Has Hacib, Karahanlı devletinin "has hacib"i olarak görev yapmış, dönemin bilge kişilerinden biridir. *Kutadgu Bilig*'den başka bir eseri günümüze ulaşmamıştır. Bu eser, daha Platon'la başlayıp günümüze doğru aktarılıp gelen, devlet ve toplum felsefesi konusunda yazılmış önemli eserlerden biridir. Yusuf Has Hacib'in Platon ve Aristoteles'ten haberi olup olmadığı konusunda kitapta herhangi bir ifade geçmez; bununla birlikte "adap/erdem" kavramı etrafında örüntülendirdiği "insan", "adalet", "devlet", "düzen" ve bütün bunlara temel teşkil edecek şekilde "bilgi" değeri açısından benzeşen görüşlerinin olduğu görülebilir. Bu filozofların görüşlerinin ona doğrudan olmasa bile en azında Farabî yoluyla ulaşmış olduğu düşünülebilir. 6645 beyitten oluşan eser, bir hikâye çerçevesinde bilgeliği, adaleti, cömertliği ve cesareti temsil eden hükümdar Kün-Doğdı; aklı, bilgeliği, sağduyu ve mahareti temsil eden vezir Ay-Toldı ve Öğdülmiş, zühdü ve akıbeti temsi eden Odgurmış arasında geçen yaşantı, konuşma ve mektuplaşmalardan oluşur.

Bu makalenin temel sorununu *Kutadgu Bilig*'de geçen düşünme eğitimi konusu oluşturacaktır. Düşünme eğitiminin ne olduğu, *Kutadgu Bilig*'in düşünme eğitimine nasıl bir yaklaşım getirdiği, aklı hangi yöntem ve tekniklerle eğitmek istediği, düşünme yetisi ile gündelik hayat arasında nasıl bir ilgi kurduğu, bu eğitimle nasıl bir insan tipi yetiştirmeyi amaçladığı sorularına cevap aranacaktır. *Kutadgu Bilig*'in bugün elimizde bulunan en eski nüshaları, muhtemelen 13. yüzyılda yazılan (istinsah edilen) Fergana nüshası, 14. yüzyılda yazılan Kahire nüshası ve 15. yüzyılda yazılan Viyana nüshasıdır (bkz. Dankof, 2015: 270, Tekin, 1989: 68). Bu araştırmaya, Reşit Rahmeti Arat'ın 1959 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan, daha sonraki çeviri ve sadeleştirme çalışmalarında da kaynaklık eden *Kutadgu Bilig* metni esas alınacaktır.

1. Kut Bilgisi

"Kut" ya da "kutluğ"un, *Kutadgu Bilig*'le aynı zaman dilimi içinde yazılmış olan Türk dilinin ilk sözlüğü niteliğindeki *Divanü Lügat-it-Türk*'te "uğur", "baht", "talih", "mutluluk", "devlet" gibi anlamlarda kullanıldığı görülebilir (Kaşgarlı, 1998: 92, 320, 304, 508). Bir beyitte, "Tanrım bir kuluna kutluluk ve ululuk verirse her gün onun işi yükselir" der (Kaşgarlı, 1998: 320). Buna göre *kut*'un kişide, toplumda, devlette farklı yansımaları vardır. *Kutadgu Bilig*'in anlam bütünlüğüne bakılırsa, bu yansıma, devlette adalet; toplumda refah, bireyde mutluluk şeklinde ifade bulur. Ancak hepsinde ortak olan özellik, değer ve bilgidir. *Kut*, ancak bilgi ile bulanık, kapalı, şansa ve rastlantıya bağlı bir durum olmaktan çıkarak açıklığa kavuşur, bilinçli bir yaşantıya dönüşür. *Kut*'ta öne çıkan mutluluk, yalnız bu dünyadaki mutluluğa değil, kitabın genelinde ortaya çıkan iki katmanlı ontolojide

görülebileceği şekilde, “her iki dünya mutluluğuna” işaret eder. Eserin insan, devlet, toplum ve ahlak anlayışı, bu varlık anlayışı bağlamında şekillenir.

Söz konusu eser, *kut* üzerine geniş açıklamalarla başlar. Ona göre *kut* talihin bir ihsanıdır ve gelip geçici bir şeydir; bugün var yarın yok, bazısında var bazısında yoktur. İstikrarı ve sürekliliği olan bir şey değildir. Eserde onun bu hareketliliğini anlatabilmek için “top” metaforu kullanılır. Top nasıl ki olduğu yerde kalmaz, oradan oraya yuvarlanıp durursa, aynı şekilde kut da sürekli konum değiştirir; kuş gibi farklı dallara konar. Bu nedenle, kişi *kut*’a bağlanmamalı, inanmamalı ve güvenmemelidir (KB, 58). Hayatın değişkenliği, zamanın gelip geçiciliği *kut* konusunda kişiye fikir verebilir. Her şey gibi güzel günlerin de gelip geçici olduğu unutulmamalıdır. Fanilik bilinci bir yandan hayatın bilinçle, yeniden ve daha iyi yaşanmasını mümkün kılarken bir yandan da zor zamanlara hazırlık sağlar. Yusuf Has Hacib, geçici zevkleri değil, kalıcı erdem değerlerini yüceltir. Kalıcı erdem değerlerinin anahtarı olarak da “bilgi”yi görür. “Bilgisize saadet ve ikbâl gelirse, bil ki bu saadet onda sürekli olmaz” der (KB, 131). Bu durumda *Kutadgu Bilig*, rastlantısal ve şansa bağlı bir durum olan *kut*’u, birey, toplum ve devlet hayatında sürekli hâle getirebilir miyiz, bunun bir yolu yordamı var mıdır, sorusuna cevap arar ve kutun sürekliliğini, bilgi, adalet, merhamet, iyilik, cömertlik, ölçülülük, cesaret, sabır, metanet, hoşgörü gibi erdem değerlerinde bulur. *Kut*’u sürekli kılmak bir bilgeliği, bir bilinç uyanıklığını ve ruh yüceliğini gerektirir.

2. *Kutadgu Bilig*’de Eğitim

Devlet ve toplum felsefesiyle ilgili yazılmış eserlerde yönetim biçimi, adalet, toplum düzeni gibi konuların yanında bir de eğitim sorununa yer ayrılır. Platon’un *Devlet*’inde ve *Yasalar*’ında (1988: 24) olduğu gibi Aristoteles’in *Politika*’sında (1926: 300-301), Farabi’nin *Erdemli Şehir* ve *Mutluluğun Kazanılması* (1974: 38-40) isimli eserlerinde de bu özelliği görebiliriz. Daha sonra yazılan ütopyalarda da devlet sistemi içinde eğitimin yerinin ne olduğu konusu ele alınır. Bu önemlidir, zira eğitim toplumu, düzeni, devleti yöneten ve sürdüren zihniyetin yeniden üretilmesi olarak görülür. Platon’da da yöneticileri, aynı şekilde askerleri ve üretici halkı belirleyen ve yetiştiren eğitimidir. Aristoteles’te yasayı yapan, yönetimi elinde bulunduran en üst düzeyde eğitilmiş insanlardır; aynı zamanda toplumsal düzeni ve organizasyonu yapılandıran, sürdüren, halkı toplumsal düzen ve yasalar konusunda bilgilendiren; toplumun adet, gelenek ve inanışlarını canlı tutan da yine eğitimidir.

Kutadgu Bilig bir siyasetname, bundan önce de bir eğitim ve yaşama kültürü kitabıdır. Onun öncelikli amacı bilgili, basiretli, uzak görüşlü, erdemli, adaletli kişilerin örnek şahsiyetler olarak yetişmesine katkı sağlamaktır. Reşid Rahmeti Arat, Yusuf Has Hacib’in bu eseri, özellikle gençlere faydalı olması, onları eğitip geliştirmesi amacıyla yazdığını söyler (Arat, 1959: IX). Yusuf Has Hacib, kitabın bu özelliğini öne çıkarmak için, “Senin bir oğlun ya da kızın doğarsa, onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma. [...] Oğul-kıza bilgi ve edep öğret; bu her iki dünyada da onlar için faydalı olur.” diyerek kendi zamanınının eğitim koşulları çerçevesinde pedagojik bir tutum sergiler (KB, 326).

Eğitimin yaşı yoktur, ancak ona en çok ihtiyaç duyanlar çocuklar ve gençlerdir. “Çocuk bilgi isterse öğrenmeye küçük yaştan başlanmalıdır. İnsan, küçük çocuk iken, bilgi öğrenir ve büyüyünce, dileğine kavuşur. Bilgi, fazilet, iyi tavır ve hareketi insan öğrenir ve böylece gidişi düzelir” (KB, 139). Çocuğu öğretmek, terbiye etmek büyüklerin temel görevidir (KB, 137). Küçük yaşlarda elde edilemeyen bir tutum ve davranış biçimi büyüyünce de elde edilemez. Nitekim *Divanü Lûgat-it-Türk*'te *kurug yığaç egilmes* (kuru ağaç eğilmez) şeklinde ifade bulan “Ağaç yaşken eğilir” atasözü de geleneğin ve halk bilgeliğinin bu konudaki açık anlayışına işaret eder (Kaşgarlı Mahmud, 1999: 198). Yusuf Has Hacib şöyle der: “Baba oğlunun yetişmesi için emek sarf ederse, oğlu o terbiye altında iyi olarak yetişir. Baba oğlunu sıkı bir terbiye altında yetiştirirse, annesi ve babası bundan dolayı saadet duyar. Eğer onu sıkı bir terbiye altında yetiştirecek biri bulunmazsa, çocuk heder olur; sen artık ondan ümidini kes. Babası âlim ve zeki ise oğluna daima sıkı bir terbiye vermelidir; bunun usulü, çaresi budur. Tecrübeli, yaşını başını almış ve çocuk sahibi insan ne der, dinle: Kimin çocukları naz içinde yetişirse o kimseye ağlamak düşer, keder ona mukadderdir. Baba çocuğunu küçüklüğünde başıboş bırakırsa, kabahat ve suç çocukta değil, babadadır. Çocukların tavrı, hareketi kötü ise, o kötülüğü baba yapmıştır; çocuğu iyi olmaktan mahrum eden odur. Baba çocuğunu sıkı bir terbiye altına alıp ona her şeyi öğretirse, çocuğu yetiştirip büyütünce, sevinir. Ey baba, çocuğunu sıkı terbiye et; arkadan gelenler sana gülmeyinler. Çocuklara fazilet ve bilgi öğretmeli ki, onlar iyi ve güzel yetişsinler” (KB, 98).

Soyluluğun, özgürlüğün, asaletin bir kader olarak belirlediği eski dönemlerde kuşkusuz doğuştan getirilen özellikler önemlidir. Doğuştan asil ve özgür doğmuşsanız, hayatınız boyunca soylu, asil ve özgür birisi olarak yaşarsınız; aynı şekilde köle, köylü, sıradan kişi olarak doğmuşsanız, hayatınız yine o şekilde sürüp gider. Geleneksel Türk ve İslam kültüründe sınıfsal ayrımlar her ne kadar kesin, katı ve değişmez nitelikte ortaya çıkmadıysa da yine de toplumsal yapının oluşmasında etkili olmuştur. *Kutadgu Bilig*'de soyluluk sadece doğuştan getirilen bir özellik olarak görülmez, “ahlaksal arılık”, “iyi ve erdemli bir soydan gelme” anlamında da kullanılır; soyu ve kökü temiz insanların iyi olacağı, yöneticilerin de bu tür insanlardan olması gerektiği hususu üzerinde durulur (KB, 183). “Bey, doğarken beylikle doğar; görerek öğrenir ve böylece işlerin hangisinin daha iyi olduğunu bilir” (KB, 147). Eserde, bir yandan bilgiyi öğrenmek için gösterilen çaba yüceltilirken diğer yandan da hikâyenin kahramanlarından Ay-Toldı'nın bilgi ve eğitimle kendi sınıf ve statüsünü nasıl değiştirdiği anlatılır.

Kutadgu Bilig'de eğitim bağlamında, John Locke (2013: 311)'un “beyaz sayfa” (*tabula rasa*) kavramını hatırlatacak şekilde bilginin kaynağı konusunda kısa bir sorgulama da yer alır: Bilginin kaynağı yaşantılar, deneyimler ve öğrenmelerdir. İnsan doğuştan bilgi getirmez, bilgiyi öğrenme yetisi getirir (KB, 138). Bilgi, insanın kendini inşa etme ve eğitmeye yönelik sonradan edindiği kazanımlardır; kimse doğuştan bilgili ve eğitilmiş doğmaz. *Kutadgu Bilig*'de “İnsan akıldan başka bütün faziletleri öğrenir ve böylece gelişir”, “İnsan doğuştan âlim doğmaz, sonradan öğrenir; dil doğuştan konuşmaz, zamanla konuşmaya başlar” gibi ifadeler geçer (KB, 129, 291). *Kutadgu Bilig*'in ısrarla üzerinde durduğu konu, insanın ancak eğitimle insan olma kapasitesini etkin hâle getirebileceği hususudur. Bu yetenek ve kapasite “tanrı vergisi” anlamında “gönül” olarak geçer (KB, 139). Eğitim, hem doğuştan getirilen yetenek ve kapasite, hem de bilmeyi ve öğrenmeyi istemek anlamında

“gönüllü” olmayı gerektiren bir etkinliktir. Bu anlam, Arapça “talep etme” fiil kökünden gelen “talebe” (öğrenmeyi isteyen kişi) adlandırmasıyla daha da açık hâle gelir.

3. *Kutadgu Bilig’de Düşünme Eğitimi*

Felsefenin kendini kendi tarih ve geleneği üzerine inşa etme faaliyeti dikkate alındığında, “düşünme eğitimi”, “çocuklarla felsefe” gibi etkinliklerin Sokrates, Platon, Aristoteles, Rousseau, Kant gibi klasik filozoflara değin geri götürüldüğü görülebilir. Nasıl ki Batılı filozofların görüşleri “çocuklarla felsefe” kapsamında yeniden ele alınıp değerlendirilebiliyorsa, aynı şekilde Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd, İbn Miskeveyh, İbn Haldun, Mevlâna, Kınalızâde Ali gibi İslam filozof ve bilgelerinin eserleri de çocuklarla felsefe bağlamında yeniden okunabilir. Bu kapsamda Yusuf Has Hacib’in *Kutadgu Bilig* isimli eseri üzerinde de durulması, yeniden okunması gereken eserlerden biridir; zira o, öncelikle düşünme yetisini eğitmek, bu şekilde duyguları, davranışları ve kişiliği terbiye etmek isteyen bir eserdir. Düşünme yetisi, onda dünyayı, hayatı ve ölümü anlamakla ilgilidir. İnsan yaşamı sadece dünyayı kapsamaz; onda fizik ve metafizik bir arada bulunur. Bu iki katmanlı ontoloji, öncelikle ahlaki bir tutum ve yaşama kültürü olarak ortaya çıkar; zira hayat, dünya ile sınırlı görülmez. İyi eylem sonluyu sonsuza, maddi olanı manevi olana, bu dünyayı öte dünyaya bağlayabilen eylemdir.

Platon, *Sofist* ve *Yasalar* diyaloglarında insanın ruhsal/zihinsel, duygusal, ahlaksal ve bedensel olarak eğitilmesi gerektiğine işaret eder. Ona göre eğitilmemiş insan, hastadır (1892: 304 - 1988: 21). *Kutadgu Bilig’de* de aynı şekilde cehaletin bir hastalık olduğu, kişinin bilgi ve eğitimle nasıl şifaya kavuşabileceği konusu üzerinde durulur: Şöyle der: “Bilgiyi bilen insandan hastalık uzaklaşır; bilgisiz insan hep hastalıklı olur; hastalık tedavi edilmezse insan ölür. Ey bilgisiz! Git hastalığını tedavi ettir” (KB, 22-23). Yusuf Has Hacib, bu hastalığı sadece kişiye özgü bir durum olarak görmez, kapsayıcı bir illet olarak devlet ve toplum hayatında da görür. Yöneticilerin akıl ve bilgi ile devleti cehalet hastalığından kurtarıp şifaya kavuşturması gerekir (KB, 162). Eğitim zihni, duyguları ve bedeni terbiye etmesiyle zaten bir bütün olarak düşünme ve değer eğitimidir. Bilgi, akıllı kılma, düşünme etkinliğini başlatabilmek için gereklidir. Bilgi ve düşüncenin birlikte ele alınması gerekir; ancak bilgi sayesinde düşünme edimi gerçek ve doğru bir yolda ilerleyebilir. Yeterli bilgi birikimi yoksa akıl kendini geliştirecek güç ve kaynaktan yoksun kalır. Buna göre bilgi aklın kendisiyle kendini aktif hâle getireceği temel malzemelerden biridir. Bu durum, “İnsan işe başlarken bilgi ile başlar ve akıl ile sona erdirir. Bilgi olmazsa akıl işe yaramaz” diye dile gelir (KB, 149). Zihnin öğütterek ürüne dönüştüreceği, kendisiyle farklı alanlara yol bulacağı temel güç, bilgidir. Zihin; bilgi ve düşünceyle kendi karanlığından kurtulur. *Kutadgu Bilig’de*, özellikle toplumu yöneten kişilerin bilgi ve düşünce birikimi açısından donanımlı olmaları gerektiği hususu üzerinde durulur: “Beyler işlerinde yanılırlarsa onların beyliği hastalanmış demektir, tedavi edilmesi gerekir. Beylik hastalığının tedavisi ise akıl ve bilgi iledir, onu akıl ve bilgiyle iyileştir. Akıllı ve bilge hükümdarların her iki dünyada da makamı yüksek olur. Her iki dünyayı bulan insan kutlu olur (KB, 149).

Bilgi, *Kutadgu Bilig’de* teorik ve pratik bağlamda ortaya çıkar. Öncelikle dünyayı, evreni ve insanı aydınlatma konusunda ortaya koyduğu bir değer vardır. Bilgi bilmek, insanın kendisindeki ve evrendeki sırrı anlaması, kendisini ve evreni yine kendisine aydınlık kılması, varlığın örtülerini

aralamasıdır. Bilgi bilmek, hakikate ermektir. İnsan olmanın anlamı, bedensel aktivitelerden çok zihinsel kavrayışta ve duygusal arılıkta ortaya çıkar. Bu teorik ve pratik kavrayış, “İnsan öğrenerek âlim olur. Bilgi sahibi olduktan sonra her işi yoluna girer” şeklinde dile gelir (KB, 291). Bu anlamda bilmek sadece bilgi bilmek değil aynı zamanda yapabilmek, üretebilmek, çözebilmektir de. Güçlükler önce bilgi ve düşünce ile çözülür. *Kutadgu Bilig*'de ne zaman, hangi çağ ve devirde olursa olsun, insan için iyi yaşantının, bilgi, güzel düşünce ve iyi sözle mümkün olabileceği, yüksek konuma ancak bu erdem değerleri sayesinde erişebileceği vurgusu vardır. Sözün yürüyecek yolu bittiğinde, savaş ve şiddet gibi insan ruhunun inceliklerini yansıtmayan seçenekler ortaya çıkar. Ancak insanın ruhsal ve zihinsel dünyasında, her şeyden önce sözün iş görmesi, sorunun sözle ele alınması ve yordanması gerekir (KB, 26-27). Yusuf Has Hacib şöyle der: “Bütün kör düğümler bilgi ile çözülür; bilgi bil, anlayışlı ol, akıl ile yaşa. Bilgi ile iş gör, sözün doğru olsun; öğrenmekte devam et, bugününü boş geçirme” (KB, 233). Bilme arzusu ve isteği her an aktif, kişi öğrenmeye her an hazır olabilmeli; sadece kitabın ve öğretmenin değil, hayatın da öğrencisi olabilmelidir. Yusuf Has Hacib, “ya öğrenen ol ya öğretene” der. Bunun dışında kalmak insani hasletleri zayıflatır ve kişiyi yavaş yavaş koyu bir karanlığa doğru sürükler.

Bilginin ve deneyimin işlenmesiyle oluşan düşünce, gündelik hayatın bütün alanlarını kucaklar; yönetim, ahlak, adalet ve mutluluk gibi temel konularda insana bakış ve yön kazandıran bir etkinlik olarak ortaya çıkar. Düşünme eğitiminde hakikatin anlaşılması ve araştırılmasına yönelik “teorik düşünme” ile yapıp etmeye, gündelik hayatın problemlerini çözmeye yönelik “pratik düşünme”nin bir arada olduğu görülebilir. Başta devlet ve toplum işlerinin uygun şekilde ilerleyebilmesi için öncelikle uygun bir düşünme faaliyetinin gerçekleşmesi gerekir. Düşünme faaliyetine kendi hayatını erdemli ve verimli şekilde sürdürebilmesi için herkesin ihtiyacı vardır; ancak devleti ve toplumu yönetenlerin ona daha fazla sahip olması gerekir. Düşünme yetisini en iyi şekilde eğitip aklını etkin kılabilen kişi hakikati daha iyi kavrayabilme, adaleti ve düzeni, *kenf*'u ve mutluluğu en iyi görebilme kapasitesiyle Platon'un “bilge kral”ı ile benzeşir. Buna göre hayır ve adalet, mutluluk ve refah bilgi ve düşünceden; yıkım ve zulüm ise bilgisizlik ve düşüncesizlikten kaynaklanır. Yöneticinin bilgili ve düşünme yetisi etkin birisi olması gerekir; aynı şekilde birlikte devleti yönettiği ve topluma düzen verdiği kişiler de bilgi ve bilgelikten pay almış; doğru düşünebilme, doğru hüküm verebilme, doğru kararlar alıp doğru seçimler yapabilmeye sahip kişiler olmalıdır. Aklın ve sağduyunun temsilcisi Ögdülmiş bir yönetici adayına şöyle tavsiyede bulunur: “Münasebette bulunacağın diğer bir zümre de âlimlerdir; onların ilmi halkın yolunu aydınlatır. Onları pek çok sev ve onlardan hürmetle bahset; çok veya az, onların bilgilerini öğren. Faydalı ve zararlı şeyleri birbirinden ayırt ederek, doğru ve temiz yol tutan bunlardır; mümkünse, ilimlerini öğren ve bilgilerini bil; onlara iyilik yap ve yardımda bulun. Dünyada bu âlim ve hâkimler olmasa idi, ekilmiş olsa bile yerden yiyecek çıkmazdı. Onların ilmi halk için bir meşale oldu; geceleyn meşale yanarsa insanlar yolu şaşırılmazlar. [...] Onlara karşı kaba ve sert bir dil kullanma; tuz-ekmek yedir [ihşanda bulun], saygı göster ve hürmet et. Onları dinle ve bilgilerine göre hareket et; tavır ve hareketleri hakkında arkalarından dedi-kodu yapma. [...] Bunları koyun sürüsünün koçu telaki et; onlar başa geçip sürüyü doğru yola götürsünler. Bunlar ile münasebet kur ve iyi geçin; böylece saadete kavuşarak iki dünyada mes'ûd olursun” (KB, 314).

Görüleceği üzere *Kutadgu Bilig* insanlar arasındaki bireysel farklılıklara dikkat çeker ve bunu temel bir ilke olarak göz önünde bulundurur. Eğitimde bireysel farklılıkların öne çıkarılması oldukça çağdaş bir yaklaşımdır; asıl olan bireyin kendi kapasitesi doğrultusunda, kendi hızında, kendi yetenek ve eğilimlerine uygun şekilde öğrenmesidir. Yusuf Has Hacib şöyle der: “Bir olan Tanrı insanoğlunu yarattı; bunlar arasında büyük var, küçük var, kötü ve iyi adlı olanlar var. Bilgili, bilgisiz, fakir ve zengin var; akıllı, akılsız ve küstah var.” Her bir birey diğerlerinden farklı olarak kendine özgü bir özellikle dünyaya gelir. Bazılarının eğitilebilirlik özelliği diğerlerinden daha fazla, bazılarının daha düşüktür. Farklı doğal insanların yetenekleri ve düşünme kapasiteleri de farklıdır. Bu yaklaşımda, bireyselleştirilmiş eğitimin, neredeyse günümüz anlayışını yansıtacak derecede öne çıktığını görebiliriz. Bireysel farklılıklar sadece eğitimde değil, yönetimde, hatta hayatın bütün alanlarında söz konusudur. Bu konu şu şekilde geçer: “Beyin [hakanın] nasıl olması gerekir ki bunların [birbirinden çok farklı özelliklere sahip insanların] başına geçsin, memleket düzene girsin, halk zenginleşsin; göçtüğü zaman da iyi nam bıraksın” (KB, 146). İnsan doğası ve yönetim sorunu, önemli bir konudur. Farklı tabiattaki insanların bir arada ve barış içinde nasıl yaşayabilecekleri bugün de çağdaş yönetim biliminin temel sorunlarından birisidir. Benzer şekilde farklı doğal öğrencilerin, kendi özellik ve eğilimlerine uygun şekilde nasıl eğitilebilecekleri, çağdaş pedagojinin en çok üzerinde durduğu konular arasındadır.

Doğuştan getirilen kapasite konusunda kişinin bir etkisi ve tercihi olamaz; ancak düşünme kapasitesini etkin hâle getirecek çabayı bizzat kendisinin sergilemesi gerekir. “Bilgi ve akıl insan için köstek [denetleyici]’tir; [onun] hareketi doğru ve işleri ölçülüdür. Merhametli Tanrı seçmiş olduğu kulunun hareketini ve dilini akıl ile kösteklemiştir. Akılsız ölüdür, akıllı ise diridir; akıl insanları bu şekilde birbirinden ayırır. İnsan, gece gibi karanlık bir evdir; akıl bir meşale gibi onu aydınlatır. Her türlü iyilik akıldan gelir; insan bilgi ile büyür ve temayüz eder. İnsanoğlu bu ikisi ile yükselmiştir; o doğruluk yolunda bu iki şey ile muvaffak olur. Bilgiden daha büyük başka ne vardır? İnsanı hayvandan ayıran şey bilgidir; insanoğlu bilgi ile hâkim vaziyete geçmiştir. Yürü hayvan olma; akıllı ol ve bilgi öğren; bilgi ile söyle, sözün muteber olsun” (KB, 33, 140). Burada aklın ve düşüncenin önemli özelliklerinden birinin öne çıktığı görülebilir. Akıllı bilgi ve değerle terbiye edilen kişi, metinde geçtiği üzere “köstek” [dizgin] sahibidir. “Dizgin”i duygu ve davranışları kontrol edebilme yetisi anlamında “öz-denetim” (*autocontrol*) olarak anlayabiliriz; zira “köstekli olan yakışsız şeylere gitmez”; kişi, mutlu olabilmek için kendini tutmayı, duygularını, isteklerini, tutkularını dizginlemeyi başarabilmelidir. “Nefsine hâkim olan insan, kendisini saadete erdirecek kudrete sahip olur” (KB, 33, 196).

Düşünme eğitimi bu çerçevede öncelikle insana kadim erdem değerlerinden “kendini bilmek”yi, “ölçülülüğü” ve “kendine hâkim olmayı” öğretir; kişi düşünme yetisini eğitmek suretiyle ruhunu terbiye eder; özeleştirir, özdenetim ve özyönetim becerisi kazanır. Bu sayede ne yapacağı ve kim olacağı konusunda karar verip bir tercih ortaya koyabilir, kendini kontrol edebilir. Kıskançlık, hırs, öfke, şiddet gibi doğal ve yıkıcı duygularla mücadele edebilir; düşünerek, seçerek ve isteyerek davranmayı ve farkında olarak yaşamayı öğrenir. Böylece kendi hayatı üzerinde bir tefekkür ve bilinç oluşturur. Asıl olan kişinin doğuştan getirdiği kapasite kadar, hatta bundan daha fazla, söz konusu kapasiteyi nasıl şekillendirdiği ve ne kadar geliştirebildiğidir. Asıl olan insanın kendisini geliştirmek için alacağı karar, yapacağı secim ve harcayacağı çabadır. Yusuf Has Hacib, “İnsan bilmediğini isterse

öğrenir; hiç kimse doğuştan âlim doğmaz. İnsan öğrenerek âlim olur” der (KB, 116, 138, 139, 147, 148); bu şekilde insandaki öğrenme ve yeni davranışlar edinme melekesine vurgu yapar. Kişi, öğrenme gücü ile deneyim kazanır; bilgi ve anlayış elde eder. Günden güne anlama, kavrama, sorun çözmeye gücünü yükseltir. İnsan öğrenerek yaşamayı, öğrenerek gelişmeyi, öğrenerek değişmeyi ve yeryüzündeki varoluşunu yetkinleştirmeyi başarır; bilgi ve düşünme yetisi sayesinde insan olma güç ve kapasitesini artırır. Bu anlayış, eğitimin, insanın kendini yetkinleştirmesi yönünde büyük bir güce sahip olduğunu söyleyen Kant’ın düşünceleriyle benzer (bkz. Kant, 1992: 6-7).

Kişi bilgili doğmaz, öğrenme melekesiyle doğar; düşüncelerle doğmaz düşünceyi elde etme gücüyle doğar; bilgi ve düşüncelerini zenginleştirip kendini geliştirebilme imkânı ile doğar. Eğitim, düşünme yetisinin eğitimiyle başlar. Düşünme yetisini eğiten kişi, duygu ve heyecana kapılmadan bakabilmeyi; derinlikli, etraflı ve esnek şekilde düşünebilmeyi öğrenir. “Akıllı tarif et bana, mahiyetini anlat. Yüzü, görünüşü, tavır ve hareketi nasıldır; yaşı, derecesi, boyu posu nasıldır?” Bu soru, Ögdülmiş’in şahsında şöyle cevap bulur: “Akılın hareketi doğru, itibarı büyüktür. Yüzü, şekli güzel; daima genç ve dinçtir; her türlü iyiliğe geçit veren odur. Halim, selim ve sakin tabiatlıdır; bütün canlılar için şefkat dolu bir gönüldür. Nereye dokunsa, orası düzelir; nereye sözü erişse, orası söze uyar. Sıcak yüzlü, herkes için sevimlidir; insanlar ondan fayda görürler. Keskin gözlü ve uzak görüşlüdür; hangi işe el atsa, ayağı sağlam basar. El sürdüğü iş ne kadar bulanık olursa olsun, süzülüş, saf bir hâle gelir; ne kadar ters düğüm varsa bir bakışla çözer. İşlere sağdan soldan, önden arkadan, her cepheden bakar; hâl çaresini ve zamanını bilir” (KB, 140-141). Yusuf Has Hacib, bu şekilde düşünme edimi için bilgiyi öne çıkarırken düşüncenin olası bütün perspektifleri kucaklaması gerektiğini söylerken, eleştirel ve yaratıcı düşünme yaklaşımı sergiler. Burada dogmatik tutum değil, eleştiren, kuşku duyan, sorup sorgulayan bir yaklaşım öne çıkar. Bir kişinin düşünme yetisini eğitip eğitemediği, onun tutumlarından, yaşama sivilinden anlaşılabilir. Düşünme yetisini eğitebilmiş kişi, “Akıllı ve doğrudur, dili ve sözü yumuşaktır. Halim [yumuşak huylu], sakin, mütehammil [tahammüllü] ve sabırlıdır. İşe dikkatle bakar ve sükûn ile ele alır. Tavır ve hareketleri ihtiyara benzer; fakat dikkat edilirse yaşı gençtir. İster hükümdarın has müşaviri, isterse en değersiz bir köle olsun, herkes onu iştiyakla arar. Akılın hareketi ihtiyardır, fakat kendisi gençtir; akıl nerede ise git, ona yapış. Küçüklüğü sevimli, ihtiyarlığı sakin, kendisi halim, alçak gönüllü ve çok faydalıdır” (KB, 142). *Kutadgu Bilig*’de eğitilmiş akıldan, doğru kararlar alıp doğru tercihlerde bulunabilen, bilgi ve verileri uygun şekilde işleyip analiz edebilen etkin düşünme yetisi, “bilgi ve erdem değerlerinin başı” olarak söz edildiği görülebilir.

Düşünme eğitiminin öncelikli amacı erdemdir, erdemli bireydir. Hayatı düzene koymayan, anlamlı ve değerli kılmayan, kişiliği geliştirmeyen bir eğitim, kendi amacından uzaklaşır, eğitim olma özelliğini kaybeder. Düşünme yetisinde değişim gerçekleşmedikçe, düşüncede ve yaşamda, karakter ve kişilikte de gerçekleşmez. Düşünceye dayalı bir yaşama eğitimi, hayatı öncelikle tesadüflerin eseri olmaktan çıkarır; anlamlı, değerli ve bilinçli hâle getirir.

4. *Kutadgu Bilig’de Düşünme Eğitiminin Yöntemleri*

Peki, düşünme eğitiminin yöntemleri nelerdir; insanın aklı ve düşünme yetisi hangi yöntem ve tekniklerle eğitilebilir? Bu sorunun cevabı konusunda *Kutadgu Bilig’de* bazı ipuçları bulunabilir. Söylenebilecek öncelikli şey, yaşama ve düşünme tutumlarının küçük yaşlardan itibaren kazandırılması gerektiğidir. Bu yüzden düşünme eğitiminin bilgi eğitimiyle birlikte ve ona koşut şekilde verilmesi şarttır. *Kutadgu Bilig’de* konu şu şekilde geçer: “Çocuğuna bilgiyi henüz küçükken öğret; küçüklüğünde bilgi öğrenirse, hayatta muvaffak olur. Oğul-kız küçüklükte ne öğrenirse, yaşlanıp ölünceye kadar onu unutmaz” (KB, 116). Küçük yaşlardan itibaren düşünme tutumlarının kişiye kazandırılması, ama öncelikle bilgi verilmesi söz konusu olur. Doğru düşünme tutumları kazanabilmek için, bilgi önemlidir; bilgisiz zihin doğru düşünme atımları gerçekleştirmez; koşullara uygun çözümler getiremez; daha çok bedensel ve içgüdüsel yönlendirmelerin etkisinde gözleri kapalı gibi yaşar.

Bilgi edinimine ek olarak, atasözü, özdeyiş, hikâye, fıkra gibi hayatın içinden süzülüp gelen sözlü ve yazılı gelenek unsurları, büyük tecrübelerin ürünü olarak düşünme eğitimine zemin oluşturur. Yusuf Has Hacib, “dinle, gönlü uyanık kişi ne der”, “takva sahibi ne der”, “şir söyleyen ve sözü mana ile dizip bize bırakan kişi ne der”, “kanun adamı ne der”, “akıllı insan ne der”, “bilgili ve hakim insan ne der” gibi ifadelerle sözlü gelenekten, bilginlerden, devlet adamlarından, askerlerden, deneyimli kişilerden sık sık alıntılar yapar, özdeyişler aktarır; bu şekilde sözün eğitici ve geliştirici yönü üzerinde durur. Kişinin sadece kendi düşünmesinin yeterli olmadığı, düşünce tarz ve yollarını tanıyabilmek için başkalarının düşüncelerinden, özellikle de bilge sözlerinden yararlanması, bu arı duru ifadeleri “nefis bir yemek gibi” yemesi gerektiğinden söz eder (KB, 180). Kitap bu eğitici özelliği ile aynı zamanda bir özlü sözler seçkisi niteliği de taşır.

Kutadgu Bilig’de günümüzde olduğu şekliyle “formal” bir eğitimden söz edilemez; daha çok kişinin kendi iradesi ve isteği ile kendini eğitip duygularını terbiye etmesinden, kendi yaşam deneyiminin öğrencisi olmasından, bu konuda çaba harcamasından söz edilir. Düşünme eğitimi denildiğinde sadece okullarda verilen eğitim kastedilmez; aksine ailede başlayan, sosyal çevrede pekişen, kişinin yaşam deneyimleriyle yön ve biçim kazanan bir tutum ve beceri kazanma sanatı anlaşılır; küçük yaşlardan itibaren başlayan, aileyi ve sosyal çevreyi öne çıkaran bir kültürlenme üzerinde durulur. Akıl, bilgeliğin, sağduyu ve erdemin temsilcisi olan Ögdülmiş’in durumu bu şekildedir. O, iyi bir ortam içinde doğduğu için, küçük yaşta babasını kaybetmiş olmasına karşın iyi bir insan olabilmıştır. Ailenin sahip olduğu değer duygusu, çocuğa da geçer. Bu yüzden bireyin ve toplumun çekirdeği olarak aile kurumunun önemi üzerinde durulur. İyi aile ve iyi birey, giderek erdemli ve düzenli toplum anlamına gelmeye başlar. Düşünme eğitimi öncelikle bir ruh, zihin, akıl ve duygu terbiyesi olduğu için, çevreden gelecek katkıya son derece açık olan bir eğitimidir. Model olarak öğrenme, geleneksel toplumlarda, hatta günümüzde bile, en etkili davranış eğitimi yöntemi olmuştur. Kişi toplumda yaşarken; bakarak, görerek, taklit ederek, model olarak öğrenir. *Kutadgu Bilig’de* de bu yönde açıklamalar vardır. Çocuğun ailesine benzemesi, beyin çocuğunun bey, halkın çocuğunun halktan biri olması, model alma-model olma yöntemine iyi bir örnektir. Bu çerçevede sadece değerler eğitimi için değil, düşünme eğitimi için de bireyin önünde iyi örneklerin bulunması gerekir.

Söz çok önemlidir. Sözü güzelleştirmek düşünceyi güzelleştirmek olacaktır. “Menekşe kokulu sözler”den söz eden *Kutadgu Bilig*’de söz söylemek, söz dinlemek, söz anlamak konusunda geniş açıklamalar vardır. İslam kültürü içinde üretilmiş eserlerde aynı şekilde söz söylemenin, söz dinlemenin erdemi üzerinde durulmuştur. Bunun nedeni bir yandan insanın sözle kendi insanlığını açığa çıkarması, bir yandan da sözün insanın diğer insanlarla olan ilişkilerinde temel bir yere sahip olmasıdır. Söz kişinin ruhunun, benliğinin, kişiliğinin aynasıdır. Sözü bilerek ve içtenlikle söylemek, sabırla ve dikkatle dinlemek, yeri geldiğinde susmak, erdem değerlerinin başı olarak görülür. İnsan tüm erdemlere güzel sözle erişir; düşünce ve kişilik güzel sözle gelişir. Bu bağlamda düşünce eğitimi bir yönüyle söz eğitimidir; söze aşına olma, sözle gerçekliği tanıma ve sözde kendini inşa etme eğitimidir. Sözü güzel şekilde dinleyip güzel şekilde anlamak, bütün bunlarla birlikte güzel şekilde söylemek, sadece düşünme eğitiminin değil, bütün olarak ruh, zihin ve duygu eğitiminin amacıdır. Yusuf Has Hacib bunu “Aklın süsü dil, dilin süsü sözdür; insanın süsü yüz, yüzün süsü gözdür” diye dile getirir (KB, 31).

Düşünme eğitiminin yöntem ve teknikleri bağlamında üzerinde durulabilecek konulardan biri de “hikâye etme yöntemi”dir. Hikâye yöntemi, bir yaşam deneyiminin aktarımı olabileceği gibi, anonim kültüre ait bir masal, bir menkıbe ya da bir fıkranın anlatılması da olabilir. *Kutadgu Bilig*’in kurgulanış biçimi, salt kuramsal değil, daha çok anlatı tipidir. Esasında eserin kendisi bir hikâyedir. Belirli bir olayı, belirli bir yeri ve zamanı vardır. Olay, belirli kahramanların faaliyeti olarak belirli bir noktada başlar, belirli bir çizgide ilerler ve sona erer. Yazar, hikâyeye anlatarak insanlığa bir ders, bir bilgi ve fikir vermek ister. Bu özelliği ile onun *Emil*’den çok önceleri yazılmış ilk “pedagojik roman” olduğu bile söylenebilir.¹ Bunun yanında “bir yönetici nasıl olmalıdır?” sorusu bağlamında, bir prensin yetiştirilmesine dair ilkeler sunan John Locke’ın *Some Thoughts Concerning Education (Eğitim Üzerine Bazı Düşünceler)* isimli eseriyle de benzeşir. Zira Locke eserini öncelikle mektupta “Sir” diye hitap ettiği ve kendisinin hizmetkârı olduğunu belirttiği dönemin önemli bir yöneticisi için ve onun çocuğuna yönelik yazar (Locke, 2007: 22-24). Yusuf Has Hacib de hakan başta olmak üzere, onun etrafındaki yöneticilerin eğitimi için yazar (Dankoff, 1981: 3-4).

Kutadgu Bilig’de düşünme eğitiminin en önemli ayağını bilgi öğrenmek oluşturur. Kişi düşünme eğitimine bilgi öğrenerek başlar. Bilgi olmadan düşünme faaliyeti gerçekleşmez, gerçekleşse de sığ, dağınık, gelişigüzel ve verimsiz olur. Düşünme faaliyeti bilgilerin işlenmesiyle mümkündür; bilgi ve düşünceleri gözden geçirebilmek, onlara sorgulayıcı ve yaratıcı bir tutumla yaklaşabilmek, düşünme eğitiminin kazandırması gereken özellikler arasındadır. Bunun yanında kişinin yaşam deneyimleri de düşünme eğitimine katılır. Bu yüzden herkes, öncelikle kendi hayatının gözlemcisi olabilmeli, varoluşun tanıklığını yapabilmeli, yaşadıklarından kendi dersini çıkarabilmelidir. Dünya eğitici bir yerdir; kişi gördükleri ve yaşadıklarının öğrencisi olabilmelidir. “Benden öğüt almama ne lüzum var; ey diri, sana feleğin verdiği ibret yeter” der, Has Hacib (KB, 371). Kişi değişmeye, gelişmeye açık

¹ Bilindiği gibi “Pedagojik roman” ifadesi J.-J. Rousseau’nun *Emil* isimli eserine ait bir ifadedir. Bu eser, eğitim düşüncesinin gelişimi, çağdaş eğitim anlayışlarının ortaya çıkması açısından bir devrim, bir reform niteliğindedir. Orada bir olay, olayın belirli bir yeri ve zamanı, aynı şekilde kahramanları vardır. Bütün bu süreç boyunca ortaya pedagojik bir anlatı çıkar.

olmalıdır. Hiç değişmeyen kişi hayattan hiçbir şey öğrenmiyor, yaşadıklarından ders almıyor demektir. Değişmeyen insan, öğrenmeyen insandır. Akıllı kişi, yaşadıklarından ders çıkarabilen ve hatalarını tekrarlamayan insandır. Bu durum aynı zamanda kişinin içinde yaşadığı topluma, çevreye intibak sürecini de ifade eder. Bir musibeti bin nasihatten yeğ gören halk bilgeliği, aynı şekilde yaşam deneyimlerinin etkili bir eğitim malzemesi olduğu düşüncesini de ifade eder. Şu hâlde düşünme eğitiminin en önemli yöntemlerinden biri, bireyin, hayatın bol bol sunduğu örneklerden ve özellikle de kendi yaşam deneyimlerinden yararlanması, hayatı baştan sona bir ders olarak görebilmesidir.

Uygun sorular sorabilmek, düşünme faaliyetinin en önemli ayağını oluşturur; öyle ki, düşünmenin soru sormakla başladığı ve soru sorarak geliştiği bile söylenebilir. Sokratik yöntemin esasını oluşturan soru-cevap, *Kutadgu Bilig’de* de bariz şekilde öne çıkar. Sorarak ve dinleyerek öğrenmek, konuşarak bilgi ve deneyimini aktarmak söz konusudur. Eserde, başta eserin ana karakterleri Kün-Toğdı, Ay-Toldı, Ögdülmiş ve Odgurmuş arasında, kut, bilgi, adalet, sabır, iyilik, cömertlik gibi temel erdem değerleri üzerinden soru ve cevaplar, mektup ve vasiyetler şeklinde ortaya çıkan karşılıklı bir diyalog süreci olduğu görülebilir. Sözü erdemi etrafında konuşma ve dinleme önemlidir. İlme ve âlime, bilgiye ve bilgine, konuşma ve dinlemeye, söze ve yazıya büyük saygı duyulur. Adaletin ve düzenin, mutluluk ve refahın bilgi ve erdemle gerçekleşeceği inancı, düşünme eğitiminin temel hareket noktaları arasında yer alır. Ögdülmiş ve Odgurmuş arasındaki diyalogun belirli bir noktada Sokratik bir nitelik kazandığı, bir tür diyalektiğe doğru evirildiği de görülebilir. Dünya-ahret, dışa açılma-içe kapanma, inziva-toplumsal yaşam karşıtlığı söz konusu diyalektiğin merkezini oluşturur. Bu diyalektik sürecin içine hükümdar Kün-Doğdı’yı da katabiliriz. Odgurmuş dünya hayatının faniliği ve gerçek erdem, dünya işlerinden el çekmek olduğu konusunda vurgu yapar; dünya hayatını kötüler ve küçümser. Evliliğin, devlet kademelerinde görev almanın, çoluk çocuk sahibi olmanın insana getireceği yük ve zahmete değinerek hayatın bütün lezzet ve güzelliklerinin acı ve ıstıraptan başka bir şey olmadığını, kişinin bu yükten ancak onlardan yüz çevirerek ve nihayetinde ölümle kurtulabileceğini söyler. “Yüz çevirme” ona göre dindarlığın gereğidir (KB, 361-365). Odgurmuş tipi, toplumda görev almama, evliliğe yaklaşmama, kendi içine dönük yaşama, toplumsal hayattan uzak durma gibi yaşam deneyimleriyle, gerekçeleri farklı da olsa Kierkegaard’un estetikçisini çağırıştırır (Bkz. Kierkegaard, 1992). Onlar arasındaki en ayırıcı fark, bu çekilmeyi birisinin züht ve takva, diğerinin ise kösnül (*sensual*) tutkuları uğrunda yapıyor olmasıdır. Kün-Toğdı ve Ögdülmiş’in, bir müddet Odgurmuş’a münzeviliği bırakarak toplumsal hayata dönmesi, evlenmesi, görev ve sosyal sorumluluk alması, bu şekilde hayata ve insanlara katkı sağlaması, bunun da gerçek dindarlık olduğu yönünde telkinleri olur. Böylece metin içinde Odgurmuş’un tezleri ile Ögdülmiş ve Kün-Toğdı’nın antitezleri karşı karşıya gelir. Bu diyalektik gidiş, sonunda, Odgurmuş’un tezinin haklılığı/doğruluğu ile sona erer. Dünyayı terk etmenin, inzivaya çekilip en az ile yetinmenin dünya için bir şey yapmamanın haklılığı ağırlık kazanır; Ögdülmiş ve Kün-Toğdı’nın önceki çabaları sonuç vermez. Bununla birlikte *Kutadgu Bilig’de* formüle edilen soru, yeni bir düşünme faaliyetine başlamak için hâlâ ortadadır: Peki, bu dünya ne olacak; onun için bir şeyler yapmamız gerekmez mi? Dünyadan el çekerek kemale ermek, erdemli bir hayat sürmek mümkün müdür? Sahih dindarlık hayattan çekilmeyi mi, yoksa onu sahiplenmeyi mi gerektirir? Farklı inanış çevrelerinde tarih boyunca görülen bu derin çatlak, “bir kulun iki efendiye birden hizmet edemeyeceği hususu”, “ya / ya da”

formülasyonu, bir zihniyet sorunu olarak *Kutadgu Bilig'*de de yinelenir. “Hayatı değerli görmeliyim, çünkü ölümlüyüm” gibi bir sonuç çıkmaz ortaya. Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig'*de görülen bu tutumu, Budizm’in etkisiyle açıklamakla birlikte şu ilaveyi de yapar: “Eserde mistik telakkilerin temsilcisi durumunda olan ‘akıbet’in insanı dünyadan caydırıcı telkinlerinin ‘akıl’ ile karşılaştırılması çok manalıdır. Müspet ve gerçeğe dayanan cevapları ile akıl, hayata bağlı eski Türk topluluğunun bir cephesini ortaya koyacak vasıfta sunulmuştur” (Kafesoğlu, 1980: 15). Dankoff’a göre de Odgurmuş Budizm’in, Öğdülmiş İslam’ın değerlerini temsil eder (Dankoff, 1981: 13). Konuya düşünme eğitimi açısından bakıldığında, soru ve cevap yönteminin olması, bu yöntemin giderek bir diyalektiğe doğru evrilmesi, anlamlı görülebilir.

Sonuç

*Kutadgu Bilig'*de düşünme eğitimi, bir zihnin eğitimidir. Akıl, bilgi ve yaşantı ile aktif hâle gelmeyi bekleyen bir potansiyel ve kapasitedir. Bilgi ve düşüncelerin kazanılması, düşünme yöntem ve tekniklerinin öğrenilmesi, erdemli ve iyi hayata doğru atılan bir adımdır. Bu nedenle düşünme eğitimi bir düşünce ve bilgi aktarımı değil, daha çok bir tutum kazandırma işidir. Düşünme eğitimi uygun yaşam tutumları sergileyebilme, seçim yapabilme, karar verebilme, uyum sağlayabilme, özeleştirme, özdenetim, özyönetim becerileri gösterebilme, sorun çözebilme; kendini, çevresini, içinde yaşadığı koşulları anlayabilme, kanaatlerini, hislerini, düşüncelerini sorgulayabilme, önyargılarının farkına varabilme, olaylar ve sorunlar karşısında uygun sorular sorabilme, düşünceleri ve niyetleri anlayabilme ve eleştirebilme becerisi olarak gerçekleşir.

Bunun yanında *Kutadgu Bilig'*de düşünme eğitimi konusunda önemli değiniler ve imalar vardır. Bunlardan ilki insanın bir potansiyel olduğu olduğu; ikincisi insanın kendini geliştirip değiştirebilme yeteneğinin bulunduğu, üçüncüsü ise ilk ikisinin devamı olarak insanın potansiyelini aktif hâle getirip kendisini biçimlendirebilmesi için eğitime ihtiyaç duyduğu hususudur. İnsan, kendi içindeki iyi insana ulaşabilmesi için eğitilmesi gereken bir varlıktır; o, kendi içinden iyi bir kişilik çıkarabilmesi, kendi hamurundan erdemli bir insan türetebilmesi için eğitime ihtiyaç duyar. Eğitim de başlıca aklın, duyguların, nihayetinde bütün bunların bir ifadesi olarak kişiliğin eğitimidir. Öğrenme kapasitesi her ne kadar doğuştan gelse de bilgiyi elde etme ve özellikle de kullanma becerisi, ancak düşünme ve değer eğitimi çerçevesinde gerçekleşebilir. Bilgiyi elde etmekten daha ileri bir değer duygusunu ifade eden bu tutum, çağdaş insanın karşı karşıya olduğu pek çok sorun karşısında temel bir bakış açısı sağlayabilir. Yusuf Has Hacib, bu noktada, özellikle modern bilinç için hayati değer taşıyabilecek bir konuya dikkat çeker; oda bilgi ile elde edilen egemenliğin yıkıcı, yağmalayıcı ve sömürücü bir tarzda ortaya çıkmaması, bu konuda insani ve vicdani değerlerin koruyucu ve himaye edici şekilde işlev görmesi gerektiği hususudur. Kuşkusuz bu da düşünme eğitimi ile sağlanabilecek bir konudur.

Akıl, doğuştan gelen bilme, anlama, düşünme, kavrama yetisidir; onun eğitilmiş olması sadece teorik bilgiyi değil, ahlaklı olmayı da kapsar. *Kutadgu Bilig'*de ortaya çıkan ve üzerinde durulabilecek husus düşünme eğitiminin, zihinsel kapasite ve yeterliliği artırması yanında iyi huy ve güzel ahlak kazandıran bir eğitim de oluşudur. Bütün bu eğitim iyilik değerine odaklanır. Düşünme eğitimi, iyiyi, iyiliği öğreten bir eğitimidir. Bu da “güzel ahlak” demektir. Bilgi eğitimi, duygu ve zihin eğitimi iyi

insan olmak içindir. Bu nedenle *Kutadgu Bilig’de* düşünme eğitimi denildiğinde daha çok kişiliğe ait davranış biçimleri öne çıkar. Zihnin eğitildiğinin ve kişinin bu şekilde bir düşünme becerisi kazandığının belirtileri arasında merhamet, sabır, iyi huyluluk, ölçülülük, edep, haddini bilme, cömertlik gibi değerler yer alır. Doğru düşünme öncelikle doğru yaşama ve erdemli davranış demektir. Düşünme eğitimi zihniyeti kurar, aklı kullanma biçimlerini oluşturur. Bu önemli eğitim biçimi, verilmediği/alınmadığı takdirde, yaşantı ve davranışlara yön verecek, bir bakıma aklın kullanılma biçimi olan zihniyet, gelişigüzel, rastlantısal ve üstünkörü oluşmaya başlayacak, doğuştan beyaz bir sayfa gibi olan zihin, rastgele harflerle dolacaktır. İnsanın mutluluğunun, kişiliğinin, değerlerinin kendisine bağlı olduğu düşünme eğitimi aslında her türlü eğitim biçiminin kökenini de oluşturur. Kişi bu eğitimi öncelikle içinde yaşadığı aileden, çevreden ve kültürden alır; rastlantı eseri de olsa, düşüncelerine yön verecek yaşantı ve öğrenmeler içinde olur. Aklını ve düşünme yetisini eğitmiş kişi, davranışlarını eğitip güzel ahlak edinebilmiş kişi demektir.

Düşünme eğitiminin bütün yolları, insanın yeryüzündeki temel otantisite değeri olarak iyiliğe, iyilik değerlerine yaptığı vurguda ortaya çıkar. Bu o kadar güçlü bir vurgudur ki, “insan iyi olmak ve iyilik yapmak için dünyaya gelmiştir” bile denilebilir. Bütün faaliyetler onun gerçekleşmesine yöneliktir. İyilik insan ruhunun kendisinde özleştiği, amacına erdiği bir öz değerdir. Bunun sonunda insan şöyle bir sonuca ulaşır: Düşünce eğitimi iyilik değerini anlamak ve gerçekleştirmek için vardır. Ay-Toldı ölürken vasiyet olarak kötülükten uzak ve iyiliğe yakın olma çağrısında bulunur (KB, 93). İyilik bir kelime olarak adeta sözün özüdür, söylenebilecek son söz, yeryüzüne atılabilecek son nakış, insanın anlamı ve varlık nedenidir. Buna göre insana iyilikten daha çok yakışan bir şey yoktur. İyilik üzerine yapılan bu ısrarlı vurgu, “dünyada, dünyanın dışında bile iyi istencinden daha iyi bir şey yoktur” diyen Kant’ı hatırlatır (Kant, 2002: 9).

Olumlu düşünme tutumları bizi doğru, iyi ve güzel hayata götürür. Bundan da teorik ve pratik düşünme tutumları doğar. Felsefe, ahlak ve sanat bu tutumların ürünüdür. Aynı şekilde bilimdeki, teknikteki, sosyal hayattaki başarılar da bu tutumun ürünüdür. *Kutadgu Bilig’de* yönetim ve toplum anlayışı, değer ve düşünme eğitimi ile başlar. Bu şekilde düşünce, eylemi ve pratiği önceler; yapılan iş belirli bir dünya görüşü ve ahlak anlayışı çerçevesinde yapılmaya başlanır. Öncelikle düşünme yetisi eğitilir, sonra sıra davranışlara gelir. Bu çerçevede istendik davranışlar, dikte edilmek suretiyle, dışarıdan yönlendirme ile değil, bizzat bireyin bile isteye yaptığı davranışlar hâline gelir. Düşünme eğitimi bakma, görme, anlama ve eleştirme yeterliğini ortaya çıkar; irade gücünü geliştirir, seçme ve karar verme becerisini artırır, kendi eylemini ve seçimini gerekçelendirebilecek entelektüel bir kapasite oluşturur. Bu durumda kişi dışarıdan idare edilen bir varlık olmaktan çıkar ve kendi içinde aydınlanmış, kendi bireyselliğini keşfetmiş, kendi eylemlerinin sorumluluğunu alabilen, davranışlarının gerekçesini açıklayabilen “özerk birey” hâline gelir. Bu anlamda düşünme eğitimi, bir karakter eğitimi olarak ortaya çıkar. Aklını ve kişiliğini eğitebilmiş kişi, Epiktetos örneğinde olduğu gibi, köle bile olsa dünyanın en büyük değer ve mutluluğuna, kendi özgürlük ve insanlık değerine kavuşur.

Her eser öncelikle kendi zamanının eseridir. Bir başka zaman diliminden, bir başka zamanın koşullarından bakıldığında, söz konusu eserin eleştirilecek birçok yönünün olduğu görülebilir. *Kutadgu Bilig’de* de doğal olarak eleştirilecek noktalar vardır. Bunlardan biri eğitim yaşındaki çocuk ve gençler

arasında yapılan cinsiyet ayrımı, diğeri ise eğitim için kimi durumda şiddet içeren cezalandırmaların da hoş karşılanmasıdır. Söz konusu eserde eğitim denilince öncelikle babanın yerini tutacak, ailenin töresini ve geleneğini sürdürecektir erkek çocuk anlaşılır.² Yusuf Has Hacib'in eserinin bazı paragraflarında kadınları ve kız çocuklarını incitecek bir söylem tarzının benimsediği görülebilir. Bu sadece günümüz mentalitesiyle değil, kız ve erkek çocuklar arasında bir ayrım gözetmeyen geleneksel Türk ve İslam ahlakıyla da bağdaşmaz (KB). “Zühhd” adına dünyadan yüz çevirmek de gerek İslam dini, gerekse Türk töresi adına gerekçelendirilemez bir durumdur.

Sonuç olarak söylemek gerekirse: *Kutadgu Bilig*, yukarıda da söylendiği üzere, arızı, gelip geçici, istikrarsız ve rastlantısal bir durum olan *kuş*'un, kalıcı hâle nasıl getirilebileceği sorusuna cevap arayan bir eserdir. Kitap bir bütün olarak göz önünde tutulduğunda *kuş*'un sürekliliğinin ancak belirli bir düşünce ve değer eğitimi ile mümkün olabileceği görülür. Düşünme ve değer eğitimi, *kuş*'u bir yandan bilinçli ve istemsel/iradi bir kazanıma dönüştürürken bir yandan da onu rastlantısal ve gelişigüzel bir durum olmaktan çıkararak kalıcı bir erdem değeri hâline getirmenin yollarını arar. Kişi bilgili ve bilinçli yaşayıp kendi değerlerini üretebildiği zaman, düşünme yetisini de etkin hâle getirmiş olur. Düşünme eğitimi, başta ahlak ve değer eğitimi olmak üzere, diğer bütün eğitim biçimlerinin temelini oluşturur. Bu sayede *kuş*, insan, devlet ve toplum hayatında, gelip geçici, rastlantısal ve şansa bağlı bir durum olmaktan çıkarak istikrarlı ve kalıcı hâle gelir. Bu anlamda düşünme eğitimi olgun kişiliğin ve erdemli hayatın bir aracıdır. Böylece “bilgi erdemdir, erdem mutluktur” diyen bilgelik geleneği *Kutadgu Bilig*'te bir kez daha canlanmış ve tazelenmiş olur.

² Bu durum, modern eğitimin temel kitabı olan *Emile*'de de benzer bir şekilde ortaya çıkar. Bu eserde sözü edilen eğitim, bir erkek çocuğun, *Emile*'in eğitimidir; Rousseau'nun reformist yaklaşımının gerisinde böyle örtük bir ayrımcılığın olduğu söylenebilir. O, kız çocuklarının eğitiminde geleneksel uygulamaları devamını önerir. Kız çocukları için ideal olan tutum, anne ve babaları tarafından iyi bir ev kadını ve anne olacak şekilde eğitilmeleridir (Rousseau, 1977: 394-395).

Kaynakça

- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü-I*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Arat, R. R. (1959). Giriş Yazısı, *Kutadgu Bilig IP*de. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Aristotle (1926). *Aristotle’s Politics*. Benjamin Jowett. London: Clarendon Press.
- Dankoff, R. (2015). “Kutadgu Bilig’in Metin Sorunları”. Çev. Erdem Uçar. *Dil Araştırmaları*, 16, ss. 269-286.
- Dankoff, R. (1981). Introduction. In *Wisdom of Royal Glory, A Turko-Islamic Mirror for Princes*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Farabi (1974). *Mutluluğun Kazanılması (Tabsîlü’s - Sa’ade)*. Çev. Hüseyin Atay. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Kutadgu Bilig ve Kültür Taribimizdeki Yeri*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kant, I. (1992). *On Education*. Tr. A. Churton. England: Key Texts.
- Kant, I. (2002). *Groundwork for the Metaphysics of Morals*. Tr. Allen W. Wood. New Haven-London: Yale University Press.
- Kaşgarlı Mahmud (1998). *Divânü Lûgat-it-Türk*. Çev. Besim Atalay. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kierkegaard, S. (1992). *Either/Or*. Tr. Alastair Hannay. London: Penguin Books.
- Locke, J. (2007). *Some Thoughts Concerning Education*. New York: Dover Publications.
- Locke, J. (1994). *Essay Concerning Human Understanding*. Hemnsten & Murray.
- Mevlânâ, (1985). *Fîhi Mâfih*. Çev. M. Ülker Tarkâhya. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pascal, B. (1966). *Düşünceler*. Çev. İ. Zeki Eyüboğlu. İstanbul: Oluş Yayınları.
- Plato (1988). *Laws*. Tr. Thomas L. Pangle. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Plato (1988). *Dialogues of Plato*. Tr. B. Jowett. London: Macmillan Press. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Rousseau, J-J. (1977). *Emile: or On Education*. Tr. Allan Bloom. USA: Basic Books.

Tekin, Ş. (1991). *Wisdom of Royal Glory: A Turko-Islamic Mirror for Princes* by Yusuf Khasse Hajib. *Journal of Near Eastern Studies*. 48/1, ss. 68-70.

Yusuf Has Hacib (1959). *Kutadgu Bilig II*. Haz. Reşit Rahmeti Arat. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD

*Van Journal of Humanities and Social Sciences –
VJHSS*

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 13.12.2023 Kabul Tarihi: 13.05.2024 Yayımlanma Tarihi: 30.06.2024

Malatya’da Sanayileşme Süreci *The Industrialization Process in Malatya*

Remzi Hanilçı*

Öz

İller için sanayileşme süreci büyüme, gelişme ve refah artışı için temel unsur olarak görülmektedir. Eğitim, sağlık, ulaşım gibi birçok sektörün gelişmesini sağlayan sanayi sektörü illerin bir bütün olarak kalkınmasını sağlamaktadır. Sanayi sektöründeki küçük bir daralma veya büyüme tüm sektörleri eş zamanlı olarak etkilemektedir. Malatya, tarihi ve kültürel süreçler ekseninde değerlendirildiğinde, Türkiye’de erken sanayileşecek kentlerin listesinde yer almalıdır. Bununla birlikte Osmanlı’nın son dönemi ile Cumhuriyetin ilk yüzyılı arasında, durağan, gerileyen, ya da günümüzde olduğu gibi dinamik yüksek bir sanayileşme hızı tespiti edilmiştir. Dönemlere göre değişimi analiz etme Malatya sanayisinin serüveninin de anlaşılmasını sağlayacaktır. Malatya ve doğu illeri açısından düşünüldüğünde, sanayileşme sürecinin önemi daha da artmaktadır. Sanayinin Türkiye’nin farklı noktalarına yayılma sürecinde başarılı olan Malatya ili, son 4 yılda Türkiye sanayisinin üstünde büyüyerek oluşturmuş olduğu sanayi kümesindeki yığılmanın daha da artmasını sağlamıştır. 1 milyar dolar civarındaki ithalat ve ihracat miktarıyla doğu illerinin yıldızı durumunda olan Malatya, oluşturmuş olduğu ekonomik güç ile bölgenin lokomotifidir. Her geçen gün sanayileşme sürecine hız katan Malatya ili, komşu olduğu Adıyaman, Bingöl ve Elazığ gibi illerinde sanayileşmesine katkı sağlamaktadır. İlerdeki tekstil sektöründe bulunan sanayi tesislerinin bir kısmı, Malatya ve Türkiye’nin aynı zamanda dünyanın sayılı entegre tesisleri arasında bulunan tesislerdir.

Anahtar Kelimeler: *Malatya, Sanayileşme, Sanayi Sektörleri, Sanayi Coğrafyası, Ekonomi.*

Abstract

For the provinces, the industrialization process is seen as the basic element for growth, development and welfare increase. The industrial sector, which provides the development of many sectors such as education, health and transportation, ensures the development of the provinces as a whole. A small contraction or growth in the industrial sector affects all sectors simultaneously. When evaluated in terms of historical and cultural processes, Malatya should be on the list of cities that will industrialize early in Turkey. However,

* Dr., MEB, rhanilci@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0796-434X

Atf / to cite: Hanilçı, R. (2024). “Malatya’da Sanayileşme Süreci”. *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD* 7, 19-40.

DOI: 10.62068/visbid.1404064

between the last period of the Ottoman Empire and the first century of the Republic, a stagnant, declining or high industrialization dynamic rate, as it is today, has been determined. Analyzing the change according to periods will also provide an understanding of the adventure of Malatya industry. Considering Malatya and the other eastern provinces, the importance of the industrialization process increases even more. The province of Malatya, which has been successful in the process of spreading the industry to different points of Turkey, has grown over the Turkish industry in the last 4 years and has further increased the agglomeration in the industrial cluster it has created. Malatya, which is the star of the eastern provinces with its import and export amount of around 1 billion dollars, is the locomotive of the region with the economic power it has created. The province of Malatya, which accelerates the industrialization process with each passing day, contributes to the industrialization of its neighboring provinces such as Adıyaman, Bingöl and Elazığ. Some of the industrial facilities in the textile sector in the province are among the integrated facilities of Malatya and Turkey as well as the world.

Keywords: *Malatya, Industrialization, Industrial Sectors, Geography of Industry, Economy.*

Giriş

Türkiye’deki sanayileşme süreçleri ile benzerlik gösteren Malatya ili, genelde Türkiye’deki sanayileşme sürecini geriden takip eden fakat, son dönemlerde ihracat artışı ve sektörel kümelenmenin etkisi ile bölge ve Türkiye’deki diğer illere göre öne çıkan illerden biri konumundadır.

Malatya’daki sanayileşme süreçlerinde birbirinden farklı dönemler ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın başlarında Cumhuriyet Öncesi Dönem (1923 Öncesi), Cumhuriyet Sonrası Dönem (1923-1950), İthal İkameci Sanayi Dönemi (1950-1980) ve Liberal Sanayi Dönemi (1980 Sonrası) şeklinde sınıflamaya gidilmişse de çalışmanın ilerleyen safhalarında dönemlere ayırmada farklılaşmaya gidildi. Yapılan bu sınıflama, Türkiye’de sanayinin gelişim dönemlerine benzemekle ve Malatya’daki sanayinin gelişim dönemlerini yaklaşık yansıtmakla birlikte, sanayinin mekâna yansımaları, toplumun bir parçası haline gelmesi ve 1980’li yıllara kadar Malatya sanayisinin Türkiye sanayisini kısmen geride takip etmesi nedeniyle dönemlere ayırmada değişikliğe gidildi. Yeniden yapılan dönemlere ayırmada El Sanatları ve Dokuma Tezgâhı Dönemi (1936 ve Öncesi), Ağır Sanayi Dönemi (1937-1967), Kümelenme Öncesi Dönem (1968-1984) ve Özal’lı Yıllar, Sanayinin Kümelenme Dönemi (1985 Sonrası) olmak üzere 4 döneme ayrıldı.

İlk dönem 1800’lü yıllardan başlayıp Cumhuriyet sonrasındaki ağır sanayinin kurulmasına kadar olan süreci kapsamaktadır. Atölye tipi ve geleneksel el sanatlarına dayalı bir üretim yapısı dönemin genel karakteristik yapısını oluşturmaktadır. Genel olarak Cumhuriyet öncesinde, Malatya gibi iç bölgelerde kalan illerde sanayi ve ekonominin gelişmemiş olduğu bir yargı, kanı mevcutsa da bu durum gerçekte tam olarak böyle değildir (Karagöz, 2013: 22-23). Bölgeye göre canlı bir ekonomik yapı ve imalatın olduğu bu dönem, Cumhuriyet sonrasındaki büyük ölçekli sanayi tesislerinin kurulacağı bir sonraki döneme kadar devam edip sonrasında yapısal olarak değişime uğrayacaktır.

İkinci dönem olan Cumhuriyet sonrasındaki Ağır Sanayileşme Dönemi’nde(1937-1967) geleneksel üretim tipi devam etmekle birlikte modern anlamda ilk sanayi tesislerinin kurulduğu dönemdir. 1937 yılında Tekel Sigara Fabrikası ile 1939 yılında Sümerbank Pamuklu Sanayi Müessesinin üretime başlaması bu dönemin başlangıcını oluşturur. 1956 yılında Malatya Şeker Fabrikasının üretime başlaması ile Ağır Sanayi Dönemi, dönemler içinde kendini belirgin olarak göstermiştir. Bu dönem içinde kurulan kireç, tuğla, kiremit, orman, ürünlerine dayanan tesisler ile Türkiye’de olduğu gibi 1950’li yıllarda Malatya da kurulmaya başlayan un fabrikaları sanayi alanındaki üretim yapısı ve anlayışının değişmesine neden olmuştur

Üçüncü dönem olan Kümelenme Öncesi Dönem, 1968-1984 arası dönemi kapsar. Dönemin 1968 yılında başlamasında etkili olan unsur Malatya’nın kalkınmada öncelikli iller arasına alınmasıdır. Özel ve kamu sektörünün birlikte olduğu bir dönemdir. Birçok sektörde ilk tesislerin açıldığı bu dönemde kamu tesislerinin ağırlığı devam etmektedir. Sektörel çeşitliliğin görüldüğü bu dönemde tekstil, makine, un, yem, tarım aletleri, tuğla sanayileri öne çıkmaktadır. Bu dönemdeki önemli gelişmeler, kayısının bir ihracat unsuru olarak ortaya çıkması ve yurtdışında çalışan işçilerin sermaye birikimine katkıda bulunmalarıdır.

Son dönem olan Özal'lı Yıllar, Sanayinin Kümelenme Dönemi (1985 sonrası), Malatya'nın gerçek anlamda Dünya'ya entegre olduğu, organizeler ve sanayi kümelenmelerinin görüldüğü aşamadır. İhracat ve ithalat toplamının 1 milyar dolar civarına ulaştığı ilde, büyümenin kartopu etkisinin görüldüğü dönemdir. Bu dönemki en önemli unsurlar, I. ve II. Organize sanayi bölgelerinin kurulması ile tekstil - kayısı fabrikalarındaki devasa artışlar öne çıkan unsurlardır. Malatya sanayisi bu dönemde diğer illerden çektiği yatırımlarla, çevre ve bölge illerinden ayrılarak önemli bir üretim merkezi haline gelmiştir.

1- Malatya Sanayisinin Emekleme Dönemi: Dokuma Tezgâhları(- 1936)

Malatya, günümüzde önemli bir ekonomik büyüklüğe ulaşan illerden biri konumundadır. Malatya'daki sanayileşme sürecinin bu aşamaya gelmesi elbette tesadüf değildir. Tarihi süreçlerin birçoğunu yaşayan Malatya Kalkolitikten günümüze kadar uzun bir süreçten geçerek, iniş-çıkışlarla büyüme sürecini sürdürerek günümüze ulaşmıştır.

Tarihi olarak geriye gidildiğinde Roma, Bizans ve Selçuklular döneminden Malatya'nın iyi bir miras aldığı söylenebilir. Selçuklular döneminde de siyasi ve ekonomik zenginliği devam eden Malatya'da kumaş dokuyan tezgâh sayısının 12-19 bin arasında olması ildeki ticari yaşamın ulaştığı noktayı göstermektedir (Yakar ve diğ., 2004:14). Osmanlı döneminde 1560 yılında Malatya'nın Arapkir ilçesindeki boyahanelerin 35 bin akçe vergi ödemesi bu gelişmenin tarihsel süreç içinde güçlenerek devam ettiğini göstermektedir¹.

1800'lü yıllara geldiğimizde Malatya'daki ilerlemenin geriye doğru gittiği yargısı öne çıksa da bu gerileme tam olarak düşünüldüğü kadar olmadığı yönündedir. 1637 yılında Açılan Silahatir Mustafa Paşa Hanı, Kapan Hanı ve diğer Hanların varlığı ticaret yollarının değişmesine rağmen alınan önlemlerle ticari yaşamın hala canlılığını koruduğu yönündedir. Marsigli, Braudel ve Faroqi XVII. asrın sonu ve XVIII. asrın başlarında Malatya'nın önemli bir ticaret merkezi oldukları yönündeki tespitlerinde bu yönde olması Malatya'daki ticari hayatın varlığını dönemin şartlarına göre önemli ölçüde koruduğu yönündedir. (Karagöz. M., 2013:20,24)

1800-1900 yılları arasında demiryolu ve limanların olmayışı doğu ve güneydoğu illerinin batılı ülkelerin etki sahasının dışında kalmasını, el sanatları ve atölye tipi üretimin uzun süre korunabilmesini sağlamıştır (Pamuk, 2005: 93-122; Quataert, 1999:167-168). Malatya'nın batılı ülkelerin pazar alanı konumunda olmaması Malatya'daki el sanatları ve atölye tipi üretimin korunmasını sağlamıştır. Demiryolu ve liman ulaşımının olduğu İstanbul, Bursa, Aydın İzmir, Adana, Ankara, Konya gibi illerde ise atölye tarzı üretim bitme noktasına gelirken tarımsal hammadde üretim miktarlarında ve alınan öşür vergilerinde %100 ve %67 (Konya ve Afyon) oranlarında artışlar olmuş, sınırlı olsa tarımsal alet sayısı ve kullanımı (orak makinesi, çırçır, harman makinesi vs.) ve limanlarda ihracat hacimlerinde önemli artışlar sağlanmıştır. Bu artışlar İzmir limanının da 3 kat, Trabzon Limanında 2,4 kat, Samsun Limanında 16,3 kat, Mersin Limanında ise 9,2 kat artış sağlanmıştır(Baskıcı, 2003: 38). Alınan vergi ve ihracat miktarlarındaki artışa rağmen atölye üretiminin demiryolunun ulaştığı birçok ilde uygulanan gümrük

¹ 1560 yılında Arapkir'deki boyahanelerden 35.000, Harput'ta 80.000, Malatya'da 35.000, Erzincan'da 60.000 ve Ankara'da 56.000 akçe vergi alınmıştır. Ayrıntı için bakınız Faroqi,1984

tarifeleri nedeniyle sonuçları yıkıcı olmuştur. Bu dönemde, Malatya’nın demiryollarından uzak olması ve doğu bölgelerinde kalması ilde atölye tipi el sanatlarının ve üretimin korunmasını sağlamıştır.

Cumhuriyet öncesindeki sanayi incelendiğinde sanayinin İstanbul, İzmir ve Bursa’da dağılışı gösterdiği görülür. Sanayinin geniş bir coğrafyaya yayılmadığı, İstanbul ve İzmir çevresinde yoğunlaştığı, Anadolu illerinin genelinde bir yayılış sahası oluşturamadığı görülür (Tablo 1). Sanayi tesisleri sayısında ve yayılış alanında önemli bir artış olmamasına rağmen ihracata yönelik tarımsal üretim de önemli artışlar kaydedilmiştir.

Osmanlı sanayisinde öne çıkan sektörler gıda ve dokuma sanayidir. Günümüzde de Malatya ve Türkiye’de tesis sayısı olarak gıda ve tekstil sanayine dayanan tesisler ilk sırada yer almaktadır (Tablo 1).

Sektörler	İstanbul ve Çevresi		İzmir		Diğer Şehirler		Toplam	
	1913	1915	1913	1915	1913	1915	1913	1915
Gıda Sanayi	43	45	23	23	10	10	76	78
Toprak Sanayi	19	20	1	1	-	-	20	21
Deri Sanayi	10	11	2	2	-	-	12	13
Ağaç Sanayi	10	15	9	9	-	-	19	24
Dokuma Sanayi	14	15	6	8	55	55	75	78
Kırtasiye Sanayi	44	44	11	11	-	-	55	55
Kimya Sanayi	4	5	8	8	-	-	12	13
Genel Toplam	144	155	60	62	65	65	269	282

Tablo 1: Osmanlı Devleti’nde 1913 ile 1915 Yıllarında Toplam Sanayi Tesisleri ve Dağılımları (Ökçün, 1970:12/a).

Doğu bölgelerinde ulaşım, pazar yetersizliği nedeniyle kapalı bir ekonomik yapı olmasına rağmen geçmiş yüzyıllardan gelen el sanatları ve atölye tipi bir üretim yapısı da görülmektedir. Bölgedeki el sanatları ve atölye tipi üretim anlayışının yerel bölgesel hatta ihracata dayanan bir yapının bile olduğu belirtilebilir (Quataert, 1999: 167-168). Özellikle doğu illerinin, batının sanayi üretimine dayanan ürünlerinin pazar alanından uzak olması bölgedeki el sanatlarına dayanan atölye tipi üretiminin devam etmesinde önemli bir etkidir. Tarımsal üretimin taşınmasında, maliyetler taşınma km’sini sınırlandırırken imalat sanayinde oluşturulan ürünlerdeki taşıma maliyetinin tarımsal üretime göre daha düşük olması el sanatları ve atölye tipi ürünlerin taşınabilmesini ve varlıklarını devam ettirebilmelerinde önemli bir etken olmuştur.

1927 Sanayi Sayımına göre, ilde toplam 1.039 işyeri vardı. Bu işyerleri, aynı yıl Türkiye’deki toplam 65.245 işyerinin %1,6’sını oluşturuyordu. İşyeri sayısının bu denli yüksek oluşunun nedenlerinden biri bu yıllarda, Adıyaman, Kahta ve Kemaliye’nin, Malatya’ya bağlı birer ilçe olmaları da etkiliydi (DİE, 1927 Sanayi Sayımı, 1969). 1927 Sanayi ve İşyeri Sayımına göre sanayideki işyerlerinin sektörel bölünüşüne bakıldığında, ilk sırayı tarıma dayalı sanayinin aldığı görülür (Tablo 2).

Sektörler	İşyeri Sayısı	%	Çalışan Sayısı	%
Tarıma Dayalı Sanayi	430	41,4	1.094	44,7
Dokuma Sanayi	266	25,6	668	27,3
Ağaç Ürünleri Sanayi	93	9,0	189	7,7
İnşaat Sanayi	1	0,1	1	0,04
Maden, Maden İşl. ve Mak. San.	212	20,4	425	17,4
Kağıt ve Basım Sanayi	1	0,1	1	0,04
Kimya Sanayi	36	3,5	69	2,8
Toplam	1.039	100	2.447	100

Tablo 2: 1927 Sanayi Sayımına Göre Malatya'da İşyeri ve Çalışan Sayısı (DİE, 1969).

1927'de yürürlüğe giren Teşvik-i Sanayi Kanunu (TSK), daha çok büyük ölçekli işyerlerini teşvik edici hükümler taşıyordu. İlin sosyo-ekonomik yapısının geriliği ve yatırımlar için belli bir sermaye birikimi ve alt yapının olmaması nedeniyle, ilde TSK'den yararlanan firmaların sayısı sırlı olmuştur (Yurt Ansiklopedisi, 1982-1984:5428-5513).

2. Ağır Sanayiye Geçiş (1937-1967)

Cumhuriyet öncesinde İstanbul, Bursa, İzmir, Ankara, Konya ve Adana gibi liman ve demiryolu ulaşımının olduğu illerde üretime yönelik hammadde artışları cumhuriyet sonrası dönem için diğer illere özellikle doğu ve güneydoğu illerine göre önemli bir mesafe alınmasını sağlamıştır. Cumhuriyet sonrası dönemde sanayileşmenin başladığı asıl dönem 1930'lar sonrasındır. Bunda ülkenin yeni kurulmuş olması, 1923-1930 yılları arasında devlet kurumlarının, inkılaplarının yapılandırılması ve ilerleyen yıllarda yapılacak olan değişiklikler ile ilgili çalışmalar ile planlama süreçleri, özellikle kapitülasyon ve gümrüklerin 1927 yılına kadar devam etmesi, 1929 dünya ekonomik buhranı gibi nedenlerle sanayileşme 1930'lu yıllarda başlamıştır. 1923 ve 1930 arasında sanayileşme sürecine başarılı olunmamasının örneklerinden biri 1927 yılında çıkan Teşviki Sanayi Kanununda istenilen başarının yakalanmamış olması önemli bir göstergedir. Türkiye'deki sanayileşme süreci genel olarak 1930'lu yıllarda başlamasına rağmen bunun Malatya'ya yansması ve üretim süreçlerinin başlaması ancak 1937 yılında mümkün olmuştur.

Cumhuriyet sonrasındaki Ağır Sanayi Dönemi, gerçek anlamda sanayileşme sürecinin başladığı dönemi teşkil eder. Büyük ölçekli olan sigara, tekstil ve şeker fabrikalarının kurulması ile şehrin her alanda gelişmesi sağlamıştır. Tarım-sanayi bütünleşmesi için elzem olan tarıma dayalı sanayiler, Malatya için önemli dinamiklerden biri olmuştur.

1937'de başlayan ve 1967 dönemine kadar devam eden sanayileşme süreci dönem içinde sürekli bir ilerlemeden ziyade durağanlaşan, hızlanan bir gelişme süreci göstermektedir. 1937-1967 yılları arasında iki durağan dönem ortaya çıkmaktadır. Bu dönemlerden ilki 1940-1950 arasındır. II Dünya savaşı yıllarına denk gelen bu dönem yükselme içindeki bir fetret dönemi gibidir. Dönem içindeki diğer

durgunluk dönemi de 1960-1968 yılları arasındır. Bu ikinci durgunluk dönemin çalışmanın başlarında sanal bir durgunluk dönemi(1960-1968) olduğu düşünülse de çalışmanın ilerleyen safhalarında yaşanan durgunluk döneminin kalıcı olduğu tespit edildi. 1970-1980 yılları arasında tesis sayısının artması (Tablo3) bir önceki dönemde yatırımların inşaat (kuruluş) dönemi olduğu fikrini uyandırsa da bu durum doğru değildir. 1970 yılında Malatya’da ilk sanayi sitesinin kurulması ve Malatya’nın kalkınmada öncelikli iller alınması, tesis sayısının sayısal olarak artmasını sağlamıştır. Sanayi siteleri, organize sanayi bölgelerinin yerini tutmayan; fakat organize sanayi bölgelerinin kurulması için zemin hazırlayan esnaf yerleşkeleridir. Dış ticaret ve üretim üzerinde doğrudan etkili olmayan sanayi siteleri, organizelerin kurulma sürecine kadar olan boşluğu doldurmaları açısından önem taşımaktadırlar. Malatya’nın kalkınmada öncelikli iller arasına alınmasına kadar sürecek bu durgunluk dönemi, bir sonraki dönem olan Kümelenme Öncesi Dönemin başlamasına kadar devam edecektir.

Bu dönem kamu öncülüğünde başlayıp devam etmekle birlikte 1950 sonrasında özel sektörde kamunun yanında yer almaya başlamıştır. Özel sektörün teşvik edilmeye çalışıldığı bu dönemde özel sektördeki sermaye ve bilgi birikiminin kısmen oluşmaya başlaması un, tuğla, kiremit, gıda fabrikalarının kurulmasını sağlamıştır. Bu dönemin öne çıkan özelliklerinden biride un fabrikalarındaki sayısal artıştır.

Malatya’da sanayinin ilk nüvesini Malatya Sigara Fabrikası ikinci halkasını ise 1939 yılında üretime başlayan Sümerbank Dokuma tesisi oluşturmaktadır. Diğer önemli bir tesis olan Malatya Şeker Fabrikası’nın kurulması Malatya’nın tarım, üretim ve toplumsal yapısı üzerinde önemli etkiler yapmıştır. Tarımsal üretime dayalı ve büyük ölçekli olan bu tesisler aynı zamanda kırsal kesimin kalkınmasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Bu tesisleri birer fabrika olarak görmek oldukça yanlış bir yargıdır. Malatya’daki toplumsal dönüşüm ve bilgi birikiminin gerçekleştiği bu mekanlar 3 temel unsur üzerinde etkili olmuşlardır. Bunlar:

a) Tarım Alanında

- Tarımsal Üretim Miktarı: Tesislerin kullandığı hammaddeler Malatya ve çevre illerdeki pamuk, tütün ve şekerpancarı başta olmak üzere birçok tarım ürünündeki üretim artışını sağlamıştır.
- Tarımsal Ürün Değişimi: Kurulan kamu tesisleri özellikle pamuk, tütün ve şekerpancarı artışına neden olmuştur. Malatya Sümerbank Dokuma Fabrikasının 1940’lı yıllarda ihtiyaç duyduğu pamuğun ildeki el tipi dokuma tezgâhları tarafından yüksek fiyatla satın almaları ve tesisin büyük ölçekli olması nedeniyle çok miktarda ve farklı nitelikte hammadde talebi pamuk toplama alanlarının Batı Anadolu’ya kadar yayılmasını sağlamışlardır.
- Tarım Yöntemlerindeki Değişim (Modern Tarıma Geçiş): Ürünün ekiminden hasat ve sonrasındaki süreçlerde değişimler meydana gelmiştir. Bunlar sulama, gübreleme, ilaçlama, üretim-hasatta makinelerin kullanılması, ürün kayıplarındaki azalma, ürünün taşınma ve depolanmasındaki değişimlerdir.

b) Sosyal Alanda

- Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş: Tarımsal ve atölye tipi üretimden sanayi toplumuna geçilmeye başlanmıştır. Kendi ihtiyaçları veya geçim tarzı üretimden büyük ölçekli üretim anlayışına geçilmeye başlanmıştır. Kurulan kamu fabrikalarda çalışan sayısının birçok ilçenin nüfusundan fazla olması birçok dinamiğin aynı anda etkili olmasını ve dolayısıyla Malatya'daki değişimin komşu - doğu illerindeki illerden önce başlamasını sağlamıştır. Günümüz itibarı ile Malatya'nın çevre illerden neden daha fazla geliştiği sorusunun da cevabı bir yönü ile ortaya çıkmaktadır.
- Yeni Sosyal Donatı Alanları: Fabrika alanlarının bir üretim ve dönüşüm olarak planlaması Malatya halkının birçok yeni sosyal donatı ile tanışmasını sağlamıştır. 1942 yılında Malatya Mensucat Fabrikası yerleşkesinde dişçi, eczane, futbol- voleybol sahaları, 4 adet tenis kortu, sinema, kantin, pansiyon gibi sosyal donatı ve eğitim alanlarının olması sosyal değişimin gerçekleşmesini sağlamıştır (Kayabaş. F.,1942:4).

c) Şehir Dokusu ve Yapısı Üzerindeki Etkileri:

- 1942 yılında Malatya Mensucat ve Tütün Fabrikasında çalışan sayısının toplamda 4000 kişi civarında olması ildeki kira fiyatlarının 100-125 TL 'den 275-350 TL arasına yükselmesine, dolmuş sayılarının 10'dan 325 artmasına, konut sayılarının artmasına neden olarak şehir dokusu ve yapısı üzerinde etkili olmuşlardır (Turfanda, N.E., 1969:12,13).

1992 yılında yıllık yaklaşık 2000 ton iplik ve 13 milyon m² kumaş üreten Sümerbank Dokuma Fabrikasında 1500 civarında (1985 yılında 2250 civarında) çalışan kişinin olması, bu tesisin il sanayisindeki önemini ortaya koymaktadır (Gündüz, A; Doğan, H.,2001:100). Malatya Sigara Fabrikası ise 600 civarında çalışan, yıllık 15 milyon TL enerji maliyeti ve yıllık yaklaşık 10000 ton üretim kapasitesi ile kendi dönemleri ve sonrasındaki 50 yılda ildeki büyük ölçekli tesisler arasında yer almışlardır (Hanilçi, 2007:139).

Uzun bir süre kamu öncülüğünde devam edecek sanayileşme sürecinde kamu tesisleri belli bir fark gözetmeksizin genel olarak ülke geneline yayılmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak 1930'lu yıllardaki sanayi planlarında kalkınmada öncelikli iller arasına alınmaması nedeniyle, açılan sigara ve tekstil fabrikalarına rağmen Malatya'da sanayinin gelişimi sınırlı kalmıştır.

3. Kümelenme Öncesi Dönem (1968-1984)

İldeki sanayileşme süreçlerindeki aşamalardan birini 1968-1984 arası dönem oluşturmaktadır. Yine kamu öncülüğünde devam edecek olan sanayileşme süreci dönemin sonlarına doğru özel sektördeki ilk tesislerin faaliyete geçmesi ile bir dönemin sonu yeni bir dönemin başlangıcına kapı

aramıştır. Her ne kadar Malatya şeker fabrikasının açılışı kümelenme öncesi döneme rastlansa da, kümelenme döneminin kıvılcımı, bu fabrikanın açılması etkili olmuştur. Dönemin sonlarına doğru açılan Malatya Et Balık Kurumu, Sütsan, İpaş, Malatya Boyataş Merbolin Fabrikası gibi tesisler sektörel çeşitlenmenin gerçekleşmesini ve sanayi sektörünün ilerlemesini sağlamıştır.

Bir önceki dönemde kurulan dokuma, tütün ve özellikle de şeker üretimine dayanan tesisler bu dönemde kartopu etkisinin görülmesini sağlayarak hem sanayi sektörü ve şehirsiz alanın hem de kırsal alanın gelişmesini sağlamışlardır. Gübre ve kaliteli tohum türlerinin kullanıldığı, sulama ve ileri düzey tarım tekniklerinin öğrenildiği, üretime yönelik bir tarım anlayışının kazanılmasını sağlayan bu tesisler kamu ve özel sektörün ihtiyaç duyduğu hammadde temininde bir alt yapı oluşturmuşlardır. Bu ve bir önceki dönemde açılan tesisler 2020 sonrasında bile genel olarak ildeki en büyük tesisler olma özelliğini korumaya devam etmişlerdir.

Malatya’daki sanayileşme süreci elbette ki bölge illerinden bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. 1964 yılına gelindiğinde Malatya’da tesislerdeki çalışanların toplamı 5199 kişiyken bölgenin gelişme sürecinde olan Elazığ ilinde çalışan sayısı 1562 kişiye ulaşmıştır. Elazığ’ın sanayisindeki canlanma Malatya’nın ticaret ve sanayisinin de hızlanmasına destek vermiştir. (DİE, 1976). Elazığ’ın gelişmesinde ise ulaşım sistemlerindeki gelişme, Keban Barajı Projesi, kamu yatırımlarındaki artış, kalkınmada öncelikli iller arasına alınması etkili olmuştur (Karakaş, 1999:144-145).

1964 yılında yapılan imalat sanayi sayımında, Doğu Anadolu Bölgesindeki Malatya ve Elazığ illeri dışında kalan diğer illerde sanayinin gelişmemiş olması ve tesis sayısının sınırlı olması nedeniyle bu illerde ayrıntılı bir sayıma gidilmemiş, diğer iller adı altında topluca verilmiştir.

Bu dönemde, kara ve demiryollarındaki iyileşmenin etkisi ve kamu sektörünün yanında özel sektöründe belirgin bir şekilde yer almaya başlaması, Malatya’daki sanayi yatırımlarının çeşitlenmesini sağlamıştır. Özel sektördeki gıda, tekstil, makine-metal eşya ve taş-toprak sanayinde artışların yaşanması kamu ve özel sektör birlikteliğini güçlendirmiştir.

Malatya İlinde 1970’li yıllardan sonra yaşanan önemli gelişmelerden biri de kurulan sanayi siteleridir. Küçük ölçekli işletme ve atölyelerden oluşan sanayi siteleri, esnaf ve sanatkârların toplandığı mekânlar olarak ortaya çıkmışlardır. 1980 sonrasındaki birçok tesis için sermaye ve bilgi birikimi sağlaması açısından önem taşımaktadır. Özellikle Yeni Sanayi Sitesinden sonra kurulan Özsan Sanayi Sitesi birçok sanayi tesisinin Organizelere geçişte kullandığı bir sıçrama basamağı şeklindedir. Kurulan sanayi siteleri kuruldukları dönemde il merkezindeki dağınık halde olan birçok tamirhane, atölye ve işyeri tarzı olan küçük işletmelerin bir çatı altında toplanmalarını sağlamıştır. Organizelere temel olmayan fakat organizeler için zemin hazırlayan sanayi siteleri organizelerin kurulması aşamasına kadar olan süreçteki boşluğu kısmen tamamlamalar açısından önemlidir. Sanayi sitelerinin organizelerinin yerini alamamasındaki en önemli göstergelerden biri 1988 öncesinde açılan tesislerin organize gibi sanayi tesislerinin yoğunlaşacağı alanların olmaması nedeniyle ildeki çeşitli sanayi güzergâhlarına saçılma temayülünde olmaları ve özel sektöre ait tesislerin küçük-orta ölçekli tesisler olarak kalmaları

gösterilebilir. 1988 yılında I. Organize Sanayi Bölgesinin açılması ile İl merkezindeki dağınık halde bulunan tesislerde bir kümelenme ve sektörel yapı oluşmaya başlamıştır.

Bu dönemde gıda sanayinin dışında sanayinin gelişme gösterdiği en önemli sektör metal eşya sanayi ve makine sanayidir. Metal eşya ve sanayi sektörü içinde ise lokomotif görevini gören alt sektör zirai alet üretimine dayanan tarım makineleri sanayidir. 1970'li yıllarda ardı ardına kurulan tarım makineleri üretim tesislerinde bu dönem içinde Türkiye'de makineli tarıma geçilmeye başlanması önemli bir etken oluşturmaktadır. İl sanayinde önemli sektörlerden biri olan tekstil sanayinde 1938'de üretime başlayan Sümerbank Dokuma Fabrikasının ardından Malatya'da tekstili açısından önemli bir tesis olan İPAŞ'ta bu dönemde açılması tekstil sektöründeki önemli gelişmelerden biridir.

Bu dönemin özelliği kamu öncülüğündeki sanayileşme sürecinin son halkasını oluşturmasıdır. Sonraki dönem olan 1980 sonrası dönemde özel sektör öncülüğünde gerçekleşecek olan gelişmenin zemini hazırlanmıştır. Bu dönemde açılan tesislerin çoğu 2000 sonrasında ya özelleşme ya da kapanmak zorunda kalmışlardır.

1968-1984 arası dönem genel olarak büyüme öncesindeki uyanma süreci olarak tanımlanabilir.

4. Özal'lı Yıllar, Sanayinin Kümelenme Dönemi (1985 Sonrası)

Bu dönem gerek Türkiye gerek Malatya sanayisinin dışa açılım ve kalkınma dönemi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde Türkiye sanayisinde görülen gelişmeye paralel olarak Malatya sanayisi de bölge illerinden belirgin bir şekilde ayrılarak gelişmeye başlamıştır. 1980 sonrası dönemde

- Verilen teşvik kredilerinden faydalanılması
- 1988'e doğru I Organize Sanayi Bölgesinin Kurulması
- II. Ordunun Malatya'ya gelmesi ve il nüfusunun sürekli artışı
- Kalkınmada öncelikli iller arasına alınması.
- Kayısının ticari değeri ve üretimin artışına bağlı olarak ihracat gelirlerini arttırması
- Turgut Özal'ın il sanayisinin vizyonunu oluşturması ve ile sağladığı teşvikler
- Doğu Anadolu Bölgesindeki Malatya iline yakın olan çevre illerde güçlü bir sanayi olgusunun yer almaması. Gaziantep ve Kayseri sanayilerinin ise Malatya iline olan etkilerinin belli bir düzeyde kalması
- Doğu bölgesi illerinin birçoğunda sanayinin gelişmemiş olması nedeniyle Malatya için bir pazar alanı oluşturmaları

Malatya’da Sanayileşme Süreci

- 2005’li yıllarda II. Organize Sanayi Bölgesinin kurulması
- Türkiye ve Dünya’daki tekstil ve konfeksiyon sanayine dayanan bazı büyük tesislerin Malatya’da kurulması ve bu firmaların diğer firmaları Malatya iline gelmesinde teşvik unsuru olması
- Maden kaynaklarının varlığı. Türkiye ve Dünya’da sayılı demir çelik peletleme tesislerinden birinin Malatya Hekimhan’da kurulmuş olması (www.erdemirmaden.com.tr)
- Malatya kökenli İstanbul’daki sanayicilerin 1985 sonrasında Malatya’ya dönmesi
- Malatya’daki girişimcilik kültürü gibi nedenlerden dolayı 1985 sonrası dönem Malatya İlinin gerçek anlamda sanayileşmeye başladığı dönemi teşkil eder.

Malatya’da 1980- 1989 yılları arasında orman ve mobilya sanayi hariç her sektörde 1-5 arasında tesis açılmıştır. En fazla tesisin açıldığı sektör gıda sanayi sektörüdür. 1980-89 arasında açılan toplam tesis sayısı 66’dır. Bir önceki dönem olan 1970-1979 arası döneme göre tesis sayısında önemli bir artış görülmektedir. Bir önceki dönemde gelişmenin tam belirginleşmemiş olmasında I. Organizenin kurulmamış olması ve yukarıda belirtilen diğer faktörlere bağlayabiliriz (Tablo 3). I. Organizenin açıldığı 1988 yılı ve sonrasındaki 2 yıl içinde 58 tesisin açılmış olması I. Organizenin şehrin sanayileşmeye katkısını göstermesi açısından önemli bir göstergedir. Dönem içerisinde önemli bir değişim gösteremeyen orman ürünlerine dayanan tesisler sonraki dönemlerde de (inşaat sektörüne bağlı olarak faaliyet gösteren orman ürünleri tesisler hariç) önemli bir artış gösteremeyerek sektörel bir gerileme olacaktır (MTSO, 2022; Saha Anket Çalışması, 2012).

1980’li yılların sonu, Malatya ilindeki sektörlerin genelinde bütünüyle sanayileşmeye başladığı dönemdir. 1980-1989 arası dönemde, açılan tesis sayısı olarak gıda sanayine dayanan tesisler ilk sırayı almaktadır. İstihdam ve ölçek açısından ise tekstil sanayine dayanan tesisler belirgin olarak önde gelmektedir.

Malatya’da 1990-1999 yılları arasında toplamda 301 tesis açılmıştır. Bu dönem sanayinin sektörel olarak kümelenmeye başladığı dönemdir. Bir önceki dönem olan 1980-1989 arasındaki dönemde açılan tesislerin bir çoğu sektörlerindeki ilk tesisler iken 1990-1999 yılları arasında açılan tesisler kendi sektörlerindeki ikinci veya üçüncü nitelikte olan tesislerdir. Bu dönemdeki sanayileşmeyi sürükleyen itici sektör gıda sanayi içindeki kayısı üretim tesisleridir. 45 kayısı işleme tesisinin açıldığı dönemde diğer sektörlerin genelinde de önemli bir gelişme söz konusudur. Makine ve metal eşya sektöründeki, metal eşya üretimine dayanan 27, kimya sanayindeki plastik sanayinde 7 ve tekstil sanayindeki büyük ölçekli 9 adet tesisin açılması bu dönemde diğer sektörlerdeki gelişmelerdir.

Malatya’da 2000-2009 arasında 315 tesis açılmıştır. Bu dönemde Malatya sanayindeki birçok sektörde, başta gıda sanayi olmak üzere tesis sayılarında önemli artış olmuştur. Bu dönemdeki tesis sayılarının artışında ülke sanayisinde yüksek büyüme rakamları ve Malatya’da II. Organize Sanayi Bölgesinin açılmış olması etkili olmaktadır(MTSO, 2022; Saha Anket Çalışması, 2012), (Tablo 3).

Sektörler	-1949	1950-1959	1960-1969	1970-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2009	2010-2021
Gıda	2	2	1	8	20	119	152	164
Tekstil ve Deri	1	-	-	6	12	54	38	104
Orman ve Mobilya	-	-	1	1	1	12	11	23
Metal Eşya ve Makine	-	1	1	9	9	39	35	43
Taşa-Toprağa Dayalı	-	-	1	1	11	21	37	76
Kimya	-	-	-	1	8	24	26	48
Diğerleri	-	-	1	2	5	32	16	18
TOPLAM	3	3	5	28	66	301	315	476

Tablo 3: Malatya'da 10'ar Yıllık Periyotlarla Açılan Tesis Sayısı*, (1949-2021) (MTSO, 2022 Verilerinin Düzenlenmesi; Saha Anket Çalışması, 2012; TÜİK,1976-2010, Malatya İl Yıllıkları (1973,1989,1996) *Üretime ara vermiş, dönem dönem çalışan veya benzer durumda olan tüm tesisler dahil edilmiştir.

2000 yılı ve sonrasında 791 tesisin açıldığı Malatya'da, tesis sayısının 1980-2000 dönemine göre iki katından fazla oranda artması sanayinin ildeki kümelenmesini güçlenmesini ve doğu illerinden bir bütün olarak ayrılmasını sağlamıştır (Tablo 3).

2012 yılında yaklaşık 25 bin kişinin istihdam ettiği sanayi sektörü(Saha Anket Çalışması 2012),çalışan kişi sayısına göre de belli bir ölçüğe erişmiş durumdadır². 2000 sonrasında ilde en fazla gelişme gösteren sektörlerin başında yine gıda sanayine dayanan tesisler gelmekle birlikte taş toprak, kimya, makine ve metal eşya ve diğer sektörlerin genelinde de sanayi tesis sayılarındaki artış devam etmiştir. Malatya'da özellikle bazı sektörlerdeki (kimya sanayi içindeki plastik kasa vs. ürünlerinin üretimine dayanan tesisler gibi) yüksek taşıma maliyeti veya bölgesel pazar alanlarına yakın olma gibi avantajları iyi kullanması birçok sektördeki gelişmeyi ileri doğru sürüklemiştir.

2000 yılı sonrasında sanayi tesislerinin sayılarının fazla olmasındaki diğer bir neden ise sanayi tesislerinin çeşitli nedenlerle yeniden açılıp kapanmaları veya isim değiştirmeleri etken olmaktadır.

Doğu bölgelerinde bölgesel olarak sanayileşme sürecine duyulan talep Malatya'nın sanayileşmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Doğu ve Güneydoğu illerinin hızla nüfuslarının artması, komşu ülkelerle olan ticaret hacminin(Suriye ile olan yıllık ihracatımız 50 bin \$'dan 6 milyar dolara, Irak ile olan ticaretimizin hızla artması ve Almanya'dan sonra 7-8 milyar \$ ile ikinci sıraya yerleşmesi sınır illeri ve bölge illerinin ithalat ve ihracat rakamlarındaki yükselme) artması, doğu-güneydoğu illerinde yeni sanayi odaklarının kurulmasını veya var olan Malatya ili gibi sanayi odaklarının güçlenmesini sağlamıştır (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Kasim-2022>).

² 2010-2012 yılları arasında Malatya'da yapılan saha çalışmasında sanayi sektöründe toplam çalışan kişi sayısı, Malatya Sanayi Ticaret Odasının verilerinden % 15 daha fazla olduğu tespit edildi. Bu durumun ortaya çıkmasında kapasite raporlarının 2 yılda bir güncellenmesi, piyasalardaki daralma ve genişlemeler, sektörel krizler etkili olmaktadır.

Malatya sanayisinde genel olarak öne çıkan sektörler gıda ve tekstil sanayileridir. Gıda sanayi içinde ise öne çıkan sektör ise kayısı üretim tesisleridir. Kayısı işleme tesisleri 2021 yılında yaklaşık 300 milyon \$ ihracat gerçekleştirmelerine rağmen ildeki istihdam da tekstil sanayine dayanan tesislerden belirgin bir şekilde geride kalmaktadırlar (<http://malatyatb.org.tr/kalite-ve-akreditasyon/raporlar>).

Malatya’da 2012 yılında 143(%17,2) tekstil tesisinde 10 692(%49,4) kişi istihdam edilirken, 150(%16,4) kayısı tesisinde 2200(%10,1) kişi istihdam edilmektedir. İlerleyen yıllarda ve özellikle 2018 sonrasında Malatya’daki iki birincil sektör olan kayısı ve tekstil sanayinde, ağırlık tekstil sanayine doğru kaymaya başlamıştır. Malatya’daki tekstil sektörü içindeki daha çok hazır giyim sanayinde görülen büyüme, kümelenme avantajlarının etkisi ile daha da büyümüştür. 2021 yılında tekstil sanayine dayanan tesis sayısı 195(%16), çalışan sayısı ise 20085(%56) ulaşmıştır. Kayısı sanayi tesislerinde ise tesis sayısı 181(%15), istihdam edilen kişi sayısı ise 2711(%7,5) çalışana ulaşmıştır. (MSTO, 2022; Saha Anket Çalışması, 2012), (Tablo 4).

Sektörler	2012		2021		2012		2021	
	Tesis Sayısı	%	Tesis Sayısı	%	Çalışan Sayısı	%	Çalışan Sayısı	%
Gıda	384	44	482	40	5686	26	7163	20
Kimya	57	7	117	10	930	4	1931	5
Makine	114	13	142	12	1589	7	2565	7
Orman	35	4	55	5	412	2	597	2
Taş Toprak	92	11	164	14	1677	8	3074	9
Tekstil	143	17	195	16	10692	49	20085	56
Diğerleri	43	5	45	4	398	2	414	1
Toplam	868	100	1200	100	21642	100	35829	100

Tablo 4: Malatya'da Sektörlere Göre Tesis ve Çalışan Kişi Sayısı, 2012 (MSTO, 2022 Verilerinin Düzenlenmesi; Saha Anket Çalışması, 2012).

Malatya sanayisinde sektörel olarak bir çeşitlilik sağlanmış durumdadır. Gıda ve tekstil sanayi genel görünüm içinde önemli yer bir tutsalar da diğer sanayi dalları da küçümsenmeyecek durumdadırlar. Özellikle makine ve taş toprak sanayine dayanan tesislerdeki tesis ve çalışan kişi sayısı, sektörlerin ilde belli bir ölçüğe eriştiklerini göstermektedir. İldeki sanayi lokasyonunun giderek güçlenmesi gıda ve tekstil dışında özellikle makine ve metal eşya ile diğer sektörlerde, sanayinde güçlenerek ilerlenmesi sağlamaktadır.

I. ve II. Organizelerin kurulmuş ve genel olarak ulaşım ve alt yapılarını tamamlamış olmaları, Özsan, Yeni Sanayi, Gıda Toptancılar gibi sanayi sitelerinin varlığı, organizeler ve siteler dışında sanayinin yoğunlaştığı Çevre Yolu ile Battalgazi Yolu Güzergâhı Malatya sanayisi için bir önemli bir temel teşkil etmektedir.

Diğer Sanayi tesisleri içinde sınıflanan tesisler altın takı, geri dönüşüm tesisleri, matbaa gibi alt sektörle diğer sanayi tesisleri içinde yer almaktadır. Diğer tesisler olarak sınıflandırılan tesisler içinde öne çıkan alt sektör matbaa işleri üretimine dayanan tesislerdir.

Malatya'daki ihracat rakamları, Türkiye'deki ihracat rakamları ile paralellik taşımaktadır. Genel ekonomik daralma ve genişlemelerden önemli ölçüde etkilenen kent ekonomisi, Türkiye ihracatındaki yükselme ve alçalmalara bağlı olarak ihracat miktarı artmakta veya durağanlık göstermektedir. Malatya ilinin Türkiye ve Dünya ile entegre olması birçok değişkenden etkilenmesine neden olmaktadır. Genel ve sektörel krizlerden(1997, 2000, 2009 gibi yıllardaki) etkilenen kent ekonomisi dünyadaki rekabet, fiyat, politikalar, siyasi olaylar, teknolojik değişiklikler gibi faktörlere göre şekillenmektedir³.

Malatya ilinin pazar alanlarının tüm Türkiye olmasına rağmen Doğu illeri daha fazla öne çıkmaktadır⁴. Doğu Anadolu Bölge ihracatı düşük olmakla birlikte son 20 yılda hızla artmaya başlamıştır. Doğu Anadolu Bölgesi illeri 2002 yılında 135, 2006'da 411, 2011 yılında ise 900, 2016 yılında 753, 2021 yılında ise 1.133 milyon \$ civarında ihracat gerçekleştirerek Türkiye ihracatına önemli bir katkı sağlamışlardır. Bölge ihracatında Hakkâri, Ardahan ile Iğdır'ın öne çıkmasında sınır ticareti etkili olmaktadır. Türkiye'deki firmaların bürokratik işlemlerini hızlandırmak için bu illerde şubeler ve acentalar açmaları bu illerdeki dış ticaret hacminin artmasına neden olmaktadır. Hakkâri ilinin Esendere Sınır kapısından İran ile yaptığı yaklaşık 60-70 milyon \$ ihracatın ortaya çıkmasında, yine sınır kapısını kullanan diğer illere ait firmaların yasal işlemlerini daha rahat yürütebilmek için Hakkâri'de kayıtlı olmaları etkili olmaktadır (<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104>; Saha Anket Çalışması 2012). (Tablo5).

Malatya ve Elazığ illerinin öne çıkmasında ise üretim öne çıkmaktadır. Elazığ'daki mermer balıkçılık, yalıtım, savunma vs Malatya'daki tekstil ve kayısı, makine ihracatı Malatya ve Elazığ'daki ihracatın bölge illerinin önüne geçmesini sağlamıştır. Bölge ihracatında artma ve azalmalarda ülke dinamiklerinin yanında Suriye, Irak, Ermenistan ve İran ile olan süreç etkili olmaktadır.

Malatya ihracatının genel olarak artmasında, il ekonominin sektörel olarak çeşitlenmesi ve oturmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesinden gerçekleşen dış ticaretin takribi yarısı Malatya ilindedir. Bununla birlikte komşu illerin ihracatının bazı kalemleri de Malatya ilinden olmaktadır. **Malatya dış ticaret için bir toplanma-dağıtım merkezi gibi de çalışmaktadır.** 2021 yılına göre toplam ihracat ve ithalat miktarı 535 milyon dolar görülmesine rağmen gerçekte il ihracat ve ithalatının toplamı 1 milyar \$ üstündedir (Saha Anket Çalışması 2012,⁵ Tablo 5).

2021 yılı ithalat verilerinde öne çıkan illerin başında Erzurum gelmektedir. İthalat verilerinin yüksek olmasına rağmen sanayi sektörü gerileme eğilimi görünümündedir. Nüfusuna oranla tesis ve

³ Ekonomik krizler ile ilgili bakınız.

⁴ Küçük ölçekli firmaların sayısal olarak fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

⁵ Malatya'nın sadece 1 yılda 50 bin ton civarında yapmış olduğu pamuk ithalatı belirtilen ithalat rakamının daha üzerinde bir ithalat rakamının olmasını gerektirmektedir(Saha Anket Çalışması 2012). Firmaların İstanbul ve diğer illere kayıtlı olması Malatya ilinin yapmış olduğu ihracat rakamlarının diğer illere eklenmesine neden olmaktadır.

çalışan kişi sayısı açısından bölge illerinin gerisinde olan ilde, ileriki dönemlerde sanayi sektöründeki durağan bir seyir izleyeceği öngörülmektedir.

Dönem dönem dış ticaret rakamlarında farklılık görülse de öne çıkan illerden biride Ağrı’dır. Özellikle Tekstilkent projesi ile önemli bir avantaj yakalayan il, tekstilin ilde kümelenmesine katkı sağlamıştır.

İller	2006		2011		2016		2021	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
Ağrı	26 113	40 610	77 609	70 995	59 136	133 152	30 997	85 981
Bingöl	351	27	4 917	933	1 202	1 028	4 672	826
Bitlis	1 887	782	2 333	8 658	2 663	16 092	7 361	1 689
Elazığ	68 265	88 895	42 540	57 677	252 668	45 108	304 501	21 366
Erzincan	583	2 307	2 180	25 426	9 219	6 788	24 019	1 957
Erzurum	20 546	15 538	22 895	49 832	17 516	30 184	27 101	110 362
Hakkari	67 474	395	339 081	32 976	23 588	10 118	56 824	72 570
Kars	1 945	1 082	1 094	1 800	136	2 263	1 248	1 163
Malatya	151 417	44 342	280 422	106 170	248 397	88 893	418 968	106 380
Muş	2 632	184	7 873	2 715	496	2 189	119 389	83 557
Tunceli	18	504	-	-	131	279	563	1 059
Van	15 306	10 372	20 126	38 543	38 790	58 308	28 507	22 776
Ardahan	168	19	1 595	248	1 835	337	5 442	45
Iğdır	54 500	3 086	98 079	8 329	97 566	16 715	104 372	17 461
Doğu Anad T.	411 203	208 144	900 745	404 301	753 343	411 455	1 133 965	527 191
Türkiye Top	85 534 676	139 576 174	134 907 074	240 841 698	149 246 999	202 189 242	225 291 385	271 424 473

Tablo 5: Doğu Anadolu Bölgesindeki İllerin 5'er Yıllık Dış Ticaret Verileri (Bin \$) (<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104>).

TÜİK ve TİM’in verileri oluştururken üretim yapıldığı il yerine firmaların belirttiği adrese göre kayıtlar oluşturulmaktadır. Bu durum illerin yapmış olduğu ihracatın daha düşük gözükmesine neden olmaktadır. Malatya’daki bazı firmalar tek başına yıllık 100-150 milyon \$ arasında ihracat yapmaktadırlar(Saha Anket Çalışması 2012). Kayıtlarda olamayan bu ihracatın ilave edilmesi durumunda Malatya ilinin gerçek ihracat ve ithalat toplamının 1 milyar \$ üzerinde olduğu görülecektir. TÜİK ve TİM gibi kurumların verilerini oluştururken coğrafi koda göre değil(Ürünün yetiştirildiği veya üretildiği yer) firmaların verdiği adreslere göre oluşturulması Türkiye’de yeni gelişen sanayi odaklarının tam olarak görülememesine neden olmaktadır.

2010 yılında TOBB ile TÜİK arasında yapılan protokol gereği sanayi tesisleri ile ilgili verilerin toplanması ve derlenmesi ilgili süreçlerde TOBB’da dahil olmuştur. Özellikle TÜİK tarafından yayınlanan Hizmet ve Sanayi İstatistiklerinde Düzey 3(illere göre) verilerinin olmaması TOBB’un il

düzeyinde ortaya koyduğu verilerin önemini daha da arttırmaktadır. 2011 yılında TOBB tarafından Türkiye’de yapılan sanayi tesisleri sayımında tesis sayısı 57041, çalışan kişi sayısı ise 2.107.988 kişidir. 2021 yılında ise tesis sayısı 85790’a, çalışan kişi sayısı ise 3575655’e ulaşmıştır(Tablo 6).

Çalışan ve toplam tesis sayısı bakımından bölge illerinden ayrılan Malatya, kayısı ve tekstil sektöründeki yığılmaların diğer sektörleri de harekete geçirmesi(ambalaj, plastik kasa ve branda, makine vs) ile sanayinin bir bütün olarak gelişmesi sağlamıştır. Bölge illerinden öne çıkan diğer bir ise Elazığ’dır. Son yıllarda Malatya’daki tekstil sanayinin çevre illere saçılma ve taşmasından dolayı Elazığ, Adıyaman ve Diyarbakır’da tekstil sanayi gelişme göstermiştir.

Tesis sayısının bölge illerinin genelinde artmasına rağmen Türkiye sanayisine oranla bu artışın ortalama büyümenin altında kalması nedeniyle bölge sanayisi büyümeden ziyade küçülme eğilimi görünümündedir. Çalışan sayısı açısından bakıldığında ise 2011-2021 yılları arasında Türkiye sanayisinin üzerinde bir artış söz konusudur⁶. Bölge illeri içinde her il sanayileşme sürecinde aynı gelişimi gösterememektedir. Ağrı, Bingöl, Muş, Bitlis yapılan yatırımların sonuç alınan illerin başında gelmektedir.

Ağrı, tekstil kent projesi ile 80 bin m² kapalı alana ulaşması sektörün mekânsal alanda değişimine yol açmıştır(<http://agri.gov.tr>; <https://www.diyadinnet.com>). İmalat sanayinde çalışan sayısının son 10 yılda 1500 kişiden yaklaşık 5000 kişiye ulaşmıştır (<https://tobb.org.tr>). Bu değişim, Ağrı ilinin üretim sürecine dahil olan iller arasına girmesini sağlamıştır.

Malatya’daki tekstilin çevre illere yayılması sonucunda tekstil sanayinin geliştiği illerden biri Bingöl’dür. Sınırlı bir gelişimde olsa sanayinin il dinamiklerinden biri olması Bingöl’ün gelişimine katkı sağlamıştır. Sanayi kültürünün getirmiş olduğu çalışma kültürü, iş prensibi, bilgi birikimi ve sermaye ileriki dönemlerde tekstil dışındaki diğer sektörlerle de zemin hazırlayacaktır.

Muş ve Bitlis’te de tekstil dayılı bir büyüme gerçekleşmiştir. Muş’ta imalat sanayinde çalışan sayısının 10 yıl gibi bir sürede % 50’den fazla artması, sanayinin Muş’ta yapılanmasını sağlamıştır. Sultan Alparslan ve Sungu tekstil bölgelerinin faaliyete geçmesi ile tekstile bağlı olarak hazır beton ve inşaat sanayi gibi sektörlerin gelişimini de etkilemeye başlamıştır.

Nüfusa oranla sanayi sektöründe oldukça düşük bir oran tutan Van’da, imalat sanayinin gelişimi sınırlıdır. 1 milyonun üzerinde nüfusa sahip olmasına rağmen, nüfus artışının sanayi sektörü üzerindeki büyüme etkisi oldukça sınırlı kalmaktadır.

Bölgenin lokomotifi durumunda olan Malatya’da ise imalat sanayindeki tesis ve çalışan sayısının artmasına rağmen, il sanayisi Türkiye’deki imalat sanayinin büyümesine oranla gerileme eğilimi görünümündedir. 2021 TOBB verilerine bakıldığında toplam tesis sayısının 600, çalışan sayısı ise 29243 kişidir (Tablo 6). SGK istatistikleri esas alındığında ise toplam çalışan kişi sayısının 36884 olduğu

⁶ Bu durumun ortaya çıkmasında emek yoğun sektörlerin başında gelen, genelde 250 kişi üzerinde çalışan hazır giyim tesislerinin özellikle 6. bölge teşvikleri kapsamındaki illerde üretime başlamaları etkili olmaktadır.

görülmür. Gerçekte ise çalışan sayısının 40000 kişi civarında olduğu düşünölmektedir. Bu veriler esas alındığında Malatya sanayisinin Türkiye ve bölge sanayisinin üzerinde büyümesini sürdürdüğü görölmektedir⁷.

Bölgenin diğer bir yönünü, uzun bir süredir bir türlü sanayileşemeyen Hakkari, Kars, Iğdır, Tunceli ve Ardahan’ın oluşturmuş olduğu iller oluşturmaktadır. Bu iller, bölgesel kalkınma projeleri, teşviklerden öncelikli iller arasına alınması, Kosgeb, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, yerel yönetimler ve diğer kurumların katkılarına rağmen sanayileşme sürecinde başarısız olan illerdir. Bu illerin sanayileşememesinde ulaşım, nüfus, güvenlik, ihtiyaç duyulan nitelikli çalışanın temin edilememesi, olumsuz iklim şartları, Cumhuriyetin ilk yıllarından beri sanayileşme sürecine katılamamaları, uygulanan teşvik ve politikalarından bölgeye uyumsuzluğu ve yetersizliği etkili olmaktadır. Durum böyle iken son dönemlerde valilik ve yerel unsurların Türkiye’nin Dünya üretiminde söz sahibi olduğu, gerek lojistik gerekse insan kaynağı uzmanlaştığı sektörlerin başında olan hazır giyim sektörü ile bu illerdeki ekonomiyi ve ihracatı güçlendirmeye yönelik atılımlardan kısmen sonuç alınmaya başlanmıştır⁸. Valilik ve diğer kurumların çoğunlukla üretimin yapılacağı bina ve alt yapı yatırımlarını yapmaları, firmalar için risk taşıyan altyapı yatırım maliyetinin ağırlığının ortadan kaldırmıştır. Tesis binalarının yanında sosyal donatı ve kreş gibi ilavelerin olması yapılan yatırımların sürdürülebilirliği açısından da önem taşımaktadır. İhale ve çeşitli şartlara uygunluğun ardından kiralama şeklindeki tesis binalarının sağlanması sanayinin Ağrı, Bingöl, Muş ve Bitlis gibi illerde kısmen tutunmasını sağlamıştır. Sanayinin bu illerde tutunması ile ihracat artışlarında önemli bir büyüme yakalanmıştır (Tablo 5,6).

⁷ Önceki yıllarda yapılan saha çalışmaları ve MSTO verilerinin düzenlenmesi sonucunda Malatya’daki imalat sanayinde çalışan sayısının, MSTO yayınladığı verilerden % 15 daha fazla olduğu göröldü.

⁸ Özellikle firmaların karar alma süreçlerinde illerin 6. Bölge teşvikleri etkili olmaktadır.

İl Adı	Tesis Sayısı				Toplam Çalışan Sayısı			
	2011	%	2021	%	2011	%	2021	%
Ağrı	56	0,10	80	0,09	1460	0,07	4188	0,12
Ardahan	34	0,06	37	0,04	381	0,02	432	0,01
Bingöl	70	0,12	101	0,12	1492	0,07	3285	0,09
Bitlis	44	0,08	101	0,12	718	0,03	3707	0,10
Elazığ	298	0,52	285	0,33	7656	0,36	8372	0,23
Erzincan	95	0,17	119	0,14	2729	0,13	5704	0,16
Erzurum	168	0,29	149	0,17	4231	0,20	3989	0,11
Hakkari	63	0,11	39	0,05	1283	0,06	654	0,02
Iğdır	36	0,06	54	0,06	506	0,02	850	0,02
Kars	110	0,19	84	0,10	1620	0,08	1371	0,04
Malatya	579	1,02	600	0,70	17778	0,84	29243	0,82
Muş	75	0,13	105	0,12	2530	0,12	3256	0,09
Tunceli	38	0,07	30	0,03	713	0,03	559	0,02
Van	156	0,27	228	0,27	3989	0,19	6526	0,18
Doğu And. Top.	1822	3,19	2012	2,35	47086	2,23	72136	2,02
Türkiye Toplamı	57041	100,00	85790	100,00	2.107.988	100	3.575.655	100

Tablo 6: Doğu Anadolu Bölgesinde Sanayi Tesis Sayısı ve Toplam Çalışan Kişi Sayısı (%)
(<https://tobb.org.tr/BilgiErisimMudurlugu/Sayfalar/sanayi-kapasite-raporu-istatistikleri.php>).

Türkiye’de sanayinin sektörel bölünüşüne bakıldığında tekstil ve gıda ürünlerinin üretimine dayanan tesislerin ilk sırada yer aldıkları görülmektedir. Malatya’daki sanayinin sektörel bölünüşü ile de benzerlik gösteren bu tablo Türkiye sanayisinde temel karakteristik özelliklerinden biridir. Sanayinin gelişmesine bağlı olarak tekstil ve gıda sektörleri dışındaki diğer sektörlerde de önemli gelişmeler sağlanmıştır. Özellikle metal eşya, plastik ve mobilya sanayindeki gelişmeler, Türkiye’de gelişen diğer sektörlerin başında gelmektedir (Tablo 7).

Sektörler	Tesis Sayısı				Çalışan Kişi			
	2010	%	2020	%	2010	%	2020	%
Gıda ürünlerinin imalatı	33727	10,3	52 871	12,9	353591	12,3	537858	12,5
İçeceklerin imalatı	639	0,2	658	0,2	13117	0,5	17372	0,4
Tütün ürünleri imalatı	33	0,0	45	0,0	6029	0,2	4493	0,1
Tekstil ürünlerinin imalatı	21080	6,4	24 099	5,9	335848	11,7	478348	11,1
Giyim eşyalarının imalatı	51176	15,7	58 542	14,3	413386	14,4	646684	15,0
Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	8185	2,5	9 147	2,2	54852	1,9	73294	1,7
Ağaç, ağaç ürün. (mobilya hariç) eşya. İma.	25572	7,8	22 146	5,4	71563	2,5	84550	2,0
Kağıt ve kağıt ürünlerinin imalatı	2481	0,8	4 112	1,0	45861	1,6	82356	1,9
Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltı.	11821	3,6	11 903	2,9	52146	1,8	50273	1,2
Kok kömür-rafine edil. petr. ürün. ima.	374	0,1	283	0,1	7261	0,3	10128	0,2
Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin ima.	5824	1,8	6 570	1,6	67285	2,3	103853	2,4
Temel eczacılık ürünlerinin imalatı	255	0,1	561	0,1	30115	1,1	42289	1,0
Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı	15011	4,6	18 767	4,6	150697	5,3	238 426	5,5
Diğer metalik olmayan mine. ürün. ima.	15403	4,7	16 954	4,1	189813	6,6	243261	5,6
Ana metal sanayii	3908	1,2	5 778	1,4	110512	3,9	155184	3,6

Fabri. metal ürünl. ima. (mak.- teç. hariç)	53251	16,3	62 257	15,2	265582	9,3	388246	9,0
Bilgisayar., elektr. ve optik ürün. ima.	1142	0,3	1 857	0,5	26220	0,9	48715	1,1
Elektrikli teçhizat imalatı	7613	2,3	10 756	2,6	114887	4,0	186774	4,3
Başka yerde sınıf. makine ve ekip. İma.	12895	3,9	18 309	4,5	154717	5,4	255467	5,9
Motor. kara taşıtı, treyler(römork) ima.	3410	1,0	5 130	1,3	120037	4,2	192867	4,5
Diğer ulaşım araçlarının imalatı	836	0,3	1 380	0,3	26972	0,9	49708	1,2
Mobilya imalatı	23410	7,2	39 338	9,6	129869	4,5	209190	4,9
Diğer imalatlar	16937	5,2	12 701	3,1	66886	2,3	81470	1,9
Makine ve Ekipm. kuru. ve onarımı	11942	3,7	25 318	6,2	58236	2,0	127668	3,0
TÜRKİYE TOPLAMI	326925	100	409 482	100	2865482	100	4308474	100

Tablo 7. Türkiye’de İmalat Sanayindeki Tesis ve Çalışan Kişi Sayısının Sektörel Bölünüşü, 2010-2020 (TÜİK, 2012:54-59; <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=129&locale=tr>).

2011-2014stratejik plana uygun olarak orta ve ileri teknoloji ürünlerinde Avrasya’nın üretim üssü olmak hedefi (STB, 2010:10) doğrultusunda sanayi yeniden şekillendirilmiştir. Makine, motorlu taşıtlar ve demir çelik sanayinin öne çıkarılması, bu sektörlerde önemli bir büyüme sağlamıştır.

Makine ekipmanları imalatı, demir çelik vb. sektörlerde tesis ve çalışan sayısının önemli bir yer tutmaya başlaması Türkiye sanayisindeki temel sektörler olan gıda ve tekstile dayalı sanayi yapısının; gıda, tekstil ve makine, motorlu taşıtlar sanayi vs. şeklinde değişmesine neden olmuştur.

Sanayi sektörlerindeki bu değişim ihracat değerlerinde de kendini göstermiştir. Tekstil ve gıda sektörlerindeki ihracat rakamları motorlu taşıtlar, makine, demir-çelik vs. sektörlerindeki ihracat rakamlarının gerisine düşmekte ve oransal olarak gerileme göstermektedir (TİM., 2008-2021 İhracat Verileri).

Sonuç

Malatya, son dönem sanayileşme süreçlerinde başarı ile çıkan illerden birini oluşturmaktadır. Sanayi kültürünün yerleştiği ilde, I ve II. Organize sanayi bölgeleri ile Organize sanayi bölgeleri arasındaki 3. alanda sanayileşmenin alana yayılma süreci devam etmektedir.

Gıda (ağırlıklı olarak kayısı sanayi) ve tekstilin oluşturmuş olduğu büyüme kimya (plastik kasa ve branda), makine, ambalaj vs. birçok sektörün ilde kurulup gelişmesini sağlamıştır. Doğu illeri arasında olmasına rağmen, ildeki birçok firma Dünya’nın sayılı entegre tesisleri arasına girmeyi başarmıştır. Kayısı üretim ve ihracatında Dünyadaki en önemli ve en büyük tedarik merkezi olması Malatya’nın Türkiye ve Dünya’daki birçok şehre göre bilinir olmasını sağlamıştır.

Üretim altyapısı ve oluşturmuş olduğu ekonomik gücün yanında, Dünya genelindeki birçok şehirdeki pazarlama şubeleri ve büroları aracılığı ile küresel ticaretten pay almasına rağmen; Malatya’daki sanayileşme süreci tam olarak görülmemektedir. TÜİK, TİM gibi kuruluşların firmaların verdiği adrese göre kayıtlarını oluşturmaları, Malatya’daki ihracat ve ithalat verilerinin İstanbul, Ankara, İzmir gibi şehirlere ilave edilmesine neden olmaktadır. Bu durum ise Malatya gibi gelişen sanayi odaklarındaki büyümenin tam olarak görülmemesine neden olmaktadır.

Malatya ve Elazığ kısmen dışında kalmakla beraber, diğerk bölge illerinde kırılma ve riskler devam etmektedir. Tekstil ağırlıklı olarak sanayileşmeye katılan Doğu Anadolu bölgesindeki iller teşvik sistemlerinin ve diğerk şartların değişkenliğine bağlı olarak üretimlerini artırıp-azaltabilmekte veya farklı şehirlere yönelebilmektedir. Malatya'daki sektörlerin genelinde farklı büyüklüklerde birçok firmanın bulunması ve sanayileşme süreçlerinde önemli bir mesafe alınması nedeniyle bu riskler bölgedeki birçok şehre göre daha az risk taşımaktadır.

6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinin ardından Malatya'da üretim önemli ölçüde durmuş olup, bu süreç sanayinin gelişimi üzerinde yıkıcı bir etki oluşturmuştur. Sanayi sektörlerinde dönem dönem ortaya çıkan birçok kriz ve daralmalardan farklı olan bu yıkım, ildeki sanayileşme sürecinde bir dönemin kapanması şeklinde özetlenebilir. Sanayinin toparlanıp tekrar büyüme sürecine girmesi yapılacak planlamalara bağlı olarak değişkenlik gösterecektir.

Kaynakça

- Baskıcı, M., (2003). "Osmanlı Tarımında Makineleşme: 1870-1914," Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, C:58, S:1, Sf:29-53, Ankara. DİE 1969: 1927 Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı DİE Matbaası, Ankara.
- DİE 1969: 1927 Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı DİE Matbaası, Ankara.
- DİE 1976: 1964-68 Yıllık İmalat Sanayii Anketleri Sonuçları, Ankara.
- Demir, E.,1997: Malatya Şehri (Doktora Tezi)
- Eser E., (2011). Türkiye'de Uygulanan Yatırım Teşvik Sistemleri Ve Mevcut Sistemin Yapısına Yönelik Öneriler, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, İktisadi Sektörler Ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Faroqhi, S., 1984: Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia, Cambridge University, Cambridge
- Gündüz A.-Doğan, H. 2001: *Malatya'nın Sosyo Ekonomik Yapısı Ve Büyükşehir Olma Potansiyeli, Anadolu'da Kalkınma Süreçleri Ve Malatya Örneği* (Editör: Oğuz Esen), Türkiye Ekonomi Kurumu, S89-114, Ankara.
- Hanılçı, R. 2007: Malatya Şehrinde Gıda Sanayi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Beşeri ve İktisadi Coğrafya Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ
- Hanılçı, R. 2012: Doktora Saha Anket Çalışması
- Hanılçı, R. 2014: Malatya'da Sanayinin Gelişimi, T.C. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı Beşeri Ve İktisadi Coğrafya Bilim Dalı, (Doktora Tezi)
- Karagöz. M., 2013: Malatya'nın XVII-XVIII. Asırlarda Ticari Hayatı, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:2, Sayı:2, Malatya
- Karakaş, E., 1999. *Elazığ Şehrinin Gelişmesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 9 Sayı : 1, ELAZIĞ
- Kayabaş, F., 1942. Malatya Mensucat Fabrikası, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Şubesi Mezuniyet Tezi
- MTSO, 2012. Malatya'daki Tesis Sayıları ve Tesislerin Kuruluş Tarihleri
- Ökçün G. 1970. Osmanlı Sanayi 1913, 1915 Yılları Arasında Sanayi İstatistikleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yayın No: 299, Ankara.

Pamuk Ş. 2005. Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık Ve Büyüme: 1920-1913, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Sena Ofset, İstanbul.

Quataert D. 1999: Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, İletişim Yayınları, İstanbul.

Turfanda, N.E., 1969: Malatya Şehrinde Büyük Sanayi Faaliyetleri, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Şubesi Mezuniyet Tezi

Yakar, Ö.Y.; Fırat, F.; Bozdağ, N.; Bayadoğan, A.E, 2004, Sosyal Kültürel Yönleri İle Malatya, Malatya Valiliği, <http://www.csb.gov.tr/db/malatya/webmenu/webmenu1311.pdf>

Yurt Ansiklopedisi 1983: Türkiye İl İl: Dünü, Bugünü, Yarını, Malatya Maddesi, Cilt: 7-8, Syf: 5428-5513, Anadolu Yayıncılık A. Ş., İstanbul.

http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari 29.11.2021

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Agustos-2021-37420> 29.11.2021

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Kasim-2022-45546#:~:text=%C3%96zel%20ticaret%20sistemine%20g%C3%B6re%2C%202022,milyar%20240%20milyon%20dolar%C3%BCkseldi.> 22.02.2023

<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Sanayi-114> 29.11.2021

<https://www.erdemirmaden.com.tr/kurumsal/tarihce/> 28.11.2021

<https://www.tobb.org.tr/BilgiErisimMudurlugu/Sayfalar/sanayi-kapasite-raporu-istatistikleri.php> 29.11.2021

<https://www.erdemirmaden.com.tr/kurumsal/tarihce/> 12.04.2022

<http://agri.gov.tr/tekstilkent>, 24.02.2023

<https://www.diyadinnet.com/vali-varol-ret-grup-tekstili-ziyaret-etti-h53196/> 24.02.2023

<https://tobb.org.tr/BilgiErisimMudurlugu/Sayfalar/sanayi-kapasite-raporu-istatistikleri.php> 24.02.2023

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD

*Van Journal of Humanities and Social Sciences -
VJHSS*

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 21.04.2024

Kabul Tarihi: 03.06.2024

Yayınlanma Tarihi: 30.06.2024

Genelin Yerelden Okunması: 1951 Ara Seçimleri ve Bilecik

Reading the General from the Local: 1951 Midterm Elections and Bilecik

Selma GÖKTÜRK ÇETINKAYA*, Birkan VURAL**

Öz

Türk Siyasi Tarihinin kırılma noktalarından biri olan çok partili hayata geçiş, her ne kadar Demokrat Parti (DP) ile olmamışsa da bu partiyi kuranların Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içindeki muhalif tutumlarıyla başlamıştır. 1945'in haziran ayında verdikleri takrirle yol ayrımına gelen Demokratlar, 1946 yılının ilk ayında partili muhalefete geçmişlerdir. Aynı yıl içinde yapılan genel seçimler neticesinde ana muhalefet partisi olduğunu kanıtlayan DP, 1950 Genel Seçimleriyle iktidar partisi olmuştur. Her ne kadar farklı partiler Türk siyasetinde görünmeye başlamışsa da ellili yıllarda politik hareketlilik bu iki parti üzerinden şekillenmiştir. İktidarla muhalefet mücadelesinin örneklerini hemen her sahada gösteren DP ile CHP'nin buna yönelik bir karşı karşıya gelişi de 1951 senesinin yaz ayları itibarıyla yaşanmıştır. 16 Eylül 1951'de gerçekleşen ara seçimlerle ilgili çalışmaların başlamasıyla kendini gösteren bu restleşme, seçimin sonrasında da devam etmiştir. 1950 Genel Seçimlerinde birden fazla yerden aday olan ve seçilen siyasilerin tercihlerini belirlemesi neticesinde boşta kalan veya vefat dolayısıyla boşalan milletvekillikleri için yapılan bu ara seçimlerde öne çıkan yerlerin başında Bilecik gelmektedir. Seçim sürecinde gözlerin en fazla çevrildiği yer olan Bilecik'in bu denli önemli olmasının sebebi ise aday gösterilen kişilerdir. Özellikle CHP'nin, partinin genel sekreteri olan Kasım Gülek'i aday göstermesiyle odak noktası olan Bilecik'te iktidarın adayını ise Bileciklier belirlemiştir. İl ve ilçe teşkilatlarının seçmesi ve merkezin onayıyla DP'nin adayı, askeri kimliğiyle öne çıkan Korgeneral Yümnü Üresin olmuştur. Seçim sürecinde pek çok milletvekilinin ve bakanın sıkça uğradığı Bilecik'te bu dönemde bazı usulsüzlüklerle ve adli vakalarla da karşılaşmıştır. Bu süre zarfında ulusal basının gündeminden düşmeyen Bilecik'te kazanan taraf DP olurken Yümnü Üresin'in seçilmesine yönelik itirazların ortaya çıkması seçimin akabinde iktidar-muhalefet mücadelesini devam ettirmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1951 Ara Seçimleri, Bilecik, Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Kasım Gülek, Yümnü Üresin.

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, e-posta: selma.cetinkaya@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6828-1679

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, e-posta: birkanvural@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0511-4288

Atf / to cite: Göktürk Çetinkaya, S. & Vural, B. (2024). "Genelin Yerelden Okunması: 1951 Ara Seçimleri ve Bilecik". *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*, 7, 41-65. DOI: 10.62068/visbid.1471517

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD, Sayı VII, Haziran, 2024

Van Journal of Humanities and Social Sciences -VJHSS, Issue VII, June, 2024

Abstract

The transition to multi-party life is one of the breaking points in Turkish Political History. The Democratic Party (DP) did not initiate this period. But Multi-Party Life began with the opposing attitudes of the founders of the Democratic Party within the Republican People's Party (CHP). The Democrats came to a crossroads with the motion they submitted in June 1945. Democrats founded their party in the first month of 1946. Proving to be the main opposition party as a result of the general elections held in the same year, DP became the ruling party with the 1950 General Elections. Although different parties began to appear in Turkish politics, political movement in the fifties was shaped by these two parties. The DP and CHP, which showed examples of the struggle between the government and the opposition in almost every field, came face to face in this regard in the summer of 1951. This showdown, which began with the start of work on the midterm elections held on September 16, 1951, continued after the elections. The 1951 Midterm Elections were held for the vacant seats of parliament that remained vacant as a result of the politicians who were candidates and elected from more than one place in the 1950 General Elections and determined their preferences or due to deaths. Bilecik is one of the prominent places in these by-elections. This city has gained importance due to the candidates from Bilecik. Especially after CHP nominated Kasım Gülek, the general secretary of the party, all eyes turned to Bilecik. The candidate of the DP, with the selection of the provincial and district organizations and the approval of the center, was Lieutenant General Yümnü Üresin, who stands out with his military identity. Many MPs and ministers visited Bilecik during the election period. During this period, irregularities and judicial cases were encountered in Bilecik and Bilecik has not been off the agenda of the national press. The winning party in the election in Bilecik was DP. But there were objections to Üresin's election. For this reason, the government-opposition struggle continued in Bilecik after the election.

Keywords: *1951 Midterm Elections, Bilecik, Democrat Party, Republican People's Party, Kasım Gülek, Yümnü Üresin.*

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın son senesi itibariyle farklı bir dinamizm yakalayan Türk siyaseti, CHP içerisinde kendisini göstermeye başlayan muhalif hareketlilikle beraber çok partili hayata geçiş sürecine evrilmiştir. On beş yıl aradan sonra yeniden muhalefet partilerinin görülmeye başlandığı Türkiye'de¹ ilk önce 1945'te Milli Kalkınma Partisi kurulmuşsa da (Burçak, 1979: 49) bu sürecin başlatıcısı *Demokratlar* adıyla Türk siyasetinde yer edinen CHP'li muhalif milletvekilleri olmuştur. 7 Ocak 1946'da kurulan ve dört buçuk sene boyunca ana muhalefet partisi rolünü üstlenen DP, 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinden 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesine değin iktidarda kalmıştır (Göktürk Çetinkaya, 2020: 116). Bu süre zarfında DP'nin karşısında muhalefeti oluşturan kesimin başında kuşkusuz CHP gelmiştir. Ellili yıllar boyunca ana muhalefet konumunu koruyan CHP'nin iktidara karşı kazanmak için başlattığı mücadelesiyle ilk olarak 1950 Yerel Seçimlerinde karşılaşmaktadır. Özellikle 1950 öncesinde milletvekili olup 9'ncü Dönemde TBMM'ye giremeyenlerden, köy ve mahalle muhtar seçimleriyle belediye ve il genel meclisleri seçimlerinde buldukları yerlerdeki teşkilatlara destek olmalarını isteyen CHP, yerelde de aradığını bulamamıştır (CA, 17.10.1950; Zafer, 17.08.1950: 1-5; Zafer, 05.09.1950: 1-4; Zafer, 17.10.1950: 1-4). Bu seçimlerle yerini daha da sağlamlaştıran DP'nin karşısında tutunmaya çalışan CHP, yönünü bu defa milletvekillikleri açık olan illere çevirmiştir. 25 Mayıs 1961'de kabul edilen Milletvekili Seçim Kanunu'yla kaldırılacak olan (Milletvekilleri Seçimi Kanunu, 1961) ve 1950'lerdeki mevcut seçim sistemi gereğince 14 Mayıs'ta da uygulanan birden fazla yerden aday olma durumu nedeniyle ve yaşanan vefatlardan dolayı bazı illere ait sandalyelerin boşta kalması, ara seçimlerin yapılmasını zaruri kılmış; 1950 Genel Seçimlerinin ardından tercih dışı kalan yerlerde seçim heyecanı 1951'de yeniden başlamıştır.

1951 yılının yaz ayları itibariyle Türkiye'nin gündeminde yerini alan ara seçimler için çalışmalarına bir yıl öncesinden başlayan CHP, Haziran 1950'de aday belirlemeye ve il gezileriyle birlikte propaganda faaliyetlerine girişmiştir (Cumhuriyet, 09.06.1950: 2). Elbette ana muhalefetin erken harekete geçmesinde, mevcut Seçim Kanunu'nun 6'ncı maddesinde belirtildiği üzere ara seçimlerin 1950 senesi eylül ayının üçüncü pazar günü yapılacak olmasının ve bunun için seçim sürecinin 23 Temmuz 1950'de başlatılması gerekliliğinin etkisi büyüktür (Milletvekilleri Seçimi Kanunu, 1950). Ancak DP'nin İstanbul Milletvekili Hüsnü Yaman, Konya Milletvekili Ziya Barlas ve Sivas Milletvekili Rifat Öçtem'in verdiği aşağıdaki önergeyle değişikliğe gidilmiştir:

Büyük Mecliste iktidar ve muhalefete mensup milletvekilleri adedi üzerinde hiçbir tesir yapmayacak ve esasen mürettep adedi fazla olduğu cihetle işlerin yürüyüşünde bir mani teşkil etmeyeceği gibi bilhassa bütçemizde bir milyon liraya yakın bir tasarrufu da sağlayacak olan açık milletvekillikleri için Milletvekilleri Seçimi Kanunu'nun 6'ncı maddesi gereğince Eylül ayında yapılması gereken Ara Seçimlerinin bu yıl yapılmamasını arz ve teklif ederiz (TBMMTD, 12.07.1950: 538).

¹ 1945'te Türk Siyasetine Milli Kalkınma Partisi'nden ayrı Sosyal Adalet Partisi de katılmıştır. 1946'da ise Demokrat Parti'nin yanı sıra Liberal Demokrat Parti, Çiftçi Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Türkiye İşçi Çiftçi Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, Arıtma Koruma Partisi, İslam Koruma Partisi, Yurt Görev Partisi kurulmuş, İleri Türkçülük Partisi ise kuruluşunu gerçekleştirememiştir. Bkz. Ülgenay, 2011: 85.

Verilen bu önerge üzerinde yapılan görüşmelerin ardından ara seçimlerin 1951'e ertelenmesine karar verilmiştir. Burada belirtmek gerekir ki 1950 Genel Seçimleri de aynı kanunun ilgili maddesince yine eylülün üçüncü pazar günü yapılması gerekirken dört ay öne çekilerek mayısta gerçekleşmiştir. Dolayısıyla eğer genel seçimler normal zamanında yapılmış olsaydı ara seçimler 1951'de olacaktı ve önergeyle gelen değişikliğin bu noktada sorun yaratmaktan uzak olduğunun altı çizilmelidir. Ayrıca 1950'de genel seçimlerden ayrı yerel seçimlerin yapılacak olması, yeterince bütçe ve zaman sıkıntısı yaratacağından buna bir de ara seçimlerin eklenmesinin mantıkla örtüşmeyeceği ortadadır. Kaldı ki 14 Mayıs Seçimlerinin bazı tutanaklarının halen onaylanmamış olması da ara seçimin ertelenmesi için bir neden olarak gösterilebilecek mahiyettedir (TBMMTD, 12.07.1950: 541-544; Açık Milletvekillikleri İçin Bu Yıl Ara Seçimi Yapılmaması Hakkında, 1950). Tüm bu gerekçelerin görüşüldüğü oturumun nihayetinde CHP'lilerin, Millet Partisi (MP) Milletvekili Osman Bölükbaşı'nın, DP Sivas Milletvekili Sedat Zeki Öz'ün tenkit ettiği önerge, çoğunluğun oylarıyla kabul edilmiş ve seçimlerin 1951'e bırakılmasıyla 1 milyon lira tasarrufta bulunulmuştur (Yeni Sabah, 13.07.1950: 1-5). Mart 1951 itibariyle iktidarla muhalefetin ara seçimlere yönelik çalışmalar içine girdiği görülmekle beraber (Akşam, 29.03.1951: 1-2; Cumhuriyet, 05.04.1951: 2) Demokratlar içinde ara seçimin yine ertelenmesini isteyenler de çıkmıştır. Nitekim 26 Haziran 1951 günlü DP Meclis Grubu'nda Denizli Milletvekili Hüsnü Akşit² ve arkadaşlarının bir yıl ertelenmesine yönelik verdikleri tavrıyla gündeme getirilen ara seçim mevzuu için Anayasanın 29'ncü ve Milletvekilleri Seçimi Kanunu'nun 6'ncı maddeleri üzerinde durulmuştur. Taktirde göre Anayasa'da ara seçimlerin yapılması için bir zaman mevhumu bulunmamaktadır. Milletvekilleri Seçim Kanunu'nda ise *TBMM aksine karar vermedikçe* ibaresi yer almaktadır. Dolayısıyla bu boşluklardan istifade edilerek ara seçimlerin 1952'ye bırakılması mümkün olabilmektedir (DPMGMZ, 26.06.1951: 27-29). Taktirde tehir için birçok sebebe dikkat çekildiği görülmektedir. Nitekim taktirde imza atan Sivas Milletvekili Rifat Öçtem, gruptaki konuşmasında özellikle halkın taleplerinden söz etmiştir:

Sebeplerden birisi ve en ehemmiyetlisi efkar-ı umumiyenin bu seçimi istemediğidir. Seçimin bu sene yapılmasını istemiyor. Gerek memleketin menfaati ve gerekse Demokrat Parti'nin iktidarda muvaffak olmasını isteyen her vatandaş seçimin bırakılarak memlekete hizmet etmek yoluna girin, parti mücadelesini bir tarafa bırakın diyorlar... Arkadaşlar biliyorsunuz ki yapılacak birçok işlerimiz vardır. Hepimizin gönü bu işlerin yapılmasını istiyor fakat her işte karşımıza parasızlık çıkıyor. Böyle bir durum karşısında Meclisin faaliyeti esasa müessir olmayacak 17 milletvekilliği için dört milyon, üç milyon lira sarf etmenin zamanında değiliz. Bu parayı bu şekilde ve böyle bir zamanda sarf edecek olursak efkar-ı umumiye bize gücenecektir, haklı olarak bizi tarizlere tabi tutacaktır (DPMGMZ, 26.06.1951: 36-38).

Öçtem'in de belirttiği üzere halk tarafından yeni bir seçim sürecine girilmesi doğru bulunmamaktadır. Ekonomik sıkıntıları olan halk, seçimlerde harcanacak olan meblağın fazlalığından dert yandığı gibi seçim sürecinde siyasilerin özellikle de iktidarın asıl yapılması gereken işlerden geri kalacak olmasını da hoş görmemektedir. Dolayısıyla seçimlerin ertelenmesi yerinde bir karar olacaktır. Konuya dair Hüsnü Akşit'in de Öçtem gibi halkın taleplerine ve maddi açıdan tesirlerine dikkat çektiği görülmektedir:

² Ara seçimlerin ertelenmesini isteyen Hüsnü Akşit, ara seçimlerden iki gün sonra, 36 yaşında yaşamını yitirmiştir. 31 Ekim 1951'deki DP Meclis Grubu ona saygı duruşuyla başlarken milletvekilleri içinde ara seçimle Denizli'den seçilen amcasının oğlu Baha Akşit de yer almıştır. Bkz. DPMGMZ, 31.10.1951: 3.

Halkın istemediği ve netice itibarıyla takrimimizde mevzuubahis ettiğimiz gibi, tam manasıyla çalışma göstereceğimiz bir zamanda seçim mücadelesine girişmemiz memleketin hiçbir zaman hayrına değildir... Bu yolda harcanacak birkaç milyon lirayı bugün en müstacel davalardan olan içme sularına, köy yollarına harcadığımız zaman halkın üzerinde yapacağımız tesir ve halkın bize karşı olan teveccühü bir kat daha artacaktır. Binaenaleyh iktidar üzerinde esaslı bir tesir yapmayacak olan müessir bir tesir yapmayacak mı ve milletvekilliği için böyle bir yola girmektense bizim bu yolda harcayacağımız birkaç milyon lirayı köy yollarına, içme sularına sarf etmek suretiyle acaba halkın üzerinde daha iyi tesir yapmayacak mıyız?.. İkinci noktada 19 milletvekilinin aramıza katılması bize çok müessir bir şey kazandırmayacaktır. Çünkü memleketin ana davaları hakkında karar vermekte aciz olmayan bir Meclis'in böyle bir yola gitmektense bu parayı köy yollarına ve içme sularına tahsisinde daha çok fayda sağlanacaktır... İktidara geçtiğimiz zaman yeni prensiplere göre hazırladığımız bütçe ile işe başladık. 1951 bütçesini gece gündüz çalışmak neticesinde kabul ettik. Bakanlıkların kendi planlarını hazırlayıp tam faaliyete geçecekleri bir zamanda bu seçimleri yapmak suretiyle mali kaynakları ve bu işle ilgili bütün daire adamlarını ve halkı işlerinden geri bırakarak, iktidar olarak muhalefette iken verdiğimiz sözü Halkevleri Davası, Yol Vergisi Kanunu, Memurin-i Muhakemat Kanunu, Köy Kanunu gibi davaları halletmeden halkın huzuruna çıkacak olursak muhakkak ki çok müşkül vaziyette kalacağız. Binaenaleyh partimizin menfaati bakımından da bu işin tehiri icap etmektedir (DPMGMZ, 26.06.1951: 31-33).

Halkın taleplerini gerçekleştirilmeden onlardan oy istemenin olumlu netice doğurmayacağını düşünen Demokratların sunduğu takrirden, TBMM'deki mevcut durumu değiştirmeyecek, bilakis verilen sözlerin, özellikle *Halkevlerinin millete mal edilmesi* vaadinin gerçekleştirilmesinden önce yapılacak ara seçimlerin lehte olmayacağı kanaatinin hakim olduğu görülmektedir. Buna karşın Tekirdağ Milletvekili Zeki Erataman *vatandaşın seçim hakkını kösteklemeye hakkımız yoktur...Para meselesine gelince bir memleketin siyasi seviyesinin yükselmesi için bir iki milyonun hiç kıymeti yoktur. Gelecek on yedi, on dokuz arkadaş içinde olabilir ki tek bir arkadaş çıkar bu memlekete milyonlar tasarruf eder* sözleriyle takriri desteklemezken Niğde Milletvekili Necip Bilge ise eleştirilerini şöyle ifade etmiştir:

Seçimleri geri bırakmak bizim demokrasiyi yerleştirmek hususunda pek samimi olmadığımız hakkında bir kanaat verebilir. Bu kanaati uyandırmamak için...geriye bırakmamak lazımdır...Ara seçimlerinin Meclis'te ekseriyete tesir edip etmeyeceği...gibi subjektif mahiyette olan düşüncelerle seçim geri bırakılmaz. Yapılacak seçim memlekette DP'nin tutunmuş olduğunu da gösterecektir (DPMGMZ, 26.06.1951: 40-46).

Yine Sivas Milletvekili Halil İmre 1951 Bütçesine ara seçimler için ödenek ayrıldığına dikkat çekerek³ verilen karara uyulmasını istemiş, Seyhan Milletvekili Reşat Güçlü de İmre'yle aynı hususa dikkat çekmiş ve seçimlerle ilgili kararı değiştirmek için geçerli bir nedenin olmadığına vurgu yapmıştır. *Particilik endişesi* ile hareket edilmemesini, kaybedileceği dahi düşünülse ara seçimin zamanında yapılmasının gerektiğini söyleyen Güçlü, DP'nin gelecek için örnek olmasının önemi üzerinde durmuştur. DP'nin bir gün muhalefete geçerse yeni iktidarın erteleyebileceği bir seçim hakkında konuşabilmesini 1951'de alacağı kararın belirleyeceğini söyleyen Güçlü'ye göre ara seçim neticesi bir teşhis olarak görülmeli ve halkın ikazı söz konusu olursa erken bir dönemde parti kendisine çekidüzen vererek gereken tedbirleri almalıdır (DPMGMZ, 26.06.1951: 53-55). Grup

³ Ara seçimler için 1951 Bütçesinde ayrılan ödenek 1.348.080 liradır. Ancak ödeneğin ayrıldığı süreçte 14 ildeki 17 milletvekilliği için ara seçimlerin yapılacağı düşünülmekteyken zaman içinde 17 ilde 20 milletvekilliği boşa çıkmıştır. DP seçim faaliyetlerini İçel Milletvekili Celal Ramazanoğlu'ndan aldığı 90 bin lira ile yürütürken her bir milletvekilinin yaklaşık 200 ila 300 bin liraya mal olacağı yönünde fikirler ortaya atılmıştır. CHP ise ara seçimlerdeki masraflarına 150.000 lira ayırmayı yeterli bularak bu meblağın CHP'nin İş Bankası'ndaki 18.071 sayılı cari hesabının 1/D dosyasında bulunan 20.157 adet % 7 faizli Milli Müdafaa tahvillerinden 6500'ünün borsada satılmasıyla elde edilmesini uygun görmüştür. Bkz. TBMMTD, 08.08.1951: 778; CA, 30.06.1951; Cumhuriyet, 31.08.1951: 1-5.

toplantısındaki konuşmalar değerlendirildiğinde ara seçimlerin ertelenmesini ve zamanında yapılmasını isteyen Demokratların sayılarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Nihayetinde Adalet Bakanı Rükneddin Nasuhioglu'nun belirttiği üzere hükümetin görüş bildirmediği bu konuya ilişkin oylamada 139 milletvekili ara seçimlerin 1951'de yapılmasını isterken 121 vekil ertelensin demiş, bir kişi ise çekimser kalmıştır (DPMGMZ, 26.06.1951: 58-61). DP Meclis Grubunda yalnızca 18 oy farkıyla kabul edilen, dolayısıyla ara seçimlerin yapılması konusunda karamsar olan DP'lilerin sayısı azımsanmayacak seviyedeyken ana muhalefetinse bu seçimler için oldukça ümitli olduğu görülmektedir. Siyasilerin bu halet-i ruhiye içinde, 16 Eylül 1951'de girecekleri ara seçimlerin süreci 23 Temmuz itibariyle başlatılmıştır (Toker, 1990: 134, 137; Akşam, 27.06.1951: 1-2).

Bilecik Özelinde 1951 Ara Seçimleri

Ara seçimler, her ne kadar farklı bilgiler verilse de⁴, 16 Eylül 1951 günü *Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bitlis, Bursa, Çanakkale, Denizli, Eskişehir, Gümüşhane, İstanbul, İzmir, Kastamonu, Kırşehir, Muğla, Sivas, Sinop, Zonguldak* illerinde boşta bulunan 20 vekillik için gerçekleştirilmiş; bu 17 ilden İstanbul için iki, Aydın içinse üç milletvekili seçimine gidilmiştir (CA, 12.01.1952; Göktürk Çetinkaya, 2021: 573; Cumhuriyet, 18.07.1951: 3). Tablo 1'de partilerin bu seçimdeki adaylarını görebilmek mümkündür. Tablodan hareketle CHP'nin önde gelen siyasileriyle yarışacağı bu seçimlerde DP'nin adaylarının ana muhalefettekiler kadar aşına isimlerden oluşmadığı yorumu yapılabilir. MP'nin Bilecik, Bitlis, Çanakkale, Gümüşhane, İzmir, Muğla ve Sivas'ta aday göstermezken CHP'ninse sadece Bitlis'te katıl(a)madığı⁵ görülmektedir.

Ara Seçime Katılan Partiler	Adaylar
Demokrat Parti	Aydın: Lütfü Ülkümen, Cevat Ülkü, Nail Geveci Balıkesir: Mücteba İştın Bilecik: Yümni Üresin Bitlis: Nusrettin Barut Bursa: Kenan Yılmaz Çanakkale: Nusret Kirişcioğlu Denizli: Baha Akşit Eskişehir: Ekrem Baysal Gümüşhane: Ahmet Kemal Varınca İstanbul: Hadi Hüsmen, Seyfi Oran İzmir: Pertev Arat Kastamonu: Ziya Termen Kırşehir: Elvan Kaman Muğla: Natık Poyrazoğlu Sinop: Ahmet Muhip Dranas

⁴ Arcayürek ara seçimlerin 22 şehirde ve 22 milletvekilliği için yapıldığını söylemektedir. Cumhuriyet'te ise 19 ilde 21 milletvekilliği için ara seçim olacağına dair bir haber görülmektedir. Bu habere göre diğer listelerde olmayan iller Konya, Trabzon ve Tunceli olarak verilmiştir. Bkz. Arcayürek, 1983: 243; Cumhuriyet, 13.08.1951: 4.

⁵ CHP Milletvekili Muhtar Ertan'ın vefatıyla boşa çıkan Bitlis'te ara seçimler için ana muhalefetin aday gösterdiği Nusrettin Barut, bir gün içinde taraf değiştirerek DP'ye geçmiş ve iktidarın adayı olmuştur. Bkz. CA, 13.07.1951; Cumhuriyet, 17.08.1951: 6; Cumhuriyet, 23.08.1951a: 5.

Genelin Yerelden Okunması: 1951 Ara Seçimleri ve Bilecik

	Sivas: Kazım Oskay Zonguldak: Esat Kerimol
Cumhuriyet Halk Partisi	Aydın: İsmail Rüştü Aksal, Nihat Erim, Cavit Oral Balıkesir: Sıddık Tümerkan Bilecik: Kasım Gülek Bursa: Edip Rüştü Akyürek Çanakkale: Halit Sarıkaya Denizli: Cemil Sait Barlas Eskişehir: Daniş Yurdakul Gümüşhane: Münür Hüsrev Göle İstanbul: Lütfi Kırdar, Necmettin Sadak İzmir: Şevket Adalan Kastamonu: Tahsin Coşkan Kırşehir: Sahir Kurutluoğlu Muğla: Vedat Dicleli Sinop: Muhtar Acar Sivas: Reşat Şemsettin Sirer Zonguldak: Kemal Satır
Millet Partisi	Aydın: Mustafa Kentli, Ertuğrul Akça, Cemal İşlak Balıkesir: Nihat Akpınar Bursa: Vasfi Raşit Seviğ Denizli: Raif Yesari Bilgisev Eskişehir: Nurettin Ardıçoğlu İstanbul: Sadık Aldoğan, Ahmet Oğuz Kastamonu: Şefik Çakmak Kırşehir: Ahmet Tahtakılıç Sinop: Suphi Batur Zonguldak: Sadrettin Tosbi
Türkiye Sosyalist Partisi	İstanbul: Şükrü Kaya (işçi), Esat Müstecaplıoğlu
Bağımsızlar	Mehmet Refet Acarol, Şevket Ağırtopçu, Hamit Otay, Nejat Aytaman, Arif Nizamettin Berskan, Sırrı Bellioğlu, İhsan Altay Gurkun, Ahmet Kalyoncu, Kemal Mete, Hasan Omurtakkan, Ekrem Ortaç, Suphi Öge, Hasan Zeki Öğünç, Mustafa Nuh Seslikaya, Osman Taşkınbaş, Hasan Tibet, Burhan Ulutürk, Mehmet Rauf Üstünpınar, Süleyman Suphi Yavuzhan

Tablo 1: 1951 Ara Seçimlerinde Partilerin Adayları
Kaynak: Burçak, 1998: 96-97; Cumhuriyet, 16.09.1951: 3.

Tabloda görüldüğü üzere ara seçimlerin yapılacağı illerden birisi de, 14 Mayıs 1950'de iki ilde birden seçilen İhsan Şerif Özgen'in Kütahya Milletvekilliğini tercih etmesi nedeniyle boşa çıkan Bilecik'tir (CA, 21.12.1950). 1950'de Bilecik'te en çok oy alan ikinci isim olan Özgen'in haricinde bu ilden seçilen diğer milletvekilleri de DP'den olup aldıkları oya göre Talat Oran, Mehmet Keşşaf Korkut ve İsmail Aşkın Meclis'te Bilecik'i temsil etmişlerdir (Çetinkaya, 2017: 88). Ancak yukarıda belirtildiği gibi Özgen'in Kütahya Milletvekilliğinde karar kılması, Bilecik'te bir milletvekilliğini boşa çıkartmıştır. Bu doğrultuda DP ile CHP'nin aday göstererek yarıştığı Bilecik, ara seçim sürecinin en konuşulan ili olmuştur. Bunun ana nedenini partilerin gösterdiği adaylara, özellikle CHP'nin adayına bağlamak yanlış olmayacaktır. CHP'nin yeni genel sekreteri Kasım Gülek'i aday gösterdiği Bilecik'te DP'nin adayı askerlik mesleğinden yeni ayrılmış Yümnü Üresin olmuştur. Her ne kadar DP, Gülek'in karşısına ilk önce Sağlık Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı ve Söğüt'ün köklü ailelerinden olan Nail Karabuda'yı çıkartmayı düşünmüşse de nihai olarak Üresin'de karar kılmıştır (Çetinkaya, 2017: 89).

Bunun üzerine Üresin, 26 Ağustos 1951'de askerlikten emekliye ayrılmıştır. Dolayısıyla kendisinin de DP saflarında siyasete atılmayı uygun gördüğü söylenebilir. Kısaca 1914'te başladığı askerlik hayatını 1951'de noktlayan Üresin, aynı yıl DP'den 9'ncü Dönem Ara Seçimlerinde aday gösterilerek siyasete girmiştir. MP'nin henüz teşkilatı olmadığı için aday göstermediği Bilecik'te Üresin'in tek rakibi Gülek olmuştur (CA, 26.08.1951; CA, 12.01.1952; Cumhuriyet, 14.07.1951: 5; Cumhuriyet, 09.08.1951: 1-5).

1950 Genel Seçimlerine memleketi Seyhan'dan katılan ancak seçilemeyen Gülek, CHP'nin 8'nci Kurultayında 3 Temmuz günü Genel Sekreterliğe getirilmiştir (Yeni İstanbul, 04.07.1950: 1; Balcı, 2015: 114-117). CHP'nin önemli isimlerinden Gülek'in TBMM'nin 6'ncı ve 7'nci Dönemlerinde Bilecik Milletvekili olduğu için şehre yabancı bir siyasetçi olmadığını belirtmek gerekir. Dolayısıyla Metin Toker'in CHP'nin adaylarının aday gösterildikleri yerlerle ilgisinin olmadığına ama DP'nin adaylarda genel olarak *yörenin çocuğu* özelliğini aradığına dair yazdıklarının çok doğru olduğu söylenemez (Toker, 1990: 150; TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü, 2010: 380). Zira her iki aday da Bilecikli olmamakla beraber Gülek'in Bilecik'le bağlantısının, özellikle siyasi temasının daha fazla olduğu ortadadır. Kaldı ki Öymen'in de değindiği gibi genelleme yapılacak olunursa CHP'nin aday göstermek istediği politikacılarının memleketlerinde ara seçime gidilmediğinden düşünülen isimlerin seçim illerine yönlendirilmesi bir mecburiyetti. Bu zorunluluğun en çok hissedildiği yerler de Aydın, Muğla, Denizli ve Zonguldak'la birlikte Bilecik'ti. Dolayısıyla iktidarın bu beş şehrin adaylarına *ithal aday* ismini verdiğini söyleyen Öymen'e göre DP'nin önemli siyasileri 1950'de zaten milletvekili seçildiği için 1951'de adaylar yerelde tanınan hemşerilerden oluşmuştur (2014: 219) ancak Üresin Bilecikli olmadığı gibi şehirde de tanınmamaktadır.⁶ Latif Mutlu ise anılarında, kazanacağından emin olan Gülek karşısında Bilecik'ten aday bulmakta zorlanan DP'nin askeri kökeni nedeniyle Üresin'i uygun gördüğünü, seçimde kendisinin kazanmasının askerlik şubeleriyle ilgili olduğunu bizzat Üresin'den duyduğunu söylemektedir (Sunal, 2010: 121). Kore'nin gündemde olduğu bu dönemde bir korgeneralin adaylığı etki etmiş midir bilinmez ancak belirtmek gerekir ki yaklaşık bin başvuru olması nedeniyle DP Genel İdare Kurulu bu seçimlerde merkezden aday göstermeme yolunu seçmiştir. Öyleyse Üresin'i de Ankara değil, Bilecik aday göstermiştir. Elbette kararın tamamen illere bırakıldığını düşünmek çok doğru olmaz. Zira sürecin başında iktidarın seçim işlerini Bilecik'te yönetmekle görevlendirdiği İstanbul Milletvekili Hüsni Yaman, ağustosun ilk günlerinde Bilecik'e geçerek seçim hazırlıklarıyla uğraşmış, ilçelerde gerçekleştirdiği yoklamaların neticesinde en güçlü aday olan Üresin'in mazbatasını Ankara'ya göndermiştir (Cumhuriyet, 13.08.1951: 1-4; Cumhuriyet, 20.08.1951: 5). Dolayısıyla Yaman'ın şehirdeki temasları önemlidir ve bu durum seçim gününe kadar sürmüştür. Öyle ki bu süreçte Bilecik'te Üresin'den çok Yaman aktif olmuştur. Bu da DP'nin hem siyasete yeni girdiği için Üresin'in tecrübesiz olduğunu düşünmesinden hem de Gülek'in eskiden vekili olduğu Bilecik'te kazanma olasılığının fazla olduğunu tahmin etmesinden kaynaklanmıştır. Fakat CHP'nin Gülek'in kazanması için var gücüyle mücadele ettiği de bir gerçektir. Bu nedenle 1951 Ara Seçimlerinde propagandanın en keskin görüldüğü il kuşkusuz Bilecik olmuş ve Üresin'e destek

⁶ 1898'de Divriklioğulları'ndan Sorgu Hakimi Mustafa Bey'in torunu ve Zülfikar Efendi ile Mukaddes Hanım'ın oğlu olarak Harput'ta dünyaya gelen Üresin, Hazar Gölü'nün kuzeyindeki Güneyköy'dendir. Bkz. Sunal, 2010: 121; Sunguroğlu, 2013: 820.

olunması adına seçim sürecinde Demokratlar sıkça Bilecik'e gelmiştir. Örneğin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, DP Afyon Milletvekili Kemal Özçoban Bilecik'le ilçelerinde miting düzenlemiştir. Her ne kadar henüz adayın belli olmadığı bir dönem de olsa sürecin başında Bilecik Valisinin değiştirilip Beyoğlu Kaymakamı Ahmet Akbil'in bu makama getirilmesi de seçime bağlanabilir (Akşam, 28.07.1951: 3; Cumhuriyet, 12.09.1951a: 1-5; Göktürk Çetinkaya, 2021: 579).

Seçim faaliyetinin siklet merkezi Bilecik oldu

Ağaoğlunun dünkü nutku: «H. Partisine rey veremezsiniz, yaşıyanlar hortlaklardan daima korkar ve kaçarlar»

Bilecikte, dünkü hâdise: İki otobüsle Bozüyüğe Ağaoğlunun nutkunu dinlemeğe gelen ve geç kalan Demokratlar, kürsüde Kasım Güleği bulup şaşırıldılar, inip dinlemek isteyince de yerli Demokratların mümaneatına uğradılar, mesele adliyeye intikâl etti

Nöbet Evliyagıtı bildiriyor

Bozüyük, 31 — Bilecikte seçim mücadelesi en hararetli safhasına girmiştir. Her iki parti de bütün kuvvetlerini burada seferber etmişlerdir. Başbakan Yardımcısı Ağaoğlu bugün de ilçe ve köylerde konuşmaktadır. Ağaoğlunun indığı kürsiye 3 dakika sonra Kasım Gülek çıkarak propagandasını yapmaktadır. İki tarafın hatibeleri de güzel konuşduğundan köylü âdeti gormuştur.

Bütün Bozüyük fleesinde bir hâdise olmuş. Ağaoğlundan sonra kürsüye çıkan Kasım Güleği dinlemek isteyen Demokratlarla bunların dinlemesine mâni olmak isteyen Demokratlar arasında münakaşa başlamıştır. Neticede Güleğin arzusu üzerine hâdise cürmü meşhud mahkemesine aksetmiştir. Neticede

Atlantik Paktına İştirakimiz ve Fransa

Schuman, basın toplantısında Türkiye'nin pakta alınmasını memnuniyetle karşılayacağını söyledi

Paris 21 (R.) — Bugün yaptığı basın konferansında konuşan Fransız Dış İşleri Bakanı Schuman, Türkiye'nin Atlantik pakta iştirakini memnuniyetle karşılayacağını söyledi fakat bunun, Atlantik pakti konferansının Ottawa konferans-

Bilecikte dün konuşan iki meşhur hatib
Samed Ağaoğlu Kasım Gülek

Resim 1: 1951 Ara Seçimleri en çok Bilecik'te hissedilmiştir.

Kaynak: Evliyagıt, 01.09.1951: 1.

İktidarın çaba gösterdiği Bilecik'te CHP'nin daha yoğun çalıştığını belirtmek gerekir. Nitekim İleri'nin Bozüyük'te miting yaptığı süreçte Gülek'in Söğüt'te, CHP Kars Milletvekili Abbas Çetin, Profesör İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Tahsin Bekir Balta'nın Bozüyük'te ve Bilecik köylerinde halka seslendiği görülmektedir. Ayrıca seçmenlere hediyelerin verildiği Bilecik'te Gülek, köylünün ağız tatlansın diye tahta kaşık dağıtıp seçim kampanyasının son günü arifeye denk geldiği için bayram tebrik kartı gönderirken DP, partinin adının yazılı olduğu tabakalar dağıtmıştır (Cumhuriyet, 12.09.1951b: 1-5). Bunlar seçim sürecini renklendiren gelişmeler olmakla beraber Bilecik'te olumsuz görüntülere de rastlanmıştır. Örneğin ağustosun son haftasında merkezde ve ilçelerde CHP'nin halka dağıttığı *Demokrat Parti Milletvekillerine Mektup* adını taşıyan beyannameler nedeniyle iki parti karşı karşıya gelmiştir. Beyannameyi mitingde okuyan CHP İl Başkanı Avukat Şemsettin Erdiñç, Seçim Kanunu'nun 135'nci maddesine aykırı hareketten Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından Suçüstü

Mahkemesine sevk edilirken beyannameler mahkeme kararıyla toplatılmıştır. Yine mahkeme kararıyla Halkevlerinin CHP'ye ayrılan tarafında yapılan incelemede 1400 beyanname daha bulunmuştur. Erdinç ifadesinde beyannamenin özellikle üçüncü maddesini okuması için Kars Milletvekili Çetin'in kendisine ısrar ettiğini söylerken Adalet Bakanı Nasuhioğlu da Bilecik Savcılığı'ndan aldığı bilgiler doğrultusunda basına demeç vermiş ve Ulus Matbaası'nda basılıp Ankara'dan seçimin yapılacağı illere dağıtılan beyannamenin Bilecik'e Çetin tarafından getirildiğini duyurmuştur. CHP Bilecik İl Merkezinde ele geçirilen ve içeriği meşru seçim mücadelesine uygun olamayan bu matbu 1471 beyannamenin bazı kısımlarının *memlekette anarşinin hüküm sürdüğü manasını ihsas edecek ve vatandaşın hükümete güvenini sarsacak mahiyette olduğunu* belirten Nasuhioğlu, beyannamenin altındaki 14 tane matbu imzanın gerçek olup olmadığını araştırıldığını söylemiştir (Cumhuriyet, 22.08.1951: 4). Nasuhioğlu'nun verdiği demeci CHP Genel Başkanı İsmet İnönü hukuka müdahale olarak değerlendirirken Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu, Adalet Bakanının asayişin sağlamaktan sorumlu olduğunu söyleyerek *asayişin iblal edildiği bir memleket köşesinde ne tarzda iblal edildiğini, ele geçen vesikaların mahiyetini açıklıyor, susacak mı?* sözleriyle savunmuştur (Cumhuriyet, 23.08.1951a: 5).

Her ne kadar konuyla ilk olarak Bilecik Savcılığı ilgilenmişse de beyannamenin Ulus Matbaası'nda bastırılması sebebiyle dosyanın Ankara Garnizon Mahkemesi'ne sevk edildiğini belirten Toker, ilgili beyannamenin bir bölümünü şu şekilde paylaşmıştır: *Hükümet daireleri bastırarak silah kaçırılıyor, istasyonlar basılıp kasalar soyuluyor, mala ve cana tecavüz her tarafta arttı. Bunları elbette siz de görüyor ve işitiyorsunuz. Hükümet ne yapıyor? Devlet otoritesi kalkınca halimiz ne olacak? Ali, Elif, Veli, Dumar, Durmuş, Satılmış* (1990: 151). Beyannameyi basan Ulus Matbaası Müdürü Naşit Hakkı Ulug'un da ifadesini almak isteyen savcılık, kendisine ulaşamazken Ağaoğlu, beyannameden dolayı ana muhalefeti *halkı kıyama teşvik etmek* ile suçlamıştır. Savcılığın kendisi hakkında soruşturma açtığı Gülek'se iktidarın kendisinin tenkit edilmesini yanlış anlaması halinde muhalefetin görevini yapamayacağına dikkat çekmiştir (Akşam, 23.08.1951: 2; Albayrak, 2004: 223). Konuya dair CHP Genel Merkezinden Seçim İşleri Komitesi adına konuşan Kemali Beyazıt da beyannameyle parti merkezinin ilgisinin olmadığını, iktidarın bu tutumuyla muhalefet üzerinde baskı oluşturmaya çalıştığını söyleyerek adayların seçim bölgelerinde yasalara uygun olarak propaganda yapabileceğini, beyanname bastırıp dağıtabileceğini ve Bilecik'teki beyanname suç unsuru olmadığını söylemiştir (Cumhuriyet, 23.08.1951b: 5; Akşam, 23.08.1951: 1-2). Henüz DP'nin adaylarını açıklamadığı bir dönemde yaşanan bu hadisenin akıbetine bakıldığında Asliye Ceza Mahkemesi tarafından Bilecik CHP İl Başkanı Erdinç hakkında kararın verildiği ve olay Seçim Kanunu'nun yanı sıra Türk Ceza Kanunu'nun 161 ve Askeri Ceza Kanunu'nun 58'nci maddeleri kapsamına da girdiğinden Cumhuriyet Savcılığının talebi doğrultusunda mahkeme kararıyla dosyanın Ankara Garnizon Komutanlığı'na sevk edildiği görülmektedir. Kısaca Askeri Mahkemeye intikal eden *Bilecik Hadisesi* (Akşam, 24.08.1951: 2; Cumhuriyet, 24.08.1951: 1) ile ilgili en ayrıntılı konuşmayı kuşkusuz CHP'nin adayı Gülek yapmıştır.

Günlerdir Bilecik ve köylerinde olduğu için yaşananlardan haberdar olmadığını söyleyen Gülek, CHP Genel Sekreteri ve milletvekili adayı olarak Seçim Kanunu'nun verdiği haktan yararlanıp mektup yoluyla propaganda yaptığını ifade etmiştir. Mektuptaki isimlerin temsili olduğundan, gezilerinde dinlediği şikayetlerden hareketle mektubu kendisinin yazıp Ulus Matbaası'nda

bastırıldığından, parasını bizzat ödediğinden bahsetmiştir. İktidarı eleştirmesinin hakkı ve görevi olduğunu ifade eden Gülek, iddiaları dayandırdığı üçüncü maddeyi şöyle açıklamıştır:

Bu madde şöyle der: ‘Hükümet daireleri basılarak silah kaçırılıyor’. 9/6/1951 tarihli Ulus gazetesinde şöyle bir yazı vardı: ‘Hafik-Hükümet kapısının dış kapısı demir ve manivela ile zorlanarak kırılmış, bina dahilindeki Adliye emanet ambarı da aynı şekilde kapısı kırılarak açılmıştır. Müteakiben ambarda bulunan silahlardan 26’sı ve cephaneler alınıp götürülmüştür. Tabanca ve cephanelerin yanında bulunan altın ve kağıt paralara el sürülmemiştir.’⁷ 3’üncü maddeyi okumaya devam ediyorum: ‘İstasyonlar basılıp kasalar soyuluyor’ 11 Ağustos 1951 sayılı Ulus’ta da buna dair misaller mevcuttur. 14 Ağustos’ta Emniyet Genel Müdürlüğü bu haberi tazyik etmiş, fakat tezkir edememiştir. 3’ncü madde şöyle devam ediyor: ‘Mala ve cana tecavüz her tarafta arttı. Bunları elbette siz de işitiyor ve görüyorsunuz. Hükümet ne yapıyor? Devlet otoritesi kalkınca halimiz ne olacak?’ Bakanlar basın toplantılarında ancak buraya kadar okumaktadırlar. Bundan sonrası da ben okuyayım: ‘Bu işlerden mesul olanları niçin kontrol etmiyorsunuz? Niçin Mecliste sual sormuyorsunuz? Yüksek mevkilerdeki ehliyetsizleri niçin değiştirmiyorsunuz? Biz sizi bunları yapasınız diye mi, yoksa her işi bir yana bırakıp partinizin her emrini yerine getirmeyen, işinize gelmeyen memurları oradan oraya değiştirerek vakit geçiresiniz diye mi seçtik? Haksız yere oradan oraya atılan memurların yol paralarını kendi kesenizden mi veriyorsunuz, yoksa bu fakir milletin kesesinden mi?’ Görüyorsunuz ki maddenin okunmayan kısmı, okunan kısmına cevap veren kısımdır (Akşam, 25.08.1951a: 1-2; Cumhuriyet, 25.08.1951a: 1-5).

CHP’nin 14 aylık genel sekreteri olduğunu vurgulayan Gülek, iktidarı eleştirmenin halkın hükümete güvenini sarsabileceği düşüncesiyle doğru bulunmamasını, muhalefetin görevini yapmasının önüne geçeceği için yanlış bulmaktadır. Mektuptan sonra il başkanı hakkında dava açıldığını ama 161’nci madde gereği salahiyyetsizlik kararı verildiğini söyleyen Gülek, mahkeme devam ederken Ağaoglu ile Nasuhioğlu’nun basın toplantısı yaparak hükme bağlanmamış davayla ilgili konuşup kaderi Adalet Bakanının elinde olan hâkimin baskı altında bırakıldığını anlatmıştır. DP Bilecik Teşkilatı tarafından ilde mektupların ve hatta hal tercümelerinin dahi toplatılmasından hareketle iktidarın özel zabıta teşkilatı kurduğundan şüphelenen Gülek, mektupların dağıtıldığı köylülerin karakola götürülmelerini, hatta bazılarının ertesi gün jandarmalar tarafından ilçe karakollarına sevklerini eleştirerek bunun CHP’li seçmeni yıldırma politikası olduğunu söylemiştir. DP İl Teşkilatının hükümet tarafından korunduğunu, zabıtanın şehirde seferber edildiğini ve devlet hazinesinin buraya akıtıldığını iddia eden Gülek, gazetelere Bilecik’e temsilci göndermeleri için çağrıda bulunmuştur. Gülek demecinde DP’nin Bilecik’e verdiği öneme dikkat çekerek iktidarın asıl seçimin Bilecik’te olacağını açıkça söylediğini belirtmiştir. Gülek’e göre bunun için

İstanbul’un çok iyi tanıdığı Hüsnü Yaman, seçim tutanakları tahkikinde şöhret kazanan Kemal Özçoban yirmi milletvekili ile bu seçimi idareye memur edilmişlerdir. ‘Muhalefet partisi genel sekreterini kazandırmayacağız. Kasım Gülek şahsen iktidar partisine zararlıdır. Milletvekili olmasına mani olacağız’ diye açıkça ifade edilmektedir. Milletvekilleri köy köy dolaşarak şahsım hakkında ağır isnatlarda bulunmaktadırlar (Akşam, 25.08.1951a: 1-2; Cumhuriyet, 25.08.1951a: 1-5).

⁷ Gülek’in Hafik’le ilgili verdiği bilgilerin doğru olmadığına dair ajans tarafından bir sonraki gün tezkir yayınlanmıştır. Buna göre 4-5 Haziran gecesi Hafik Adliyesinin emanet dairesinden *sabun kalıpları, bir takım bezler, tutuklular üzerinde bulunan birkaç tabanca ve tabanca kurşunları* çalındığı, konunun sıradan bir zabıta vakasından ibaret olduğu söylenmiştir. Gülek’in istasyonlarla ilgili açıklamasında bahsettiği hadise ise Kurtalan-Genç İstasyonları arasındaki Giradağ İstasyonu’nun silahlı kişiler tarafından basılıp kasaların soyulduğuna dair ihbardır. İhbar üzerine girişilen tahkikatta şüphelilerin evleri aranmış ve sadece bir av tüfeğine rastlanmıştır. Bkz. Cumhuriyet, 26.08.1951a: 5.

Kasım Gülek'in demecinde görüleceği üzere beyanname kendisi tarafından hazırlanarak dağıtılmıştır. Ayrıca beyannamedeki imzalar sahte olup Gülek'in iddiaları CHP'nin yayın organı Ulus'ta çıkan birer habere dayandırması dikkat çekmektedir. Askeri Mahkemeye sevk edilen konu, hukuki yönden en yüksek adli amir olduğundan Milli Savunma Bakanının dava açması halinde beyannameyi okuyan Erdiç'in, basan Uluğ'un ve yazıp dağıtan Gülek'in Askeri Mahkemeye verilmesi gündeme gelmiştir (Akşam, 25.08.1951b: 2). Gülek'in Bilecik'e basın mensuplarının gönderilmesi çağrısına bakıldığında burada muhabirlerin olduğu haberlerin ulusal basına yansımından anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Cumhuriyet gazetesinin Bilecik'e gönderdiği Necdet Evliyagil ismi öne çıkmaktadır (Cumhuriyet, 25.08.1951b: 1-5). Gülek'in açıklamasıyla eş zamanlı yaşanan bir gelişme de iktidarın adaylarını nihayet açıklaması olmuş, böylece DP'nin Bilecik adayı Yümnü Üresin'in adı gündeme ağustos sonunda taşınmıştır (Cumhuriyet, 26.08.1951b: 1-3). Üresin, adaylığının hemen ertesinde, 27 Ağustos günü Hüsnü Yaman'la Bilecik'e gelerek seçim faaliyetlerine başlamıştır. Üresin'le aynı gün Gülek de Bilecik'e dört CHP'li vekille gelerek seçim propagandalarını başlatmıştır. Seçimlerin oldukça önem kazandığı bu ilde süreci izlemek için Amerikalı gazetecilerin de Bilecik'e geleceğini bildiren Evliyagil'in şehre dair izlenimleri öncelikle CHP'ye yönelik olmuştur. Şehrin pazar meydanında miting yapan CHP'nin iktidarı fazlasıyla tenkit ettiği ve Mardin Milletvekili Aziz Uras'ın Kore'ye asker gönderilmesini eleştirerek yurt dışında ölen Mehmetçiğin şehit sayılmayacağını söylemesiyle her kesimin tepkisini çektiğini belirten Evliyagil, Bilecik Emniyet Müdürlüğü'nün Uras hakkında tutanak tutup takibata başladığını da eklemiştir⁸. CHP'nin miting yaptığı meydanda öğleden sonra DP'liler yer almıştır. Üresin'in sakin bir konuşma yaptığı bu ilk mitingde başka bir DP'li ise CHP'yle Gülek'e yüklenmiştir. Kore'de şehit düşenlerin kanının kutsallığına vurgu yapan hatip, CHP zamanında her fırsatta askerinin *canına okunduğunu* söylemiştir. Seçim faaliyetlerini Kore Savaşı'na dayandıran iki partinin özellikle Bilecik'te ordunun siyasete alet etmek istemesinin Bileciklileri üzdüğü muhakkaktır.⁹

İl merkezinden sonra aynı gün köyleri ziyaret eden adayların 28 Ağustos'ta Bozüyük'e gittikleri görülmektedir. 27 bin seçmene sahip bu ilçede olay çıkmaması için polisin önlem aldığı görülmüştür (Evliyagil, 28.09.1951: 1-4; Cumhuriyet, 30.08.1951: 6). Öncelikle saat 11.00'de davul zurnalarla ilçenin caddesinden geçerek pazar alanına gelen DP miting yapmış, öğleden sonra aynı yer CHP'lilere tahsis edilmiştir. İki partinin de birbirine ağır ithamlarda bulunduğu Bozüyük'te Gülek, radyonun iktidar tarafından istismar edildiğine dikkat çekmiştir. CHP Kırşehir Milletvekili Halil Sezai Erkut'un konuşması esnasında kendisini yuhalayan DP'li bir genç tutuklanırken iktidar adına Bilecik'te seçimleri yürüten İstanbul Milletvekili Yaman'a ve CHP'nin adayı Gülek'e seçimle ilgili tahminlerini soran Evliyagil'in aldığı yanıtlarsa kazananla kaybeden arasında az bir farkın olacağı yönünde olmuştur. Bilecik'te dağıtılan beyanname bağlamında Adalet Bakanının istifasını isteyen Gülek, verdiği röportajda hükümetin Bilecik'te CHP'nin çok güçlü olduğu iki köyü ağustos ortasında

⁸ Ara Seçimlerde CHP'nin Bilecik temsilciliğini üstlenen Kars Milletvekili Abbas Çetin, Uras'ın böyle bir açıklamada bulunmadığına dair 29 Ağustos günü tektip göndermiştir. Bkz. Cumhuriyet, 30.08.1951a: 6.

⁹ Buna yönelik çıkan haberlere DP Bilecik Seçim Komitesi Başkanı Hüsnü Yaman, cevaben DP'nin böyle bir şeye tenezzül etmeyeceğini söylemiştir. Bkz. Cumhuriyet, 01.09. 1951: 5.

Eskişehir'e bağlamasına dikkat çekmiştir. Bu gelişme, seçim manevrası olarak değerlendirilebilirse de seçimlere Eskişehir'in de katılacak olması, Gülek'in tezini çürütmektedir (Evliyagil, 29.08.1951: 1-4; Akşam, 29.08.1951: 2; Cumhuriyet, 17.08.1951: 6). 30 Ağustos'ta önce Bilecik merkeze gelen Başbakan Yardımcısı Ağaoğlu'nun öğle yemeğinin ardından Gölpazarı ve Söğüt'e giderek hem iktidarı, hem muhalefeti destekleyen hem de tarafsız olan Bilecikliyle görüştüğü görülmektedir. İktidarın muhalefete baskı yapmadığını, Yol Vergisi'nin kaldırılacağını, asayiş sıkıntısının büyük oranda yaşanmadığını anlatan Ağaoğlu, fiyatların biraz yükselmiş olmasını Kore Savaşı'na bağlamıştır. Gülek'in arkadaşı olduğunu belirten Ağaoğlu, *iyi adamdır, fakat kötü politikacı olduğunu görüyorum* demiştir. Özellikle Gülek'in yayınladığı beyannameye değinen Ağaoğlu, seçmenlere belirtilen sıkıntıların olup olmadığını sormuştur. CHP'yi destekleyenlerle daha çok ilgilenen, bir şikayetlerinin olup olmadığını soran Ağaoğlu'nun tavrı seçmen üzerinde olumlu etki bırakmıştır. Aynı gün Gülek'le de röportaj yapan gazetecilere CHP'nin adayı, Ağaoğlu'nun da kendisinin arkadaşı olduğunu söyleyerek *acıyorum arkadaşına çünkü onu harcamaktadırlar* demiştir. Öte yandan aynı zamanda Genel Kurul üyesi olan Başbakan Yardımcısı Ağaoğlu'nun seçim propagandası yapma hakkının bulunmadığına dikkat çekmiş; Bilecik'teki konuşmalarda polis kafasına göre tutanak tuttuğu için Ankara'dan diktafon getireceğini söylemiştir. Gülek'e göre Ağaoğlu'ndan ayrı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun ve dört bakanın daha şehre gelecek olması, iktidarın baskı metodudur. CHP'li aday, sadece CHP'ye oy çıkan köylerden devletin elini çekeceği yönünde Bilecikli köylülerin korkutulduğundan da bahsetmiştir (Akşam, 31.08.1951: 1-2; Cumhuriyet, 31.08.1951b: 5).

Gülek, bakanların şehre gelmesine tepki gösterse de Maliye Bakanı Polatkan Bozüyük'te konuşma yapmış ve kendilerinin zamanında CHP'nin yaptığı gibi *Ankara'dan çıkmayan, odalara kapanan toplumdaki kopuk politikacılar* olmadığını vurgulamıştır (Göktürk Çetinkaya, 2021: 579). 31 Ağustos'ta Bilecik ilçe ve köylerini gezen Ağaoğlu ise öncelikle yeni onarılan Edebalı Türbesi'ni ziyaret etmiş, ardından Vali Akbil ve DP'li il idarecileriyle Bozüyük'te Cumhuriyet Meydanı'nda miting düzenlemiştir. Gülek'in kendisine ve Nasuhioğlu'na yönelik konuşmalarını yanıtlayan Ağaoğlu, yargıya müdahale etmediklerini, beyanname yazanların yalan olduğunu söyleyerek mahsulün bolluğundan, verilen tarım kredilerinden bahsetmiştir. *Halk Partisi'ne mi rey vereceksiniz? Hayır, buna imkân görülemez. Bizî beğenmezseniz bile içimizden bir yenisini çıkartırsınız, yenisini seçersiniz. Türk milleti yeniye meyyaldır... Onların size yaptıklarını elbette unutamazsınız. Yaşayanlar daima hortlaklardan korkar ve ondan kaçır...* sözleriyle seçmenin değişikliğe gidecekse de yine DP'den birini seçmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ağaoğlu'nun mitinginin hemen ardından kürsüye Gülek çıkmış ve CHP'nin mitingi başlamıştır. Ancak Ağaoğlu'nu dinlemeye geç kalan ve gelmişken Gülek'i dinlemek isteyen Demokratlar ile bunu tasvip etmeyen Demokratlar arasında çıkan kavgaya CHP'liler de dâhil olmuş ve olay adliyeye taşınmıştır. Gülek'in şikâyeti üzerine 15 DP'li Cürmü Meşhut Mahkemesine sevk edilmiş, Ağaoğlu'ndan müdahale etmesi istense de başbakan yardımcısı bunu kabul etmemiştir. Nihayetinde CHP'liler davadan vazgeçtiği için DP'liler serbest bırakılmışlardır. Bu arada ilçede beyanname dağıtan 12 CHP'li, yapılan soruşturmanın ardından Bozüyük Savcılığı tarafından 161'nci madde kapsamında Ankara Garnizon Mahkemesi'ne gönderilmiştir (Evliyagil, 01.09.1951: 1-5).

Bilecik'te seçim söylemlerine din de dâhil edilmiş; CHP, türbeleri kendilerinin açtığını söylerken DP ezanı Arapça yaptıklarını, okullara din dersi koyduklarını, radyoda Kur'an okunmasını başlattıklarını, CHP döneminde camilerin kapılarına kilit vurulduğunu anlatmıştır. Gülek'in CHP'nin İslamiyet'e hep sadık olduğuna ve olacağına dair konuşması üzerine DP'liler Gülek'in Robert Koleji öğrencilerinin giydiği siyah cüppeli ve kepli bir fotoğrafını bulup *bu elbiseyi papazlar ve gavurlar giyer* diye propaganda yapmışlardır. Bazı Demokratlar fotoğrafı çoğaltıp dağıtmak istese de diğer partililerin karşı çıkmasıyla bunu gerçekleştirilmemişlerdir. CHP Genel Sekreterinin TBMM dışında kalmasının verdiği kaygı nedeniyle de sürecin hareketli geçtiği Bilecik'te Gülek'in köylü bir kadının elini öpüp hatırını sorması DP tarafından *oy avcılığı* olarak değerlendirilmiştir. Aslında iki partinin de köylerden oy toplama çabası içinde olduğu görülmektedir ki bu da siyasetin normalidir. Öte yandan CHP'nin Bilecik'te Kore Savaşı'na yönelik propagandayı çok fazla yaptığı görülmektedir (Evliyagil, 02.09.1951: 1-5; Toker, 1990: 151)¹⁰. Gerek Gülek'in gerekse Üresin'in geceyi köylülerin evlerinde geçirdiği Bilecik'teki vaziyeti, 1950 Genel Seçimleriyle kıyaslayarak yorumlayan Evliyagil, 1951'de adaylarla seçmenlerin tavrını yıllardır ayrı olan kardeşlerin kavuşmasına benzetmiş; 1 Eylül'de Söğüt'e ve Pazarcık'a¹¹ giden partililerin karşı tarafı yine *yerin dibine batırdığına* değinmiştir. Özel hayata dair konuların da konuşulmaya başlandığı Bilecik'te eylül başındaki bir diğer gelişme Gülek'in *Kasım Gülek* isminde beyaz bir kitap hazırlatıp dağıtması olmuştur. Bilecikliere göre DP'lilerin beyaz kitabına¹² misilleme olan bu kitapta yurt içinde ve dışında Gülek'le ilgili çıkan yazılara yer verilmiştir. DP'li Akagündüz'ün de Gülek'i öven bir yazısının olduğu kitap il ve ilçelerde ücretsiz dağıtılmıştır (Evliyagil, 02.09.1951: 1-5).

Aynı süreçte Bozüyük'te çıkartılan *14 Mayıs* gazetesindeki bir yazı gözleri buraya çevirmiştir. Gazete, CHP döneminde İstanbul Milli Eğitim Müdür Yardımcısı iken Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun Bilecik Milli Eğitim Müdürlüğü'ne atadığı Nurettin Akasayar'ın emekli olduktan sonra Bilecik'te DP saflarına katılarak Bozüyük'te çıkartmaya başladığı iktidar yanlısı bir yayındır. *14 Mayıs* gazetesinin 2 Eylül tarihli baskısının manşetinde Akasayar *Kasım Gülek İntihar Etti* başlığıyla bir makale yazmış, her ne kadar makalede *Gülek politika meydanında beynine sıkıdığı bir kurşunla intihar etmiştir* diyerek aslında kelime oyunu yapmışsa da ilk başta anlaşıldığı haliyle sıkıntı yaratmıştır. Gazetenin gönderildiği ve ağaçlara raptiyeyle tutturulduğu Yenişehir'de de haber ortalığı karıştırmıştır. Seçim günü yaklaştıkça mücadelenin de arttığı Bilecik'e DP en iyi hatiplerini gönderirken ki Münir Alaybeyoğlu da bu süreçte Bilecik'in her köyünü gezmiştir, CHP Kasım Gülek'le işi sürdürmüştür. Ayağına çarıkları giyerek köyleri dolaşan, köylerde kalan Gülek'in Söğüt'te konakladığı yerler arasında fabrikatör Nurettin Timurlenkoğlu'nun evi de vardır. Zamanında CHP'den ayrılıp DP'ye geçen, sonrasında yeniden CHP'ye dönen Timurlenkoğlu'nun DP'ye girerken doldurduğu kayıt beyannamesi üzerinden sıkıştırıldığı, dönem basınında çıkan haberler arasında yer almıştır. 2 Eylül'de yaşanan bir başka gelişme Gülek'in Ankara'dan getirttiği diktafonla her sesi kaydetmeye başlaması olmuştur.

¹⁰ Toker, DP'nin Bilecik adayını İsmail Aşkın olarak yazmışsa da Aşkın 14 Mayıs 1950'de Bilecik'ten milletvekili seçilmiştir. Bkz. Toker, 1990: 151; CA, 18.05.1950.

¹¹ O dönemde Bozüyük'e bağlı bir nahiye olan Pazarcık, 1953'te Pazaryeri adıyla ilçe yapılmıştır. Bkz. CA, 02.06.1953.

¹² DP Hükümetinin bir yıllık icraatını anlatmak için 1951'de hazırlattığı kitap. Bkz. Nadi, 1951: 1.

İftiralara uğramamak amacıyla kendi konuşmalarını ve suç içeren konuşmaları olursa şikayet etmek için DP'lileri kayıt altına almaya başlamıştır. Yine 2 Eylül'de Abbas Çetin'in Ağaoğlu'nun baskı yapmak için Bilecik'e geldiğine dair açıklaması konuşulurken 3 Eylül'de Bilecik'te iki parti bir kez daha miting yapmıştır. Seçim öncesinde sesleri kısıldığı için konuşmacıların çok fazla yumurta tükettiği Bilecik'te Evliyagil'e göre *Parti hatipleri sesleri iyice kısıldığından durmadan yumurta içiyorlar. Tanesi 6 kuruş olan yumurtanın fiyatı üç gün içinde 9 kuruşa fırlamıştır. Halk Partili bir hatip bugün arka arkaya 20 yumurta yuttuğundan rahatsızlanmış ve tedavi altına alınmıştır* (03.09.1951: 1-5). 3 Eylül tarihli mitinge Bilecik'in panayır sezonu olması nedeniyle de çok kişi katılmış ve yaklaşık 3000 seçmenin, üç İstanbullu iki Ankaralı gazetecinin hazır bulunduğu Akmesjid Meydanına önce CHP ardından DP hatipleri çıkmıştır. Rekabet giderek sertleştiğinden polis sıkı tedbirler aldığı Bilecik'teki 3 Eylül mitinginde Gülek sakin konuşurken Çetin özellikle Ağaoğlu'nu eleştirmiştir. CHP'nin dini konulara girmediği, DP hatiplerininse CHP zamanındaki din politikalarını ağır bir şekilde eleştirdiği görülmüştür. Gülek'in alkol aldığını ve abdestsiz camiye girdiğini anlatan DP'lilerin konuşmalarını yanıtlayan Gülek, Demokratların nutukları yüzünden inkılapların tehlikeye düştüğünü, fesin getirileceğini dört kadınla evlenilebileceğini vadettiklerini söyleyerek DP'nin kendilerine oy vermeyenleri *mahvedeceği* şeklindeki tehditlere inanılmamasını istemiştir. Bilecik'teki CHP yanlısı iş adamlarının iş yerlerine her gün gelen Maliye Müfettişleri aracılığıyla baskı yapıldığının, jandarmanın iktidarın emrinde olduğunun ve devlet bütçesinin ara seçim bölgelerine aktarıldığının altını çizmiştir. Sözlerinin devamında 1951 Ara Seçimlerini *14 Mayıs'tan bu yana yapılacak en büyük seçim bu ara seçimleridir. Ara seçim bir nevi halk efkârının yoklaması manasını ifade edecektir. İktidarın telaşı bundandır. Bilecik bu seçimin mibrakını teşkil ediyor* şeklinde değerlendirmiştir (Evliyagil, 04.09.1951: 1-5).

Seçim gününe yaklaştıkça tansiyonun iyice yükseldiği Bilecik'te 9 Eylül'de basına CHP'nin Bozüyük'te ve İnönü taraflarındaki Çerkes köylerinde, 15-20 silahlı ile DP Ocak Başkanlarını DP'ye oy vermemeleri için tehdit ettiği haberleri yansımıştır. Yine Bursa, Eskişehir, Bilecik ve Sakarya köylerinde dilenci ve kitapçı kılığındaki Maraşlı ve Antepli köylülerin yüksek fiyata silah satın aldığı Bilecik Valiliği tarafından bildirilmiştir. Vali Akbil, yerleri tespit edilenlere Eskişehir Valiliğiyle ortak baskın düzenlemiştir. Anlatılanları teyit eden Yaman, ayrıca İnönü tarafında sakallı ve vaiz kılığında bürünmüş bazı kişilerin köylülere para teklif ettiklerini, CHP adayının elini köylülere öptürdüklerini anlatmıştır. Gülek cevaben DP'nin Bilecik'te ne yapacağını şaşırıldığını, konuşulanların iftira olduğunu söylemiştir (Evliyagil, 10.09.1951: 1-5). Silahla tehdit söylemleri üzerine şehir genelinde CHP'lilerin evlerinde arama yapılması hakkında DP'nin baştan beri uyguladığı manevi baskıya maddi baskıyı da eklediğini söyleyen Gülek, 9 Eylül akşamı tanınmış iki CHP'linin karakola götürüldüğünü, Pazarcıklı Gazibaba'nın sabaha kadar burada tutulduğunu, silah satın alma konusunda da Pazarcık'taki silah araştırmalarının bir araya getirilip terör havası yaratıldığını anlatmıştır. Aynı gün DP'liler Gülek hakkında Ulaştırma Bakanlığı döneminden kalma yataklı vagon pasosunu başkalarına kullandığıyla ilgili bir beyanname yayınlamışsa da iddiaları reddeden Gülek, DP'nin devlet otoritesini kullanarak propaganda yaptığını şöyle özetlemiştir:

Bir taraftan çimento ve boru yüklü kamyonlarla köy köy dolaşarak bunlar dağıtmakta, diğer taraftan da yalnız ordu tipi arazi arabaları sivil plaka ile DP emrine verilmektedir. Bu askeri arazi arabaları piyasada mevcut değildir. Eğer ordu bunları satıyorsa da bana da çok lazım. Satın almaya hazırım. Hulasa olarak bir taraftan hükümet, bir taraftan da devlet otorite ve vasıtalarının meşru olmayan şekillerde kullanılması,

jandarma müfrezelerinin işe karışması bir terör havası yaratmıştır. Bu şartlarda seçim mücadelesinden ve seçim tarafsızlığından bahsedilemez (Evliyagil, 11.09.1951: 1-5).

Hakkında yayınlanan beyanname nedeniyle altında imzası olduğu için Gülek'in DP'ye dava açması üzerine Bilecik Asliye Ceza Mahkemesi'nin çağırdığı DP Bilecik İl Başkanı Enver Dağlı ile avukatı İzmit Milletvekili Yeredoğ Kışioğlu ve Kasım Gülek'le avukatı İl Başkanı Şemseddin Erdiñç 10 Eylül'de mahkemede hazır bulunmuş, ancak mahkeme 26 Eylül'e ertelenmiştir. Aynı gün iki partinin de miting düzenlediği Bilecik'te CHP'lilere Şemseddin Erdiñç, Abbas Çetin, Prof. İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Kasım Gülek seslenirken DP'liler Afyon Milletvekili Kemal Özçoban'la Hüsnü Yaman'ı dinlemişlerdir. 11 Eylül'de düzenlenen Bozüyük mitinginin hatipleri ise Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri ile Bilecik Valisi Ahmet Akbil ve CHP'li eski Çalışma Bakanı Tahsin Balta olmuş, Gülek'se Söğüt'te konuşmuştur (Evliyagil, 11.09.1951: 1-5). Seçim yasağı 12 Eylül akşamı başladığında Bilecik için bir tahminde bulunmak zor olsa da CHP'nin Sivas, Zonguldak ve Bilecik'ten emin olduğu görülmektedir. Yine de Bilecik'te kimin kazanacağına dair yorumların belirsizliğini koruduğu söylenebilir. Örneğin Evliyagil'in şu cümlelerinden anlaşılacağı üzere gerek DP gerekse CHP seçim sonuna kadar Bilecik için heyecanını muhafaza etmiştir:

Bilecik için tahmin yürütmek biraz zordur. Çünkü her iki parti de bütün kuvvet ve kudretleriyle çalışmışlar ve o nispette masraf etmişlerdir. Seçimlerde masrafın mühim tesiri oluyor. D. Parti de, C.H. Parti de burada kesenin ağzını açmışlardır. İki adaydan biri seçim işlerini idareye memur milletvekillerinin de ileri sürdükleri gibi 1000 rey gibi bir farkla seçimi kazanacak veya kaybedeceklerdir. CHP merkezde ve Söğüt ilçesinde, D Parti ise seçmen adedi 27 bin olan Bozüyük'te kuvvetlidir. Bununla beraber köylünün Tevfik İleri'nin tabiri ile kara sandığa hangi oy pusulasını atacağını şimdiden kimse kestiremez (Evliyagil, 12.09.1951: 1-5).

Seçim boyunca oldukça hareketli olan Bilecik'te seçimden önceki akşam da bir hadise yaşanmış; İnönü'ye bağlı Erenköy'de silahlı kişilerin CHP için oy toplamasına yönelik ihbar üzerine Bilecik Valiliği tarafından Bozüyük Kaymakamı ile Jandarma Kumandanı olay yerine gönderilmiştir. Seçim gününe bakıldığında adaylardan Gülek'in Bozüyük'te sandıkları gezdiği görülürken İstanbul'da kalan Üresin'in yerine DP milletvekilleri Bilecik köylerini dolaşmışlardır. Ağaoğlu İstanbul'dan telefonla ildeki gelişmeleri haber almış, Abbas Çetin CHP İl Merkezinde köylerden gelen oyları kaydetmeye çalışmıştır. Osmaneli'ne bağlı Balçıkhisar'da sekiz kişinin henüz oyunu kullanmamasına rağmen sandığın açılarak oyların sayılması; Bulduk, Dülgeroğlu Sarnık, Burçalık köylerinde de benzer olayların yaşanması nedeniyle CHP'liler İl Seçim Kuruluna itirazda bulunmuşlardır (Cumhuriyet, 17.09.1951: 1-6).

Ara Seçim Neticelerinin Bilecik Üzerinden Değerlendirilmesi

Oldukça hareketli geçen sürecin ardından 16 Eylül'de yapılan seçimlerde Tablo 1'de verilen DP'nin adaylarından Ahmet Muhip Dranas'la Kazım Oskay haricindekiler milletvekili seçilmiş; seçimi merkezinden köylerine kadar fazlasıyla hisseden Bilecik'te de kazanan taraf DP olmuştur¹³. 58 köyde katılımın % 100 olduğu Bilecik'te genel katılım oranı % 85'lere çıkmıştır ki diğer illerle kıyaslandığında

¹³ Seçimlerde CHP Sivas ve Sinop'u almış; böylece Sinop'ta tüm milletvekillikleri CHP'ye geçerken Sivas'ın tek CHP'li milletvekili ara seçim neticesinde Reşat Şemseddin Sirer olmuştur. Bkz. Cumhuriyet, 18.09.1951: 2.

bu oranın oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim birçok ilde seçimlere katılım % 25 civarında olmuş, genelde ise % 54.14'te kalmıştır. İl merkezinde CHP'nin ileride olduğu Bilecik'te memurların oturdukları muhitlerdeyse DP'ye neredeyse hiç oy çıkmadığı dikkat çekmektedir. 6000 civarında bir farkla DP'nin kazandığı Bilecik'in yeni milletvekili olan Üresin, 29.676 Bilecikli seçmenin oyuyla TBMM'ye gönderilmiştir (CA, 27.09.1951; Cumhuriyet, 17.09.1951: 1-6; Akşam, 17.09.1951: 1-2; Toker, 1990: 154). Ara seçimlerin ardından 17 Eylül günü Üresin'in seçim tutanağı TBMM'ye ulaşmış, 31 Ekim 1951'deki DP Meclis Grubu toplantısında, Üresin ve yeni seçilen diğer milletvekilleri hazır bulunmuşlardır (DPMGMZ, 31.10.1951: 3-4). Dranas'la Oskay'ın memleketlerinden aday gösterilmelerine rağmen seçilememiş olması, Elazığ kökenli Üresin'inse Bilecik'ten seçilmesi hemşericiliğin seçmenlerin gözündeki yerini göstermesi yönüyle mühimdir. Bilecik'le bağlantısı olmadığı için Bilecikliilerin Üresin'den ziyade DP'ye oy verdiği ve Demokratlar tarafından yönetilmeyi tercih ettiği yorumu yapılabilir ki bu değerlendirme de her il için geçerli olmayabilir. Gülek'in Ekim 1951'de *Foreign Affairs*'teki yazısında değindiği 27 yıllık iktidarın halkta oluşturduğu memnuniyetsizlik, CHP öncesi yıllara özlem, DP'nin seçim vaatlerinin çekiciliği, kazanacağından emin olan CHP'lilerin sandıklara gitmemesi, seçimi CHP'nin kazanacağını düşünen seçmenlerin partiyi muhalefette tutmak amacıyla oy vermemesi (Balcı, 2015: 116-117) gibi etkenlerse oldukça geçerlidir Gülek'in seçimle ilgili Türk basınına yaptığı açıklama da seçim öncesine nazaran epey sakin olmuştur: *Bu bir siyasi mücadeledir. Kaybetmek de, kazanmak da vardır. Neticenin DP lehine çıkması bakımından kendilerini tebrik ederim. Bu kayıp bizçi daha esash bir mücadeleye sevk edecektir* (Akşam, 17.09.1951: 1-2).

Ara seçimlerde de aslında esaslı bir mücadelede bulunan Gülek'in bu süreçte yanında bulunan gazetecilerden Cüneyt Arcayürek'in neticelere yönelik fikirleri de önemlidir. Gülek'in Ulaştırma Bakanlığı döneminde Bilecikliilerin taleplerine rağmen şehirle tren istasyonu arasındaki boşluğu kapatmamış olmasına dikkat çeken Arcayürek *eğer halkı bir dileğinden ötürü yüz geri çevirdiyse Gülek Bilecik'ten adaylığını koyarken acaba neye güveniyordu?* sorusuyla haklı bir eleştiride bulunmuştur. Gülek'in her gün sabahtan akşama kadar seçim bölgesinde gezdiğini ve gitmediği köy bırakmadığını belirten Arcayürek, CHP adayının ABD'deki seçim propagandalarına dair konuşmaların alakasızlığına ve halkta etki uyandırmadığına dikkat çekmiştir. Bu gezilerde Gülek'in kesin talimatıyla hiçbir ikramın geri çevrilmemesi nedeniyle rahatsızlanan ve Gülek'ten izin alarak il merkezine giden Arcayürek'in *Türkiye'de partizanlığın ilk örnekleri Bilecik'te önüme geldi* dediği şehre dair anıları şöyledir:

Bilecik küçük bir kent. Baktım davullar çalınıp bir müjde iletiliyor halka. Sordum, soruşturdum, “yıllardır özlemini çektiğimiz hastane açılıyor” diye yanıt aldım. Bu kadar kısa sürede, bunca hızla! CHP'lilerin anlattıklarına göre, bir okul binası boşaltılmıştı. Odaları beyaza boyanmış, yataklar getirilip yerleştirilmiş, temiz çarşaf, bir iki doktor, birkaç hemşire... Şaşkınlığımı bir türlü gideremediğimi görünce birisi “okul her zaman açılır, ama hastane bir başka iş” dedi. Kısaca özetledi durumu. Gene anlamadığımı görünce “anlaşıldı birader” dedi, “sen muhalifsin!..” Hastane sanırım Samet Ağaoğlu da gelmişti, törenle açıldı. Kent içinde Gülek bana kalırsa yitiriyordu seçimi (Arcayürek, 1983: 246).

Halkın gereksinimlerini bilerek hareket edildiği takdirde kazanılacağına dikkat çeken Arcayürek, Osmaneli'ne yaptığı gezi esnasında Sakarya Nehri üzerine köprülerin yapıldığını da görünce seçimi DP'nin kazanacağını fark ederek Gülek'ten ve Ulus'tan izin almadan Ankara'ya dönmüştür. Bu süreçte Üresin'in oldukça rahat şekilde kahvede oturup gelip geçenle muhabbet ettiğini söyleyen ve

CHP'nin halka inemediğine dikkat çeken Arcayürek'e göre çarıkla dolaştığı için şehirlerde alay konusu olmasına karşın Gülek en azından *halk gibi* davranmaya çalışmıştır (1983: 246-248). Fakat Arcayürek'in gözden kaçırdığı bir gerçeklik vardır ki bu da halk gibi davranmaya çalışmanın yöre insanına inandırıcı gelip gelmemesidir. Gülek'in abartılı tavır ve görünümünün halk üzerindeki tesiri tersi mahiyette olabilir ki CHP'nin büyük ismi Gülek, Toker'in ifadesiyle (1990: 151) *CHP'nin eksantrik genel sekreteri*, belki bu nedenle Bilecik'te kaybetmiştir. Öte yandan Gülek'in İsmet İnönü'nün desteklememesine karşın genel sekreter olması (Balcı, 120-121), Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya duydukları sevgi nedeniyle Bileciklilere olumsuz yansımış olabilir. Dolayısıyla partiler tarafından vaatler, propagandalar temelinde merkezden düşünülerek değerlendirilen seçim neticelerinin, yerelden okunamadığı takdirde doğruluğunun tartışmalı olacağını görmek gerekmektedir. Neticelerin dışarıdan gelen yorumları da çok farklı olmamıştır. Örneğin Times'a göre halkın inkılapların uygulanmasındaki sertliği unutmamış olmasının seçim sonuçlarına tesiri büyük olmuştur. Ayrıca önceki dönemin yereldeki yetkililerinin ve emniyet güçlerinin dahi DP yönetimini daha *düşünceli* ve *yaklaşılabilir* bulması, iktidarın dini konuda daha özgürlükçü olurken bir yandan da Ticaniler gibi bağnaz kesime sertlikle karşı koyarak dengeyi koruyabilmesi, sendikal teşvikler, zirai gelişmeler seçim sonuçlarını etkilemiştir. Dış ilişkilerin seçmen üzerinde çok tesiri olmadığını düşünen Times, eğer NATO'ya başvuru reddedilseydi sonraki süreçte hükümetin prestijinin sarsılabileceğini belirtmiştir (CA, 19.09.1951). Bu cümlelerden hareketle dış politik gelişmelerden ziyade halkın iç siyasi gelişmelere odaklı karar verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Mevcut dönemde halkın haber alma organının büyük oranda gazete olduğu, ikinci sırada da radyonun geldiği malumdur. Ancak gazete ve radyonun ötesinde halkın yaşam standartlarında hissettiği farklılıkların da rolü mühimdir. Dolayısıyla 16 Eylül neticesinin 14 Mayıs'takine benzemesi, halkın hissettiği farklılığın olumlu yönde olduğunun göstergesidir denebilir. Bu da propagandanın aslında seçmen üzerindeki tesirinin sanıldığı kadar güçlü olmadığı düşüncesini doğurabilir. Ancak aslolanın propagandayı seçim öncesindeki söylemlerle değil, bir önceki seçimden itibaren yapılanlarla daha geniş zaman dilimine yaymak olduğunu kabul etmek gerekir. Başbakan Menderes'in 1954 Genel Seçimlerinden kısa süre sonra 1951 Ara Seçimlerine atfen söylediği şu sözler de bunu desteklemektedir:

Eğer seçim propaganda ile kazanılmak icap etseydi, Halk Partisi'ni tebrik etmek gerekirdi. Halk Partisi o derece kesif ve çeşitli bir propaganda faaliyetine girişti. 1951 ara seçimleri propaganda bakımından yüzde yüz Demokrat Parti aleyhindeydi. Hatta o günkü matbuatın umumi manzarası da lisebebin minel esbap bizim aleyhimizde idi. Bir sene evvel bir demokrasi inkılabı vukua gelmişti. Matbuatın bundan birtakım ümit ve temennileri olabilirdi. Bunların tahakkuk etmediği zehabına düşebilirdi, işte böylece 1951 Eylülüne gelindiği zaman matbuatı tamamen Demokrat Parti aleyhine bulduk. O günler matbuatı, Allah'ını seven Demokrat Parti'ye rey vermesin, ibaresi ile telhis olunabilir bir manzarada iken 1951 seçimlerini yaptık ve bu seçimleri Demokrat Parti kazandı (TBMMTD, 30.06.1954: 319).

Kasım Gülek'in Yümnü Üresin'e kıyasla daha fazla göz önünde bulunduğu Bilecik'te CHP'nin adayına basında sıklıkla yer verilmişken DP adayından neredeyse söz edilmemesi doğrudur ve gazetelerin bu tutumu oylara yansımamıştır. Sonuç olarak 9 Kasım 1951'de Meclis'te and içerek görevine başlayan Üresin, aynı gün 293 oyun 292'sini alarak Bütçe Komisyonu'na da seçilmiştir (CA, 27.09.1951; TBMMTD, 09.11.1951: 25, 30). Ancak Bilecik'ten vazgeçmek istemeyen Gülek'in Üresin'in karşısına seçim sonrasında bir kez daha çıktığı görülmektedir. Seçim tutanaklarının milletvekillerinin oylamasına sunulduğu 14 Kasım'da, Üresin'in seçimine Erdiñ tarafından *seçimde*

Genelin Yerelden Okunması: 1951 Ara Seçimleri ve Bilecik

baskı yapıldığı ve gereksiz yere silah araması yapılarak köylüye göz dağı verildiği, CHP ve adayı hakkında karalamalarda bulunulduğu, kaymakamların, bucak müdürlerinin ve jandarmanın oy pusulası dağıttığı, 5-10 sandığın erken açıldığı iddialarıyla itiraz edilmiş, dolayısıyla Yüksek Seçim Kurulu'ndan gelen raporunun Tutanakları İnceleme Komisyonu'na havale edilmiştir. Yapılan incelemelerin ardından komisyon itirazı reddederken Yümnü Üresin'in seçim tutanağı 26 Mart 1952'de kabul edilmiştir (TBMMTD, 14.11. 1951: 84; Doğruyol, 09.02.1952: 1-2; TBMMTD, 26.03.1952: 55-56).

Sonuç

1951 Ara Seçimleri, 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinin bir sağlamasıdır. Zira 1950'de iktidara gelen DP de, muhalefet partisi olan CHP de 14 Mayıs'ın neticelerinin kalıcı olabileceği hususunda tereddüt yaşamışlardır. Dönemin şartları itibarıyla seçmenin 14 Mayıs'ta sandığa mevcut iktidarı cezalandırmak için gittiğini düşünen siyasiler, bu nedenle 1951 Ara Seçimlerini oldukça önemsemiştir. Özellikle CHP, Meclis dışı kalan partinin önde gelenlerini milletvekili yapmak adına kazanabileceği yerlerde önemli isimleri aday göstermiştir. Bu isimlerden birisi de kuşkusuz partinin genel sekreteri olan Kasım Gülek'tir. Gülek'in aday olması nedeniyle 1951 Ara Seçimlerinin en hareketli geçtiği yerlerin başında gelen Bilecik, seçim sürecinde gündemi belirleyen il olmuştur. Gülek'in oldukça sıkı propaganda yaptığı Bilecik'te DP, seçimlerden hemen önce emekliye ayrılan Korgeneral Yümnü Üresin'i aday göstermiştir. Ancak seçim sürecinde Gülek'in aktifliği kadar Üresin'in pasifliği de dikkat çekmektedir. Bu minvalde DP'nin bakanlar da dâhil milletvekilleriyle şehirde mitingler düzenlemesi muhalefetin eleştirdiği konuların başında gelirken CHP'nin de il genelinde milletvekilleriyle hazır bulunması bu eleştirilerin önemini azaltmaktadır. Genel itibarıyla Kore Savaşı ile dini uygulamalar seçim öncesinde Bilecik ve köylerinde gündeme taşınan meseleler olurken Gülek'in hazırlayıp dağıttığı beyanname nedeniyle Bilecik uzun süre ulusal basının gündeminden inmemiştir. Sahte isimlere ve doğru olmadığı anlaşılan olaylara dayandırılan beyanname devlet dairelerine yapılan baskınlardan, asayişsizlikteki artıştan bahsedilmiş, Gülek ve CHP'nin il temsilcileriyle Ulus Matbaası yöneticileri Askeri Mahkemeye sevk edilmişlerdir. Yine beyanname nedeniyle ve seçime az kala ortaya çıkan silahlı tehdit ihbarlarından dolayı Bilecikli CHP'lilerin evlerinde aramalar yapılmıştır. Gülek'in Meclis'e girmek için gösterdiği çaba fazlasıyla fark edilirken yereldeki yansıması umduğu gibi olmamıştır. İçlerinden biri olduğunu göstermek için onlar gibi giyinerek Bilecik'te köy köy dolaşan Gülek'in önceki dönemlerde aynı ilden milletvekilliği yapmış olması ve Ulaştırma Bakanlığı döneminde verdiği sözleri tutmaması halkın tercihinin belirlemede daha etkili olmuştur. Kaldı ki seçimler için verdiği örneklerin ABD'den olması, kendi adına bastırıldığı kitapla yurt dışı da dâhil olmak üzere hakkında çıkan yazıları halkın okumasını istemesi halka inemediğini göstermesi bir yana Bileciklileri çok da etkilememiştir. Her ne kadar muhalefetin gözünden bakan dönem yazarları, DP'nin illerde o yörenin insanlarını aday gösterdiği için kazandığını söylese de Üresin'in Elazığlı olması bu tespitin doğruluğuna gölge düşürmektedir. Bu durumda CHP'nin Meclis dışı kalan önemli isimlerini seçtirmek için bir fırsat olarak gördüğü ara seçimlerde olabirliğine bakmadan belirlemeler yaptığı, DP'nin ise TBMM'deki gücünü değiştirmeyeceği ve zaten seçilmesini istediği siyasileri 1950'de Meclis'e sokabildiği için rahat davrandığı söylenebilir. Öyle ki Demokratların Bilecik'teki seçim hareketliliği, büyük oranda Gülek'e cevap vermek üzerine şekillenmiştir. Dolayısıyla burada Yümnü Üresin'in seçilmesinden ziyade Kasım Gülek'in seçilmemesi önem kazanmaktadır. Ayrıca Gülek'in milletvekili olmadığı ve İnönü tarafından desteklenmediği halde CHP'nin genel sekreterliğine getirilmesi nedeniyle kendisini merkeze göstermek istemesi de gözlerin Bilecik'e çevrilmesine yol açmıştır. Bilecik, ayrıca seçmenin 1950'de yaptığı hatayı 1951'de telafi edeceği yönünde ana muhalefette oluşan algının doğru olup olmadığını anlayabilmek için de dikkatlerin çevrildiği ara seçimlerin odak noktası haline gelmiştir. Kasım Gülek'e göre seçimin mihrakı olan Bilecik, seçim sürecini bu şehirde geçiren Necdet Evliyagil için de seçimin sıklet merkezi olurken

Genelin Yerelden Okunması: 1951 Ara Seçimleri ve Bilecik

propagandanın genele yönelik olup yerel temelli düşünülmemesinin halkı olumsuz yönde etkilemesine de örnek teşkil etmiştir.

Kaynakça

- Akşam (17.09.1951). “Yurtta Seçim”. 1-2.
- Akşam (23.08.1951). “Bilecik’teki Beyanname”. 1-2.
- Akşam (24.08.1951). “Bilecik Hadisesi Askeri Mahkemeye İntikal Etti”. 2.
- Akşam (25.08.1951a). “Muhalefet Beyanname İddiasına Cevap Verdi”. 1-2.
- Akşam (25.08.1951b). “Dosya Askeri Mahkemeye Gönderildi”. 2.
- Akşam (27.06.1951). “Ara Seçimler Yapılacak”. 1-2.
- Akşam (28.07.1951). “Beyoğlu Kaymakamı Vali Oldu”. 3.
- Akşam (29.03.1951). “Partilerde Ara Seçim Hazırlığı Başladı”. 1-2.
- Akşam (31.08.1951). “Bilecik’te Kasım Gülek Köylülerin Tehdit Edildiğini Söyledi”. 1-2.
- Akşam, (29.08.1951). “Ara Seçim Mücadelesi”. 2.
- Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Taribinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Arcayürek, C. (1983). *Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Balcı, M. (2015). *Sıradışı Bir Siyasetçi: Kasım Gülek*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Burçak, R. S. (1979). *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*. Ankara: Olgaç Matbaası.
- Burçak, R. S. (1998). *On Yıllın Anıları*. Ankara: Nurol Matbaacılık.
- Cumhuriyet (01.09. 1951). “Hüsnü Yaman’ın Bir Açıklaması”. 5.
- Cumhuriyet (05.04.1951). “İstanbul’da Ara Seçim Hazırlıkları”. 2.
- Cumhuriyet (09.06.1950). “CHP’nin Ara Seçim Hazırlıkları”. 2.
- Cumhuriyet (09.08.1951). “CHP Adayları”. 1-5.
- Cumhuriyet (12.09.1951a). “Yurtta Seçim Mücadelesi Bu Akşam Kapanıyor”. 1-5.
- Cumhuriyet (12.09.1951b). “Seçim Mücadelesinde Yenilikler”. 1-5.
- Cumhuriyet (13.08.1951). “D. Parti Ara Seçimleri İçin Merkez Adayı Göstermeyecek”. 1-4.

Genelin Yerelden Okunması: 1951 Ara Seçimleri ve Bilecik

Cumhuriyet (14.07.1951). “Ara Seçimler”. 5.

Cumhuriyet (17.08.1951). “Seçim Kurulu CHP Tarafından Gösterilen Adayları Resmen İlan Etti”. 6.

Cumhuriyet (17.09.1951). “Bilecik’te Bazı Köylerde İştirak Nispeti Yüzde Yüz”. 1-6.

Cumhuriyet (18.07.1951). “Ara Seçimleri”. 3.

Cumhuriyet (18.09.1951). “Seçimlere Dair”. 2.

Cumhuriyet (20.08.1951). “Bilecik’te DP Yoklaması”. 5.

Cumhuriyet (22.08.1951). “Bilecik Hadisesi”. 4.

Cumhuriyet (23.08.1951a). “Ara Seçimleri Arifesinde İki Partinin Görüşleri”. 5

Cumhuriyet (23.08.1951b). “Bilecik Hadisesi Hakkında Kemali Bayizidin İzahatı”. 5.

Cumhuriyet (24.08.1951). “Bilecik’teki Hadise Askeri Mahkemeye İntikal Ediyor”. 1.

Cumhuriyet (25.08.1951a). “Bilecik Hadisesinde Muhalefetin Cevabı”. 1-5.

Cumhuriyet (25.08.1951b). “Ara Seçim Ekibimizin İkinci Kafilesi de Bugün Yola Çıkıyor”. 1-5.

Cumhuriyet (26.08.1951a). “Kasım Gülek’in Demecine Dair Ajansın Tekzibi”. 5.

Cumhuriyet (26.08.1951b). “D. Parti Adayları da Dün Resmen İlan Edildi”. 1-3.

Cumhuriyet (30.08.1951). “Bilecik’te Bir Hatip Hakkında Tahkikat”. 6.

Cumhuriyet (31.08.1951a). “DP Ara Seçim Masrafını Borç Aldı”. 1-5.

Cumhuriyet (31.08.1951b). “Ağaoğlu Bilecik’te”. 5.

CA (02.06.1953). 30.11.1.0/238.15.17.

CA (12.01.1952). 30.18.1.2/127.100.1.

CA (13.07.1951). 30.10.0.0/77.513.19.

CA (17.10.1950). 490.1.0.0/11.57.17.

CA (18.05.1950). 30.10.0.0/77.510.3.

CA (19.09.1951). 534/37521.150684.1.

CA (21.12.1950). 30.10.0.0/77.513.16.

CA (26.08.1951). 30.11.1.0/226.33.4.

CA (27.09.1951). 30.10.0.0/77.514.1.

CA (30.06.1951). 490.1.0.0/457.1880.1.

Çetinkaya, S. (2017). Demokrat Parti Döneminde Bilecik, Abdulhalik Bakır vd. (ed.), *Uluslararası Tarih ve Günümüzde Bilecik ve Çevresi Sempozyumu* kitabı içinde (85-102 ss.). Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları.

Doğruyol (09.02.1952). “Milletvekilimiz General Yümnü Üresin’in Tutanağı Tasdik Edildi”. 1-2.

DP Meclis Grubu Müzakere Zaptı (26.06.1951). D. 9. Dönem. B. 28.

DP Meclis Grubu Müzakere Zaptı (31.10.1951). D. 9. Dönem. B. 1.

Evliyagil, N. (01.09.1951). Seçim Faaliyetinin Sıklet Merkezi Bilecik Oldu. *Cumhuriyet*. 1-5.

Evliyagil, N. (02.09.1951). Bazı Bölgelerde Hatipler Din Mevzuunu Ele Aldılar. *Cumhuriyet*. 1-5.

Evliyagil, N. (03.09.1951). Bilecik’te Partilerarası Mücadele Kızıştı. *Cumhuriyet*. 1-5.

Evliyagil, N. (04.09.1951). Bilecik’te CHP Hatipleri Dini Siyasete Alet Etmekten Birdenbire Vazgeçtiler. *Cumhuriyet*. 1-5.

Evliyagil, N. (10.09.1951). Seçim İşlerine Silahlı Şahıslar da Karışıyor. *Cumhuriyet*. 1-5.

Evliyagil, N. (11.09.1951). Bilecik’te Bazı HP’lilerin Evlerinde Aramalar Yapıldı. *Cumhuriyet*. 1-5.

Evliyagil, N. (12.09.1951). Bilecik, Bursa ve Çanakkale’de Kim Kazanacak? *Cumhuriyet*. 1-5.

Evliyagil, N. (28.09.1951). Bilecik’te Halkın Teessürü. *Cumhuriyet*. 1-4.

Evliyagil, N. (29.08.1951). Kasım Gülek Adalet Bakanının İstifasını İstedi. *Cumhuriyet*. 1-4.

Göktürk Çetinkaya, S. (2020). Adnan Menderes’in Siyasal Karakteri ve 27 Mayıs. *Journal of Universal History Studies*, 3 (Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue). 112-130.

Göktürk Çetinkaya, S. (2021). İkinci Menderes Hükümeti Dönemi. Dilşen İnce Erdoğan vd (Ed.), *Kuruluşundan Darbeye Demokrat Parti (1946-1960)*. C. 1 içinde (493-622) İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Nadi, N. (1951). Gelen Kitap. *Cumhuriyet*. Ss. 1.

Genelin Yerelden Okunması: 1951 Ara Seçimleri ve Bilecik

Öymen, A. (2014). *Öfkeli Yıllar*. İstanbul: Doğan Kitap.

Açık Milletvekillikleri İçin Bu Yıl Ara Seçimi Yapılmaması Hakkında. (1950). *Resmi Gazete* (7558, 14 Temmuz 1950).

Milletvekilleri Seçimi Kanunu. (1950). *Resmi Gazete* (7438, 21 Şubat 1950).

Milletvekili Seçimi Kanunu (1961). *Resmi Gazete* (10815, 30 Mayıs 1961).

Sunal, B. (2010). *Uygarlığın Peşinde, Latif Mutlu Kitabı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sunguroğlu, İ. (2013). *Harput Yollarında*. İstanbul: İşaret Yayınları.

TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü (2010). *TBMM Albümü 1920-2010*. C. 1 (1920-1950). Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.

TBMM TD (08.08.1951). D 9. C. 9. B. CXI.

TBMM TD (09.11.1951). D. 9. C. 10. B. II.

TBMM TD (12.07.1950). D. 9. C. 1. B. XXI.

TBMM TD (14.11.1951). D. 9. C. 10. B. IV.

TBMM TD (26.03.1952). D. 9. C. 14. B. LIII.

TBMM TD (30.06.1954). D. 10. C. 1. B. XV.

Toker, M. (1990). *DP'nin Altın Yılları (1950-1954)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Ülgenay, A. H. (2011). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Kurulan Siyasi Partiler Kurucular ve Amblemler 1923-1960*, Ankara: Sanat Kitabevi.

Yeni İstanbul (04.07.1950). "Kasım Gülek CHP Genel Sekreteri Oldu". 1

Yeni Sabah (13.07.1950). "Ara Seçim Bu Yıl Yapılmıyor". 1-5.

Zafer (05.09.1950). "Demokrat Parti'nin Büyük Zaferi". 1-4.

Zafer (17.08.1950). "Muhtar Seçimi Neticeleri Yer Yer Belli Oluyor". 1-5.

Zafer (17.10.1950). "Demokrat Parti'nin Yeni Zaferi". 1-4.

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD

*Van Journal of Humanities and Social Sciences –
VJHSS*

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 09.05.2024

Kabul Tarihi: 10.06.2024

Yayınlanma Tarihi: 30.06.2024

Şanlıurfa Şehir Isı Adasının Zamansal ve Mekânsal Özellikleri

The Temporal and Spatial Characteristics of Şanlıurfa City, Heat Island

Durmuş Ali ÇİRKİN*

Erkan YILMAZ**

Mehmet ÖZCANLI***

Öz

Bir şehrin iklimi hem küresel ısınmadan hem de bulunduğu özel konumunun getirdiği şartlardan etkilenir. Şehirlerde ısı adası oluşumu, özellikle yüksek nüfus artışı ve yoğunluğu sonucu meydana gelen yapay alanların hızlı bir şekilde artışının sonucudur. Şehirlerdeki yapı yoğunluğunun dikey ve yatay genişlemesi şehirleri ısı adası oluşumuna karşı savunmasız hale getirmektedir. Şanlıurfa’da şehirleşmeye bağlı olarak doğal araziler üzerinde meydana gelen değişiklikler ve antropojenik aktiviteler yapay alanlar ile çevresindeki doğal alanlar arasında sıcaklık farklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çalışmada, Landsat ve Aster uydu görüntülerinden elde edilmiş olan yüzey sıcaklık modellerinden alınan hava sıcaklığı verilerine ve gözlemlenen hava sıcaklığı verilerine dayanarak Şanlıurfa şehrindeki şehir ısı adası yoğunluğunun mekânsal ve zamansal oluşumlarını ve şehirleşmenin şehir ısı adası oluşum eğilimi üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Şehirdeki doğal arazi kullanımı, uydular tarafından yakalanan arazi yüzeyi sıcaklığı aracılığıyla haritalanmıştır. Uydu görüntüleri analiz edildiğinde Şanlıurfa şehrinin mahalleleri arasındaki sıcaklıkta önemli farklılıklar olduğu görülmüştür. Şehirde gece şehrsel alan sıcaklık olarak çevresinden belirgin olarak ayrılmış ve tipik bir yüzey ısı adası (pozitif) özelliği göstermiştir. Gündüz alınan görüntüye göre ise şehir alanı, ekili sulu tarım arazileri ve kuzey, kuzeydoğuda yer alan yapay ormanları hariç diğer arazi örtüsü/kullanımı alanlarından daha serin çıkmıştır. Bunun sonucu olarak ise gündüz şehrsel alanda negatif yüzey ısı adası özellikleri ortaya çıkmaktadır. Landsat (gündüz) uydu görüntüleri alınarak tüm aylara uygulanmış yüzey sıcaklık modellerine göre çalışma alanında yüzey ısı adası özellikleri mevsimlere göre incelenmiştir. Şanlıurfa şehrinde yıl boyunca temmuz, ağustos ve eylül aylarında

*Bağımsız araştırmacı, e-posta: durmusshzm216@gmail.com, ORCID: 0009-0005-0691-8802

**Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, e-posta: erylalmaz@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3821-3648

***Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, e-posta: mehmetozcanli@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2228-8298

Atf / to cite: Çirkin, D. A., Yılmaz, E. & Özcanlı, M. (2024). “Şanlıurfa Şehir Isı Adasının Zamansal ve Mekânsal Özellikleri”, *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*, 7, 66-95. DOI: 10.62068/visbid.1481455

***Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*, Sayı VII, Haziran, 2024**

Van Journal of Humanities and Social Sciences -VJHSS, Issue VII, June, 2024

Şanlıurfa Şehir Isı Adasının Zamansal ve Mekânsal Özellikleri

belirginliğinin azalmasıyla birlikte negatif bir yüzey ısı adası hâkimdir. Negatif yüzey ısı adası en belirgin kış aylarında ve güz aylarında gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, Şanlıurfa şehrinde bariz bir ŞIA etkisinin olduğu görülmüştür. Şehrin yüksek ısı adası bölgelerinde ŞIA etkisini azaltacak önlemler alınmalıdır. Şanlıurfa şehrinin daha geniş cadde ve sokaklara, şehrin merkezi yerlerinde yeşil alanlara su yüzey alanlarına ihtiyacı vardır.

Anahtar Kelimeler: *Coğrafya, Şehir ısı Adası, Arazi Kullanımı, Şehirsel Büyüme, İklim değişimi*

Abstract

The climate of a city is affected by both global warming and the conditions brought about by its special location. Heat island formation in cities is the result of the rapid increase in artificial areas, especially as a result of high population growth and density. Vertical and horizontal expansion of building density in cities makes cities vulnerable to heat island formation. In Şanlıurfa, changes on natural lands due to urbanisation and anthropogenic activities have led to the emergence of temperature differences between artificial areas and surrounding natural areas. In this study, the spatial and temporal occurrence of urban heat island density in Şanlıurfa and the impact of urbanisation on the urban heat island formation trend were analysed based on air temperature data from surface temperature models obtained from Landsat and Aster satellite images and observed air temperature data. The natural land use in the city was mapped through the land surface temperature captured by satellites. Satellite imagery analysis shows that there are significant differences in temperature between the neighbourhoods of the city of Şanlıurfa. At night, the urban area of the city was significantly separated from its surroundings in terms of temperature and showed a typical surface heat island (positive) characteristic. According to the daytime image, the urban area was cooler than the other land cover/use areas except for the cultivated irrigated agricultural lands and artificial forests located in the North Northeast. As a result, negative surface heat island features appear in the urban area during daytime. Landsat (daytime) satellite images were taken and the surface heat island characteristics of the study area were analysed by seasons according to the surface temperature models applied to all months. In Şanlıurfa, a negative surface heat island is dominant throughout the year with a decrease in its prominence in July, August and September. The negative surface heat island is observed most prominently in winter and autumn months. As a result, it is observed that there is a clear ShIA effect in Şanlıurfa city. Measures should be taken to minimise the ShIA effect in the high heat island areas of the city. Şanlıurfa city needs wider streets and avenues, green areas and water surface areas in the central parts of the city.

Keywords *Geography, Urban heat island, Land use, Urban growth, Climate change.*

Giriş

İnsanın yeryüzüne hâkim olmasından günümüze dünya nüfusunun büyük bir bölümü kırsal alanlarda yaşamışlardır. Şehirler, yaklaşık beş bin yıl öncesinden beri var olan ve özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra hem büyüklük hem sayıca çok hızlı bir gelişme gösteren yerleşmelerdir. Şehirleşme sosyo-kültürel anlamda kırsal yaşama karşı medenileşmenin, konforlu yaşamın merkezleri olarak da görülmüştür. Bu manada insanlık, şehirleşmeyi medeniyetin ışık ve sıcaklığını karanlık ve geri kalmış kırsal kesime yayan bir unsur olarak görmüştür. Şehirleşme sosyo-kültürel durumların farklı yönlerini geliştirmiş olabilir, ancak şehirli yaşam ve oluşturduğu tüketim toplumu doğal yaşamı tahrip ederek bir çevresel sorun hâline gelmiştir. Şehirleşme günümüzde dünyadaki iklim anomalilerinin en fazla yaşandığı ve diğer doğal unsurları olumsuz bir şekilde en fazla etkileyen bir olgu olarak görülmektedir (Hassell, vd., 2017:55; Yao, vd., 2018:87).

Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) 5. değerlendirme raporunda dünya üzerinde birçok şehrsel alanın 2050 yılına kadar sanayi öncesi seviyelere kıyasla 1,5 °C veya daha fazla sıcaklık artışına maruz kalacağı belirtilmektedir. Küresel iklim değişiminin sıcaklığa bağlı olan etkisi, yüksek nüfus yoğunluğunun olduğu şehirlerde ısı adası oluşumu etkisi nedeniyle öncelikle şehrsel alanları savunmasız hâle getirmiştir. İklim değişikliğinin sonuçları önümüzdeki süreçte küresel etkiye sahip şehirlerde daha da şiddetli bir şekilde hissedilecektir. Araştırmalar arazi kullanımı ve arazi örtüsü değişiminin sıcaklık değişiminde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca araştırmalar devasa şehir yerleşmelerindeki değişik mahallerde farklı iklim özelliklerinin de ortaya çıktığını ve bu durumun şehirlerde heterojen iklim koşullarının oluşmasına neden olduğunu da belirtmektedir (Revi vd., 2014; Manoli, vd., 2019; Sánchez, vd.,2018).

Şehirli yaşamın rahatlığı, bu rahatlığı sağlayan alt yapı olanakları içinde bulunduğu doğal ortama olumsuz birçok etki yapmaktadır. Sayıları gittikçe artan ve büyüyen şehirlerin altyapısı hızla genişletilmekte ve bunun sonucunda doğal zemin yüzeyi geçirimsiz ve yapılaşmış alanlara dönüşmektedir. Bitki örtüsü ve toprak, beton ve asfalt yüzeylerle yer değiştirmektedir. Şehirlerin çevresinde bulunan kırsal alanlardaki doğal alanlar ve tarım alanları yerini sanayi, hizmet ve ticari alanlara bırakarak yüzeyin doğal sıcaklık dengesini bozmaktadır. Şehirlerdeki asfalt, beton ve kiremit kaplı alanlarla doğal alanların örtüleri karşılaştırıldığında birinci grupta bulunan yüzeyler güneş ışınımını daha fazla emer ve bu da hava ve yüzey sıcaklıklarının artmasına neden olur. Bu durum gelecekte şehir arazi yüzey sıcaklığının, kırsal alanlardan daha hızlı artmasına neden olacaktır (Mackey, & Liang, 2012; Mathew, vd., 2016; Yao, vd., 2019; Levermore, & Cheung, 2012; Stewart, & Oke, 2012; Haizhu, vd., 2021;). Buna bağlı olarak şehrsel alanlar ile kırsal alanlar karşılaştırıldığında, şehrin kurulduğu alanın doğası ve yapısı değişmiş, bu değişimin sonucu olarak da özel yerel mikro iklim alanları oluşmuştur. Şehirlerdeki hava, yapay zemin ve binalar tarafından tutulan ısı, ayrıca insan faaliyetine bağlı ortaya çıkan ya da insan yapımı sıcaklık kaynakları nedeniyle çevresindeki sıcaklıktan daha yüksektir. Gizli ısının dağılımını azaltarak ve duyulur ısı akışını artırarak yüzey albedosunu ve yüzey ısı akışını değiştiren bitki örtüsünün kaldırılması da şehir yüzey sıcaklığını arttırmaktadır. Ayrıca şehir morfolojisi (yüksek binalar, cam kaplamalı yapılar) rüzgâr akışını ve yönünü etkiler, güneş ışınımını çoklu yansımalarla tutar, ışınımın uzaya geri yansımalarını engeller

ve büyük termal kütleler haline gelir. Bu unsurlar şehir ikliminin en önemli özelliklerinden biri olan “şehir ısı adası (ŞIA)” etkisinin oluşmasına yol açmaktadır (Pouyat, vd., 2007; Nakata-Osaki, vd., 2018; Voogt, & Oke, 2003; Ünsal & Avcı, 2023).

Arazi Yüzey Sıcaklığı (AYS), özellikle yerel ve küresel iklim değişikliğinde önemli bir parametre olup, bilim insanları için değerli veriler olarak görülmektedir. Yüzey sıcaklıklarının değişmesi doğal çevreyi ve insanın oluşturmuş olduğu medeniyeti önemli bir şekilde etkilemektedir. Doğal arazi örtüsünün şehir arazi örtüsüyle dönüşmesi, şehir ısı adası yoğunluğunu önemli ölçüde artırmaktadır (Bala, vd., 2021). Dünyanın büyük şehirleri, artan ısıdan etkilenen su güvenliği, hava kirliliği, halk sağlığı ve enerji tüketimi gibi şehrsel genişleme ve çevre sorunlarıyla karşı karşıyadır. Şehirleşme 1967’den bu yana hızlı bir şekilde artmış ve nüfus artışı sıcaklık ve bitki örtüsü değişikliklerine neden olmuştur. Bu durum özellikle şehirlerde gece saatlerinde şehir merkezlerinin üzerindeki hava, çevresindeki doğal alanlar ile kıyaslandığında görece daha sıcaktır. AYS yoğunluğunu mekânsal ve zamansal olarak analiz etmek, şehir ölçeğinde termal ortamı anlamak için önemlidir (Mathew, vd., 2018; Bala, vd., 2020; Sharma, vd., 2021).

Önümüzdeki süreçlerde küresel ısınmanın ekonomik, ekolojik ve sosyolojik sorunları şehirlerde daha fazla hissedilecektir. Bazı şehirlerde kuraklık bazılarında ise şiddetli kasırga ve fırtınaların ardından gelen sel afetleri yaşanacaktır. Bazı bölgelerde de aşırı sıcaklık ve yangın gibi birçok doğal afet meydana gelecektir. Küresel ısınmanın sonucunda ortaya çıkan yüksek yaz sıcaklıkları, orman yangınları, yağışların ve su kaynaklarının azalması, kuraklık ve çölleşme vb. olumsuz değişimler; Dünya üzerindeki ekolojik bölgelerin değişeceğine, biyoçeşitliliğin azalacağına veya yok olacağına, gıda üretiminin azalacağına, daha fazla yoksulluk ve hastalığın ortaya çıkacağına işaret etmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de bulunan şehirler de tüm bu afetlerden etkilenecektir (Keskin, & Kanat, 2018; Demir, 2009; Peden vd., 2008).

Şehrsel arazi örtüsünün çevresindeki doğal arazi örtüsüne oranla daha yüksek sıcaklığa sahip olması durumu; şehir ısı adası olarak kategorize edilmektedir. (Yılmaz & Özcanlı 2021; Oke 1982; Gerçek & Bayraktar, 2014). Şehirlerin dikey ve yatay yöndeki büyümesi, dünyaya ulaşan enerjinin tutulma oranını arttırarak şehir kanyonu oluşturmakta ve şehir ısı adası oluşumunu arttırmaktadır. Ortaya çıkan bu şehir kanyonları nedeniyle şehirler, çevrelerindeki doğal arazi örtüsüne sahip olan alanlardan farklı iklim özellikleri göstermektedirler (Yılmaz, 2015). Arazi yüzey sıcaklığı (AYS) yer yüzeyinden havaya yayılan sıcaklıktır. Yeryüzündeki sıcaklığın ana kaynağı güneştir. Yıldızımız olan güneşten dünyaya gelen ışık yeryüzüne çarptığında ısı enerjisine dönüşür ve cisimler ısınır. Şehirleşmede veya yapay alanların inşasında kullanılan malzemeler, yüzeylerine temas eden ışığı geri yansıtmayarak emmekte ve dolayısıyla AYS’nin artışına neden olmaktadır. AYS, dünyada birçok farklı iklimle ilgili olaya etki eden önemli bir faktör olarak gösterilmektedir. AYS verileri doğal bitki örtüsü ve tarımsal arazi örtüsü değişim analizi, arazi kullanımı ve arazi yüzey değişimi analizlerinde, küresel iklim değişimi çalışmalarında ve hava durumu, hava olayları araştırmalarında en çok kullanılan verilerdir. (Özcanlı, 2014; Parker ve Warner 1973; Zhang vd. 2006; Li vd. 2013; Ndossi ve Avdan 2016; Yıldız vd. 2017). Uzaktan algılama sistemlerinde termal bantların kullanımı ile beraber AYS’nin belirlenmesi ve ilişkili parametrelerin konumsal dağılımları daha net bir şekilde temsil edilmeye olanak

sunmuştur. Uydular aracılığı ile elde edilen görüntülerin maliyetlerinin düşük olması ve çok geniş arazileri kapsamı sayesinde birçok analiz uygulamasında veri kaynağı olarak kullanılmasına olanak sağlamıştır. Uydu görüntülerinden yüzey sınıflaması yapılarak sınıflandırılan alanların AYS ile korelasyonu incelenmiştir.

Ankara şehri üzerinde yapılan bir araştırmada, yapay alanların artması sonucunda kentsel ısı adalarında değişimler meydana geldiği gösterilmiştir. Aynı şekilde şehir içinde bulunan üç farklı arazi yüzeyine ait kesimde yer yüzey sıcaklıkları ile yapılan iklim parametreleri (sıcaklık, nem) ölçümleri karşılaştırılmış ve bu parametrelerin birbirleriyle olan ilişkileri ortaya koyulmuştur (Yüksel & Yılmaz, 2008). Çiçek ve Doğan (2005), başkent olduğundan beri hızlı bir şehirleşmeye sahne olan Ankara'da da ŞIA gelişimini, bunun alansal dağılışını ve büyüklüğünü saptamaya çalışmışlardır. Çalışmalarında Ankara'nın şehir dokusunun farklı özellik gösterdiği bölgelerine 7 adet istasyon kurmuşlar ve sıcaklık ölçümleri yapmışlardır. Li vd. (2013), AYS elde etmek için uzaktan algılama görüntülerinin termal bantlarını kullanan algoritmaların mevcut durumlarını açıklayan kapsamlı bir araştırma yapmışlardır. Çalışmada algoritmaların teorik altyapıları açıklanarak, kullanılan yöntemlerin nasıl AYS elde ettikleri gösterilmiştir. Yılmaz (2019), Ankara da yaptığı araştırmada, şehir platosu içerisinde sıcaklık çukuru ve tepeleri görülmekte, bu durumun şehir içi arazi kullanımı ve trafik yoğunluğu ve şehir yapısı özelliklerinden kaynaklandığını saptamıştır. Orhan (2021), Mersin şehrinin 28 yıllık periyotta birçok doğal alanların yok edilerek yapay alanlara dönüştüğünü ve bunun neticesinde Mersin kent merkezi için ortalama 6 C° civarında sıcaklık artışı yaşandığını tespit etmiştir. Diren Üstün ve arkadaşlarının çalışması (2022), İstanbul'da model simülasyonlar şehirleşme ile değiştirilen doğal ortamın, kır ve şehir arasında atmosfer dolaşımının etkisiyle 6 °C ye kadar sıcaklık farkı olabileceğini göstermiştir. Ayrıca, İstanbul için yatay ve dikey iki farklı gelişim senaryosuna göre ŞIA şiddetindeki değişimler incelenmiştir. Prata vd. (2009), AYS'ni bulmak için kullanılan sayısal algoritmaları açıklayan kapsamlı bir araştırma yapmıştır. Gerçek ve Bayraktar (2014), İzmit şehri için gece ve gündüz uzaktan algılama görüntüleri ile kentsel ısı adası etkisini inceleyerek karşılaştırmışlardır. Yer yüzey sıcaklığına (YYS) kent formunun, kentsel yerleşim dokusunun ve bina yerleşiminin etkileri araştırılmıştır. Avdan ve Javanovska (2016), Landsat 8 termal bantlarını kullanarak arazi yüzey sıcaklığını saptayabilen bir analiz programı geliştirmişlerdir. Bu modülde kullanılan yöntem ve algoritmaların yüzey sıcaklığını doğru bir şekilde belirlebildiği meteorolojik istasyonlardan elde edilen yer yüzey sıcaklıkları ve hava sıcaklıkları ile kontrol edilerek karşılaştırılmıştır. Topuz ve Geçen (2021), Silifke ve Erdemli ilçe merkezlerinin YYS hesabı kullanarak çevresine göre sıcaklık durumunu incelemişlerdir. Kum ve Kılıç (2013), hızlı bir şehirleşme süreci içerisinde olan Gaziantep şehrini inceleme alanı olarak tercih etmiş, şehrin sıcak hava dalgalarına müsait konumunun şehirleşmenin iklimsel etkilerini artırdığını saptamıştır. Tuğaç (2022), yaptığı çalışmada iklim değişikliği ile şehirler arasındaki çift yönlü sebep-sonuç ilişkisini değerlendirmiştir. Ndossi ve Avdan (2016), araştırmalarında açık kaynak kodlu bir CBS yazılımı olan QGIS programını kullanmıştır. Bu program ile Landsat 8 uzaktan algılama platformunun bantlarını kullanarak yer yüzey sıcaklıklarını elde etmişlerdir. Bu sayede yüzey sıcaklık haritalandırılmasını sağlayan, Python programlama dilinde bir eklenti yazılımı geliştirmişlerdir. Bu eklenti ile disiplinler arası çalışmalarda kullanılabilecek düzeyde yer yüzey sıcaklıkları elde edilmiştir. Oğuz (2016), Kahramanmaraş ili için radyatif transfer eşitliği yöntemiyle ArcGIS Model Builder

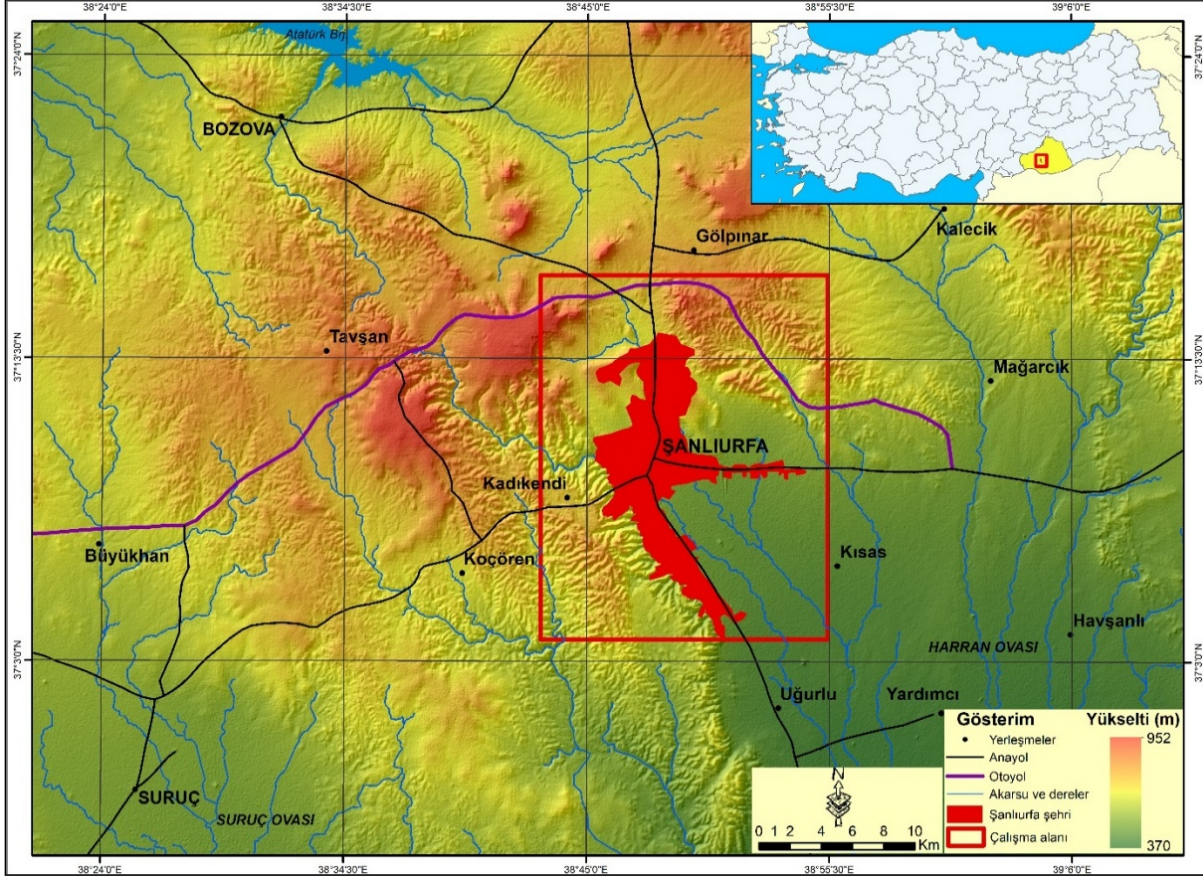
yazılımında uydu görüntülerinden YYS elde eden bir model tasarlamıştır. Uydu görüntüsünün bantları yardımıyla otomatik olarak YYS değerlerini gösteren sonuç görüntüsünü elde eden bir model geliştirilmiştir. Çubukçu ve Şentürk (2022), şehir soğuk alan sınırının belirlenmesinde arazi yüzey sıcaklıklarının mekânsal kümelenmesini ölçen mekânsal otokorelasyon yönteminden yararlanmıştır. Soğutma kapasitesi ile bitkilendirme, arazi örtüsü ve şehirselleşme alan karakter özellikleri arasındaki ilişki kentsel soğuk alan poligonları içinde sıralama korelasyonu istatistiksel yönteminden yararlanarak ölçmüş ve karşılaştırmıştır. Erener ve Sarp (2017), kentleşmenin ısı adası oluşumu üzerindeki konumsal etkilerini uydu görüntüleri ile incelemiştir. Çalışmada Landsat8 ve Sentinel-2 uydu görüntüleri kullanılarak, bitkisel alanlar için NDVI, kentsel alanlar için ise normalleştirilmiş bina fark indeksi (NDBI) değerleri elde ederek analizler yapmışlardır. Şen (2022), ülkemizin Batı Akdeniz kıyılarında yer alan meteoroloji istasyonlarının zamanla şehir etkisinde kalmasının iklim çalışmalarında kullanılan trend analizi sonuçlarına etkisini araştırmıştır. Yıldız vd. (2017), Landsat 8 uzaktan algılama platformunun termal bantlarını kullanarak Afyonkarahisar Gazlıgöl bölgesi ve etrafındaki jeotermal saha potansiyellerini araştırmışlardır. Bölgenin uydu görüntülerinden oluşturulan çizgisellik ve yüzey sıcaklık haritaları karşılaştırılarak potansiyel jeotermal sahaların belirlenmesine çalışılmıştır. Alkan ve arkadaşları (2017), Batman kentinde yeşil alanların sıcaklık üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Batman yerleşim alanı için yapılan analizde bitki örtüsünün en az olduğu yerler ile en yoğun olduğu yerler arasındaki sıcaklık değerleri hesaplanmıştır. Buna bağlı olarak yeşil alanlar ve kentsel ısı adasındaki ilişki tespit edilmiştir. Yeşil alanların fazla olduğu yerlerde yüzey sıcaklık değerlerinin daha az olduğu, yapılaşmanın daha çok olduğu yerlerde ise, yüzey sıcaklıklarının daha çok olduğunu saptamışlardır.

Çalışmanın amacı, Şanlıurfa şehrinin AYS değerlerinin zamansal değişimini analiz ederek, doğal alanlar ile yapay alanlar arasındaki değişimi araştırmaktır. Ayrıca Düzeltilmiş Toprak Bitki İndeksi (The Soil-Adjusted Vegetation Index (SAVI)) ve Normalleştirilmiş Fark Yerleşim Alanı İndeksi (The Normalized Difference Built-Up Index (NDBI)) ile yer yüzey sıcaklığı arasındaki ilişki araştırılarak, bu iki indeks ile AYS arasında korelasyon olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma alanına ait alınan uydu görüntüleri ile yüzey sıcaklık modelleri üretilerek yüzey ısı adası gelişimi ve özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışma içerisinde şu sorulara cevap aranmıştır:

- ✓ Şanlıurfa şehri ve çevresindeki gece ve gündüz yüzey sıcaklıklarının hem arazi örtüsü/kullanımı hem de mahalle alanlarına göre dağılımı nasıldır ve yüzey ısı adası hangi tiptedir, negatif mi pozitif midir?
- ✓ Şanlıurfa şehri ve çevresinde yüzey ısı adası mevsimlere göre nasıl gelişim göstermiştir ve hangi tipte özellik göstermiştir, tek tip midir yoksa negatif ve pozitif özellik mi sergilemiştir.
- ✓ Şanlıurfa şehri ve çevresinde yüzey sıcaklıkları arazi örtüsü/kullanımına göre nasıl bir değişim göstermiştir?

1. Çalışma Alanı ve Özellikleri

Şanlıurfa şehri, 38°45'0" ve 38°55'30" doğu meridyenleri ile 37°3'0" ve 37°14'40" kuzey paralelleri arasında yer alan bir coğrafi konuma sahiptir. Şehir, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Orta Fırat Bölümü'nde ve tarımsal açıdan oldukça verimli olan Harran Ovası'nın kuzeybatısında kurulmuştur. Şanlıurfa şehir alanının gelişimi ekseriyetle kuzey-güney doğrultusunda anayollar boyunca gerçekleşmiştir (Özcanlı ve Güzel, 2015). Nüfus bakımından Şanlıurfa ili, 2023 verilerine göre 2.213.964 kişi ile Türkiye'de 8. sırada yer almakta ve yüzölçümüne göre 19.605 km² ile bulunduğu bölgede ilk sırada, Türkiye'de ise 7. sırada yer almaktadır. Şanlıurfa şehrini oluşturan üç tane metropoliten ilçe bulunmaktadır. Bu ilçeler 2023 nüfus verilerine göre Haliliye (392.600), Eyyübiye (400.084) ve Karaköprü (277.160) şeklindedir ve bu merkez ilçelerin toplam nüfusu tüm ilin nüfusuna oranla neredeyse yarısını (%48,14) oluşturmaktadır. Şanlıurfa ilinin nüfusu 2008 yılından itibaren değişen hızlarda sürekli olarak artarak %37 oranında bir artış göstermiştir. Bu artışa bağlı olarak km²'ye düşen insan sayısı 2007 yılından itibaren artan bir trend göstermektedir. Bu trende bağlı olarak da yapılaşmış alanların artarak genişlediği, şehirleşmenin arttığı, şehir ve sanayi alanlarının büyüdüğü sonucuna ulaşılmaktadır (Şekil 1).

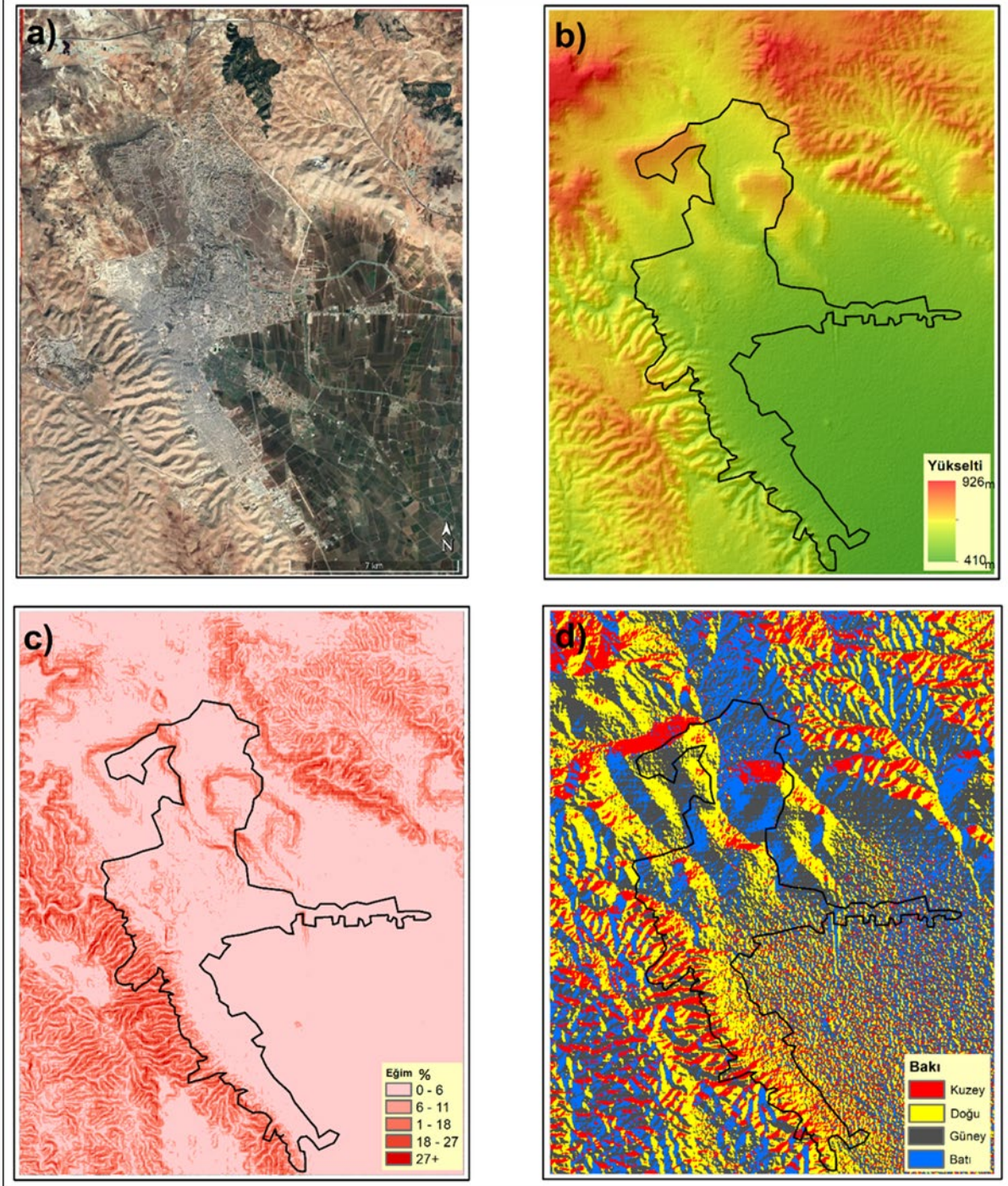

Şekil 1. Çalışma Alanı Lokasyon Haritası

Şanlıurfa tarihi dokusu itibariyle oldukça önemli bir yere de sahiptir. Göbeklitepe, arkeoloji müzeleri, Şanlıurfa Kalesi ve Balıklıgöl gibi tarihi mirasıyla dikkat çeken bir şehirdir. Şanlıurfa'da özellikle Göbeklitepe insanlık tarihi adına en önemli arkeoloji kazılarında bir tanesidir. Göbeklitepe,

Şanlıurfa Şehir Isı Adasının Zamansal ve Mekânsal Özellikleri

şehrin 15 km kuzeydoğusunda yer alan ve yaklaşık MÖ. 10.500 yıllarına dayanan Neolitik döneme ait eski bir yerleşmedir (Güzel ve Özcanlı, 2023). Ayrıca tarımsal faaliyetler açısından da şehir, ülke tarımı için oldukça önemli olan Harran Ovası'na sahiptir. Şanlıurfa Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) dâhilinde olan ve bu projeye kurak topraklarının suya kavuşmasıyla birlikte tarımsal üretimde önemli bir konuma sahip olmuştur (Şahinalp, 2006). Bir de şehir, sanayi bakımından da ülke içi payda önemli merkezlerden birisidir. Şehrin batısında, birinci ve ikinci kısımları tamamlanarak faaliyete geçmiş, üçüncü kısmı da inşaat sürecinde olan organize sanayi bölgeleri mevcuttur.

Şekil 2. Çalışma Alanına Ait Topoğrafya ve Morfometrik Durumunu Gösteren Google Earth Görüntüsü (a), Yükselti (b), Eğim (c) ve Bakı (d) Haritası

Çalışma alanı, topoğrafya bakımından 410 m ile 926 m yükselti basamakları aralığında yer alan ve dolayısıyla yükselti farkı çok şiddetli olmayan oldukça emles bir topoğrafyaya sahiptir. Eğim olarak çalışma sahası geneli düz ova arazilerinden oluşmakta ve Şanlıurfa şehirsels alanı da eğimin oldukça düşük olduğu düz saha alanları üzerinde gelişim göstermektedir (Şekil 2). Şanlıurfa, yarı karasal

Şanlıurfa Şehir Isı Adasının Zamansal ve Mekânsal Özellikleri

Akdeniz iklimi özellikleri sergilemektedir. Şanlıurfa, Köppen-Geiger iklim sınıflandırmasına göre C büyük iklim grubunda (Ilıman orta enlem kuşağı), Akdeniz iklim tipine sahiptir. Bu iklim tipinde kışlar ılık, yazlar ise çok sıcaktır ve Köppen-Gieger sınıflandırmasına göre Csa iklim tipinde yer alan bir iklim karakterine sahiptir (Yılmaz & Çiçek, 2018). Thorntwaite iklim sınıflandırmasına göre (D) yarı kurak, (B4) 4. dereceden mezotermal, (s2) yazın şiddetli su noksanı, (c'2) yarı karasal bir iklim türüne sahiptir (Yılmaz & Çiçek, 2016). De Martonne sınıflandırmasına göre yarı kurak-nemli arası, Erinç sınıflandırmasına göre ise yarı kurak iklim özelliğindedir.

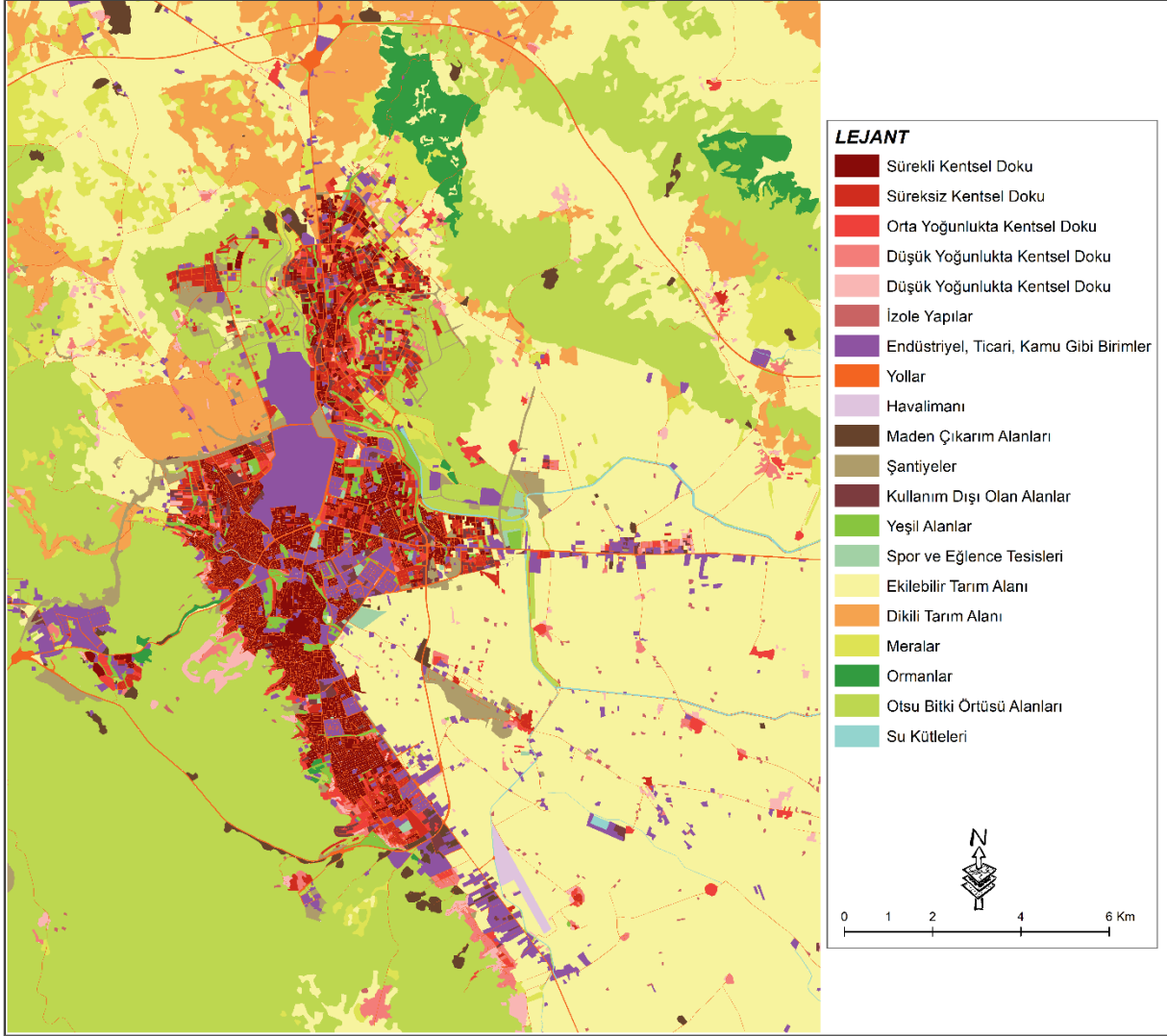
SANLIURFA	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık
Ortalama Sıcaklık (°C)	5,6	7,1	10,9	16,3	22,3	28,1	32,0	31,6	27,2	20,6	13,2	7,6	18,5
Ortalama En Yüksek Sıcaklık (°C)	10,0	12,0	16,4	22,4	28,8	34,7	38,8	38,4	34,0	27,1	18,8	12,1	24,5
Ortalama En Düşük Sıcaklık (°C)	2,1	2,9	5,8	10,3	15,3	20,6	24,3	24,0	20,1	14,6	8,5	4,1	12,7
Ortalama Güneşlenme Süresi (saat)	4,1	5,1	6,4	7,8	10,0	12,1	12,3	11,3	10,0	7,9	5,8	4,0	8,1
Ortalama Yağışlı Gün Sayısı	11,9	10,4	10,5	8,8	6,1	1,4	0,3	0,2	0,8	4,7	7,5	10,8	73,1
Aylık Toplam Yağış Miktarı Ortalaması (mm)	86,3	68,1	65,3	48,9	27,0	4,3	2,0	3,5	4,6	25,6	45,2	79,6	460,4

Çizelge 1 Şanlıurfa Meteoroloji İstasyonu (1929-2023) İklim Verileri

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü

Şanlıurfa meteoroloji istasyonu verilerine göre (1970-2014) şehir ve çevresi oldukça az yağış alan bir bölgedir. Şehir ve çevresi, en fazla yağışı aralık-ocak aylarında 74 mm civarında kış aylarında almaktadır. Yaz aylarında ise yağışın neredeyse yok denecek kadar az olduğu ve yıllık ortalama yağışın da 460 mm civarında olduğu görülmektedir. Yıllık ortalama sıcaklığı 20°C civarındadır. Aylık ortalama sıcaklığa bakıldığında ise en soğuk ayın 5,8°C ile ocak ayı, en sıcak ayın ise 32°C ile temmuz ayı olduğu istasyon verilerinden anlaşılmaktadır. Şehir ve çevresinde $T_{max} \geq + 22^{\circ}\text{C}$ eşliğinde yaz

aylarıyla beraber toplam 7 ay (Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül, Ekim) bulunmaktadır (Çizelge 1).

Şekil 3. Şanlıurfa Şehri ve Çevresinin Urban Atlas Verilerine Göre Oluşturulmuş Arazi Örtüsü/Kullanımı Sınıfları

Çalışma alanının Urban Atlas arazi örtüsü/kullanımı sınıflarının durumuna ve dağılımına baktığımızda Şanlıurfa şehrinin çoğu kısmının toprak sızdırmazlık derecesinin %80'den büyüktür. Şehir, Sürekli Kentsel Doku (SKD) ile Endüstriyel, Ticari, Kamu ve Askeri (ETKA) gibi birimlerden oluşmaktadır. Şehir ve çevresinin çoğunu ise kuzeyi ile güneydoğu kısmında bulunan ekilebilir arazi (yıllık mahsul) ile Otsu Bitki Örtüsü Alanları (OBÖA) oluşturmaktadır. Yine şehrin kuzey bölgelerinde dağınık hâlde kalıcı mahsullerin olduğu dikili araziler de oldukça fazla yer kaplamaktadır. Çalışma alanının genelinde kurak ve yarı-kurak iklimden ötürü zayıf bir bitki örtüsü olan step hâkimdir. Şehrin kuzeyinde (Gölpınar, Atatürk Tabiat Parkı) ormanlık bir alan da bulunmaktadır. Şehir içerisinde yeşil alanlar bulunmakla beraber şehir alanın çevresinde meralar da bulunmaktadır.

Çalışma alanının içerisinde sulak alanlar veya su kütleleri çok olmamakla birlikte tarım amaçlı su kanalları da mevcuttur (Şekil3).

2. Veri ve Yöntem

Bu çalışmada, 2019 yılının tüm aylarına ait yüzey sıcaklık modelleri Landsat uydu görüntülerinden elde edilmiştir ve bulutlu olan görüntüler bir sonraki yıldan alınarak tamamlanmıştır. 2019 yılının sadece Temmuz ayına ait gece görüntüsü Aster uydusundan alınarak yüzey sıcaklık modeli oluşturulmuştur. Daha sonra bu uydu görüntülerinden NDVI (Normalize edilmiş fark bitki örtüsü indeksi) ile NDBI (Normalleştirilmiş Fark Yerleşim Alanı İndeksi) değerleri hesap edilmiştir. Çalışma alanına ait arazi örtüsü/kullanımı verileri ise Urban Atlası sistemine ait fonksiyonel arazi kullanımı verileri kullanılarak oluşturulmuştur. Buradan oluşturulan arazi örtüsü/kullanımı verileri ile NDBI ve NDVI değerleri arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak için de korelasyon değerleri bu çalışmada hesap edilmiştir. Bu teknik analizlere ilişkin bilgiler aşağıda detaylandırılmıştır ve iş akışını gösteren şema da oluşturulmuştur.

2.1 Uydu Görüntüleri ve Kullanılan Algoritmalar

Landsat 8 görüntüleri toplam 12 banttan oluşmaktadır. Bu bantların çeşitli kombinasyonlarına algoritmalar uygulanarak çeşitli indisler üretilmektedir. Çalışma alanında 2019 yılının her bir ayına ait Landsat 8 OLI (Operational Land Imager) uydu görüntüleri kullanılarak yüzey sıcaklık modelleri üretilmiştir. Fakat 2019 yılının Aralık ayına ait Landsat uydu görüntüsü bulutlu olması nedeniyle kullanılamamış ve onun yerine 2020 yılına ait Aralık ayı görüntüsü kullanılabilmiştir. Çalışma alanın gece vaktine ait yüzey sıcaklık modeli ise 2018 yılı Temmuz ayının Aster uydu görüntüsü kullanılmıştır. Landsat 8 uydusunun 10. ve 11. bantları termal bantlar olarak tanımlanmaktadır. Aster uydusunda toplam 14 bant bulunmaktadır. Bu bantlardan 5 tanesi termal bant olarak tanımlanmakta ve farklı spektral bölgeden görüntü almaktadır. Çalışma alanında gündüz yüzey sıcaklık modelleri için Landsat 8 görüntülerinin termal sensörlerinden 10. bantları kullanılmış, gece yüzey sıcaklık modeli için ise Aster görüntüsünün 13. termal bantı kullanılarak üretilmiştir.

Görüntü Tarihi	Ymax	Ymin	Yort	Ystd
19 Ocak 2019	12,1	-1,9	6,2	2,1
4 Şubat 2019	16,1	3,1	12	1,9
8 Mart 2019	20,9	5,6	15	1,8
25 Nisan 2019	33,1	14,7	24,3	2,8
27 Mayıs 2019	52,8	25,6	40,7	2,9
12 Haziran 2019	50,1	27,5	38,3	2,3
14 Temmuz 2019	52,5	26,6	40	4,2

15 Ağustos 2019	48	27,4	37,4	4,9
16 Eylül 2019	38,9	21	30,9	2,9
2 Ekim 2019	41,9	23	33,4	2,5
9 Kasım 2019	27,4	7,2	20,3	2,7
7 Aralık 2020	18,7	3	12,2	2,1

Çizelge 2 Çalışmada kullanılan Landsat 8 OLI uydu görüntülerinin tarihleri, şehir ve çevresindeki maksimum, minimum ve ortalama yüzey sıcaklıkları.

Açıklama: Ymax-Maksimum yüzey sıcaklığı, Ymin-Minimum yüzey sıcaklığı, Yort-Ortama yüzey Sıcaklığı, Ystd-Yüzey sıcaklık standart sapmasını ifade etmektedir.

Yüzey sıcaklık modeli üretimi için belirli bir algoritma vardır ve bu algoritma uygulandığı zaman model üretilmiş olur. Yüzey sıcaklık modelinin oluşturulması için uydu görüntülerine uygun algoritma uygulanır ve bazı aşamalardan geçer. İlk aşama uydu görüntülerindeki bantların yansıma değerlerinin (0-255) spektral radyans (SR) değerine çevirme işlemidir (1. Eşitlik). İkinci işlem elde edilen yansıma değerlerinin yayılan enerjiye çevirme işlemidir (2. Eşitlik). Son aşamada ise sıcaklık birimi olarak elde edilen Kelvin yayılma enerji değerlerini diğer sıcaklık birimi olan Selsius ölçeğine çevirme işlemidir.

Eşitliklerde SR-spektral radyans değerini; M_L -0,0003342, A_L - 0,1; YD -yansıma değerini (0-255); K_1 -774,89; K_2 - 1321,08, T_K -Kelvin değerini, T_C -selsius sıcaklık değerini ifade etmektedir

$$SR_{L8} = M_L * YD + A_L \dots \dots \dots [1]$$

$$T_K = \frac{K_2}{\ln\left(\frac{K_1}{SR} + 1\right)} \dots \dots \dots [2]$$

(Görüntü metadatalarından elde edilmiştir).

Uydu ve Bant	K1 Katsayısı	K2 Katsayısı	AL Katsayısı	ML Katsayısı
Landsat 8 (B10)	774.89	1321.08	0,1	0,0003342
Aster (B13)	75	147	-	-0,005693

Çizelge 3. ETM+ ve TIRS Thermal Band Kalibrasyon Katsayıları ve Görüntü Metadataları

2.2 Arazi Örtüsü/Kullanımı Verileri

Avrupa Çevre Ajansı'nın hazırladığı Avrupa Birliği'ne üye ve Türkiye gibi aday ülkelerin verilerini kapsayan ve açık erişimli olan CORINE arazi örtüsü verileri mevcuttur. CORINE verisi dışında Avrupa şehirlerinin daha derinlemesine incelenebilmesi amacıyla Avrupa Çevre Ajansı, en az 100.000 nüfusa sahip olan şehirlerde 2006 yılında arazi kullanım bilgilerini içeren yeni bir veri tabanı Şehir Atlasını (Urban Atlas) geliştirmiştir (Karabacak, 2020). Urban Atlas (Şehir Atlası), yüksek çözünürlüklü uydu görüntüleri ve hava fotoğraflarını altlık olarak kullanarak, Nüfusu 100.000'den fazla olan kentlerin detaylı bir şekilde arazi kullanım yapısını irdeleyen bir sistemdir (Ekinci, 2017). Bu çalışmada arazi örtüsü/kullanımı verilerinin temininde Urban Atlası (Şehir Atlası) sistemi kullanılmıştır. Şehir Atlası verilerinin tercih edilmesi, bu verilerin CORINE verilerine göre daha detaylı olarak hazırlanmış olması nedeniyledir. Çünkü yüzey ısı adasının karakteristiği detaylı bir arazi örtüsü özellikleriyle ilgilidir.

2.3 NDVI ve NDBI Analiz Değerlerinin Oluşturulması

Uzaktan algılama sayesinde alınan uydu görüntülerinin çeşitli bantlarına uygulanan algoritmalarla elde edilen indisler bulunmaktadır. Bunlar içerisinde bitki örtüsünün belirlenmesi amacıyla kullanılan indis NDVI'dir (normalize edilmiş fark bitki örtüsü indeksi-Normalized Difference Vegetation Index. Bir diğer indis ise NDBI'dir (normalize edilmiş yerleşim alanı indeksi). Normalize edilmiş bitki örtüsü indeksi (NDVI), yakın dalga kızılötesi (NIR) ve kırmızı bantlar kullanılarak elde edilir. Bu bantlar arasındaki farklar birbirine oranlanarak, çıkan sonuç tek bantta toplanır. Normalize edilmiş yerleşim alanı indeksi (NDBI) ise orta dalga kızılötesi (MIR) ve yakın kızılötesi (NIR) bantlar kullanılarak elde edilir. NDBI analizi Spektral yansımaların farklarının oranlaması ile yerleşim alanlarının tespit edilmesinde kullanılmaktadır. Bu çalışmada algoritmalar uygulanarak bu iki indis hesap edilmiştir ve hesap edilen sonuçlar ile arazi örtüsü/kullanımı özelliklerine göre yüzey sıcaklık modelleri arasında korelasyon hesaplanmıştır.

$$NDVI = \frac{NIR (YakınKızılötesi) - Red (Kırmızı)}{NIR (YakınKızılötesi) + Red (Kırmızı)} = \frac{Band 5 - Band 4}{Band 5 + Band 4} \quad \text{[[Landsat 8]]}$$

$$NDBI = \frac{MIR (OrtaKızılötesi) - NIR (YakınKızılötesi)}{MIR (OrtaKızılötesi) + NIR (YakınKızılötesi)} = \frac{Band 6 - Band 5}{Band 6 + Band 5} \quad \text{[[Landsat 8]]}$$

NDVI değeri, bitki örtüsünün bulunduğu alanın durumuna göre -1 ve +1 değerleri arasında değişim gösterir. NDVI değeri su yüzeyi gibi bitki örtüsünden yoksun alanlarda negatif, çıplak toprak alanlarda 0'a yakın değerler gösterirken sağlıklı bitki örtüsüne karşılık gelen alanlarda +1'e doğru büyümektedir. Aynı şekilde NDBI analizinde çıkan değerler de -1 ile 1 değerleri arasındadır ve -1'e yaklaşan değerlerde şehirsiz alan zayıf olduğu, 1'e yaklaşan değerlerde ise şehirsiz alanın yoğunlaştığı anlaşılır. NDVI ve NDBI indislerinin görüntüye uygulanması sonucu Değerin 1'e yaklaşması bölgede analiz edilen sınıfın (yerleşim, yeşil alan vb.) yoğunlaştığını, -1'e yaklaşması ise sınıfın o bölgede azaldığını gösterir.

2.4 Korelasyon Analizi

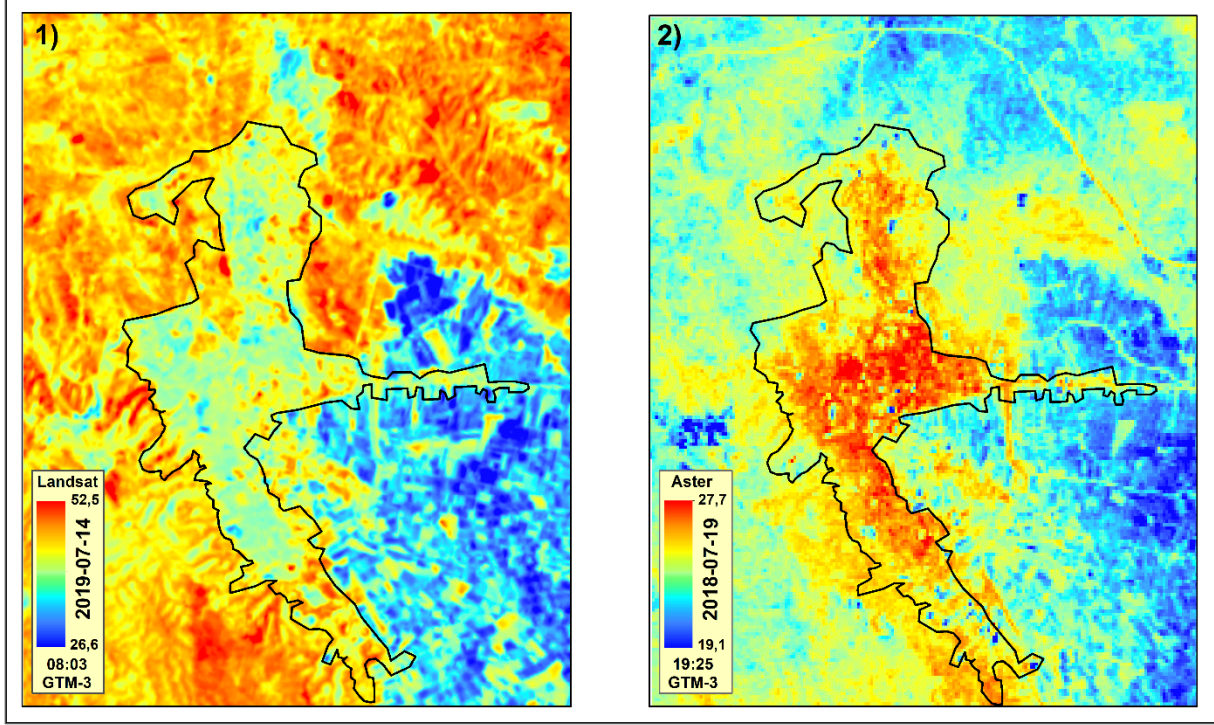
Korelasyon analizi, farklı iki değişken arasındaki ilişkinin durumunu ortaya koymada ve istatistiki olarak anlamlı olup olmadığını anlamada kullanılan bir yöntemdir. Korelasyon analizinde değişkenler arasında bir ilişkinin olup olmadığı ve varsa bu ilişkinin yönünün ve derecesinin ne

$$r = \frac{\sum(x - \bar{x}) \sum(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum(x - \bar{x})^2 \sum(y - \bar{y})^2}} \dots \dots \dots [4]$$

olduğu belirlenir. “İki değişken arasındaki doğrusal ilişkinin derecesi “r” simgesiyle gösterilen korelasyon katsayısıyla ölçülür. Korelasyon katsayısı iki değişkenin değişimlerinde ne dereceye kadar uyumluluk olduğunu belirler. Korelasyon analizinde çıkan katsayı değerleri +1 ile -1 aralığında değişen sayısal bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Analiz sonrasında ortaya çıkan sonucun +1’e yaklaşması durumunda iki değişkenden birinin artması diğerinde de artmanın olduğunu, -1’e yaklaşması durumunda ise birinde artma diğerinde azalma olduğunu göstermektedir. Analiz sonucunda 0’a yaklaşan katsayı değerlerinde ise ilişkinin bir anlam ifade etmediği anlaşılır. Bu çalışmada arazi örtüsü/kullanımı alanlarına göre yüzey sıcaklık modelleri ile NDVI ve NDBI analiz değerleri arasında korelasyon analizi uygulanmıştır. Bu korelasyon analizi için aşağıdaki eşitlik 4 kullanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1 Şanlıurfa Şehri ve Çevresinde Gece ile Gündüz Yüzey Sıcaklıkları

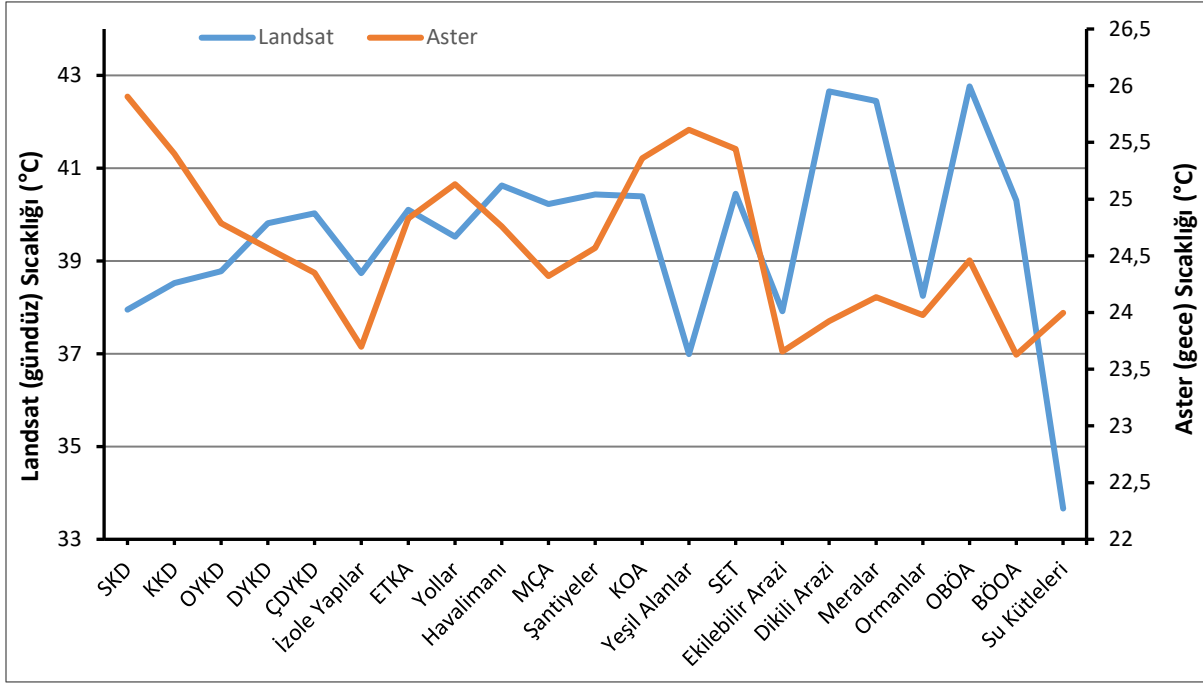

Şekil 4. Şanlıurfa Şehri ve Çevresine Ait Landsat (1) ve Aster (2) Görüntülerinden Elde Edilen Yüzey Sıcaklık Modelleri

Çalışma alanına ait 14.07.2019 tarihli Landsat (gündüz) ve 19.07.2018 tarihli Aster (gece) Temmuz ayı uydu görüntüleri kullanılarak yüzey sıcaklık modelleri üretilmiştir. Yüzey sıcaklık modelleri, yüzey ısı adalarını (YIA) belirlememize ve bu sayede yüzeylerin sıcaklık paternlerine ilişkin bilgiler sunmamıza olanak sağlar. Çalışmanın bu aşamasında çalışma alanına ait hem gece hem de gündüz uydu görüntülerine ait yüzey sıcaklık modelleri hazırlanmış ve bu modeller üzerinden Şanlıurfa şehri ve çevresinin sıcaklıklarının arazi örtüsüne göre ve mahallelere göre durumu incelenmiştir. Çalışma alanında incelenen yüzey sıcaklıklarında gece-gündüz modellerinde görüldüğü gibi farklı özellikler sergilemiş ve mahallelere göre bir farklılık içermiştir (Şekil 4).

Landsat gündüz görüntüsünden elde edilen yüzey sıcaklık modeline göre en sıcak alanlar şehrin güneydoğusunda yer alan Harran Ovası'nda sulu tarımın yapıldığı alanlar ile ormanlar hariç şehir alanının çevresi yüzey sıcaklıkları en yüksek olan arazilerdir. Aster gece görüntüsünden elde edilen modele göre şehir alanı Landsat gündüz görüntüsünden elde edilen modelden daha farklı bir durum sergilemiş, yani şehir alanı diğer tüm arazi örtüsü/kullanımı türlerine göre daha sıcak bir özellik sergilemiştir. Bu durumdan ötürü yani çalışma alanında gece vakti şehir alanı çevresine göre daha sıcak oluşundan dolayı tipik bir yüzey ısı adası (pozitif) özelliği sergilemektedir (Şekil 4).

3.1.1 Arazi Örtüsü/Kullanımına Göre Yüzey Sıcaklıkların Dağılımı

Şekil 5. Şanlıurfa ve Çevresine Ait Landsat (gündüz) ve Aster (gece) Görüntüleri Ortalama Yüze Sıcaklıklarının Arazi Örtüsü/Kullanımına Göre Dağılımı

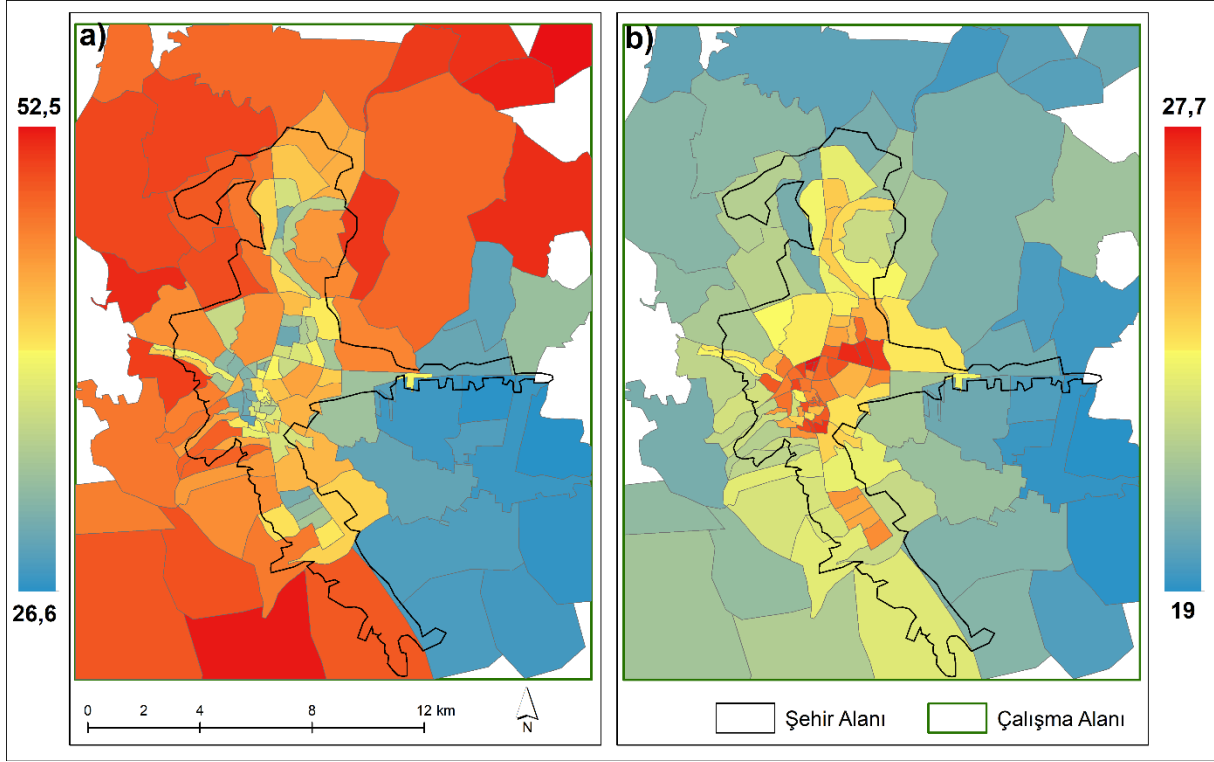
Çalışma alanında gündüz alınan Landsat görüntüsüne göre oluşturulmuş yüze sıcaklık modeline göre en yüksek sıcaklıklar otsu bitki örtüsü alanları (OBÖA), dikili arazi, meralar ve bitki örtüsü olmayan alanlar (BÖOA) olarak belirlenmiştir. Bu modele göre gündüz en düşük sıcaklıklar ise su kütleleri, yeşil alanlar, ekilebilir arazi ve ormanlarda belirlenmiştir. Gece alınan Aster görüntüsünden elde edilmiş yüze sıcaklık modeline göre ise sıcaklıklar farklı özellikler göstermeye başlamıştır. Bu modele göre en yüksek sıcaklıklar sürekli kentsel doku (SKD), yeşil alanlar, spor ve eğlence tesisleri (SET), kullanımı olmayan alanlar (KOA) ve yollarda çıkmıştır. Bitki örtüsü olmayan alanlar (BÖOA), izole yapılar (şehirden bağımsız tek başına bulunan yapılar), ekilebilir arazi, su kütleleri ve ormanlarda en düşük sıcaklıklar belirlenmiştir (Şekil 5).

Gündüz alınan Landsat görüntüsünden elde edilen yüze sıcaklık modeline göre otsu bitki örtüsü alanları (OBÖA), dikili arazi, meralar, bitki örtüsü olmayan alanlar (BÖOA), maden çıkarım alanları (MÇA) ve endüstriyel, ticari, kamu ve askeri (ETKA) gibi birimler şehir özelliği gösteren alanlardan daha sıcak çıkmıştır. Bu durum gece alınan Aster görüntüsünden elde edilen modele göre ise tamamen tersine dönmüş ve şehirseller alanlar özellikle sürekli kentsel doku (SKD) alanları bu arazi örtüsü/kullanımı alanlarından daha sıcak çıkmıştır (Şekil 5).

3.1.2 Mahallelere Göre Yüze Sıcaklıklarının Dağılımı

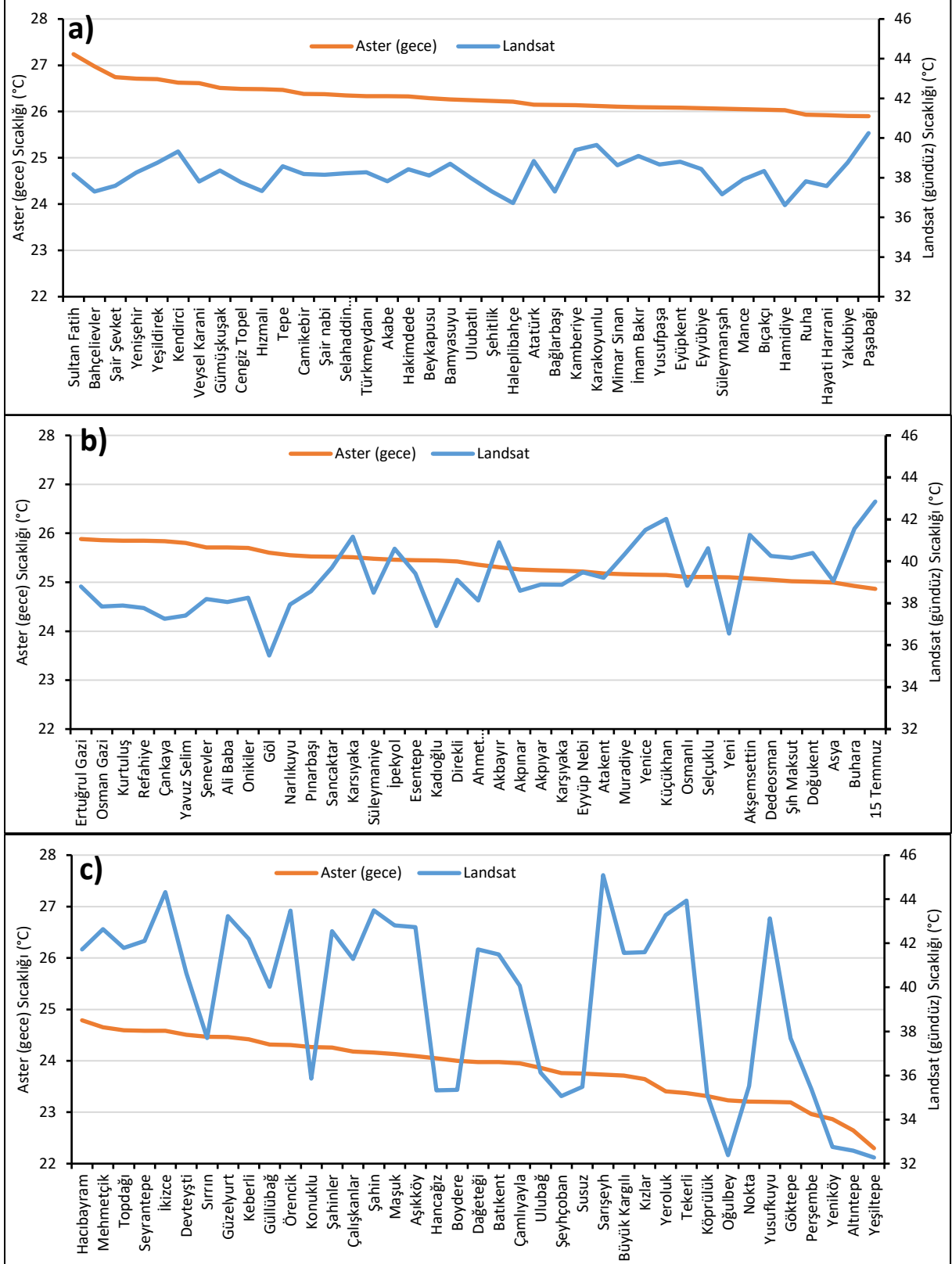
Çalışma alanına ait toplam 117 adet mahalle bulunmaktadır. Çalışmanın bu aşamasında ise yine uydu görüntülerinden elde edilen yüze sıcaklık modellerinden yola çıkarak mahallerin sıcaklık özellikleri incelenmiştir. Çalışma alanında gündüz ve gece hangi mahalle veya mahallelerin daha sıcak

ve soğuk olduğu tespit edilmiştir ve bu mahalleler hangi arazi örtüsü/kullanımı özelliği gösterdiği tespit edilmiştir.

Şekil 6. Şanlıurfa ve Çevresine Ait Landsat (gündüz) (a), Aster (gece) (b) Görüntülerinden Elde Edilmiş Ortalama Yüzey Sıcaklıklarının Mahallelere Göre Dağılımı

Çalışma alanında Landsat gündüz görüntüsünden elde edilen yüzey sıcaklık modeline göre en yüksek ortalama yüzey sıcaklık 45,1°C ile Sarıseyh Mahallesi'nde çıkmıştır. En yüksek yüzey sıcaklıkları sırasıyla bu mahalleyi İkizce (44,32°C), Tekerli (43,92°C), Şahin ve Örencik (43,52°C), Yeroluk (43,32°C), Güzelyurt (43,22°C), Yusufkuyu (43,2°C) mahalleleri takip etmektedir. Yüksek sıcaklıktaki bu mahalleler şehrin merkezinde bulunan mahalleler değil aksine çevresinde yer alan otsu bitki örtüsü alanları (OBÖA) ve dikili arazi özelliklerine sahip mahallelerden oluşmaktadır. Bu modelde en düşük sıcaklık 32,3°C ile Yeşiltepe Mahallesi'nde çıkmıştır. Bu mahalleden sonra en düşük sıcaklıklar sırasıyla Oğulbey (32,4°C), Altıntepe (32,6°C), Yeniköy (32,8°C), Şeyhçoban ve Köprülük (35,1°C), Hancağz (35,3°C) mahallelerinde görülmektedir. Düşük sıcaklık özelliği gösteren bu mahalleler ise şehrin güneydoğusundaki Harran Ovası'na ait sulu tarım alanlarının olduğu ekilebilir arazi özelliğindeki mahallelerdir (Şekil 6).

Şekil 7. Şanlıurfa Şehri ve Çevresine Ait Mahallelere Göre Landsat (gündüz) ile Aster (gece) Ortalama Yüzeysel Sıcaklıkları.

Şanlıurfa Şehir Isı Adasının Zamansal ve Mekânsal Özellikleri

Çalışma Alanı a) 39 Mahalle, b) 39 Mahalle ve c) Grafiği 39 Mahalle Olmak Üzere toplam 117 Mahalle İçermektedir.

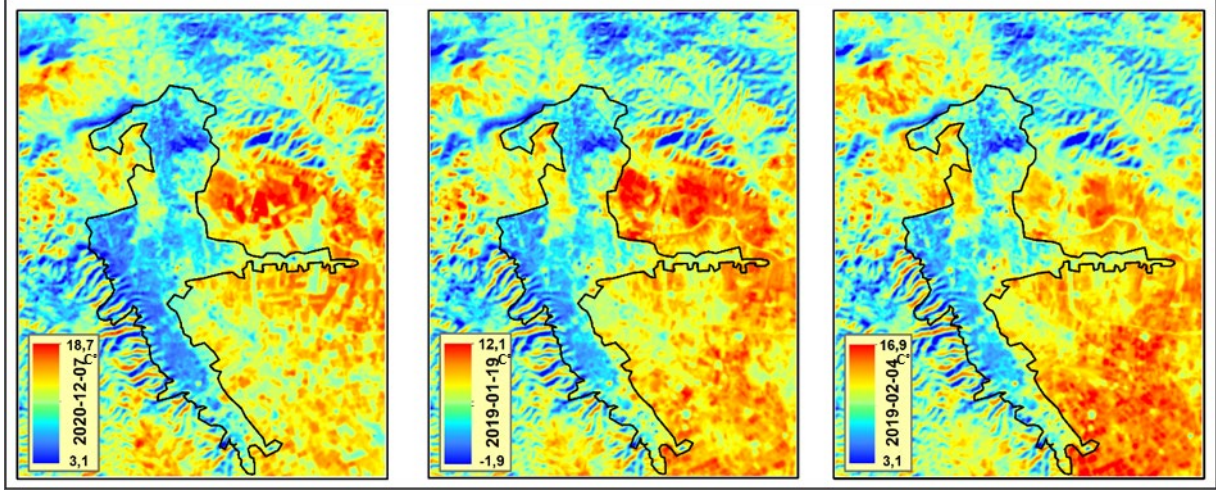
Çalışma alanına ait Aster gece görüntüsünden elde edilen modele göre ise gece en yüksek yüzey sıcaklıkları sürekli kentsel doku (SKD) alanlarının bulunduğu Sultan 27,2°C, Bahçelievler 27°C, Şair Şevket, Yenişehir, Yeşildirek 26,7°C mahalleleri, Kendirci, Veysel (26,6°C), Gümüşkuşak, Cengiz Topel, Hızmalı ve Tepe 26,5°C mahalleleridir. Gece en soğuk mahalle ise 22,3°C ile Yeşiltepe Mahallesi'nde tespit edilmiştir. Bu mahalleyi Altıntepe (22,6°C), Yeniköy (22,9°C), Perşembe (23°C), Göktepe, Yusufkuyu, Nokta, Oğulbey 23,2°C takip etmektedir. Gece soğuk çıkan bu mahalleler şehrsel özelliklerden farklı olarak ekilebilir arazi, bitki örtüsü olmayan alanlar (BÖOA) ve ormanlar tarafından kaplı mahallelerdir (Şekil 7-a,b,c).

3.2 Şanlıurfa Şehri ve Çevresine Ait Yüzey Sıcaklık Modelleri ile Yüzey Isı Adasının (YIA) Mevsimlere Göre Gelişimi

Şanlıurfa şehri ve çevresine oluşturulmuş yüzey sıcaklık modellerine göre yüzey ısı adası (YIA) aylara ve mevsimlere göre değişmektedir. Çalışmanın bu aşamasında çalışma alanında oluşan yüzey ısı adasının gelişimi mevsimlere göre incelenmiştir. Şanlıurfa şehrinde, yıl boyunca Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında belirginliğinin azalmasıyla birlikte negatif bir yüzey ısı adası hâkimdir. Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında şehrsel alan, sulu tarımın yapıldığı ekili arazilerden daha sıcak çıkmasına rağmen diğer çevresindeki arazilere göre daha soğuk çıkmıştır.

3.2.1 Kış Mevsimi

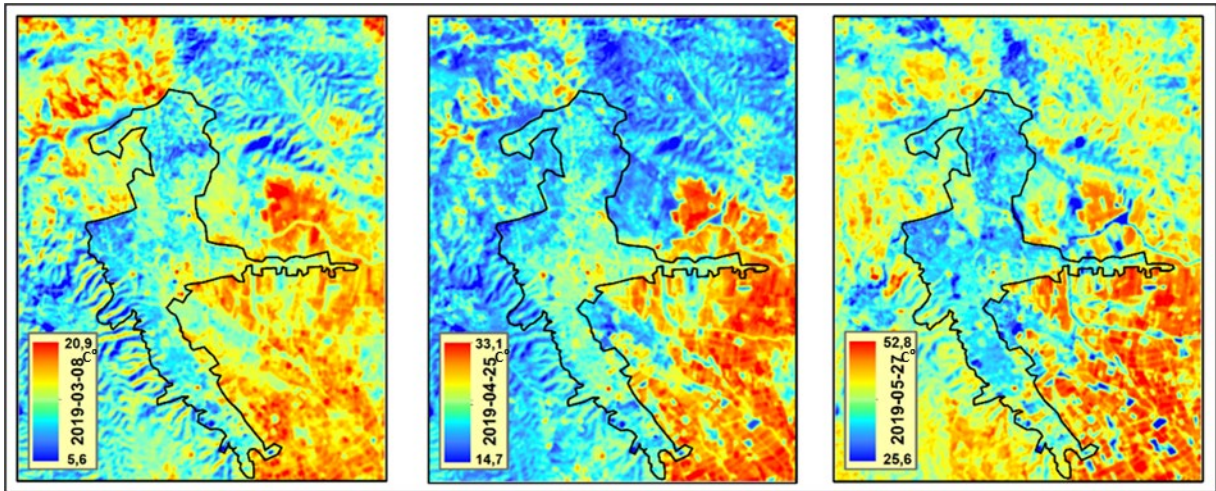
Aralık, ocak ve şubat aylarında Şanlıurfa şehrinin yüzey sıcaklıklarının genel olarak çevresindeki arazilere göre daha soğuk olduğu ve negatif yüzey ısı adası oluşturduğu tespit edilmiştir. Şanlıurfa şehri, bu aylarda özellikle sulu tarımın yapıldığı ekili arazilerden belirgin olarak ayrılmış ve daha düşük sıcaklıklar sergilemiştir. Şehrsel alan çevresindeki ekili kuru tarımın yapıldığı arazi, dikili arazi ve otsu bitki örtüsü alanları (OBÖA) yüzey sıcaklıkları da şehrsel alanın yüzey sıcaklıkları ile benzerdir. Dolayısıyla kışın oluşan negatif yüzey ısı adası diğer arazilerden ayrı olarak tam belirgin değildir (Şekil 8).

Şekil 8. Şanlıurfa Şehri ve Çevresine Ait Landsat Görüntülerinden Elde Edilmiş Aralık (solda), Ocak (ortada) ve Şubat (sağda) Aylarının Yüzey Sıcaklık Modelleri

3.2.2 Bahar Mevsimi

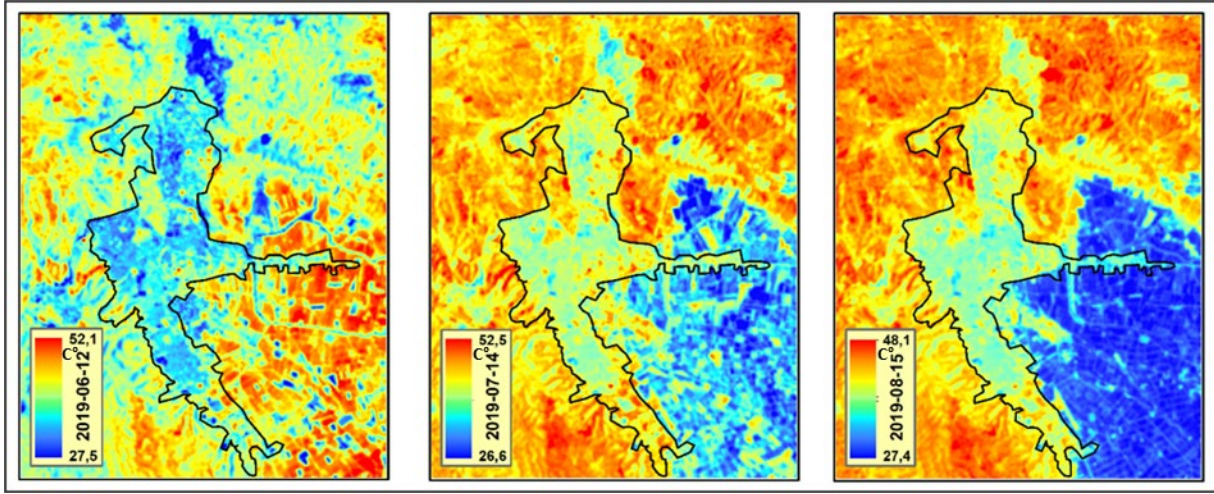
Mart, nisan ve mayıs aylarında şehrsel alanlar yine soğuk çıkmıştır. Bu aylarda şehrin güneydoğusunda yer alan sulu tarımın yapıldığı ekili arazilerde en yüksek sıcaklıklar çıkmıştır. Mart ve nisan aylarında şehrin güneydoğusunda sulu tarımın yapıldığı ekili araziler şehrsel alan ve diğer arazilerden daha sıcak çıkmıştır. Mart ve nisan aylarında şehrsel alan soğuktur fakat negatif yüzey ısı adası tam olarak belirgin değildir. Mayıs ayında, maden çıkarım alanları (MÇA) ile ormanlar hariç sulu tarımın yapıldığı ekili arazilerle birlikte (OBÖA) ile kalıcı mahsullerin olduğu dikili araziler sıcak çıkmıştır. Dolayısıyla mayıs ayında oluşan negatif yüzey ısı adası şehrsel alanda belirgin bir şekilde oluşmuştur (Şekil 9).

Şekil 9. Şanlıurfa Şehri ve Çevresine Ait Landsat Görüntülerinden Elde Edilmiş Mart (solda), Nisan (ortada) ve Mayıs (sağda) Aylarının Yüzey Sıcaklık Modelleri

3.2.3 Yaz Mevsimi

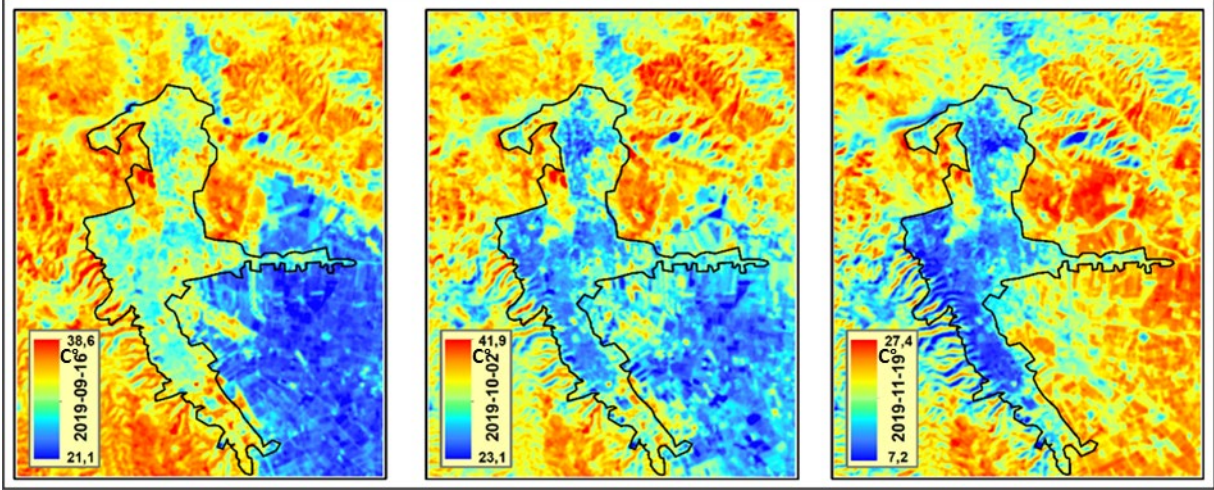
Yaz aylarından haziran ayında en düşük sıcaklıklar ormanlarda çıkmıştır. Yine en yüksek sıcaklıklar bu ayda sulu tarımın yapıldığı ekili arazilerde çıkmıştır. Haziranda şehrsel alanda negatif yüzey ısı adası belirgindir ve diğer arazilerden daha belirgin olarak ayrılmıştır. Temmuz ve ağustos aylarında ise en düşük sıcaklıklar şehrin güneydoğusunda yapılan sulu tarım arazilerinde çıkmıştır. Bu aylarda en yüksek sıcaklıklar sulu tarım ve şehrsel alanların dışındaki arazilerde çıkmıştır. Haziran ayında belirgin olan negatif yüzey ısı adası temmuz ve ağustosta belirginliğini yitirmiş ve daha silik hâle gelmiştir (Şekil 10).

Şekil 10. Şanlıurfa Şehri ve Çevresine Ait Landsat Görüntülerinden Elde Edilmiş Haziran (solda), Temmuz (ortada) ve Ağustos (sağda) Aylarının Yüzey Sıcaklık Modelleri

3.2.4 Güz Mevsimi

Güz aylarında, yazın sonlarında şehrsel alanda oluşan ve belirginliğini kaybeden negatif yüzey ısı adası güz aylarında tekrar belirgin hâle gelmeye başlamıştır. Yazın serin çıkan sulu tarım arazileri güzün daha sıcak çıkmaya başlamıştır. Şehrsel alanlar daha da soğumaya başlamıştır. Eylül ayında biraz daha silik olan negatif yüzey ısı adası özellikle kasım ayında tipik bir negatif yüzey ısı adası hâline gelmiştir. Şehrsel alanda negatif yüzey ısı adasının diğer aylara göre en belirgin olduğu ay güz aylarında Kasım ayı olduğu görülmektedir (Şekil 11).

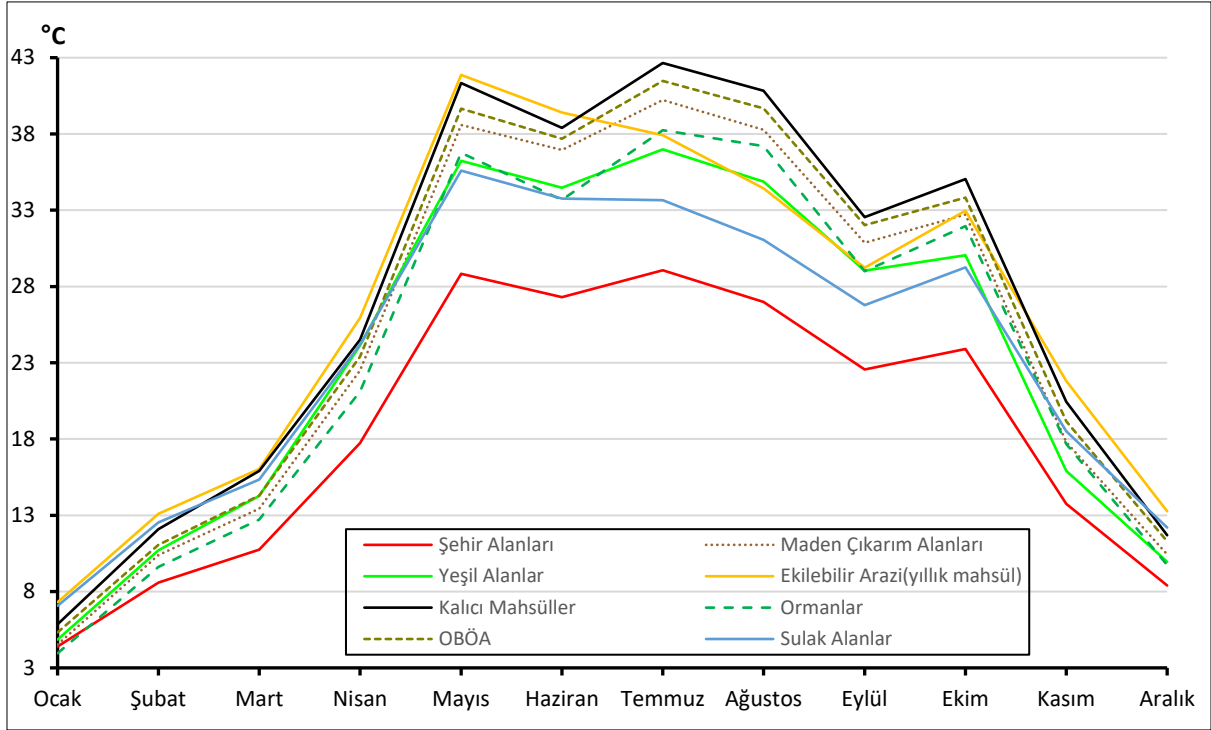

Şekil 11. Şanlıurfa Şehri ve Çevresine Ait Landsat Görüntülerinden Elde Edilmiş Eylül (solda), Ekim (ortada) ve Kasım (sağda) Aylarının Yüze Y Sıcaklık Modelleri

3.3 Şanlıurfa Şehri ve Çevresine Ait Yüze Y Sıcaklık Modellerinin Arazi Örtüsü/Kullanımına Göre Durumu

Uydu görüntülerinden elde edilmiş olan yüzey sıcaklık modelleri ile tespit edilen yüzey ısı adası (YIA) özellikleri yüzeyi kaplayan arazi örtüsü/kullanımına göre şekillenmektedir. Farklı arazi örtüsü/kullanımı sınıfları ve özellikleri farklı yüzey sıcaklıklarına sahiptir. Bu farklılık yüzey ısı adasının (YIA) oluşumuna ve gelişimine yansımaktadır. Çalışmanın bu aşamasında ise yüzey sıcaklıkların ve ısı adasının hangi arazi örtüsü/kullanımı özelliklerine göre dağılım ve değişim gösterdiği incelenmiştir.

Bu alanda yapılan birçok çalışmada genellikle su yüzeylerinin en düşük sıcaklıkların çıktığı alanları oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu çalışmada ise su yüzeyinin çok az olmasından ötürü en soğuk çıkan yerin su yüzeyi olmadığını söylememiz mümkündür. Bir de bu çalışmada Şehir Atlası(Urban Atlas) arazi örtüsü/kullanımı verilerinde ekili tarım arazilerinin sulu ve kuru tarım arazisi olarak ayrılmamıştır. Dolayısıyla çalışma alanında ekilebilir arazi alanları yüksek sıcaklıklarda çıkmaktadır. Fakat sulu tarımın yapıldığı ekili araziler ile kuru tarımın yapıldığı araziler birbirinden farklı yüzey sıcaklıkları sergilemektedir. Sulu tarımın yapıldığı arazilerde yansımanın fazla olması oranın daha serin olmasına neden olduğu gibi kuru tarımın yapıldığı alanlarda ise yansımanın daha az olduğu ve gelen enerjinin emiliminin daha fazla olduğu alanlarda ise daha sıcak bir yüzey sıcaklığı hâkimdir.

Şekil 12. Şanlıurfa Şehri ve Çevresine Ait Arazi Örtüsü/Kullanımı Alanlarının Ortalama Yüze Y sıcaklıkları

Yukarıda yer alan grafikte aylara göre arazi örtüsü/kullanımı alanlarının yüze sıcaklık ortalamaları verilmiştir. Grafikte genel gördüğünde neredeyse yılın tümünde en soğuk alanlar şehir alanları (sürekli kentsel doku, süreksiz kentsel doku, orta yoğunlukta kentsel doku, düşük yoğunlukta kentsel doku, çok düşük yoğunlukta kentsel doku, izole yapılar, şantiyeler, yollar, havalimanı, spor ve eğlence tesisleri ve endüstriyel, ticari, kamu gibi birimler) olarak çıkmıştır. Şehir alanlarından sonra ocak ayından mayıs ayına kadar ormanlar en soğuk çıkan yüzeyleri oluşturmuştur. Mayıs ayından itibaren ekim ayına kadar en soğuk yüzeyler su yüzeyleridir. Kasım ve aralık ayında ise yeşil alanlar en soğuk alanlardır. Daha sonra ise en soğuk araziler olarak yeşil alanlar ile maden çıkarım alanları (MÇA) gelmektedir (Şekil 11-12).

Yaz aylarında dikili tarımın yapıldığı kalıcı mahsullerin olduğu arazilerde yüze sıcaklıkları en yüksek çıkmıştır. Ocak ve mayıs ayları arasında ise ekilebilir arazilerde yüze sıcaklıkları en yüksek çıkmıştır. Ekilebilir araziler yaz aylarında daha serin çıkmıştır. Otsu bitki örtüsü alanları (OBÖA) da kış aylarında soğuk çıkan alanlardandır ve bu alanlar yazın daha sıcak yüzeyler hâline gelebilmektedir (Şekil 12-13).

Sonuç

Arazi kullanımındaki değişiklikler, bir şehirdeki yerel sıcaklıkların ve şehir ısı adalarının oluşumunda önemli bir etki yapmaktadır. Doğal alanlar değiştikçe ve yapay alanlar arttıkça bu tür mikro-iklimsel değişikliklerin etkisi gün geçtikçe daha da artacaktır. Landsat (gündüz) ve Aster (gece) temmuz ayı uydu görüntülerinden elde edilmiş olan yüzey sıcaklık modellerinden alınan hava sıcaklığı verilerine ve gözlemlenen hava sıcaklığı verilerine dayanarak, Şanlıurfa şehrindeki şehir ısı adası yoğunluğunun mekânsal ve zamansal oluşumlarını ve şehirleşmenin şehir ısı adası oluşum eğilimi üzerindeki etkisi analiz edildi.

Şehirdeki doğal arazi kullanımı, uydular tarafından yakalanan arazi yüzeyi sıcaklığı aracılığıyla haritalanmıştır. Uydu görüntüleri analiz edildiğinde Şanlıurfa şehrinin mahalleleri arasında sıcaklıkta önemli farklılıklar olduğu görülmüştür. Şanlıurfa şehrindeki farklı mahallelerin karşılaştığı ısı etkilerinin o mahallelerde yaşayan insanların yaşam kalitesine de etki etmektedir. Şehirde gece şehrsel alan sıcaklık olarak çevresinden belirgin olarak ayrılmış ve tipik bir yüzey ısı adası (pozitif) özelliği göstermiştir. Gündüz alınan görüntüye göre ise şehir alanı, ekili sulu tarım arazileri (şehrin hemen güneydoğusunda yer alan Harran Ovası) ve kuzey, kuzeydoğuda yer alan yapay ormanları hariç diğer arazi örtüsü/kullanımı alanlarından daha serin çıkmıştır. Bunun sonucu olarak ise gündüz şehrsel alanda negatif yüzey ısı adası özellikleri ortaya çıkmaktadır.

Şehrsel alan ve çevresinde Landsat (gündüz) ve Aster (gece) temmuz ayı uydu görüntülerinden elde edilen yüzey sıcaklıkların arazi örtüsü/kullanımı özelliklerine ve mahalle alanlarına göre dağılımı ile özellikleri incelenmiştir. Bu incelemenin sonucunda gündüz alınan görüntüde en sıcak otsu bitki örtüsü alanları (OBÖA), en soğuk ise su kütleleri ve yeşil alanlar olarak belirlenmiştir. Gece alınan görüntüde ise en sıcak sürekli kentsel doku (SKD) alanları, en soğuk ise izole yapılar (şehirden bağımsız tek başına bulunan yapılar) ve ekilebilir (sulu) araziler çıkmıştır. Mahallere göre yüzey sıcaklığın dağılımına bakıldığında ise gündüz alınan görüntüye göre otsu bitki örtüsü alanları (OBÖA) ve dikili araziler (kalıcı mahsuller) üzerindeki mahalleler en sıcak çıkmıştır. Şehrin güneydoğusunda (Harran Ovası) yer alan ekili sulu tarım arazileri üzerinde yer alan mahalleler en serin çıkmıştır.

Landsat (gündüz) uydu görüntüleri alınarak tüm aylara uygulanmış yüzey sıcaklık modellerine göre çalışma alanında yüzey ısı adası özellikleri mevsimlere göre incelenmiştir. Şanlıurfa şehrinde yıl boyunca temmuz, ağustos ve eylül aylarında belirginliği azalmakla birlikte negatif bir yüzey ısı adası hâkimdir. Negatif yüzey ısı adası en belirgin kış aylarında ve güz aylarında gözlemlenmiştir. Negatif yüzey ısı adasının belirgin olduğu aylarda şehrsel alan çevresindeki ekili kuru tarımın yapıldığı arazi, dikili arazi ve otsu bitki örtüsü alanları (OBÖA) yüzey sıcaklıkları da şehrsel alanın yüzey sıcaklıkları ile benzer olduğunu da belirtmek gerekir.

Şanlıurfa'da yapılaşmanın yoğun olduğu alanlarda sıcaklığa maruz kalma süresinin arttığı da saptanmıştır. Bu durum önümüzdeki süreçlerde önemli bir halk sağlığı sorunu hâline gelecektir. Bu çalışma, şehirleşmeye bağlı yapay alanların artışına bağlı olarak doğal alanlar aleyhine bir sonuç ortaya çıkardığını bu durumun şehirde daha önce görülmeyen iklime bağlı olayların ortaya çıktığını veya

Şanlıurfa Şehir Isı Adasının Zamansal ve Mekânsal Özellikleri

çıkacağına ortaya kaymaktadır. Şanlıurfa'da iklim değişikliğine karşı dayanıklılık oluşturmaya yönelik bütünsel bir mekânsal planlama yaklaşımına ihtiyaç vardır.

Yukarıdaki sonuçlar Şanlıurfa şehrinde bariz bir ŞIA etkisini göstermektedir. Kentin yüksek ısı adası bölgelerinde ŞIA etkisini azaltacak önlemler alınabilir. Şanlıurfa şehrinin daha geniş cadde ve sokaklara, şehrin merkezi yerlerinde yeşil alanlara, su yüzey alanlarına ihtiyaç vardır. Ayrıca yapılan binaların dış yüzeylerinde ve çatılarında daha düşük ısı geçirgenliği olan güneş ışığı emilimi düşük olan malzemelerin kullanımı yüksek sıcak gün ve mevsimlerde ŞIA etkisini bir dereceye kadar hafifletebilir.

Kaynakça

- Alkan, A., Adıgüzel, F., & Kaya, E. (2017). Batman Kentinde Kentsel Isınmanın Azaltılmasında Yeşil Alanların Önemi. *Coğrafya Dergisi* (34), 62-76.
- Avdan U., Javanovska G., (2016), Algorithm for automated mapping of land surface temperature using landsat 8 satellite data, *Journal of Sensors*, 2016, 1-8.
- Bala, R., Prasad, R., & Yadav, V. P. (2020). A comparative analysis of day and night land surface temperature in two semi-arid cities using satellite images sampled in different seasons. *Advances in Space Research*, 66(2), 412-425.
- Bala, R., Prasad, R., & Yadav, V. P. (2021). Quantification of urban heat intensity with land use/land cover changes using Landsat satellite data over urban landscapes. *Theoretical and Applied Climatology*, 145, 1-12.
- Çiçek, İ., & Doğan, U. (2005). Ankara'da Şehir Isı Adasının İncelenmesi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3(1), 57-72.
- Çubukçu, K. M., & Şentürk, Y. (2022). Kentsel Soğuk Alan Soğutma Kapasitesinin Araştırılması, İzmir Örneği. *Çevre Şehir ve İklim Dergisi*, 1(1), 106-126.
- Demir, A., (2009). Küresel İklim Değişikliğinin Biyolojik Çeşitlilik ve Ekosistem Kaynakları Üzerine Etkisi, *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Sayfa 37- 54.
- Diren Üstün, D. H., Kaplan, E., & Ünal, Y. (2022). İstanbul'da Şehir Isı Adası ve Kentsel Gelişim Senaryolarına Bağlı Değişimi. *Çevre İklim ve Sürdürülebilirlik*, 23(1), 55-68.
- Erener A., Sarp G., (2018), Spatiotemporal distribution of industrial regions and impact on LST in the case of Kocaeli, FIG Congress 2018 Proceedings, İstanbul, Türkiye, https://www.fig.net/resources/proceedings/fig_proceedings/fig2018/papers/ts07c/TS07C_erener_sarp_9639.pdf
- Gerçek D., Bayraktar N. T., (2014), Kentsel ısı adası etkisinin uzaktan algılama ile tespiti ve değerlendirilmesi: İzmit kenti örneği, 5. Uzaktan Algılama-CBS Sempozyumu, 14-17 Ekim, İstanbul, Türkiye. <http://www.uzalcbs2014.sempozyumu.net/bildiriler.php>,
- Güzel.A.& Özcanlı, M., (2023). Göbeklitepe Yerleşmesinin Terk Edilmesini Tetikleyen Doğal Faktörler. Yayınevi: Platanus Publishing <https://www.dr.com.tr/kitap/gobeklitepe-yerlesmesinin-terk-edilmesini-tetikleyen-dogal-faktorler/bilim/ekoloji-cevre-bilim/urunno=0002107560001>
- Haizhu, Z., Neng, Z., & Qingqin, W. (2021). Modelling and simulation of the urban heat island effect in a tropical seaside city considering multiple street canyons. *Indoor and Built Environment*, 30(8), 1124-1141.
- Hassell, J. M., Begon, M., Ward, M. J., & Fèvre, E. M. (2017). Urbanization and disease emergence: dynamics at the wildlife–livestock–human interface. *Trends in ecology & evolution*, 32(1), 55-67.

Şanlıurfa Şehir Isı Adasının Zamansal ve Mekânsal Özellikleri

- Karabacak, K. (2020). Türkiye'deki Büyükşehir Belediyeli Şehirlerde Kentsel Yayılma. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 60(1), 158. <https://doi.org/10.33171/dtcfjournal.2020.60.1.9>
- Keskin, A., & Kanat, Z. (2018). Dünyada iklim değişikliği üzerine yapılan çalışmalar ve Türkiye'de mevcut durum. *Atatürk University Journal Of Agricultural Faculty*, 49(1).
- Kum, G., & Kılıç, S. (2013). Şehirleşmenin Sıcaklık ve Yağış Parametreleri Üzerine Etkisi: Gaziantep Örneği. *Journal of Social Sciences/ Sosyal Bilimler Dergisi (2146-4561)*, 3(6).
- Levermore, G. J., & Cheung, H. K. W. (2012). A low-order canyon model to estimate the influence of canyon shape on the maximum urban heat island effect. *Building Services Engineering Research and Technology*, 33(4), 371-385.
- Li Z. L., Tang B. H., Wu H., Ren H., Yan G., Wan Z., Trigo I. F., Sobrino J. A., (2013), Satellite-derived land surface temperature: current status and perspectives, *Remote Sensing of Environment*, 131, 14-37.
- Mackey, T. K., & Liang, B. A. (2012). Threats from emerging and re-emerging neglected tropical diseases (NTDs). *Infection ecology & epidemiology*, 2(1), 18667.
- Manoli, G., Fatichi, S., Schläpfer, M., Yu, K., Crowther, T. W., Meili, N., ... & Bou-Zeid, E. (2019). Magnitude of urban heat islands largely explained by climate and population. *Nature*, 573(7772), 55-60.
- Mathew, A., Khandelwal, S., & Kaul, N. (2016). Spatial and temporal variations of urban heat island effect and the effect of percentage impervious surface area and elevation on land surface temperature: Study of Chandigarh city, India. *Sustainable Cities and Society*, 26, 264-277.
- Mathew, A., Khandelwal, S., & Kaul, N. (2018). Analysis of diurnal surface temperature variations for the assessment of surface urban heat island effect over Indian cities. *Energy and Buildings*, 159, 271-295.
- Nakata-Osaki, C. M., Souza, L. C. L., & Rodrigues, D. S. (2018). THIS—Tool for Heat Island Simulation: A GIS extension model to calculate urban heat island intensity based on urban geometry. *Computers, Environment and Urban Systems*, 67, 157-168.
- Ndossi M. I., Avdan U., (2016), Açık kaynak kod teknoloji kullanılarak yer yüzey sıcaklığının belirlenmesinde yeni bir eklentinin geliştirilmesi, 6.Uzaktan Algılama-CBS Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde, (Maktav D., Berberoğlu S., Ed.), Adana, Türkiye, ss. 1135-1141.
- Elmastaş, N. Özcanlı, M. (2014). *Arazi Kullanımı ve Deprem İlişkisi Bağlamında 2011 Van Depremlerinin Erciş Şehrine Etkileri*. Turkish Studies DOI:[10.7827/TurkishStudies.6877](https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.6877)
- Orhan, O. (2021). Mersin İlindeki Kentsel Büyümenin Yer Yüzey Sıcaklığı Üzerine Etkisinin Araştırılması. *Geomatik*, 6(1), 69-76. <https://doi.org/10.29128/geomatik.679858>
- Özcanlı, M. (2014). Kazdağları Milli Parkı'nda Tarımsal Faaliyetlerin Arazi Örtüsü Değişimine Etkisi (1975-2005). *The Journal of Academic Social Science Studies*, 25(19), 339-356. DOI:[10.9761/JASSS2317](https://doi.org/10.9761/JASSS2317)

- Özcanlı, M. (2018). “UNESCO Kültür Mirasında Diyarbakır Surları”, *International Social Sciences Studies Journal*, 4(24): 5106-5115 <http://dx.doi.org/10.26449/sssj.949>
- Özcanlı, M., Güzel.A., (2015).*Şanlıurfa Şehrinin Alansal Gelişiminin Çevresindeki Tarım Araçlarına Etkisi*. *Turkish Studies* [Doi:10.7827/Turkishstudies.7890](https://doi.org/10.7827/Turkishstudies.7890)
- Özcanlı, M., Özçağlar, A., Özgen, N., Banek, S.,(2018).Diyarbakır Şehrinin Alansal Gelişimi ve Tarım Araçları Üzerindeki Etkileri. *Asos Journal* Doi: [10.16992/Asos.13294](https://doi.org/10.16992/Asos.13294)
- Peden, D. B., Weber, R. B., Truckner, T. R. and Shea, K. M. 2008 *The Journal of Allergy and Clinical Immunology* Volume 122, Issue 3, Pages 443-453.
- Pouyat, R. V., Pataki, D. E., Belt, K. T., Groffman, P. M., Hom, J., & Band, L. E. (2007). Effects of urban land-use change on biogeochemical cycles. *Terrestrial ecosystems in a changing world*, 45-58.
- Prata A. J., Caselles C. C., Sobrino J. A., Otle C., (2009), Thermal remote sensing of land surface temperature from satellites: current status and future prospects, *Remote Sensing Reviews*, 12, 175-224.
- Revi, A., Satterthwaite, D. E., Aragón-Durand, F., Corfee-Morlot, J., Kiunsi, R. B., Pelling, M., ... & Solecki, W. (2014). Urban areas. *Climate change*, 535-612.
- Sánchez, F. G., Solecki, W. D., & Batalla, C. R. (2018). Climate change adaptation in Europe and the United States: A comparative approach to urban green spaces in Bilbao and New York City. *Land use policy*, 79, 164-173.
- Sharma, R., Pradhan, L., Kumari, M., & Bhattacharya, P. (2021). Assessing urban heat islands and thermal comfort in Noida City using geospatial technology. *Urban Climate*, 35, 100751.
- Stewart, I. D., & Oke, T. R. (2012). Local climate zones for urban temperature studies. *Bulletin of the American Meteorological Society*, 93(12), 1879-1900.
- Şahinalp, M. S. (2006). Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluşuna Etki Eden Etmenler. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4(1), 105-127. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000063
- Şen, C., (2022), Şehirleşmenin meteoroloji istasyonlarındaki minimum sıcaklık trendlerine etkisi: Batı Akdeniz kıyıları örneği. https://web.archive.org/web/20220518140742id_/https://cdn.istanbul.edu.tr/file/JTA6CLJ8T5/E23D10FB052C4E77879DC12261AD5C08
- Topuz, M., - Geçen, R.,(2021). Silifke ve Erdemli İlçe Merkezlerinin Yer Yüzey Sıcaklığına Etkisi. *Çukurova Araştırmaları Dergisi*
- Tuğaç, Ç. (2022). İklim Değişikliği Krizi ve Şehirler. *Çevre Şehir ve İklim Dergisi*, 1(1), 38-60.
- Ünsal, Ö., Avcı, V. (2023). Yer Yüzeyi Sıcaklıkları ile Kentsel Arazi Kullanımı Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Şanlıurfa, Diyarbakır ve Mardin Örneği. *Türk Uzaktan Algılama ve CBS Dergisi*, 4(2), 125-150. <https://doi.org/10.48123/rsgis.1195902>

Şanlıurfa Şehir Isı Adasının Zamansal ve Mekânsal Özellikleri

- Voogt, J. A., & Oke, T. R. (2003). Thermal remote sensing of urban climates. *Remote sensing of environment*, 86(3), 370-384.
- Yao, R., Wang, L., Huang, X., Gong, W., & Xia, X. (2019). Greening in rural areas increases the surface urban heat island intensity. *Geophysical Research Letters*, 46(4), 2204-2212.
- Yao, R., Wang, L., Huang, X., Zhang, W., Li, J., & Niu, Z. (2018). Interannual variations in surface urban heat island intensity and associated drivers in China. *Journal of Environmental Management*, 222, 86-94.
- Yıldız A., Bağcı M., Başaran C., Çonkar F. E., Ayday C., (2017), Landsat 8 uydu verilerinin jeotermal saha araştırmalarında kullanılması: Gazlıgöl (Afyonkarahisar) çalışması, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi, 17, 277- 284
- Yılmaz, E. (2019). Mobil Ölçümlerle Ankara Şehir Isı Adası. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 17(2), 281-317. <https://doi.org/10.33688/aucbd.600933>
- Yılmaz, E., Özcanlı, M. (2021), Van Şehir Gelişimi ile Şehir Isı Adası Arasındaki İlişkiler ve Sıcaklık Değişimleri, *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi (ViSBiD) Sayı:1 S.40-60 s.41* https://www.yyu.edu.tr/images/files/SAYI_1.pdf
- Yüksel Ü. D., Yılmaz O., (2008), Ankara kentinde kentsel ısı adası etkisinin yaz aylarında uzaktan algılama ve meteorolojik gözlemlere dayalı olarak saptanması ve değerlendirilmesi, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 23(4), 937-952.

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD

*Van Journal of Humanities and Social Sciences –
VJHSS*

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 14.05.2024

Kabul Tarihi: 28.06.2024

Yayımlanma Tarihi: 30.06.2024

İstanbul Deniz Müzesi'ndeki Ahşap Levhadan Tuğra Örnekleri

Examples of Tuğra Wooden Slaps in İstanbul Naval Museum

Aytaç AKINAY*, Mehmet TOP**

Öz

Geçmiş birçok Türk-İslâm devletinde hükümdarların imzası niteliğinde olan tuğralar, aynı zamanda saltanatın alâmeti olarak da kabul edilmiştir. Tuğraların sahip olduğu bu önem nedeniyle yapımlarında belirli bir üslup çerçevesinde, estetik kaygının ön planda tutulduğu görülmektedir. Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Beylikler, Memlûkler ve Osmanlı döneminde kullanılan tuğraların temelde yatay kavisli çizgilerle dikey tuğların kesişmesinden ortaya çıktığı düşünülmektedir. Ancak Osmanlı'nın ilk dönemlerine ait tuğralar; gösteriştense uzak şekilde düzenlenmiştir. Orhan Gazi'ye (1324-1362) ait tuğra örneklerinde sadece babasının ismiyle anılmasına karşın, sonraki padişah tuğralarının sere bölümlerine dua ve ünvanlar eklenmiştir. Tuğralara eklenen dua ve ünvanlara ek olarak, II. Murat döneminden itibaren yeni unsurların eklenmesiyle daha gösterişli hat yazılarına dönüştürülmüştür. Tuğranın kollarının üst tarafına yerleştirilen bitkisel motif ve kompozisyonlar tezyinini artırmak için kullanılmıştır. Bitkisel süslemeler dışında, kolların üst tarafına bazı padişahların mahlas olarak adlandırılan takma adları da işlenmiştir. Ayrıca bazı tuğra örneklerinde tuğrayı çeken hattatın imzasının yer alması, bu örneklerin belge olma niteliğini pekiştirmektedir. Bu çalışmada İstanbul Deniz Müzesi'nde geç dönem Osmanlı padişahlarına ait ahşap levha tuğralar ele alınmıştır. İncelemeye konu olan oval şekilli bu levhaların yüzeyindeki tuğra ile birlikte bitkisel motiflerden oluşan süslemeleri ihtiva etmektedir. Ahşap levhalar yüzeyine çekilen tuğralar, bitkisel motifler, tuğrayı çeken hattatın ismi, tarih, bordürler oyma tekniğinde işlenmiştir. Levhaların yüzeyini hareketlendirmek amacıyla kullanılan motifler dışında, sembolik anlamlar içeren öğeler de bulunmaktadır. Bu levhaların denizcilikte kullanılması nedeniyle, halat motiflerine yer verildiği görülmüştür. Araştırmaya konu olan örneklerin denizlerde Osmanlı Devleti'nin gücünü ortaya koyan gemilerde kullanılan örneklerinde ise, askeri anlamlar içeren tuğra örnekleri bulunmaktadır. Osmanlı padişahlarının hâkimiyet alameti olan tuğraların, doğal ve estetik bir malzeme olan ahşap levhalardan imal edilmiş olması Türk sanatında bu malzemenin süslemede tarihteki yerini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *İstanbul Denizcilik Müzesi, Geç Dönem Osmanlı, Ahşap Levha Tuğra*

* Öğr. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, e-posta: aytacakinay@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0223-8541

** Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, e-posta: mtop@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6018-6271

Atf/ to cite: Akınay, A. (2024). "İstanbul Deniz Müzesi'ndeki Ahşap Levhadan Tuğra Örnekleri". *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı No:7, Sayfa Sayısı: 96-113. DOI: 10.62068/visbid.1483771

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD, Sayı 7, Haziran, 2024

Van Journal of Humanities and Social Sciences -VJHSS, Issue 7, June , 2024

Abstract

Tughras, which were the signatures of rulers in many Turkish-Islamic states in the past, were also accepted as signs of sultanate. Due to this importance of the tughras, it is seen that aesthetic concern is prioritized within the framework of a certain style in their production. It is thought that the tughras used during the Great Seljuk, Anatolian Seljuk, Principalities, Mamluks and Ottoman periods basically emerged from the intersection of horizontal curved lines and vertical bricks. However, tughras from the early periods of the Ottoman Empire; It is arranged without ostentation. Although in the tughra samples of Orhan Gazi (1324-1362), he is mentioned only with his father's name, prayers and titles were added to the sere sections of the subsequent sultan's tughras. In addition to the prayers and titles added to the tughras, II. Starting from the reign of Murat, it was transformed into more flamboyant calligraphy with the addition of new elements. Floral motifs and compositions placed on the upper side of the arms of the tughra were used to increase its decoration. Apart from the herbal decorations, the nicknames of some sultans, called pseudonyms, were also engraved on the upper side of the sleeves. In addition, the fact that some of the tughra samples include the signature of the calligrapher who drew the tughra reinforces the quality of these samples as documents. In this study, wooden plate tughras belonging to the late Ottoman sultans in the Istanbul Maritime Museum are discussed. These oval-shaped plates, which are the subject of examination, contain ornaments consisting of floral motifs along with the monogram on the surface. The monograms drawn on the surface of wooden boards, floral motifs, the name of the calligrapher drawing the monogram, the date, and borders are processed using the carving technique. Apart from the motifs used to enliven the surface of the plates, there are also elements with symbolic meanings. The fact that the tughras, the sign of sovereignty of the Ottoman sultans, were made of wooden boards, which is a natural and aesthetic material, shows the historical place of this material in decoration in Turkish Art.

Key words: *Istanbul Maritime Museum, Late Ottoman Empire, Wooden Plate Monogram*

1. Giriş

Tuğra, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan saltanatın kaldırılmasına kadar her padişah tarafından kullanılan, bir bakıma imza niteliği taşıyan ve sultanlık alâmeti olarak kabul edilen yazıdır (Umur, 1980: 11). Bu yönüyle tuğra sahip olduğu sembolik anlam bakımından, nişancılar veya tuğrakeşler tarafından büyük bir önem ve özenle yazılmış hat sanatı örnekleridir. Ele alacağımız ahşap levha tuğra örnekleri İstanbul Deniz Müzesi'nde sergilenmektedir. İstanbul'un Avrupa Yakası'nda, Beşiktaş İlçesi'nde bulunan Deniz Müzesi Komutanlığı, Türkiye'nin denizcilik alanındaki en büyük müzesidir. Deniz Müzesi, 31 Ağustos 1897'de II. Abdülhamid'in izni, Bahriye Nazırı Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa'nın emri ve Amiral Hikmet Paşa ile birlikte Binbaşı Süleyman Nutki'nin büyük çabaları sonucu "Müze ve Kütüphane" idaresi adıyla Tersane-i Âmire bünyesinde faaliyete başlamıştır (İşıpek, 2010: 82).

İstanbul Deniz Müzesi 1897'de II. Abdülhamid'in izni ve Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa'nın emriyle Amiral Hikmet Paşa ile Yüzbaşı Süleyman Nutkî tarafından Deniz Müzesi ve Kütüphanesi adıyla Kasımpaşa'da kurulmuştur (Akkaya, 2001: 304). Tersane-i Âmire'deki Mayın Müfreze Komutanlığı'na ait binada Binbaşı Süleyman Nutki'nin nezaretinde faaliyetine devam ederken 1933'te mayın deposuna ihtiyaç duyulması sebebiyle Kasımpaşa'daki Nakkaşhâne binasına taşınmıştır. Bahriye Müze Müdürlüğü adıyla açılan müze, II. Dünya Savaşı esnasında bünyesinde yer alan bazı eserler, zarar görmemesi adına Ankara, İzmit ve Niğde'ye gönderilmiştir. 1946'da müzenin tekrar İstanbul'da kurulmasına karar verilmiş ve bugün Kasımpaşa'da bulunan Kuzey Deniz Saha Komutanlığı binasında eserler toplanmıştır. 1947'de Dolmabahçe Camii ve bitişiğinde yer alan bina, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na tahsis edilip restorasyon çalışmaları yapılmış ve eserlerin sergilenmesi için müze hâline getirilmiştir. 27 Eylül 1948 tarihinde "Deniz Müzesi ve Arşiv Müdürlüğü" adıyla hizmete açılmıştır (İşıpek, 2010: 97).

1956'da Beşiktaş'taki Kayıkhanne Binasının istimlak edilmesinden sonra Halayık, Yaverler ve Arabacılar daireleri Deniz Müzesi'ne tahsis edilmiştir. Kayıkhanne'nin yıkılmasından sonra Dolmabahçe Camii bünyesinde yer alan Deniz Müzesi için yeni mekân arayışı başlamıştır. Yeni yer arayışları sonucunda, Beşiktaş'ta Maliye'ye ait olan boş bina 27 Eylül 1961'de "Deniz Müzesi ve Arşivi Müdürlüğü" adıyla ziyaret açılmıştır (İşıpek, 2010: 97).

XX. yüzyıl başlarında inşa edilen ve önceleri farklı amaçlarla kullanılan müze ana teşhir binası çeşitli eklemelerle 1971'de "Tarihi Kayıklar Galerisi" adı altında galeri olarak kullanılmıştır. Bu galerinin yetersiz kalması nedeniyle 2008'de mevcut olan müzenin inşasına başlanmış ve 4 Ekim 2013'te ziyarete açılmıştır (Akkaya, 2001: 304).

İstanbul Deniz Müzesi koleksiyonlarının önemli bir bölümünü ahşap eserler oluşturmaktadır. Anadolu'da Türk ahşap işçiliğinin ilk örnekleri Selçuklular döneminde mimariye bağlı ve taşınabilir eserlerin üretimiyle başlamıştır (Avunduk, 1996: 4). Selçuklu devri minber, kapı, rahle, sütun başlıkları ve pencere kapakları günümüze ulaşmış önemli ahşap eserler arasındadır. Söz konusu eserlerin imalatında ceviz, abanoz, gül, sedir ve armut türleri kullanılmıştır (Ersoy, 1993: 5). Anadolu Selçuklu

dönemi ahşap sanatı devamında Beylikler Devri ve Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Beylikler Devri ahşap sanatında Selçuklu geleneğinin devam ettirildiği bu dönemde, Osmanlı'da 15. yüzyıldan itibaren kendi üslubunu oluşturma çabası görülmektedir (Barışta, 1998: 77). Bu yüzyılda çok fazla tercih edilen oyma, ajur, kafes, boyama ve künde-kâriye Selçuklu'dan itibaren az sayıdaki deneme mahiyetindeki kakma tekniği de eklenmiştir (Bozer, 2006: 540). Geç Dönem Osmanlı'da oymalı veya düz ahşap yüzeylere uygulanan Edirnekâri tekniği ise, ahşap sanatındaki son yenilikler arasındadır (Yücel, 1994: 449). Osmanlı Dönemi ahşap sanatında yeni tekniklerin eklenmesiyle beraber, kullanılan malzeme türünde de artış görülmektedir. En çok kullanılan elma, armut, sedir, ceviz, meşe, ıhlamur türlerinin yanı sıra; gül ve abanoz gibi tropikal ağaç türleri de tercih edilmiştir (Aktuğ, 2016: 32).

Bu çalışmada İstanbul Deniz Müzesi'nde bulunan 10 adet ahşap tuğra incelenecektir. İncelemeye konu olan tuğralar Osmanlı İmparatorluğu'nun III. Selim (1789/1807), II. Mahmud (1808/1839), Abdülmecid (1839/1861), Abdülaziz (1861/1876) ve II. Abdülhamid (1876/1909) padişahlarına aittir. Çalışmada tuğralarla ilgili genel bilgilere değinildikten sonra katalog bilgisine geçilecektir. Katalog kısmında ise araştırmaya konu olan eserlerin envanter bilgilerinden de yararlanılarak tuğraların hangi padişaha ait olduğu, süsleme ve anlam özellikleri incelenecektir. Böylece Osmanlı'nın sanatında her dönem çok fazla tercih edilen ahşabın, padişah tuğralarındaki kullanımını bu çalışmayla gösterilmeye çalışılacaktır.

2. Tuğra

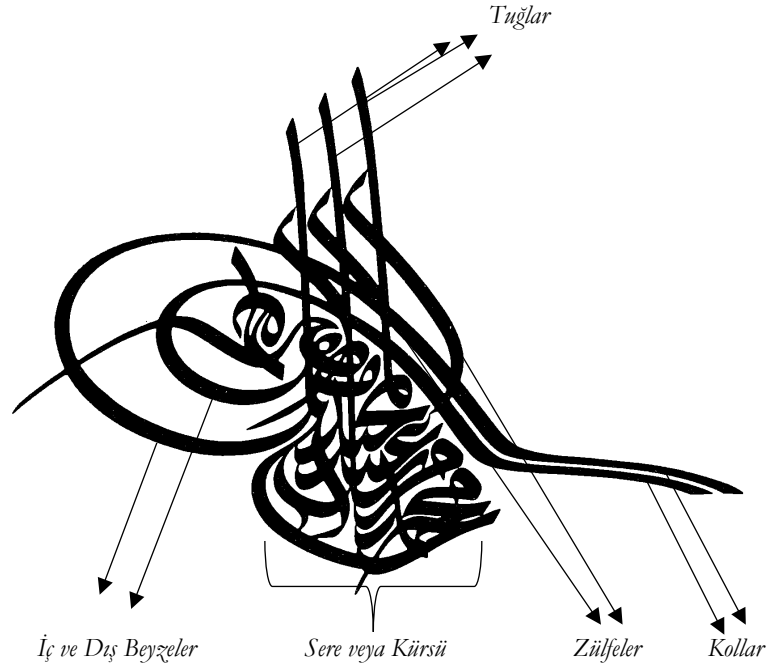
Tuğra, Osmanlı padişahlarının resmî yazılarda ve paralarda imza yerine kullandıkları, özel bir şekli olan işaret olarak tanımlanmaktadır. Tuğranın şekliyle ilgili çok sayıda araştırma yapılmasına rağmen, yapılan araştırmaların çoğu birbiriyle çelişmektedir. Söz konusu araştırmalarda tuğranın şekliyle ilgili farklı görüşler ortaya atılmıştır. Tuğraların şekliyle ilgili farklı görüşlerin ortaya atılmasının önemli nedenlerinden biri ise, Selçuklular döneminden günümüze sınırlı sayıda belgenin ulaşmış olması ve bu belgelerde sultanlara ait tuğraların bulunmamasıdır. Beylikler Devri'ndeki tuğralar ise oldukça sade hat yazılarından oluşmaktadır (Şahin ve vd., 2005: 30). Ancak yapılan çalışmaların birçoğunda; Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Beylikler, Memlükler ve Osmanlı'da kullanılan tuğraların, kavis (beyze) şeklindeki yatay çizgileri dikey (tuğ) çizgilerin kesmesiyle ortaya çıktığı fikri savunulmuştur. İbni Bibi Selçuknamesi'nde Anadolu Selçuklu tuğralarının Büyük Selçukludaki tuğralarla benzer kavisli olduğunu yazmaktadır (Uzunçarşılı, 1941: 103). Büyük Selçuklu'da kâtiplik yapmış Bündari de Zübdet'ün-Nusra ve Nuhbet'ül-Usra adlı eserlerinden tuğranın şekliyle ilgili bilgiler anlatılmıştır. Bündari, Selçuklu tuğrasının kavis şeklinde olduğu ve sultanın mührünün bu kavisin altında olduğunu yazmaktadır (Sertoğlu, 1975: 10).

Büyük Selçuklu'dan itibaren hükümdarların tuğralarını sanatsal bir gayretle icra eden kişilerin yazdığı bilinmektedir (Umur, 1982: 22). Büyük Selçuklularda tuğrai olarak anılan bu kişiler, Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi'nde de aynı isimle tanınmışlardır. Osmanlı'da ise bu sanatla uğraşan kişilere daha çok nişancı, tuğrakeş denilmişe de tuğraî, tevkî ve muvakkî isimleriyle de anılmışlardır (Sertoğlu, 1975: 9).

Osmanlı'da ilk padişahlara ait tuğralar sade çizgiler kullanılarak yazılmışlardır. Ayrıca Osmanlı'nın ilk tuğra örneklerinde padişah babasının ismiyle anılacak şekilde düzenlenmiştir (Orgun, 1949: 201). Osmanlı'nın Orhan Gazi'ye ait ilk tuğra örneğinde Arapça "Orhan bin Osman" yazmaktadır. Orhan Gazi'den sonraki dönemlerde ise padişah tuğralarına han, şah ünvanları ve "muzaffer daima", "muzaffer el-daima" duası eklenmiştir (Umur, 1982: 28).

Resim 1 (Derman, 2012: 336): Orhan Gazi Tuğrası

Çizim 1 (Umur, 1982: 1): Tuğranın Bölümleri

İstanbul Deniz Müzesi'ndeki Ahşap Levhadan Tuğra Örnekleri

Osmanlı tuğraları farklı bölümlerden oluşan ve özel isimlerle anılan kısımlardan oluşmaktadır (Umur, 1980: 28). Bu bölümler sere (kürsü), beyzeler, tuğlar, zülfe ve kollar olarak adlandırılmaktadır (Şimşek, 2019: 5).

Sere (Kürsü): Tuğranın alt kısmını oluşturan sere; şah, han ünvanlarının, muzaffer daima duasının, padişah ve babasının isimlerinin yazıldığı bölümdür. Kürsü olarak da adlandırılan bu bölüm II. Mehmed zamanında belirgin hâle gelmiş ve II. Mahmud zamanında ise son şeklini almıştır (Umur, 1980: 28).

Beyzeler: Sere kısmının sol tarafında Arapça kelimelerin “nun” (ن) veya “dal” (د) harfleriyle tamamlanan bölümün kavisli bir şekilde uzatıldığı kısımdır (Berk, 1999: 100). Beyze iç ve dış olmak üzere iki kavisli çizgiden oluşmaktadır. Beyzeler çoğu zaman bir anlamı olmadan tuğrayı şeklen tamamlayan bölümdür (Şimşek, 2019: 5).

Tuğlar ve Zülfe: Tuğlar, tuğranın üst tarafında aşağı doğru inen “elij” (ل) harfine benzeyen üç çizgidir (Toktaş, 2019:). Zülfe; tuğların üst yan tarafında ilk defa bir süs olarak kullanılan ve daha sonra kullanımı gelenek hâline gelen bölümdür (Berk, 2003: 100).

Kollar (Hançere): Tuğranın sağ tarafında birbirine paralel uzanan kollar, beyzelerin devamı olan bölümdür (Toktaş, 2019: 216). Bu bölümler dışında bazı tuğralarda sağ üst tarafta padişahların mahlasları da bulunmaktadır (Umur, 1980: 28).

3. Ahşap Levhadan Tuğra Örnekleri

İstanbul Deniz Müzesi 1897'de Padişah II. Abdülhamid'in emriyle Deniz Müzesi ve Kütüphanesi olarak Beşiktaş İskele Meydanı'nda kurulmuştur (Akkaya, 2001: 304). Eser sayısı 20.000'nin üzerinde olan Müze Türkiye'nin en büyük ve ilk deniz müzesi olma ünvanına sahiptir (Arpacıoğlu, 2013: 18). Müze, sergi salonları dışında çocuk eğitim alanı, kütüphane, konferans salonu gibi bölümleriyle modern müzecilik anlayışına uygun hizmet vermektedir (Çiftçi, 2021: 66).

İstanbul Deniz Müzesi'nin koleksiyonlarının büyük bir bölümü ahşap eserlerden oluşmaktadır. Ahşap eser koleksiyonları arasında kayıklar, gemi baş figürleri, armalar, isim levhaları ve padişah tuğraları bulunmaktadır. Ahşap eserler; tavşan mağazası, oymacı mağazası ve burgucu mağazası diye tabir edilen atölyelerde dönemin ahşap ustaları tarafından üretilmişlerdir. Bu eserler Osmanlı bahriyesine ait bina ve gemilerde estetik değeri arttırmak için kullanılmışlardır (Çömlekçi, 2017: 18). Müzenin ahşap eserleri arasında önemli bir bölümü oluşturan tuğralar, farklı padişahlara ait tuğra örneklerinden oluşmaktadır.

3.1. Sultan III. Selim'e Ait Tuğra

Müzedeki 106 envanter numarasıyla muhafaza edilen levha 64x84 cm ebatlarında, meşe ağacından yatay oval şekilli olarak yapılmıştır. III. Selim'e (1789-1807) ait bir tuğra ihtiva etmektedir.

Meşe levhanın kırmızı zemin yüzeyinin merkezine tuğra, altına boş bir kartuş ile sağ üst boşluğa çiçek motifi oyma tekniğinde işlenmiştir. Tuğra, kartuş ve çiçek motifi altın varakla renklendirilmiştir.

Tuğranın sere bölümünde sülüs ve dîvanî hat ile “*Selim Han bin Mustafa el-muzaffer daima*” yazılmıştır. Tuğranın sere kısmı dışında beyzeler, kollar ve zülfeler de yuvarlak satırlı oyma tekniğindedir. Tuğlarda ise düz satırlı oyma tekniği kullanılmıştır. Tuğranın sağ üst tarafında bir kıvrık dal üzerine işlenen çiçek ve yaprak motiflerinden oluşan bitkisel süsleme yer almaktadır. Bitkisel kompozisyon, kıvrımlı dalın iki yanında çiçek ve seberg yaprak motiflerinin yüzeye oyulmasıyla oluşturulmuştur.

Fotoğraf 1 (İstanbul Deniz Müzesi Arşivinden): Sultan III. Selim’e Ait Tuğra Örneği

3.2.Sultan II. Mahmud’a Ait Tuğra

Müzedede 107 envanter numaralı levha, 40x65 cm. ölçülerinde, yatık oval form şeklinde gürgen ağacından yapılmıştır. II. Mahmud (1808-1839)’a ait tuğra gürgen yatık oval levhanın alt ve üstü düz yanları yuvarlaklaştırılmıştır. Yüzeyine yuvarlak satırlı oyma tekniğinde padişahın tuğrası, mahlası, tuğrayı çeken kişinin adının yazılı olduğu kısımların tamamı siyah zemin üzerine altın varakla işlenmiştir. Levhanın yüzeyine düz satırlarla oyulan tuğların dışında kalan tuğranın diğer bölümleri, mahlas ve tuğrayı çeken kişinin ismi yuvarlak satırlı oyma tekniğindedir.

Sere bölümünde “*Mahmud Han bin Abdulhamid el-muzaffer daima*” yazmaktadır. Tuğranın sağına oyulan mahlasta “*Adli*”, beyzelerin alt bölümünde ise tuğrayı çeken kişinin adı “*Ketebe Haşim*” ismi yer almaktadır. Levhada tuğra, mahlas ve hattatın adı dışında bir unsur bulunmamaktadır.

Fotoğraf 2 (İstanbul Deniz Müzesi Arşivinden): Sultan II. Mahmud'a Ait Tuğra Örneği

3.Sultan Abdülmecid'e Ait Tuğra

Müzedede 109 envanter numarasıyla muhafaza edilen levha, Sultan Abdülmecid (1839-1861)'e aittir. Üzerinde 1263 hicri (1847 miladi) tarihi yer almaktadır. Gürgen ağacından yatık oval şekilli levhanın siyah zemini üzerine altın varak renginde tuğra, çiçek motifi, tuğrakeş ve tarih yuvarlak satırlı oyma tekniğinde yapılmıştır. Tuğranın kürsü (sere) kısmında “*Abdülmecid Han bin Mahmud el-muzaffer daima*” yazısı yer almaktadır. Tuğranın sol tarafında, beyzelerin altında yer alan imzada tuğrayı çeken tuğrakeşin “*Ketebe Refik*” olduğu anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 3 (İstanbul Deniz Müzesi Arşivinden):

Sultan Abdülmecid'e Ait Tuğra Örneği

Tuğranın kollarının altında da tuğranın çekildiği rakamlarla 1263 tarihi işlenmiştir. Tuğranın estetik görünümünü arttırmak amacıyla çiçek iki daldan gelişecek şekilde sağ üst köşeye işlenmiştir. Tuğranın sağ tarafında bulunan bitkisel kompozisyonda kıvrımlı dallar üzerine yaprak ve çiçek motifleri işlenmiştir. Kıvrımlı dalların üzerini aşağıdan yukarıya doğru dilimli yaprak motifleri süslemekte olup, dalların birinde gül diğeri ise stilize papatya çiçeği yüzeye oyulmuştur.

3.4.Sultan Abdülmecid'e Ait Tuğra

Müzedede 6403 envanter numarasıyla muhafaza edilen levha, Sultan Abdülmecid (1839-1861)'e aittir. Üzerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır. Levha 94x118 cm. ölçülerinde olup, ahşaptan yatık oval şekilli siyah zemini üzerine altın varaklı tuğra ve çiçek motifi yuvarlak satırlı oyma tekniğinde yapılmıştır. Önceki örneklerle benzer tuğra düz ve yuvarlak satırlı oyma tekniğinde işlenmiştir. Kolların üst kısmındaki bitkisel motifler de yuvarlak satırlı olacak şekilde ahşabın yüzeyine oyulmuştur. Tuğranın kürsü (sere) kısmında “*Abdülmecid Han bin Mahmud el-muzaffer daima*” yazısı yer almaktadır. Tuğranın sağ üst yanına estetik görünümünü arttırmak amacıyla bir çiçek motifi işlenmiştir.

Tuğranın sağ tarafında yer alan bitkisel bezemede ise stilize yaprak ve gül motifleri kullanılmıştır. Bitkisel kompozisyon kıvrımlı dallar üzerine dilimli yaprak motifleri tepe kısmına kadar oyulmuştur. Tepe bölümünde ise iki adet gül motifi oyulmuştur.

Fotoğraf 4 (İstanbul Deniz Müzesi Arşivinden): Sultan Abdülmecid'e Ait Tuğra Örneği

3.5.Sultan Abdülaziz'e Ait Tuğra

Müzedede 117 envanter numarasıyla muhafaza edilen levha, Sultan Abdülaziz (1861-1876)'e aittir. Ahşap malzemeden çerçeveli yatık oval ve dışa doğru bombeli zemin üzerine oyma tekniğinde tuğra işlenmiştir. Levhanın ortasında bulunan tuğra önceki örneklerle benzer oyma tekniğinde çekilmiştir. Altın varakla yapılmış tuğranın sere bölümünde “*Abdülaziz Han bin Mahmud el-muzaffer daima*” yazısı bulunmaktadır.

Eser diğer örneklerden farklı bir şekilde tasarlanmıştır. Barok tarzda levhanın çerçevesi dıştan altın varaklı volüt kıvrımlar ve iri akant yaprağı motifleri ile süslenmiştir. Çerçevenin alt kısmında çift taraflı volütlü kıvrımlardan çıkan yapraklar kabartma görünümündedir. Çerçevenin üst ortasında miğfer biçimli bir tepelik ve bunun iki yanında “C” kıvrımlı yapraklar yer almaktadır. Çerçevenin

içinde ince çizgi şeklindeki şerit kazıma tekniğinde yüzeye işlenmiştir. Üst ortadaki tepelik, altın varaklı bir miğfer ve miğferin içinde bir gürzden meydana getirilmiştir.

Miğferin gövdesindeki yüz kısmı zincir örme bir zırh peçelikle sınırlandırılmıştır. Miğferin başlık kısmı yatay iki şeritle ayrılmış yarım küre biçimindedir. Ayrıntılı bir şekilde yüzeye işlenen peçelik, yuvarlak satırlı oyma tekniğinde ve az derinlikli olacak şekilde yapılmıştır.

Fotoğraf 5(İstanbul Deniz Müzesi Arşivinden): Sultan Abdülaziz'e Ait Tuğra Örneği

3.6.Sultan Abdülaziz'e Ait Tuğra

118 envanter numaralı levha 45x193 cm. ölçülerinde olup, iki parçadan oluşmaktadır. Alt parçası günümüzde mevcut değildir. Sultan Abdülaziz (1861-1876)'e ait levhanın koyu yeşil zemin yüzeyine altın varaklı ve oyma tekniğinde tuğra işlenmiştir. Yuvarlak ve düz satırlı oyma teknikleri kullanılan tuğranın kürsüsünde “*Abdülaziz Han bin Mahmud el-muzaffer daima*” sülüs ve dîvanî hatla yazılmıştır.

Bu eser de biçimsel bakımdan önceki örneklerden farklı olarak yapılmıştır. Barok karakterli levhanın merkezi yatık oval biçimde tam ortaya tuğra yerleştirilmiştir. Yanlardan yukarıya doğru gelişen uçları kıvrımlı iki yaprakla çerçevelenmiştir. Üst ortada iki yanı volütlü bir tepelik bulunmaktadır. İki yana üstten düz devam eden alt kesimleri “C” kıvrımlı ikişer stilize akant yaprağı genişletilmiştir. Altın varaklı bu bitkisel motifler, ahşap yüzeyine oyma tekniğinde işlenmiştir. Eserin kırık olan alt kısmı günümüze ulaşmamıştır.

Fotoğraf 6 (İstanbul Deniz Müzesi Arşivinden): Sultan Abdülaziz'e Ait Tuğra Örneği

3.7.Sultan Abdülaziz'e Ait Tuğra

119 envanter numaralı levha, 39x30,5 cm. ölçülerinde, kırmızı zemin üzerine altın varaklıdır. Sultan Abdülaziz (1861-1876)'e ait levha, yuvarlak şekle yakın oval formda gürgen ağacından yapılmıştır. Tuğra, kırmızı zemin üzerine düz ve yuvarlak oyma tekniğindedir. Kürsü bölümünde “*Abdülaziz Han bin Mahmud el-muzaffer daima*” sülüs ve dıvanî hat ile yazılmıştır. Tuğrayı dıştan çevreleyen altın varaklı bordür halat şeklindedir. Halat üzerindeki ayrıntıları göstermek için kazıma tekniğinde yivli şekiller yüzeye işlenmiştir. Tuğranın çevresindeki halat bordürü dışında, eser oldukça sade ve süslemesiz şekilde tasarlanmıştır.

Fotoğraf 7 (İstanbul Deniz Müzesi Arşivinden): Sultan Abdülaziz'e Ait Tuğra Örneği

3.8.Sultan Abdülaziz'e Ait Tuğra

120 envanter numaralı levha, 39x 76 cm ölçülerinde, yeşil zemin üzerine yapılmış tuğra örneğidir. Sultan Abdülaziz (1861-1876)'e ait, ıhlamur ağacından yapılan oval tuğrayı içten halat bordürü sınırlandırmaktadır. Ayrıca dıştan Barok üslupta yapılan bu örnekte de “C” ve “S” kıvrımlı

yapraklar levhayı süslemektedir. Tuğranın seresinde “*Abdülazîz Han bin Mahmud el-muzaffer daima*” duası sülüs ve dîvanî hat tekniğinde işlenmiştir. Dıştaki bitkisel kompozisyonda ise akant yaprağı ve volüt kıvrımlar birlikte kullanılmıştır. Volüt kıvrımların iki tarafına akant yaprakları oyularak düzenlenmiştir. Tuğra bölümü ise düz ve yuvarlak satırlı oyma tekniğinde yüzeye oyulmuştur. Altın varaklı bitkisel kompozisyon, yuvarlak satırlı oyma tekniğinde oldukça derin olacak şekilde oyulmuştur. Böylece söz konusu bitkisel kompozisyonda plastik etki artırılmıştır.

Fotoğraf 8 (İstanbul Deniz Müzesi Arşivinden): Sultan Abdülaziz'e Ait Tuğra Örneği

3.9.Sultan II. Abdülhamid'e Ait Tuğra

4651 envanter numaralı levha, oval şekilli, 91x81,5 cm. ölçülerinde ıhlamur ağacından yapılmıştır. Sultan II. Abdülhamid (1876-1909)'e ait olup, altın varaklı tuğra, mahlas bordo zemin üzerine düz ve yuvarlak satırlı oyma tekniğinde işlenmiştir. Tuğranın kürsü bölümünde “*Abdülhamid Han bin Abdülmecid el-muzaffer daima*” duası sülüs ve dîvanî hat tekniğinde oyulmuştur. Tuğranın sağ üst tarafında ise Sultana ait mahlasta “el-Gazi” yazmaktadır.

Oval şekilli levhayı dıştan altın varaklı halat biçimli şerit çevrelemekte ve üst orta kısmında gemici düğümü bulunmaktadır. Halatın ayrıntılarını göstermede kullanılan yivli şekiller kazıma tekniğindedir. Gemici düğümündeki ayrıntılı işçilikte ise ajur tekniği kullanılmıştır.

Fotoğraf 9 (İstanbul Deniz Müzesi Arşivinden): Sultan II. Abdülhamid'e Ait Tuğra Örneği

3.10. Sultan II. Abdülhamid'e Ait Tuğra

4652 envanter no.lu tuğra, Sultan II. Abdülhamid (1876-1909)'e ait olup, ıhlamur ağacından oval biçiminde kırmızı zeminli levha çevresi bitkisel süslemelerle çevrelenmiştir.

Tuğranın seresinde “*Abdülhamid Han bin Abdülmecid el-muzaffer daima*” yazısı bulunmaktadır. Bu örnekte de tuğra ve bitkisel motifler düz ve yuvarlak sathlı olacak şekilde yüzeye işlenmiştir. Tuğranın sağ tarafına kıvrık dal, yaprak ve gül motifi işlenmiştir. Tuğranın bulunduğu oval levhayı dıştan “C” kıvrımlı ve uçları volütlü bir şerit çevrelemektedir. Dıştaki simetrik bitkisel motifler “C” şekilli, uçları kıvrımlı yaprak motiflerinden oluşmaktadır. Levhanın üst orta bölümde dilimli stilize beş dilimli basit yaprak motifi yer almaktadır. Dıştaki bitkisel motif ile oval levha arasında kalan süslemesiz bölüm siyah renkte boyanmış ve derin bir şekilde oyulmuştur.

Fotoğraf 10 (İstanbul Deniz Müzesi Arşivinden): Sultan II. Abdülhamid'e Ait Tuğra Örneği

4. Değerlendirme ve Sonuç

Osmanlı'da bütün padişahlar tarafından kullanılan tuğralar, bir bakıma imza niteliğinde ve hükümdarlık alameti olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle temsili anlamda değeri yüksek tuğralar; tuğrakeşler tarafından büyük özen ve dikkatle çekilen eserlerdir. Padişah tuğraları; ferman, vakfiye gibi belgelerde kullanımı dışında dinî-sivil mimaride, tersane binalarında ve tersanelerde inşa edilen gemilere kadar geniş bir alanda kullanılmıştır. Tuğra yapımında kullanılan taş, mermer, maden, değerli taşlar başlıca malzemelerdir. Tuğra yapımında söz konusu malzemelere ek olarak, özellikle tersane binalarında ve gemilerde ise ahşap malzeme kullanılmıştır.

Tuğralar hangi malzemedен yapılmış olursa olsunlar, form olarak değişiklik arz etmezler. Ancak çeşitli malzemelerden üretilen tuğralarda farklı yapım ve süsleme tekniklerinin kullanımı mümkündür. İşte bu çalışmada geç dönem Osmanlı padişahlarına ait olan tuğra örnekleri, yapım ve süsleme teknikleri bakımından ahşap malzeme üzerinde incelenmiştir. Araştırmaya konu olan bütün tuğralar aynı oyma tekniğinde yüzeylere işlenmiştir. İncelenen eserlerin tuğra bölümlerinin düz satırlı tuğra dışındaki, sere, beyze, kollar, mahlas, tarih ve tuğrayı çeken kişinin adı yuvarlak satırlı olacak şekilde oyulmuştur. Tuğranın değişmez özellikteki şekline dolaylı, bu iki tekniğin ahşabın yüzeyinde birlikte kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Tuğraların dik şeklinin düz satırlarla oyulduğu levhalarda; yuvarlak-kavisli beyze, sere ve kollar yuvarlak satırlarla şekillendirilmiştir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk padişahlarına ait daha sade çekilen tuğralara karşılık, incelenen örneklerin tamamının seresinde sülüs ve dıvanî hat tekniğinde padişah ismi babasının ismiyle anılmış ve “el-muzaffer daima” duasıyla tamamlanmıştır.

Geç dönem Osmanlı padişahlarına ait eserler şekil bakımından incelendiğinde Türk Barok üslubunu yansıtan oval formda yapıldığı görülmektedir. Ahşap malzeme kullanımında envanter bilgileri ışığında meşe, ıhlamur ve gürgen ağaç türlerinin tercih edildiği bilgisine ulaşılmıştır.

Aşağıda, çalışmada konu edilen eserler, levhalarda tuğra dışında yapılmış olan süslemelerin kompozisyonlarına, bunların yoğunluklarına, tuğranın sağ taraflarında bitkisel motifli olanlar, padişah mahlası işli olanlar, dıştan halat bordürü ile çevrili olanlar şeklinde gruplandırılarak ele alınıp değerlendirilmiştir.

Örnek 1, 3 ve 4'teki tuğraların sağ üst tarafında bitkisel motifler yuvarlak satırlı oyma tekniğinde işlenmiştir. Bitkisel motifli levhalar bu yönüyle benzerlikler taşımaktadır. Ayrıca üç eserdeki bitkisel motiflerin natüralist üslupta olduğu görülmektedir. Ancak, örnek 1'deki serinin altındaki boş kartuş, örnek 3'teki kolların altındaki yapım tarihi (H. 1263/M. 1847) ve sol tarafta beyzelerin alt kısmında tuğrakeş adının (Ketebe Refik) yazıldığı kısımlar farklılık arz etmektedir.

Padişah mahlaslarının yazılı olduğu örnek 2 ve örnek 9'dur. Her iki mahlas da yuvarlak satırlı oyma tekniğinde ahşap yüzeyine oyulmuştur. İki örnekte de levhaların üzerinde yer alan mahlaslar bakımından benzerdir. Örnek 2'deki beyzelerin alt kısmına oyulan tuğrakeş adı (Ketebe Haşim) ve örnek 9'daki halat bordürü ise eserlerin farklı özellikleridir. Karşılaştırmaya konu olan örnek 7 ve

örnek 9'daki levhaları çevreleyen halat bordürleri benzer özelliktedir. Bu tuğralar tersane veya gemilerde kullanıldığına göre, bordürlerin de gemi halatı olma ihtimali yüksektir. Eserlerin bordürlerinin yapım şekli örnek 9'daki düğüm motifiyle ayrılmaktadır.

Araştırmada 5, 6, 8, ve 10 numaralı örnekler kendi aralarında karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Bu gruptaki eserlerin bezemeleri üslup bakımından incelendiği gibi, söz konusu örnekler şekil bakımından da karşılaştırılmıştır.

Araştırmaya konu olan 5, 6, 8 ve 10 örneklerine bakıldığında; tamamının bitkisel motifler kullanılarak süslediği görülmektedir. Söz konusu örneklerde iri yaprak motifleri, “C” şekiller ve volüt kıvrımlarıyla Barok üslubunu yansıtmaktadır. Şekil açısından ise örnek 8 ve 10'daki eserler benzer özellikte yapılmıştır.

Karşılaştırılan iki eserin de tuğra bölümleri oval levhalar üzerine işlenmiştir. Levhaları dıştan benzer üslupta bitkisel motifler süslemektedir. Eserlerin levhalarını çevreleyen halat ve “C” kıvrımlı dal bordürleri ve örnek 10'daki tuğranın kollarının üst kısmındaki bitkisel motif bakımından ise farklılık arz etmektedir.

Örnek 6'daki eser diğer örneklerden farklı olacak şekilde enine genişleyen formdadır. Ayrıca örnek 6'nın alt kısmının kırık olmasından dolayı, eser bir bütün olarak değerlendirilememiştir.

Örnek 5 şekil bakımından, incelenen eserler arasında en dikkat çekici tasarıma sahiptir. Eser, diğer örneklerde olduğu gibi Barok tarzında bitkisel süslemelere sahiptir. Ancak, eserin üst kısmında bulunan miğfer ve aşağı doğru dökülen peçelik incelenen örnekler arasında benzersiz özelliğe sahiptir. Eser, Sultan Abdülaziz'in tuğrasını taşımanın yanında militarist özelliktedir. Bu bakımdan tuğra bir bütün olarak değerlendirildiğinde; levha ve levhayı çevreleyen bitkisel motifler insan gövdesi, zırlı miğfer ise gövdeye ait kafayı andıracak biçimde tasarlanmıştır.

Fotoğraf 11 (İstanbul Deniz Müzesi Arşivinden):
Örnek 2'ye Ait Fotoğraf

Fotoğraf 12 (Konuk, 2016: 44): Galata
Mevlevihanesi'nin Kapısı

İncelenen eserler arasında Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid'e ait tuğralar mermer ve taş üzerindeki örneklerle de karşılaştırılmıştır. Sultan II. Mahmud'a ait örnek 2 ve Galata

İstanbul Deniz Müzesi'ndeki Ahşap Levhadan Tuğra Örnekleri

Mevlevihanesi'ndeki avlu kapısındaki tuğra örneklerinin şekil, mahlaslar ve tuğrayı çeken kişilerin isimlerinin yerleştirildiği beyzelerin alt kısmına kadar benzerdir

Sultan Abdülmecid'e ait fotoğraf 13 ve 14'teki tuğralar da oval şekilli levhalar üzerinde düzenlenmiştir. Karşılaştırmaya konu olan örneklerin her ikisinde de kolların üst tarafına natüralist üslupta bitkisel kompozisyonlar işlenmiştir. Ayrıca beyzelerin alt kısmında tuğraları çeken kişilerin isimleri bulunmaktadır. Örnek 3'teki hançerelerin alt kısmındaki tarih ve fotoğraf 14'teki dıştan tuğrayı çevreyeleyen zikzak ve lale motifleri bakımından farklılık arz etmektedir.

Fotoğraf 13 (İstanbul Deniz Müzesi Arşivinden): Örnek 3'e Ait Fotoğraf

Fotoğraf 14 (Koçyiğit, 2019: 343): Sultan Abdülmecid'e Ait Güzelce Çeşmesi

Sonuç olarak, İstanbul Deniz Müzesi'nde yer alan 10 adet ahşap tuğranın süsleme, malzeme, form açılarından ele alındığı bu çalışmada, tuğraların oyma tekniğinde süslendiği, denizcilik mesleğini çağrıştıran halat bordürleri ve askeri gücün sembolü zırlı miğfer gibi sembolik anlamlar içerdiği tespit edilmiştir. Osmanlı padişahlarının hâkimiyet alameti değerinde olan tuğraların imalatında farklı malzemeler yanında ahşabın da kullanılması, bu doğal malzemenin teknik ve estetik özelliklerinin tercih sebebi olması ile birlikte yüzyıllardır sürdürülen ahşap süsleme geleneğinin devamı olarak tarihteki yerini göstermektedir.

Teşekkür

Bu çalışmanın yayınlanmasında emeği geçen İstanbul Deniz Müzesi Komutanlığı müdürü Yarbay Gökhan ATMACA Bey'e teşekkürlerimi sunarım.

Kaynakça

- Akkaya, T. (2001). “İstanbul Deniz Müzesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 23, 304-305.
- Aktuğ, E.C. (2016). *Büyük Menderes Havzası Osmanlı Dönemi Geleneksel Konut Mimarisinde Ahşap Kullanımı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van.
- Arpacıoğlu, Ü. (2013). İstanbul Deniz Müzesi Envanterleri Üzerinde Günışığının Olumsuz Etkilerinin Belirlenmesi, *Mimarlık Malzeme Dergisi*, 3, 48-56.
- Avunduk, A. M. (1996). *Mimar Sinan'ın İstanbul'daki Camilerde Ağaç Sanatı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Barıştı, H. Ö. (1998). *Türk El Sanatları*, T.C. Kültür Bakanlığı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Berk, S. (1999). *Hattat Mustafa Râkım'da Celî Süllüs ve Tuğra Estetiği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Erzurum.
- Berk, S. (2003). *Hattat Mustafa Râkım Efendi*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Bozer, R. (2006). Ahşap Sanatı, *Anadolu Selçukluları Ve Beylikler Dönemi Uygarlığı (Mimarlık Ve Sanat)*, 2, 533-541.
- Çiftçi, Z. S. (2021). *Müze Kavramının Günümüz Deniz Müzeleri Kapsamında İncelenmesi Ve Uygulama Örneklerinin Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Çömlekçi, M. K. (2017). *Deniz Müzesi Ahşap Eserler Kataloğu*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul.
- Derman, M.U. (2012). “Tuğra”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 41, 336-339.
- Ersoy, A. (1993). *XV. Yüzyıl Osmanlı Ağaç İşçiliği*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- İşıpek, A. R. (2010). *İstanbul'un Kuğuları Saltanat Kayıkları*, Deniz Kuvvetleri Yayınları, İstanbul.
- Koçyiğit, F. (2019). “Osmanlı Mimarisinde Meydan Çeşmeleri”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, 13, 339-354.
- Konuk, N. (2016). *Sultan II. Mahmud'un Rumeli Seyahati ve Nişan Taşları*, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara.
- Orgun, Z. (1949). *Tuğra, Tuğralarda El-Muzaffer Daima Duası ve Şah Unvanı, Şebzade Tuğları, Mehmed II. Tuğra, İmza ve Mühürleri, Türk Tarih Arkeologya Ve Etnografya Dergisi*, 5, 203-220, İstanbul.

İstanbul Deniz Müzesi'ndeki Ahşap Levhadan Tuğra Örnekleri

Sertoğlu, M. (1975). *Osmanlı Türklerinde Tuğra*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul.

Toktaş, P. (2019). *Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Yer Alan I. Ahmed Tuğrasının Tezyini Açıdan İncelenmesi*, *İdil Araştırma-İnceleme Dergisi*, 59, 915-921.

Umur, S. (1980). *Osmanlı Padişah Tuğraları*, Cem Kitapevi, İstanbul.

Uzunçarşılı İ. H. (1941). *Tuğra ve Peñçeler*, *Belleten Dergisi*, 5, 17-18, 101-158.

Şahin, M. N., Keten, İ. ve vd. (2005). *Selçuklu ve Beyliklerde Vakfiye Tuğraları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.

Şimşek, F. (2019). *Bir Hükümdarlık Alameti: Tuğra*, *Akademik Tarih Aylık Blog Dergisi*,

Erişim Tarihi: 12.11.2023, <https://www.akademiktarihtr.com/wp-content/uploads/2019/11/Bir-Hükümdarlık-Alameti-Tuğra.pdf>

Yücel, E. (1994). "Edirnekâri, Ahşap Üzerine Boya İle Yapılan Süsleme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10, 449-450.

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD

*Van Journal of Humanities and Social Sciences -
VJHSS*

Derleme Makale

Geliş Tarihi: 25.03.2024 Kabul Tarihi: 26.06.2024 Yayımlanma Tarihi: 30.06.2024

Teknolojik Gelişmeler Bağlamında Kuşak Çatışması: Bir Derleme Çalışması

Generational Conflict within the Context of of Technological Developments: A Compilation

Begüm Özgün ERDOĞDU ASLAN*

Öz

Kuşaklar arası çatışma veya kuşak çatışması, çağdaş toplumların önemli bir sosyal dinamiğini oluşturan ve farklı disiplinlerden araştırmacılar tarafından incelenen bir olgudur. Bu kavram, aile içindeki ilişkilerden toplumsal yapıya kadar geniş bir yelpazede ele alınmakta ve psikoloji, sosyoloji, iletişim bilimleri ve felsefe gibi alanlarda derinlemesine çalışılmaktadır. Literatürdeki bulgular, kuşaklar arasındaki çatışmaların tarihsel süreç boyunca var olduğunu ve uzun yıllardır araştırmacılar tarafından incelendiğini ortaya koymaktadır. Kuşaklar arasındaki yaşam tarzları, değerler ve iletişim biçimlerindeki farklılıkların çatışmalara yol açtığı ve bu durumun sağlıklı ilişkilerin oluşmasına neden olduğu sıkça belirtilmektedir. Özellikle teknolojik gelişmelerin hız kazanmasıyla birlikte kuşak çatışmalarının arttığı ve bazen de kuşaklar arası ilişkilerde kopuşlara neden olduğu gözlemlenmektedir. Ek olarak, teknolojinin hayatı kolaylaştırıcı yönleri olduğu kadar bireyleri bağımlı hale getirdiği ve sosyal ilişkileri olumsuz etkilediği vurgulanmaktadır. Kontrolsüz teknoloji kullanımının, düşünce sistemlerinde ve değerlerde belirgin değişimlere yol açarak kuşaklar arasında çatışmalara zemin hazırladığına dair bulgular mevcuttur. Bu bağlamda, toplumsal yapıda meydana gelen değişimlerle teknolojik gelişmelerin etkileşimi ve bunun kuşaklar arası ilişkilere yansımaları üzerine yapılan çalışmaların sonuçları oldukça önemli olmaktadır. Bu çalışmalar ile ulaşılan görgül sonuçlar, kuşak çatışmalarını anlamak ve çözümlenmek adına kritik bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, teknolojinin sağladığı fırsatların bilinçli kullanımı ve aile içi iletişimin güçlendirilmesi gibi önerilerle, bu alandaki sağaltım çalışmalarına ışık tutulmaktadır. Bahsi geçen niteliklerden hareketle, toplumsal yapının değişimi ve gelişiminde önemli belirleyiciler olarak kabul edilen teknolojik gelişmeler sonucunda olumlu ve olumsuz etkilerle karşılaştığı görülmüş, söz konusu etkiler ilgili alanyazın çerçevesinde ele alınmıştır. Bu yolla, mevcut derleme çalışması aracılığıyla teknolojik gelişmelerin kuşak çatışması üzerindeki etkilerinin belirlenmesi amaçlanmış ve yürütülebilecek destek süreçlerine ilişkin öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Teknolojik Gelişmeler, Kuşak Çatışması, Derleme*

* Araş. Gör., Anadolu Üniversitesi, e-posta: begumerdogdu@maltepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6403-3325

Atf / to cite: Erdoğan Aslan, B.Ö. (2024). “Teknolojik Gelişmeler Bağlamında Kuşak Çatışması: Bir Derleme Çalışması”. *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. 7, 114-129. DOI:10.62068/visbid.1458630

Abstract

Intergenerational conflict, also known as generational conflict, is a phenomenon of significant social dynamics in contemporary societies, studied by researchers from various disciplines. This concept is addressed across a wide spectrum, ranging from intra-family relationships to societal structures, and is thoroughly investigated in fields such as psychology, sociology, communication sciences, and philosophy. Findings in the literature indicate that conflicts between generations have existed throughout history and have been studied by researchers for many years. Differences in lifestyles, values, and communication styles among generations are often cited as sources of conflict, leading to the formation of unhealthy relationships. Particularly with the accelerated pace of technological developments, an increase in generational conflicts is observed, sometimes resulting in ruptures in intergenerational relationships. Additionally, while technology has aspects that facilitate life, it is emphasized that it also renders individuals dependent and negatively impacts social relationships. Findings suggest that uncontrolled technology usage leads to significant changes in thought systems and values, thus paving the way for conflicts between generations. In this context, the interaction between societal changes and technological developments and their implications on intergenerational relationships is of paramount importance. Empirical results obtained through studies shed critical insights into understanding and analyzing generational conflicts. Moreover, recommendations such as the conscious use of technology and strengthening intra-family communication shed light on therapeutic interventions in this field. Based on the aforementioned characteristics, it is observed that technological developments, which are considered significant determinants of societal change and development, result in both positive and negative effects. These effects are examined within the framework of the relevant literature. The current review aims to identify the effects of technological developments on intergenerational conflict and provides suggestions for potential support processes.

Keywords: *Technological Developments, Generational Conflict, Review*

Giriş

Günümüz toplumunda bireylerin yaşam stillerindeki değişiklikler teknolojik gelişmelerle büyük ölçüde ilişkilendirilmekte, teknolojik araçlardaki hızlı ilerleme ve çeşitlenme ile en temelde bireylerin iletişim kurma tarzlarının farklılaştığına dikkat çekilmektedir (Duygulu, 2018). Hem küresel hem yerel çaptaki toplumsal değişimler teknolojik, bilimsel gelişmeler ile iletişim teknolojilerinin değişmesine bağlı olarak değerlendirilmektedir (Yeşildal, 2012'den aktaran [akt.] Gürhan, 2017). Teknolojinin kullanım amacıyla ilişkili olarak bireyselliğin ön plana çıkışı ve yalnızlaşma, eleştirilerin odağını oluşturmaktadır (Batur ve Uygun, 2012). Teknolojinin yaşamı kolaylaştırıcı fırsatlar sunmasıyla bireyleri bağımlı bir hâle getirdiği (Ersöz ve Özmen, 2020; Nar, 2015); başta aile, yakın çevre ve sosyal ilişkilerin olumsuz yönde etkilenmesine sebep olduğu görüşü paylaşılmaktadır (Duman, 2008). Toplumsal yapının değişimi ve gelişiminde önemli belirleyiciler olan teknolojik gelişmeler sonucunda (Yılmazel, 2022) olumlu ve olumsuz etkilerle karşılaştığı görülmüştür. İlgili derleme çalışması ile söz konusu etkiler sırasıyla ele alınmış, ardından kuşak çatışması üzerindeki etkilerine değinilmiştir. Bu sayede teknolojik gelişmeler ile kuşak çatışması arasındaki ilişkinin görgül araştırma sonuçlarından hareketle belirlenmesi, konuya ilişkin farkındalığın artırılmasıyla önleyici çalışmalara ışık tutması amaçlanmıştır.

Teknolojik Gelişmelerin Olumlu Etkileri

Teknolojik ve bilimsel gelişmeler toplumların, milletlerin geleceklerinin şekillenmesinde öncülük eden unsurlar arasında görülmekte, tarih boyunca teknoloji ve toplumun karşılıklı etkileşim içinde olageldiği belirtilmektedir (Kara, 2017; Kılıçer, 2008; Yeşilorman ve Koç, 2014). Teknolojinin birey ve toplum üzerindeki etkisi hayat standartlarını değiştiren ürünler sunmasıyla ilişkilendirilmektedir (Bacanak vd., 2003). Habercilikten mimarlığa, tarımdan turizme, psikolojik danışma/psikoterapi hizmetlerinden eğitime teknolojinin birçok alanda önemli etkileri olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur (Budak, 2022; Demirezen, 2019; Kılavuz ve Erdem, 2019; Özdemir, 2017; Özdemir ve Barut, 2020; Rzazade-Yılmaz ve Polat, 2020). Özellikle toplumsal temasların önemli ölçüde sınırlandırılmasını gerekli kılan Covid-19 pandemisi döneminde, bir arada olmayı gerektiren okullar ve sınıflar da kapatılmış, teknolojinin kullanımıyla hemen her şeye ulaşmak mümkün olduğundan, geleneksel olan yüz yüze eğitim yerine uzaktan eğitim sistemi işe koşularak eğitim alanında büyük kayıplar yaşanmasının önüne geçilebilmiştir (Avcı ve Yıldız, 2021; Turgut ve Okur, 2022; Vargo vd., 2020).

Bahsedildiği üzere, yaşamın neredeyse her alanında olduğu gibi, eğitim alanında da teknolojik gelişmelerin etkileri kaçınılmaz olarak karşımıza çıkmaktadır (Poçan vd., 2021). Eğitimde teknolojinin kullanımının pek çok fayda sunduğu, ders anlatımını kuvvetlendirirken dersleri daha çekici hâle getirdiği ve bilgilerin öğrenilmesi, kalıcılığının sağlanmasında artış sağladığı araştırma sonuçları ifade edilmektedir (Uysal-Kara, 2019). Teknolojik cihazların eğitimde kullanılması, ders içeriğinin pekiştirilmesi, öğrencilerin derse motive edilmesi, katılımın desteklenmesi ve ders materyallerinin sunulmasını sağlamasıyla oldukça önemli faydalar sunmaktadır (Willemse vd., 2019). Turan-Gültepe ve Dönmez-Usta (2022) tarafından yirmi üç ortaokul 6. sınıf öğrencisi ile gerçekleştirilen çalışma ilgili bilgiyi destekler niteliktedir. Araştırmacılar fen konularının öğretiminde teknolojik cihazların kullanımına yönelik bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Durum çalışması deseninde yürütülen araştırmada, simülasyona dayalı bir programın öğrenciler tarafından algılanan faydaları, kullanımına ilişkin zorluk derecesi ve davranışsal niyetlerini etkileme alanlarında belirlemelere ulaşmanın amaçlandığı belirtilmiştir. İlgili araştırma sonucunda katılımcı öğrencilerin program aracılığı ile

gerçekleşen öğrenmeleri günlük yaşama entegre edebildikleri, programın konuyu kavramalarını kolaylaştırdığı ve öğrenmeyi eğlenceli hâle getirdiğini bildirdikleri ortaya konmuştur.

Tipik gelişim gösteren öğrenciler ile eğitimde teknolojinin kullanılmasının yanında özel eğitime gereksinim duyan öğrenciler ile de teknolojinin kullanımına ilişkin çalışmalar yürütülmüştür. Bahsi geçen çalışmalardan biri Çay, Yıkılmış ve Sola-Özgüç (2020) tarafından gerçekleştirilen, özel eğitim öğretmenlerinin özel eğitime ihtiyaç duyan öğrenciler ile yürüttükleri, yardımcı teknoloji kullanımını inceledikleri çalışmadır. Yazarlar yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile yedisi kadın biri erkek toplamda sekiz özel eğitim öğretmeni ile gerçekleştirdikleri çalışmada, kullanılan teknolojik araçların öğretimi kolaylaştırıcı, öğrencinin ders esnasında aktifliğini artırıcı, konuyu somutlaştırıcı ve derse karşı olumlu tutum geliştirilmesini sağlayıcı etkilerinin ön plana çıktığı sonucuna ulaşmışlardır.

Eğitimde teknolojinin kullanımının yaygınlaşması ve eğitim faaliyetlerinin çevrimiçi platformlara taşınmasıyla çeşitli öğretim uygulamaları da uzaktan eğitim ile gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Koçyiğit-Özyiğit ve Erkan-Atik, 2021). Uygulamalı alanlardan biri olan psikolojik danışman eğitiminde, yüz yüze yürütülme geleneği olan psikolojik danışma uygulamalarının, uzaktan eğitime geçilmesiyle çevrimiçi olarak gerçekleştirilmesi bir zorunluluk hâlini almıştır (Kiye, 2021). Profesyonel anlamda psikolojik yardım hizmetinin internet üzerinden verilmesi uzun yıllardır sürdürülen bir uygulama olmakla birlikte sağladığı kolaylıklar ile danışanlar ve danışmanlar tarafından tercih edilirliliği her geçen gün artmaktadır (Piri, 2011; Özdemir ve Barut, 2020). Çevrimiçi süreçlerin yürütülmesinde ön koşul bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımına hâkimiyet olmakta; hem danışan hem danışmanın teknolojik donanımın yeterli olması, internet bağlantısının görüşme yapmaya uygun olması, teknolojiyi yeterli düzeyde kullanabiliyor olması beklenmektedir (Zeren, 2014; Zeren ve Bulut, 2018). Anlaşılacağı üzere, bireylerin sosyal ve kültürel geçmişleri, çevrimiçi süreçlerin kullanımında belirleyiciler olarak karşımıza çıkmaktadır (Amanvermez, 2015). Dolayısıyla teknolojinin kullanımı, özellikle eğitim ve psikolojik yardım hizmetlerine ulaşma bağlamında, çeşitli eşitsizlikleri barındırdığından eleştirilmektedir (Başaran vd., 2021; Işık ve Bahat, 2021). İlgili bilgilerden hareketle, teknolojinin çeşitli hizmetlerin sunumunda kullanılmasının birtakım olumsuzlukları da barındırdığı söylenebilir.

Teknolojik Gelişmelerin Olumsuz Etkileri

Günümüzde teknoloji modern dünyanın hem yüz akı olarak hem de felaketi olarak nitelendirilmektedir (Kılınç ve Kılınç, 2014). Teknolojik gelişmelerin sağladığı olanaklar ve yaşamı kolaylaştırmasının yanında, kullanımına bağlı olarak bazı problemleri davranışlara yol açtığı bilinmektedir (Ceyhan, 2011). Teknolojideki hızlı gelişmeler sosyal, akademik ve fiziksel açıdan avantajlar sunmanın yanında özellikle akıllı telefonların ve sosyal medya platformlarının problemleri kullanımıyla bireyler, bağımlılık başta olmak üzere uyku problemleri, stres ve kaygı gibi baş etmekte güçlük çekilen duyguları yoğun biçimde deneyimlemekte, kas ve iskelet problemleri gibi olumsuzluklarla karşı karşıya kalmaktadır (Gezgin, 2019; Kıran vd., 2020). Yusufoglu (2017) akıllı telefonların boş zaman aktivitesi olarak kullanımına ilişkin üniversite öğrencileri ile yürüttüğü çalışmada akıllı telefon ile geçirilen zamanın fazla olduğu, yüksek düzeyde bağımlılık yarattığı, bireyler üzerinde yalnızlık duygusunun etkisini azalttığı ancak yeterli sosyalleşme düzeyine ulaştırmadığı bulgularını sunmuştur. İlgili çalışma ile katılımcıların eskiye özlem duyduğu ve teknolojinin bireyleri mutlu etmediği sonuçlarına ulaşıldığı belirtilmiştir.

Teknolojinin gelişmesinin getirdiği olanaklarla bireylerin arkadaşlık kurma biçiminin farklılaştığı, yalnızlık korkusu yüksek olan günümüz çağı insanların iletişim kurma biçimlerinin büyük ölçüde değişime uğradığı bilinmektedir (Bircik, 2022). Modern toplumda sosyal aktivitelerde bulunma biçimlerinin yanında yalnızlık kavramı da değişime uğramış, kavramsal açıdan bireyin tek başına olması anlamı taşımasına karşın günümüzde kişinin kendi dünyasında teknolojik cihazlarla meşgul olması anlamında kullanımı yaygınlaşmıştır (Çakır ve Oğuz, 2017). Buna bağlı olarak gelişen teknoloji ve internetin bireyleri yalnızlığa sürüklemesi kaçınılmaz görülmeye başlanmıştır (Arı-Ünal ve Küçük, 2022; Bilen vd., 2022; Hayırcı, 2019).

Sanal ortam aracılığıyla gerçekleştirilen sohbetlerin yalnızlık ile ilişkisi, Özen ve Korukçu-Sarıcı (2010) tarafından yürütülen bir çalışma ile incelenmiştir. İlgili çalışmada, yapısı itibarıyla gerçek bağlardan zayıf olan sanal bağların, bireylerin aile ve arkadaş ilişkilerinin zayıflamasına, sosyal çevreden kopmaların yaşanmasına sebep olduğu görüşü paylaşılmıştır. Belirtilen görüşten hareketle 717 ön lisans, lisans ve lisansüstü öğrenciden elde edilen veriler ışığında, sanal sohbetlerin yalnızlığı giderme aracı olarak kullanıldığı ancak yarattığı bağımlılık ile de yalnızlığa sürüklediği sonucuna ulaşıldığı belirtilmiştir. Gürhan (2017) teknolojik gelişmelerin yol açtığı toplumsal değişimlerin yemek kültürü üzerindeki etkisini incelediği çalışmasında, büyük ve kalabalık sofraların yerini küçük, genellikle yalnız yenilen yemeklerin aldığı bulgusunu sunmuştur. Katılımcı yanıtlarının aktarıldığı çalışmada, yemeklerin bireysel sofralarda yenmesinin katılımcılar tarafından olumsuz bir değişim olarak değerlendirilmiş, eski kalabalık yemeklere özlem duydukları belirtilmiştir.

Teknoloji kullanımının yol açtığı yalıtılmış mekânlarda kontrolsüz zaman geçirme nedeniyle tek yönlü, dokunsal, duygusal temasların bulunmadığı sosyalleşme biçimleri gelişmekte ve bu durum toplumsal paylaşım önünde bir engel olmaktadır (Uğurlu, 2010). Kullanılan teknolojiler tarafından şekillenen toplumda bireyselleşme ve yalnızlaşmanın artması, toplumsal varlık olan insanın çeşitli psikolojik sorunlar yaşamasına yol açmaktadır (Büyükbingöl, 2022). Alanyazında yürütülen araştırma sonuçlarıncı teknoloji kullanımının sebep olduğu psikolojik sorunlar depresyon, anksiyete, dikkat dağınıklığı, obsesif kompulsif bozukluklar, sosyal fobi ve izolasyon olarak tespit edilmiştir (Aldemir, 2022; Alyanak, 2016; Amichai-Hamburger ve Ben-Artzi, 2003). Teknolojinin yoğun kullanımıyla, hayatı kolaylaştırıcı araçlar sunmasından çıkarak bir amaç hâlini aldığı, bireylerin tembelleşmesine, 'teknolojinin esiri' olmalarına yol açtığı görüşü (Karagülle ve Çaycı, 2014) alanyazında yer alan dikkat çekici bilgi olarak değerlendirilebilir. Mustafaoglu ve diğerleri (2018) özellikle çocukların ve ergenlerin teknoloji kullanım içeriği ve süresinin sağlıklı yaşam tarzı oluşturulması noktasında büyük titizlikle denetlenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Avcı (2006) gelişen teknolojinin kendine özgü değerler yarattığı ve genç kuşağın sözü edilen değerleri benimseme hızı ile eski kuşağın benimseme hızındaki farkların çatışmalara sebep olduğunu dile getirmiştir. Kımtar (2015) ilgili-seven ebeveyn tutumlarını dini bağlamda değerlendirdiği teorik çalışmasında teknolojik gelişmelerdeki hızlı değişimlerin aile yapısındaki değişikliklere, kuşaklar arasındaki farklılıkların artmasına ve sonucunda çatışmalara yol açtığını vurgulamıştır. Yılmaz da (2021) içinde bulunduğumuz çağdaki değişimlerin, her dönemin düşünce sisteminde yer alan kuşak çatışmasına daha fazla dikkat çekilmesine yol açtığını belirtmiştir. Mevcut bilgilerden hareketle teknolojik gelişmelerin olumsuz etkileri arasında kuşak çatışmasının yer aldığı anlaşılmaktadır.

Kuşak Çatışması ve Teknoloji

“Yetişkin ve genç kuşak arasındaki uyumsuzluk” (Yeşilyaprak, 1989, s. 50) biçiminde ifade edilen kuşak çatışması uzun yıllardır evrensel niteliğe sahip bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Tezcan, 1982; Ulus, 2020). Farklı özelliklere, değerlere, bakış açılarına sahip kuşakların bir arada yaşama deneyimlerinin çeşitli çatışmaları beraberinde getirdiği; kuşak çatışmasının, ergenlik veya beliren yetişkinlik çağında çocuğu olan ailelerin karşılaştığı en büyük zorluklardan birini temsil ettiği ifade edilmektedir (Adıgüzel vd., 2014; Rasmi vd., 2014). Gelenekleri temsil ettiği düşünülen ebeveyn beklentilerinin reddinin artması, önemsiz ve modası geçmiş olarak algılanmasıyla çatışmaların sıklığı ve şiddeti de çoğalmaktadır (Canatan, 2008). Yetişkin çocuk ve ebeveynleri arasında daha az bildirilen kuşak çatışması, ergenlik döneminde yoğun olarak yaşanmakta ve aile ile çocuk arasındaki olumsuz tutumların sürekliliğinin zaman zaman kopuşlara neden olduğu görülmektedir (Suitor ve Pillemer, 1988; Tümkeya vd., 2010). Genç kuşak ve yaşlı kuşak arasındaki tutum, davranış ve düşünce farklılıkları, kuşaklar arası anlayışı kolaylaştıran hoşgörü ile ele alınmadığı durumda, aileyi ve dolayısıyla toplumu olumsuz yönde etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Anıl, 2011; Yavuz ve Özmete, 2012).

Küreselleşmenin getirdiği düşünce sistemleri ve değer yargılarındaki değişikliklerle aile bireyleri birbirlerinden ayrı ve farklı hızlarda değişimler göstermekte, bunun sonucunda kaçınılmaz olarak çatışmalar meydana gelmektedir (Durğun, 2018). Genç kuşağın teknolojik araçların kullanımıyla bilgiye hızlı ulaşımı bakış açıları ve düşünce tarzlarının değişimini beraberinde getirirken, üst kuşaktan öğrenmelerin yerini okuyarak, görerek, yaşayarak öğrenmenin aldığı görülmektedir (Lotfi vd., 2013). Yeniliklere uyum sağlamak zorlanan yaşlı kuşağın eski düşünce ve değerler sistemine bağlılığı daha güçlü bir duruma gelirken kuşaklar arasında var olan farkın açılması kuşak çatışmalarına neden olmaktadır (Arslan ve Polat; 2016; Çelik vd., 2004). Ağaoğlu (2022) yaşlı bireylerin teknoloji araçlarını kullanımına ilişkin eşitsizlikleri incelediği çalışmasında 25, yaşlı bireyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirmiştir. İlgili çalışmada elde edilen bulgular sonucunda yaşlı bireylerin teknoloji kullanımına ilişkin ön kabulleri ve görüşlerinin, teknoloji kullanıcıları olmalarını engellediği tespit edilirken korku ve şüpheyle yaklaşılan teknoloji kullanımında sıklıkla destek ihtiyacında oldukları belirlenmiştir. Sosyal desteğe başvurarak teknoloji kullanımları bireysel kullanıcılar olmalarının önüne geçmiş, mevcut durumun bir kısır döngü hâlini aldığı ifade edilmiştir. Yaşlı bireylerin sınırlı yeterlikleri nedeniyle yardıma ihtiyaç duyan bireyler haline gelmelerinin bir sonucu olarak yaşlı ve genç nesil arasında ilişkinin bozulduğu, tartışmaların ve kuşak çatışmaları yaşandığı belirtilmektedir (Anıl, 2011; Ardahan, 2010).

Yıldırım-Becerikli (2013) kuşak farkının kitle iletişim araçlarının kullanım tercihi üzerindeki etkisini yaş değişkeni üzerinden belirlemek amacıyla gerçekleştirdiği çalışmasında yaş, gelir düzeyi ve eğitim düzeyi değişkenleri bağlamında belirlediği altı odak grup çalışması gerçekleştirmiştir. Katılımcılarla gerçekleştirilen yüz yüze görüşmeler ile katılımcıların gazete okuru olmalarının yanında bilim, teknoloji, yenilik haberleri okuru olma durumlarının incelendiği belirtilmiştir. Görüşme kayıtlarının yazılı dökümlerinin alınarak analiz edilmesiyle genç grup ve ileri yaş grubu arasında iletişim araçlarını kullanmada fark tespit edildiği, tespit edilen farkın kişilerarası iletişim kurmada da karşılaşılan bir fark olduğu ifade edilmiştir. Yaşanan iletişim sorunlarının bir uzantısı olarak kuşak çatışmalarının arttığı ve ağırlıklı olarak çalışma alanı bulunduğu görülmüştür.

Beytekin ve Doğan (2019) X kuşağı (1965-1980) mensubu akademisyenler ile Y kuşağı (1981-1995) mensubu lisansüstü öğrencileri arasında deneyimlenen kuşak çatışmasının açığa çıkarılması

amacıyla yürüttükleri çalışmada 10 akademisyen, 15 lisansüstü öğrenci ile yüz yüze yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucunda X kuşağı akademisyenleri ile Y kuşağı lisansüstü öğrencilerinin çatışma yaşadığı alanların iletişim tarzlarındaki farklılıklar, empati eksikliği, otoriter tutum ve teknoloji okuryazarlığı olma gibi alanlar olduğu tespit edilmiştir. Yazarların, Y kuşağının gelişiminde ortaya çıkan teknolojik yönlerin, kuşak çatışması bildirilen davranışlar, tutumlar, öğrenme stili ve saygı üzerinde etkili olabileceği yönündeki tespitlerini paylaştığı görülmüştür.

Sunulan çalışmalar ve bakış açıları bağlamında teknolojik gelişmelerin sebep olduğu değişimlerin kuşak çatışmasına, kuşak çatışmalarının olumsuz yaşam deneyimlerine yol açtığı yorumu yapılabilir olmaktadır. Teknolojik gelişmelerin kişilerarası uyumun ve toplumsal birlikteliğin zarar görmesine yol açtığı tespiti hatalı olmayacaktır. Belirtilen çerçevede teknolojinin kuşak çatışmasındaki rolü bağlamında derlenen sonuçlar ve teknoloji kaynaklı kuşak çatışmasının önlenmesine ilişkin bireysel ve kurumsal öneriler sunulmuştur.

Sonuç ve Öneriler

Kuşak çatışması, aile ve toplum temelinde çalışmalarını yürüten araştırmacıların çalışma alanı olmakla beraber psikoloji, felsefe, iletişim bilimleri alanlarının da çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuşaklar arasında yaşam stili, dünyayı algılayış biçimi ve değerler düzeyinde görülen farklılıkların çatışmalara yol açtığı görülmektedir. Teknolojik gelişmelerin bireyler üzerindeki etkisi incelendiğinde düşünce ve değerler sistemi üzerinde kontrolsüz ve takip edilmesi güç değişimlere yol açtığı söylenebilir. Tutum, davranış ve motivasyonlardaki farklılaşmanın bir sonucu olarak kuşak çatışmasının daha sık ve yoğun karşılaşılan bir olgu olduğu düşünülebilir. Özellikle küreselleşmenin getirdiği hıza adapte olamayan yaşlı kuşak; modası geçmiş, önemsiz ve reddedilebilir olarak algılanabilmekte ve yeterliklerinin, tecrübelerinin yok sayılması sonucunda genç ve yaşlı kuşak arasında bireysel ve toplumsal ilişkilerin olumsuz olarak etkilendiği görülmektedir. Teknoloji kullanım nitelikleriyle bir üst kuşaktan belirgin biçimde ayrılan genç kuşağın geçmiş deneyimlerden öğrenmek yerine kendi deneyimlerinden öğrenme eğiliminde olduğu çıkarımı hatalı olmayacaktır. Kendi deneyim ve tecrübelerinin, deyim yerindeyse yabana atılmasını kabul etmek istemeyen yaşlı kuşak, önceki kuşaklarla çekişmeler, çatışmalar yaşayabilmektedir. Toplumsal iletişimi ve ilişkileri zedelediği görülen teknoloji kullanımı konusunda bilinçlendirme çalışmaları yapılması bir ihtiyaç halini almıştır (Batur ve Uygun, 2012).

Teknolojinin bilinçsiz kullanımının yol açtığı fizyolojik, psikolojik ve sosyal boyutlarda pek çok olumsuzlukla karşılaşıldığı görülmüştür. Sosyal medya platformları ve akıllı telefonların teknolojiye hızla ve kolaylıkla erişimi sağlaması başta bağımlılık olmak üzere duruş bozuklukları, uyku sorunları, stres, dikkat dağınıklığı, yalnızlık ve sosyal fobi gibi ciddi problemlere yol açabilmektedir. Teknolojinin araç olarak değil amaç olarak kullanımıyla bireylerin teknoloji kölelerine dönüştüğü söylenebilir. Genç kuşağın teknoloji kullanım yoğunluğunun fazla olması gelecek neslin ruh ve beden sağlığıyla ilgili birçok olumsuzlukla karşılaşma tehlikesi olduğuna işaret ettiği biçiminde değerlendirilebilir. Kendine özgü değerler yarattığı bilinen teknolojik gelişmelere adaptasyonun, genç kuşaklarda benimsenme hızı ile yaşlı kuşaklarda benimsenme hızı arasındaki fark düşünüldüğünde sebep olduğu çatışmaların başka bir riski daha barındırdığı söylenebilir: Kuşaklar arası yoğun çatışma sonucu ilişkilerin kopması.

Toplumsal yapının korunmasında öncelikli olarak ailenin bütünlüğünün korunması devlet politikaları ve yasalar nezdinde yer bulmaktadır (Arslan-Kılıçoğlu ve Aral, 2018). Alanyazın

incelendiğinde görülmüştür ki, teknolojinin getirdiği bireyselleşme aile üyeleri arasındaki uzaklaşma ve kopuşlara sebep olmaktadır. Ebeveynleri ‘dijital göçmenler’, kendileri ‘dijital yerliler’ olarak anılan genç kuşağın oluşturduğu modern toplumda üst kuşaklar ikinci plana atılmaktadır (Çataloğlu, 2018). Genç kuşağın geleneksel değerleri modası geçmiş, eskide kalmış, önemsiz olarak algılaması toplumun öznelliğini oluşturan değerlerin yok olmasına; üst kuşakla ilişkilerin bozulmasına ve toplumun benzer olmayı olumsuz algılamasıyla çatışmalar yaşanmasına yol açtığı söylenebilir. Çatışmaların akabinde görülen uzaklaşmalar yaşamın çeşitli alanlarında karşımıza çıkmakta, yemek kültüründen sosyalleşme tercihlerine, yaşam alanlarına doğrudan etkisi olduğu görülebilmektedir. Teknolojiyle birlikte yaşam tarzında görülen, büyük ve kalabalık sofraların yerini küçük hatta bireysel ve çabuk tüketim gıdalarının tercih edildiği sofraların alması; sosyal buluşmalarla sinemaya, tiyatroya gitme gibi aktivitelerin yerini çeşitli platformlar ve sistemler aracılığıyla evde seyirlerin alması; ailenin bir arada yaşamasına imkân sağlayan çok odalı evlerin yerini tek odalı evlerin alması gibi değişiklikler toplumsal uzaklaşmanın göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Yaşamda çeşitli şekillerde karşımıza çıkan genç ve yaşlı kuşak arasındaki kopukluk, uzaklık ve habersizliğin giderilmesinde birtakım uygulamaların geliştirilmesi önemli bir ihtiyaç hâlini almıştır (Ulus, 2020). Bu doğrultuda teknolojik gelişmelerin yol açtığı kuşak çatışmasının önlenmesi amacıyla bireylere ve kurumlara yönelik öneriler sunulmuştur:

1. Teknolojinin kolaylaştırıcılığı yanında bireysel ve toplumsal olarak sebep olduğu olumsuzlukların toplum tarafından bilinmesi amacıyla kamu spotları aracılığıyla bilinçlendirme çalışmaları yapılabilir. Özellikle küçük yaşlarda çocuğu olan ailelerin teknoloji bağımlılığı konusunda bilgilendirilmesi ve çocukların ekran sürelerini ilk temastan itibaren kontrol etmeleri sağlanabilir.

2. Teknolojik araçların yoğun kullanımıyla meydana gelen psikolojik, sosyolojik ve fizyolojik rahatsızlıklar konusunda öğretmenlerin bilgi sahibi olmaları sağlanarak çocukluk ve ergenlik dönemlerinde ilgili belirtilerin tespit edilmesiyse erken müdahalelerin işe koşulması sağlanabilir.

3. Eğitim öğretimin tüm kademelerinde değerler eğitimi kapsamında üst kuşağa ilişkin algıların olumlu yönde gelişmesini sağlayacak çalışmalara yer verilebilir. Yaşlı kuşağa ilişkin algıların ve deneyimlerin olumlu olması yönünde psikoeğitim çalışmalarının yanında yaşantı kurulmasına zemin hazırlanabilir.

4. Yaşlı kuşağın teknoloji kullanımı konusunda geliştirilmesi amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı ve belediyelerin iş birliğiyle yetişkin eğitim uygulamaları geliştirilebilir. Teknolojinin temel ihtiyaçlarını gidermede kullanımı konusunda yaşlı kuşağa yönelik pratik eğitim uygulamaları erişilebilir hale getirilebilir.

5. Çeşitli üniversite programlarında yer alan Topluma Hizmet Uygulamaları gibi derslerin her fakülte ve programda yer alması sağlanarak huzur evleri gibi uygulama alanlarının sunulmasıyla farklı kuşaklar bir araya gerilebilir, ortak değerler geliştirmeleri sağlanabilir.

6. Aile içi sağlıklı iletişimin sağlanmasında medya kanalları aracılığıyla empatik anlayışın geliştirilmesi temelinde programlar hazırlanıp sunulabilir. Program içeriğinin belirlenmesinde aile danışmanları ve eğitimcilerden destek alınabilir.

7. Gençlik merkezlerinde farklı kuşakların bir araya gelmesini sağlayacak aktiviteler planlanarak beceri, ilgi alanları ve tecrübe temellerinde paylaşımlarla kuşaklar arasındaki etkileşim geliştirilebilir. Bu yolla genç kuşağın yetişkin kuşağa ilişkin modası geçmiş, faydasız yönündeki

algısının yerini kıymetli ve öğretici deneyimlere sahip kişiler olarak değerlendirmelerin alması sağlanabilir. Benzer şekilde yaşlı kuşağın genç kuşağa ilişkin başına buyruk, söz dinlemeyen, saygısız yönündeki algısının yerini heyecanlı, istekli, açık fikirli ve özgür kişiler olarak değerlendirmelerin alması sağlanabilir.

Kaynakça

- Adıgüzel, O., Batur, H. Z., & Ekşili, N. (2014). Kuşakların değişen yüzü ve y kuşağı ile ortaya çıkan yeni çalışma tarzı: Mobil yakalılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(19), 165-182.
- Ağaoğlu, E. (2022). *Yaşlı bireyler arasında dijital eşitsizlikler: Ankara mikro örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)., Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aldemir, A. (2022). Dijital bağımlılık ve bir çözüm yolu olarak dijital minimalizm. M. Baş, İ. Erdoğan-Tarakçı, & R. Aslan içinde, *Dijitalleşme* (s. 23-44). İstanbul: Efe Akademi.
- Alyanak, B. (2016). İnternet bağımlılığı. *Klinik Tıp Pediatri Dergisi*, 8(5), 20-24.
- Amanvermez, Y. (2015). The comparison of online counseling researches in Turkey and USA. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 186, 966 – 969. doi:10.1016/j.sbspro.2015.04.159
- Amichai-Hamburger, Y., & Ben-Artzi, E. (2003). Loneliness and internet use. *Computers in Human Behavior*, 19(1), 71-80. doi:10.1016/S0747-5632(02)00014-6
- Anıl, H. A. (2011). *Kültürel değişme açısından kuşaklar arası çatışma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)., Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Ardahan, M. (2010). Yaşlılık ve huzurevi. *Aile ve Toplum*, 5(20), 25-32. doi:10.21560-spcd.08548-198088
- Arı-Ünal, S., & Küçük, S. (2022). Adölesanlarda sosyal medya kullanımı, siber zorbalık, yalnızlık ilişkisi ve hemşirelik. *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 34-44. doi:10.51536-tusbad.988020-1945672
- Arslan, Y., & Polat, S. (2016). Eğitim örgütlerinde kuşaklar arası çatışma: Nedenleri ve başa çıkma yaklaşımları. *Abi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 263-282.
- Arslan-Kılıçoğlu, E., & Aral, N. (2018). Aile bütünlüğünü etkileyen etmenler: Çok kültürlü yaşamlar. *International Multidisciplinary Congress of Eurasia*, (s. 482-486). Roma.
- Avcı, İ., & Yıldız, E. (2021). Covid-19 pandemi sürecinde uzaktan eğitimi kullanan öğrencilerin memnuniyet ve davranışlarının teknoloji kabul modeli çerçevesinde incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 12(3), 814-830. doi:10.36362-gumus.886553-1601048
- Avcı, M. (2006). Ergenlikte toplumsal uyum sorunları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 39-63.
- Bacanak, A., Karamustafaoglu, O., & Köse, S. (2003). Yeni bir bakış: Eğitimde teknoloji okuryazarlığı. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(14), 191-196.

- Başaran, M., Ülger, I. G., Demirtaş, M., Kara, E., Geyik, C., & Vural, Ö. F. (2021). Uzaktan eğitim sürecinde öğretmenlerin teknoloji kullanım durumlarının incelenmesi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(37), 4619-4645. doi:10.26466/opus.903870
- Batur, Z., & Uygun, K. (2012). İki neslin kavram algısı: Teknoloji. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 74-88.
- Beytekin, O. F., & Doğan, M. (2019). Intergenerational conflict between generation X academicians and generation Y postgraduate students in higher education. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırma Dergisi*, 5(3), 382-391.
- Bilen, D., Yücel, M., & Ünsalan, M. (2022). Kovid-19 pandemisi etkisinde tüketicinin dijital yalnızlığı üzerine nitel bir araştırma. *Neşebir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, Dijitalleşme Özel Sayısı*, 12, 329-347. doi:10.30783/nevsosbilen.1124270
- Biricik, Z. (2022). Dijital bağımlılıklar ve dijital bağımlılıklardan kurtulma yolu olarak dijital minimalizm. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 12(3), 897-912. doi:10.7456/11203100/022
- Budak, E. (2022). Teknolojik yeniliklerin yarattığı yeni habercilik formları üzerine bir inceleme: Türkiye'de podcast haberciliği. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*(40), 257-276. doi:10.17829/turcom.1048581
- Büyükbingöl, A. (2022). Sosyal bilişim perspektifinden bireyselleşme ve yalnızlaşma sorunu üzerine bir analiz. *Sosyolojik Bağlam*, 3(2), 186-202. doi:10.52108/2757-5942.3.2.6
- Canatan, A. (2008). Toplumsal değerler ve yaşlılar. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 1, 62-71.
- Ceyhan, A. A. (2011). İnternet kullanma temel nedenlerine göre üniversite öğrencilerinin problemleri, internet kullanımı ve algıladıkları iletişim beceri düzeyleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(1), 59-77.
- Çakır, Ö., & Oğuz, E. (2017). Lise öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri ile akıllı telefon bağımlılığı arasındaki ilişki. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 418-429. doi:10.17860-mersinefd.290711-274396
- Çataloğlu, S. (2018). Yaşlılık, değer ve teknoloji. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 1, 25-33.
- Çay, E., Yıkılmış, A., & Sola-Özgüç, C. (2020). Özel eğitimde teknoloji kullanımına ilişkin özel eğitim öğretmenlerinin deneyim ve görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 629-648. doi:10.14689/issn.2148-624.1.8c.2s.9m
- Çelik, A., Soysal, A., & Alıcı, S. (2004). Aile işletmelerinde kuşak çatışmasından kaynaklanan yönetim sorunları: K.Maraş aile işletmelerinde bir inceleme. 1. *Aile İşletmeleri Kongresi* (s. 189-201). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.

- Demirezen, B. (2019). Artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik teknolojisinin turizm sektöründe kullanılabilirliği üzerine bir literatür taraması. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-26.
- Duman, M. Z. (2008). İnternet kullanımının öğrencilerin sosyal ilişkileri ve okul başarıları üzerindeki etkisi. *Toplum ve Demokrasi*, 2(3), 93-112.
- Durğun, A. (2018). Türkiye'de aile içi sorunlara yönelik sosyal politikalar ve şiddetin önlenmesi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 1-12.
- Duygulu, S. (2018). Yeni medya teknolojilerinin k-kuşağının ebeveynleriyle olan iletişimine etkisi. *TRT Akademi*, 3(6), 632-652.
- Ersöz, B., & Özmen, M. (2020). Dijitalleşme ve bilişim teknolojilerinin çalışanlar üzerindeki etkileri. *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 11(42), 170-179. doi:10.5824/ajite.2020.03.007.x
- Gezgin, D. M. (2019). Gelişen teknolojinin Türkiye'de üniversite öğrencileri üzerindeki sosyo-psikolojik etkileri. *XI. IBANESS Congress Series*, (s. 238-242). Tekirdağ.
- Gürhan, N. (2017). Toplumsal değişme ve yemek kültürü üzerine sosyolojik bir çözümleme: Mardin örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 561-570. doi:10.17719/jisr.20175434620
- Hayırcı, B. (2019). *Lise öğrencilerinin akıllı telefon bağımlılık düzeyleri ile sosyal kaygı ve yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Işık, M., & Bahat, İ. (2021). Teknoloji bağlamında eğitimde fırsat eşitsizliği: Eğitime erişime yönelik sorunlar ve çözüm önerileri. *Abi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 498-517. doi:10.31592/aeusbed.908232
- Kara, S. (2017). Teknoloji ve toplumsal değişim ilişkisinin sosyal inşa kuramı bağlamında incelenmesi. *Dört Öge*, 6(12), 117-132.
- Karagülle, A. E., & Çaycı, B. (2014). Ağ toplumunda sosyalleşme ve yabancılaşma. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 1-9.
- Kılavuz, E., & Erdem, İ. (2019). Dünyada tarım 4.0 uygulamaları ve Türk tarımının dönüşümü. *Social Sciences (NWSASOS)*, 14(4), 133-157. doi:10.12739/NWSA.2019.14.4.3C0189
- Kılıçer, K. (2008). Teknolojik yeniliklerin yayılmasını ve benimsenmesini arttıran etmenler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 209-222.
- Kılınç, B., & Kılınç, E. P. (2014). Yeni medya ortamında çocuk birey: Yeni iletişim teknolojileri ve medya pedagojisinin önemi. *Akdeniz İletişim Dergisi* (22), 9-23. doi:10.31123-akil.441825-503259
- Kımtar, N. (2015). İlgili-seven anne-baba tutumları ile din ve dindarlık arasındaki ilişki üzerine. *Dini Araştırmalar*, 18(46), 9-44. doi:10.15745/da.69845

- Kıran, S., Küçükboşancı, H., & Emre, İ. E. (2020). Sosyal medya kullanımının kişiler üzerindeki etkilerinin incelenmesi. *Bilişim Teknolojileri*, 13(4), 435-441. doi:10.17671/gazibtd.693331
- Kiye, S. (2021). Dijitalleşme sürecinde çevrimiçi psikolojik danışma. *Sosyal Bilimlerde Uluslararası Dijital Dönüşüm Konferansı*. 169, s. 226-234. İstanbul: Beykent Üniversitesi.
- Koçyiğit-Özyiğit, M., & Erkan-Atik, Z. (2021). Covid-19 sürecinde psikolojik danışma ve süpervizyon: #evdekal deneyimi. 8(1), 253-274.
- Lotfi, A., & Sabour Kabiri, H. G. (2013). Değerler değişimi ve kuşaklararası çatışma İran Khoy kenti örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 93-113.
- Mustafaoğlu, R., Zirek, E., Yasacı, Z., & Razak-Özdinçler, A. (2018). The negative effects of digital technology usage on children's development and health. *Addicta-The Turkish Journal on Addiction*, 5(2), 227-247. doi:10.15805/addicta.2018.5.2.0051
- Nar, M. Ş. (2015). Küreselleşmenin tüketim kültürü üzerindeki etkisi: Teknoloji tüketimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(37), 941-954.
- Özdemir, M. (2017). Artırılmış gerçeklik teknolojisi ile öğrenmeye yönelik deneysel çalışmalar: sistematik bir inceleme. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 609-632. doi:10.17860/mersinefd.336746
- Özdemir, M. B., & Barut, Y. (2020). Psikolojik danışma uygulamalarında post modern bakış açısı: Çevrimiçi psikolojik danışma. *Cyprus Turkish Journal of Psychiatry & Psychology*, 2(3), 192-199. doi:10.35365/ctjpp.20.03.24
- Özen, Ü., & Korukçu-Sarıcı, B. (2010). Yalnızlık olgusu ve sanal sohbetin yalnızlığın paylaşımına etkisi: Üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(1), 149-159.
- Piri, S. (2011). İnternet tabanlı psikolojik hizmetler ve bu alana özgü etik ilkeler: Bir gözden geçirme. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(2), 213-231.
- Poçan, S., Altay, B., & Yaşaroğlu, C. (2021). Matematik öğretiminde mobil teknoloji kullanımına yönelik veli görüşleri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 500-532. doi:10.17679/inuefd.815348
- Rasmi, S., Daly, T. M., & Chuang, S. S. (2014). Intergenerational conflict management in immigrant Arab Canadian families. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 45(7), 1124-1144. doi:10.1177/0022022114532358
- Rzazade-Yılmaz, D., & Polat, S. (2020). Teknolojik yenilikler doğrultusunda mimarlık eğitim mekanlarının dönüşümü: Yurtdışındaki ve Türkiye'deki mimarlık okulları üzerine bir araştırma. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 5(2), 441-460. doi:10.26835-my.746719-1131205

- Suitor, J. J., & Pillemer, K. (1988). Explaining intergenerational conflict when adult children and elderly parents live together. *Journal of Marriage and the Family*, 50(4), 1037-1047. doi:10.2307/352113
- Turan-Güntepe, E., & Dönmez-Usta, N. (2022). Eğitim teknolojilerinin öğrenme ortamında kullanımı: Teknoloji kabul modeli çerçevesinde algodoo. *Sivas Cumhuriyet University Educational Sciences Institute Journal*, 1(1), 19-29.
- Turgut, T., & Okur, S. (2022). COVID-19 pandemi sürecinde ortaya çıkan yeni bir kavram: Zoom yorgunluğu. *İnsan & Toplum*, 12(3), 47-71. doi:10.12658/M0661
- Tümkiye, S., & Metehan Çelik, B. A. (2010). Ergenlerin kişilerarası ilişkilerini etkileyen sosyal yaşantı değişkenlerinin incelenmesi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 163-178.
- Uğurlu, Ö. (2010). Elektronik dünyanın çocuk dünyasına yansması: “Temassız oyun” kavramı bağlamında eleştirel bir inceleme. 7. *Uluslararası Çocuk ve İletişim Kongresi, Yaratıcılık, Teşvik Etme, Geliştirmeve Başa Çıkma Yolları*, (s. 51-62). İstanbul.
- Ulus, T. (2020). Kuşaklararası çatışma bağlamında gençlerin yaşlılara eleştirel bakışı: Bir örneklem, sorunlar ve çözüm önerileri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(28), 1154-1182. doi:10.26466/opus.677142
- Uysal-Kara, M. (2019). *Mesleki ve teknik anadolu lisesinde çalışan öğretmenlerin eğitimde teknoloji kullanım tutumları ve bireysel yenilikçilik düzeylerinin incelenmesi (Küçükçekmece örneği)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Vargo, D., Zhu, L., Benwell, B., & Yan, Z. (2020). Digital technology use during COVID-19 pandemic: A rapid review. 3(1), 13-24. doi:10.1002/hbe2.242
- Willemse, J., Jooste, K., & Bozalek, V. (2019). Experiences of undergraduate nursing students on an authentic mobile learning enactment at a higher education institution in South Africa. *Nurse Education Today*, 74, 69-75. doi:10.1016/j.nedt.2018.11.021
- Yavuz, S., & Özmete, E. (2012). Türkiye’de genç bireyler ve ebeveynleri arasında yaşanan sorunların aile yapısı araştırması sonuçlarına göre değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*(29), 9-27. doi:10.21560-sp__d.79283-197915
- Yeşilorman, M., & Koç, F. (2014). Bilgi toplumunun teknolojik temelleri üzerine eleştirel bir bakış. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 117-133.
- Yeşilyaprak, B. (1989). Kuşak çatışması. *Eğitim ve Bilim*, 13(72), 50-53.
- Yıldırım-Becerikli, S. (2013). Kuşaklararası iletişim farklılığı: Bilim teknoloji ve yenilik haberleri üzerinden bir odak grup çalışması. *Selçuk İletişim*, 8(1), 5-18. doi:10.18094-si.03082-177732
- Yılmaz, H. (2021). *Ergenlik döneminde (13-17) kuşak çatışması: Lise öğrencileri üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.

- Yılmazel, S. C. (2022). Yapay zeka çağında diplomasi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 132(260), 91-112. doi:10.55773-tda.1153159-2572511
- Yusufoğlu, Ö. Ş. (2017). Boş zaman faaliyeti olarak akıllı telefonlar ve sosyal yaşam üzerine etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 2414 - 2434.
- Zeren, Ş. G. (2014). Psikolojik danışman adaylarının eğitiminde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılması. *International Online Journal of Educational Sciences*, 6(2), 494-509. doi:10.15345/iojes.2014.02.019
- Zeren, Ş. G., & Bulut, E. (2018). Çevrimiçi psikolojik danışmada etik ve standartlar: Bir model önerisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği*, 8(49), 63-80.

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD

*Van Journal of Humanities and Social Sciences –
VJHSS*

Derleme Makale

Geliş Tarihi: 29.03.2024

Kabul Tarihi: 26.06.2024

Yayımlanma Tarihi: 30.06.2024

Esnek Çalışma Modeli Olan Uzaktan Çalışmada Sosyal Güvenlik Hakkı

Social Security Right in Remote Working as a Flexible Working Model

Hüsnü Akın ÖZCAN*

Öz

Çalışma ilişkilerinde esneklik, teknolojik gelişmeler ve yeniliklere uyum sağlayabilmeyi ifade etmektedir. Esnek çalışmada işveren ile çalışan yapılacak işi, iş yerini ve çalışma saatlerini serbestçe belirleyebilirler. Esnek çalışma modellerinden birisi olan uzaktan çalışma; çalışanın teknolojik araçlar vasıtasıyla işini, işyeri dışında görmesidir ve bu nedenle klasik iş ilişkisinden ayrılmaktadır. 2016 yılında Türk hukuk sistemine giren bir kavram olan uzaktan çalışmada, işveren çalışan ile tam zamanlı ya da kısmi zamanlı bir çalışma ilişkisi kurabilmektedir. Uzaktan çalışmanın işveren, işçi ve toplum açısından olumlu ve olumsuz yansımaları bulunmaktadır. İşveren uzmanlık gerektiren işleri daha ucuza yaptırabileceğinden, çalışan ise kendisine istihdam ve gelir imkânı sağladığı için uzaktan çalışmayı tercih edebilmektedir. Uzaktan çalışma gibi yeni nesil esnek çalışma modelleri, işverenler için rekabetçilik ve üretimde verimliliğin artmasını, kayıt dışı istihdam oranlarının azalmasını, kadınlar ile engelliler gibi kırılgan grupların iş gücü piyasalarına katılımını sağlamaktadırlar. Devletlerin “sosyal devlet” niteliği kazanma aracı hiç kuşkusuz sosyal güvenliktir. Sanayileşmenin kişiler üzerinde yarattığı ekonomik, sosyal ve hukuksal risklerin olumsuz etkileri sosyal güvenlik hakları ile giderilmeye çalışılır. Sosyal güvenliğin finansmanı, devlet bütçesi, vergiler ve primler ile karşılanmaya çalışılır. Sosyal güvenlik, bugünkü ve gelecekteki yaşantıyı güvence altına almak için vatandaşlara sunulmuş anayasal bir haktır. Kişiler, sosyal riskler, gelir ve ödeme yöntemleri açısından sosyal güvenlik sürekli genişleyen bir kavram olmuştur. Devletin sunduğu sosyal güvencenin amacı bireylerin yaşam standartlarını asgari geçim düzeyinin altına düşürmemektir. Sosyal güvenlik haklara sahip olma yönünden uzaktan çalışanların klasik işyeri çalışanlarından hiçbir farkı yoktur. Bu çalışmanın amacı, uzaktan çalışanların iş yaşamlarındaki temel kaygısını ortaya çıkarabilmektir. Çalışmada nitel veri toplama yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Araştırmada uzaktan çalışanların temel kaygısının sosyal güvencesiz çalışmak olduğu tespit edilmiş ve yaşanan bu soruna çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Esneklik, Uzaktan Çalışma, Sosyal Güvenlik Hakkı.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, e-posta: husnuakinozcan@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3604-4198

Atf / to cite: Özcan, H.A. (2024). “Esnek Çalışma Modeli Olan Uzaktan Çalışmada Sosyal Güvenlik Hakkı”. *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. 7, 130-153. DOI: 10.62068/visbid.1461022

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD, Sayı VII, Haziran, 2024
Van Journal of Humanities and Social Sciences -VJHSS, Issue VII, June, 2024

Abstract

Flexibility in labor relations refers to the ability to adapt to technological developments and innovations. In flexible working, the employer and the employee can freely determine the work to be done, the place of work and the working hours. Teleworking, one of the flexible working models, is when the employee performs his/her work outside the workplace through technological means and therefore differs from the classical employment relationship. In 2016, the Turkish legal system introduced the concept of remote working, whereby the employer can establish a full-time or part-time working relationship with the employee. Remote working has positive and negative repercussions for employers, employees and society. Employers may prefer to work remotely because they can get specialized work done more cheaply and employees may prefer to work remotely because it provides them with employment and income opportunities. New generation flexible working models, such as teleworking, increase competitiveness and productivity for employers, reduce informal employment rates and enable vulnerable groups such as women and persons with disabilities to participate in labor markets. Social security is undoubtedly the means by which states qualify as "social states". The negative effects of the economic, social and legal risks created by industrialization on individuals are tried to be eliminated by social security rights. Social security is financed by the state budget, taxes and premiums. Social security is a constitutional right granted to citizens to secure their present and future lives. Social security has been a constantly expanding concept in terms of persons, social risks, income and payment methods. The purpose of social security provided by the state is to ensure that individuals' living standards do not fall below the minimum subsistence level. In terms of social security entitlements, remote workers are no different from conventional workplace workers. The aim of this study is to reveal the main concerns of remote workers in their work life. Document analysis, one of the qualitative data collection methods, was used in the study. In the research, it was determined that the main concern of remote workers is working without social security and it was tried to bring solutions to this problem.

Keywords: *Flexibility, Remote Work, Right to Social Security.*

Giriş

Çalışma hayatında değişen koşullar işletmelerin yeni bir yapılanmaya gitmesini sağlamıştır. Bu yapılanma iş hukukuna iş ilişkilerinin esnekleştirilmesi olarak yansımış ve yeni çalışma modelleri ortaya çıkmıştır. Esnek çalışma modellerinden bir tanesi de uzaktan çalışmadır. Uzaktan çalışma, işçinin belirlenen çalışma süreleri içinde, kendine özel bir alanda, teknolojik araçların yardımı ile iş görmesidir. Uzaktan çalışmanın geçmişi sanayi devrimine kadar uzanmaktadır. İlk örnekleri geleneksel evden çalışma olarak gerçekleşen uzaktan çalışma, teknolojik iletişim araçlarının gelişmesi ile birlikte tele çalışma şeklinde de yapılmaya başlanmıştır. İş ilişkilerinin zamanla esnekleşmesi uzaktan çalışma modeline olan talebi arttırmıştır. İşçi ve işveren arasındaki ilişkide tam zamanlı ya da kısmi zamanlı uzaktan çalışma yapılabileceği kararlaştırılabilir. 4857 sayılı İş Kanunu'nun 14. maddesinde 2016 yılında yapılan değişiklik ile birlikte uzaktan çalışma kavramı Türk hukuk sistemine girmiştir.

Sosyal güvenlik sosyal devletin gerçekleştirme aracıdır. İnsanların mutluluğu ve kişiliklerinin geliştirilmesini temel alan sosyal güvenlik politikaları işsizlik, hastalık, sakatlık, yaşlılık, analık, ölüm, iş kazası ve meslek hastalığı gibi sosyal risklerin kişiler üzerindeki etkilerini gidermeye ve tazmin etmeye çalışır. Burada değinilen sosyal risklerin bir kısmı bireylerin gelirini azaltırken, diğer bir kısmı da giderlerini artıracı etki gösterir. Sosyal güvenlik kavramı, 10 Aralık 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde uluslararası temel bir hak olarak düzenlenmiş, Türk hukukunda ise 1961 Anayasası ile anayasal bir nitelik kazanmıştır. Sosyal güvenliğin finansmanı devletin bütçesi ve vergilerle birlikte, işçi ve işverenlerden alınan primler ile karşılanmaya çalışılır. Sosyal güvenlik dar anlamda sadece sosyal sosyal sigortalar nezdinde çalışanları, geniş anlamda ise bütün bireyleri sosyal risklere karşı korumaya alan bir kavramdır. Sosyal güvenlikte asıl amaç kişilerin yaşam düzeylerinin korunması ve sürdürülmesidir.

Bu çalışmanın amacı, esnek çalışma modellerinden birisi olan uzaktan çalışmada çalışanların temel kaygılarını ortaya çıkarabilmektir. Çalışma üç kısma ayrılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde esnek çalışma kavramı tanımlanmış, esnek çalışmanın türlerinden birisi olan uzaktan çalışmanın usul ve esasları, çeşitleri, avantaj ve dezavantajlarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde sosyal güvenlik ve sigortalı kavramları üzerinde durulduktan sonra son bölümde uzaktan çalışanların sosyal güvenlik haklarına değinilmiştir. Uzaktan çalışma ve sosyal güvenlik kavramlarını açıklamak için yerli ve yabancı literatürden yararlanılarak, dokümantasyon tekniği ile nitel bir araştırma metodu kullanılmıştır. Bu çalışmada uzaktan çalışanların iş yaşantılarındaki kaygılarının neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Uzaktan çalışanlar, genel olarak kayıtlı sözleşme ve sosyal güvenlik hakkı olmaksızın çalışmaktan çekinmektedirler. Bu sorunun temeli kayıt dışı çalışma olarak görülmektedir. Araştırmada uzaktan çalışmanın esnek çalışma modelleri içerisinde kayıt dışı çalışmaya en müsait, sigortasızlığın en yaygın ve kayıtlı çalışmanın tespit edilebilmesinin en güç çalışma tipi olduğu görülmüştür.

1. Esnek Çalışma Kavramı

Esneklik, teknolojik gelişme ve yeniliklere uyum sağlayabilmektir. İşletmeler esneklik sayesinde çalışma hayatındaki değişimlere ayak uydurarak rekabet güçlerini koruyabilmektedirler (Karakoyunlu, 2003: 8). Esneklik ile işçi ve işveren karşılıklı anlaşarak yapılan iş, iş yeri ve çalışma saatlerini yeniden düzenlemektedirler (Öztürkoğlu, 2013: 111). Esnek çalışma, kişilerin bireysel ya da örgütsel bir amaç için tahsis edilmiş teknoloji, süreç ve politikaları kullanarak herhangi bir yer ve zamanda çalışmasına imkân sağlayan bir çalışma şeklidir. Evde çalışma, tele çalışma, kısmi zamanlı (part-time) çalışma, belirli süreli çalışma, iş paylaşımı, çağrı üzerine çalışma, geçici iş ilişkisi (dönemsel çalışma), vardiyalı çalışma, fazla çalışma, ödünç iş ilişkisi, telafi çalışması, alt işverenlik (taşeronluk), yoğunlaştırılmış haftada çalışma ve kısa çalışma bazı esnek çalışma modellerindedir (Tiliev, 2018: 126-128). İşsizlik, teknolojideki gelişmelerle birlikte işgücü talebindeki azalış, küreselleşme ile uluslararası rekabet, ekonomik gelişmeler ve rekabetin artması, işgücünün niteliği, hizmet sektöründe yaşanan gelişmeler, ücret sistemleri, çalışma ilişkisinin taraflarında diyalog ve uzlaşma esnek çalışmanın ortaya çıkmasına neden olan gelişmelerdir (Aydıntan ve Kördeve, 2016: 29-30). Esnek çalışma uygulamaları, tüm dünyada etkili olmaya başlayan iş hukukundaki katı uygulamaların esnekleştirilmesi anlayışına paralel olarak 4857 sayılı İş Kanunu ile Türk hukuk sistemine dahil olmuştur (Şahin ve Şakar, 2021:249). İşverenler, uzmanlık ve bilgi gerektiren işlerde pahalı hizmet veren tam zamanlı personel çalıştırmaya temkinli yaklaşır. Bu nedenle işverenler haftanın belirli gün veya saatlerinde daha ucuza çalışma yaptırabildikleri esnek çalışma modellerine olumlu bakmaktadırlar (Dereli, 2001: 3). İşçiler ise istihdam imkânı ve az da olsa gelir güvencesi olması açısından esnek çalışma modellerini tercih etmektedirler (Mahiroğulları, 2005: 396). Esnek çalışma uygulamasına geçilmesinin pek çok faydası bulunmaktadır. Bunlar; esnek çalışma ile trafik sorunlarının azalması, iş gücü verimliliğindeki artışın işletme verimliliğini yükseltmesi, devamsızlık, sıkça izin alma, kısa zamanda iş değiştirme gibi sorunları engellemesi, taleplerinin zamanında karşılanması nedeniyle müşteri memnuniyeti, fazla mesaiyi önlemesi, kaynakların etkin kullanımı sayesinde üretim maliyetlerinin düşmesi, çalışanların motivasyonunun ve işletmeye bağlılığının artması, iş hayatı ile özel hayatın uyumu, işten çıkarılma riskinin azalması şeklinde sıralanabilir (Crompton, 2002'den akt. Öztürkoğlu, 2013: 111). Çalışanın işverence etkin denetlenememesi, çalışma saatlerinin belirlenmesi ve takibinde yaşanabilecek sorunlar, iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin yeterince alınamaması, iş yaşam dengesinin kurulamaması halinde iş verimliliğinin düşmesi, yalnız çalışmanın motivasyon azalmasına neden olabilmesi ise esnek çalışmanın dezavantajları olarak sıralanabilir (Kılıç, 2020: 818).

1.1. Türk İş Hukukunda Başlıca Esnek Çalışma Modelleri

1.1.1. Kısmi Süreli Çalışma

Part time ya da yarı zamanlı çalışma olarak da adlandırılan kısmi süreli çalışma, 4857 sayılı İş Kanunu 13. maddesinde çalışanların bir işyerinde normal çalışma sürelerine göre daha az çalıştırılma biçimi olarak tanımlanmıştır (Metin ve Yıldız, 2021: 3). Bu çalışma biçimi, haftanın her günü belirli sürelerde, bazı günler tam gün ya da belirli sürelerde yapılabilmektedir. Kısa süreli çalışma İş Kanunu Çalışma Süreleri Yönetmeliği 6. maddesinde ise tam süreli emsal çalışmaların üçte ikisi oranında

yapılan çalışmalar olarak tanımlamaktadır. Kısmi süreli çalışma ilişkisi kapsamında hazırlanan iş sözleşmesinde “sürekli” kısa çalışma yapılması temel alınmaktadır. Bir işyerinde tam süreli ve kısmi süreli çalışan aynı anda çalışıyorsa, işveren bu işçiler arasında ayırım yapmamalıdır. Örneğin kısmi süreli çalışana ücreti, tam süreli çalışan emsal alınarak, çalıştığı süreyle orantılı olarak ödenmelidir (Zeytinoglu, 2004: 454-455).

Kısmi süreli çalışanlar genellikle kadınlar, öğrenciler ve emeklilerden oluşmaktadır. Kısmi süreli çalışmanın ortaya çıkmasının çeşitli nedenleri vardır. Bunlar; işsizliği önlemek, işin ve işyerinin gereklerini karşılamak, insanların sağlığını, fiziki varlığını güvenceye almak için çalışma sürelerini kısaltmak, toplumdaki dezavantajlı gruplar olan kadın, öğrenci ve emeklilere istihdam olanakları yaratmak ile nitelikli işgücü sağlamaktır (Akan, 2010: 21-27; TİSK, 2022: 30). Kısmi süreli çalışanlar, sosyal güvenlik haklarına ulaşmak konusunda düşük ve düzensiz gelir elde etmeleri sebebiyle, tam süreli çalışanlara göre prim ödeme gün sayılarını tamamlayamamaktadırlar (Kapar, 2007: 6; Karadeniz, 2011: 88). Bu çalışanlar %15-20 daha fazla çalışarak tam süreli çalışanlar gibi prim ödeme gün sayısına sahip olabilirler (Karakoyun, 2007: 126) Örneğin uzun vadeli sigorta kolları olan ölüm, yaşlılık ve malullük sigortasının kollarının sağladığı menfaatler için sisteme uzun süreli sigorta primleri yatırılması gerekir ki kısmi süreli çalışan kişiler gerekli prim ödeme günlerini doldurmak konusunda oldukça sıkıntı yaşayabilmektedirler (Murat, 1996:134'den akt. Karadeniz, 2011: 88).

1.1.2. Çağrı Üzerine Çalışma

Bu çalışma şekli, iş görenin işverence işyerine çağrıldığı zaman çalışmasıdır. Çağrı üzerine çalışma iş yerindeki talep değişikliklerine uyumu sağlayan esnek bir modeldir. Bir işyerinde üretim ve talebin azaldığı, ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde çalışma süreleri kısaltılabilirken, talep artışı yaşanan dönemlerde ise çağrı üzerine çalışma ile bu ihtiyaç karşılanabilmektedir (Aydın, 2007: 47). Çağrı üzerine çalışmada işçi, üstlendiği işte ihtiyaç duyulursa iş görme edimini yerine getirmektedir (İş Kanunu md.14/1). Bu tür çalışmalar genellikle eğlence yerleri, lokanta ve otel gibi iş yerlerinde uygulanmaktadır. Hukuki nitelik açısından kısmi süreli bir iş sözleşmesi kabul edilen bu çalışmada, taraflar arası sözleşme yazılı yapılmalıdır (Sümer, 2022: 46). Yargıtay da bu çalışmayı kısmi süreli çalışmanın bir çeşidi kabul etmektedir.¹ Çağrı üzerine çalışma modelinin iki şekilde uygulanması mümkündür. İlk olarak işçi ve işveren arasında yapılan sözleşmede çalışma süresi hafta, ay veya yıl olarak kesin bir şekilde belirlenmektedir (Gümüş ve Koç, 2019: 77). Bu yöntemde işveren işçinin iş görme borcunu hangi tarihlerde yerine getireceğini belirleyebilirken, işçi de çalışma süresinin ne kadar olacağını bilmektedir. İkinci yolda ise işveren çalışma zamanını tek tarafı olarak kendisi belirlemektedir. Çalışanı ne zaman çağrılacağı ve ne kadar süre çalışacağı planlaması işverence yapılmaktadır (Metin ve Yıldız, 2021: 5).

¹ Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 22.05.2006 tarih, 2006/5115 Esas, 2006/14969 Karar.

1.1.3. Geçici (Ödünç) İş İlişkisi

Ödünç iş ilişkisi; ödünç veren işverenin işçisini, ödünç alan işverenin işyerinde geçici süre çalıştırması anlayışına dayanan bir hukuki ilişkidir. Bu iş ilişkisinde, ödünç veren işveren kendisine iş sözleşmesi ile bağlı olan işçisini, onun muvafakatini de almak şartıyla başka bir işverenin yanında ücretli veya ücretsiz çalışması için göndermektedir. Dolayısıyla ödünç iş ilişkisi üç taraflı bir hukuki ilişkidir. Ödünç veren işveren ile işçi arasında iş sözleşmesi ilişkisi, ödünç veren işveren ile ödünç alan işveren arasında ödünç işçi verme sözleşmesi, son olarak da ödünç alan işveren ile işçi arasında ayrı bir hukuki ilişki kurulmaktadır (Zengin, 2008: 44). Ödünç iş ilişkisinde talimat verme hakkı ödünç alan işverende iken, ücret, işçiyi gözetim ve sosyal sigorta primlerinin ödenmesi hususunda her iki işverenin müteselsil sorumlulukları bulunmaktadır (Taşoğlu ve Limoncuoğlu, 2010: 81). Yapılan açıklamalar doğrultusunda ödünç iş ilişkisinin unsurları için şu ifadeler kullanılabilir (Günay, 2007: 26):

- ✓ Üçlü bir hukuki ilişkidir.
- ✓ Geçici sürelidir.
- ✓ Ödünç veren işveren ile ödünç verilen işçi arasında hizmet sözleşmesi devam etmektedir.
- ✓ Ödünç alan işveren, işçiyi emir ve talimat vermekte, onu kendi adına ve hesabına çalıştırmaktadır.
- ✓ Ücret ödeme borcu ödünç veren işveren açısından devam etmektedir.
- ✓ Ödünç veren işverene karşı itaat ve sadakat borcu işçi açısından hâlen devam etmektedir.
- ✓ Ödünç alan işverenin ödünç işçiyi karşı eşit davranma ve gözetme borcu bulunmaktadır.

Ödünç iş ilişkisinin iki türü vardır. İlki gerçek olan ödünç iş ilişkisi yani meslek edinilmemiş şekilde işçi verme sözleşmesidir. Bu türe göre işçi, kendi işverenine iş sözleşmesi ile bağlı ancak onay vermesi halinde geçici olarak başka bir işverene hizmet sunmaktadır. İşçi işi bitince tekrar kendi işverenine dönmektedir. Ödünç veren işverenin bir kazancı yoktur. İkinci tür ise gerçek olmayan ödünç iş ilişkisi yani meslek edinilmiş şekilde işçi verme sözleşmesi yapılmasıdır. Burada işçi ödünç verenin yanında hiç çalışmamakta, aralarında sadece ödünç vermek amacıyla sözleşme yapılmaktadır. İşçi ihtiyacı olanlara tahsis edilmekte, ödünç veren işveren hizmeti karşılığı kazanç elde etmektedir (Akyığıt, 1992: 589 & Odaman, 2007: 24-25'ten akt. Zengin, 2008: 36).

1.1.4. Kısa Çalışma

Kısa çalışma, sektörel, bölgesel veya genel ekonomik krizin yaşandığı ya da deprem, sel, yangın, salgın hastalık gibi zorlayıcı sebeplerin gerçekleştiği durumlarda işverence çalışma sürelerinin geçici azaltılması veya işin tamamen durdurulmasıdır. Kısa çalışma sebebi Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından onaylanmalıdır. Kısa çalışma süresi zorlayıcı sebebin devamı süresini ve her durumda üç ayı aşamaz. Kısa çalışma yapan işçilerin hak ettikleri ödenek (çalışmadıkları dönemde kısa çalışma ödeneği) İşsizlik Fonu tarafından karşılanmaktadır (Taşoğlu ve Limoncuoğlu, 2010: 81-82). Kısa çalışmanın temel mantığı çalışma sürelerini azaltan veya işin durmasına neden olan hallerde işçinin hizmet akdini sonlandırmadan veya ücretsiz izne yollamadan, ona sınırlı da olsa bir gelir güvencesi sağlamaktır. Ayrıca bu gibi kriz dönemlerinde kısa çalışma yaptırmak, işverenlerin giderlerini azalttığı (üretimi kısar, elindeki stokları eritir, işçilere daha az ücret öder) gibi işsizliğin

sosyal sorun hale gelmesine engel olur. Kısa çalışmaya kanunda belirtilen sebeplerin gerçekleşmesi ile işçinin rızası aranmadan işverence başvurulabilmesi onu kısmi süreli çalışmadan ayırmaktadır. Çünkü kısmi süreli çalışma taraflar arası bir anlaşmadır, işçi bizzat kendisi haftalık 45 saatlik normal çalışma süresinin altında çalışmayı kabul etmiştir. Kısa çalışma, sürenin dolması, kısa çalışmaya neden olan halin ortadan kalkması ya da işverenin tek taraflı kararı ile sona ermektedir (Çetinkaya, 2014: 421-429).

1.1.5. Uzaktan Çalışma

Uzaktan çalışma işveren ile işçi arasındaki yazılı bir iş ilişkisidir. 4857 sayılı İş Kanunu'nun 14. Maddesinde 2016 yılında yapılan değişiklik ile Türk hukuk sistemine girmiştir. Bu çalışmada iş, işverenin iş organizasyonu kapsamında olmak üzere ya işçinin evinde ya da akıllı telefon, bilgisayar, tablet gibi teknolojik araçlar vasıtasıyla işyeri dışındaki herhangi bir yerde yapılmaktadır. Bilgi teknolojisinde yaşanan gelişmeler üretimin gerçekleştiği iş yeri dışından da işlerin yapılabilmesini mümkün kılmıştır. Bu tip çalışmalarda çalışanlar ile iş yeri arasında teknolojik iletişim araçları ile bağlantı kurulmaktadır (İş K.m.14/4; Meşhur, 2010: 1; Metin ve Yıldız, 2021: 8). Uzaktan çalışmada önemli olan çalışanın iletişim teknolojilerini kullanarak işvereni ile bağlantı kurabilmesidir. Nitekim bir işçi evinden bilgisayar ve telefon kullanarak işletmesi adına çağrı merkezi işini yürütebilirken, bir editör evinde veya başka bir yerde çalışarak kendisine gönderilen yazı, kitap ve dergilerdeki gerekli düzeltmeleri elektronik olarak yayınevine gönderebilmektedir (Sümer, 2022: 47). Yazılı yapılan uzaktan çalışma sözleşmesinin kapsamında, işin tanımı, yapılma biçimi, yeri, süresi, ödenecek ücret, işverenin sağlaması gereken ekipman ve bu ekipmanların korunmasına dair yükümlülükler, işçi ve işveren arasında iletişim kurulma şekli ile diğer özel ve genel çalışma koşulları yer almalıdır (İş Kanunu md. 14/5). Esaslı bir neden olmaksızın uzaktan çalışanlar emsal işçilere göre farklı işleme tabi tutulamazlar (İş K.m.14/6). İşin uzaktan yapılması işvereni, iş sağlığı ve güvenliğine dair yükümlülüklerinden kurtarmaz. İşveren uzaktan çalışan işçisini iş sağlığı ve güvenliği hususlarında bilgilendirmek, eğitimler vermek, sağlık gözetimini sağlamak ve sunduğu ekipmanlar için iş güvenliğine yönelik tedbirlerini almak zorundadır (İş Kanunu md.14/6). 4857 sayılı İş Kanunu 14.maddesi hükmünde 2016 yılında yapılan değişiklik ile birlikte Türk hukuk sistemine giren uzaktan çalışmada sözleşme serbestisi ilkesi uygulanmaktadır. Bu çalışmanın usul ve esaslarına ilişkin uygulama detayları 2021 yılında yürürlüğe giren “Uzaktan Çalışma Yönetmeliği”nde belirlenmiştir (Tablo 1).

Esnek Çalışma Modeli Olan Uzaktan Çalışmada Sosyal Güvenlik Hakkı

Sözleşmenin şekli	✓ Yazılı
Sözleşmenin içeriği	<ul style="list-style-type: none"> ✓ işin; ➤ tanımı, ➤ yapılma biçimi, ➤ yeri ➤ süresi, ✓ ödenecek ücret, ✓ işverenin sağlaması gereken ekipman ve bu ekipmanların korunmasına dair yükümlülükler, ✓ işçi ve işveren arasında iletişim kurulma şekli ✓ özel ve genel çalışma koşullarına dair hükümler.
Çalışma mekânı	✓ Çalışma mekânının maliyetleri işveren ile uzaktan çalışan tarafından birlikte belirlenir.
İş araçları ile malzemelerin temini-kullanımı	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Aksi iş sözleşmesinde kararlaştırılmamışsa işveren karşılar. ✓ Bu araçların kullanma esasları, onarım ve bakım şartları uzaktan çalışana bildirilir.
Üretim maliyetleri	✓ İşin yapılmasından kaynaklı zorunlu masrafların tespiti ve karşılanması sözleşmede belirtilir.
Çalışma süresi	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Uzaktan çalışma yapılacak zaman aralığı ve süresi sözleşmede belirtilir. ✓ Mevzuattaki sınırlamalara bağlı kalınarak çalışma saatleri değiştirilebilir. ✓ Yazılı işveren talebinin işçi tarafından kabul edilmesi halinde fazla çalışma yaptırılabilir.
İletişim	✓ İletişimin yöntem ve zamanı uzaktan çalışan ile işverenin anlaşması ile belirlenir.
İş ve İşyeri Verileri	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Bunların korunması, paylaşma yönelik kurallar hakkında uzaktan çalışan işverence bilgilendirilir, uzaktan çalışan bu kurallara uymakla yükümlüdür. ✓ Verilerin korunmasında ilişkin tedbirler işverence alınır.
İş sağlığı ve güvenliği	✓ İşverence; yapılan iş ile ilgili iş sağlığı ve güvenliği önlemleri hakkında uzaktan çalışan bilgilendirilir, gerekli eğitim aldırılır, sağlık gözetimi kapsamında gerekli ekipmanla iş güvenliği tedbiri alınır.
Uzaktan çalışmanın yapılamayacağı işler	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Tehlikeli radyoaktif ve kimyasal maddeler ile; <ul style="list-style-type: none"> ➤ çalışmak, ➤ bunların işlemek, ➤ bu maddelerin atıklarıyla çalışmak, ✓ Biyolojik etkenlere yakalanma riski bulunan çalışma işlemleri. ✓ Kamu kurum ve kuruluşları; <ul style="list-style-type: none"> ➤ Milli güvenlik açıdan stratejik önemi olan tesis, proje ya da hizmetler ile ➤ Hizmet alımıyla yaptırılan işlerin hangisinin uzaktan çalışma yaptırılmayacağına karar verir.

Tablo 1: Uzaktan Çalışma Usul ve Esasları

Uzaktan çalışma gibi yeni nesil esnek çalışma modelleri, işverenler için rekabetçilik ve üretimde verimlilik artışı sağlaması yanında güvenceli istihdam yaratmak, kayıt dışılık oranlarını düşürmek, kadınlar ve engelliler gibi kırılgan grupların işgücü piyasalarına katılımını sağlamak gibi önemli işlevlere sahiptir (TİSK, 2022: 109-119). Uzaktan çalışmanın işçi, işveren ve toplum açısından sağladığı avantaj ve dezavantajları tablo 2’de belirtilmiştir.

İşveren Açısından	
Avantajları	Dezavantajları
<ul style="list-style-type: none"> ✓ İşletme giderlerinin (elektrik, su, kira, ısınma) azalmasına neden olabilir. ✓ Nitelikli işgücünün işyerini terk etmesini (istifa) önler. ✓ Engellilere istihdam olanağının sağlanarak çalışma yaşamına dahil edilmesi mümkündür. ✓ Piyasa koşullarına uyumlu, müşteri taleplerine cevap veren, müşteri memnuniyeti yaratan, performansı yüksek bir iş organizasyonu yaratabilir. ✓ İşe daha fazla yoğunlaşan çalışanlar sayesinde yüksek verimlilik elde edilebilir. ✓ Devamsızlık ve işe geç kalma gibi olumsuzlukları önler. ✓ Çalışanların ulaşımında geçirecekleri sürelerde çalışmasını sağlar. ✓ Ulaşım (servis) giderleri, servis araçlarının bakım ve personel giderleri ile öğle yemeği masrafı, hizmeti gündem dışına çıkar. Ulaşımında kaybedilen zaman ve yorgunluk olmadığı için çalışanlar daha zinde olabilir. ✓ Başka ülkelerden işçi istihdamını kolaylaştırır. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Klasik işletme yönetim ve organizasyonu değiştiği için çalışanlar üzerinde doğrudan denetim ve gözetim yetkisi zayıflar. ✓ Çalışanın işletme dışından-uzaktan ve genellikle bilgi iletişim teknolojilerini kullanarak çalışması işletme sırları ve verilerinin güvenliğini tehlikeye sokabilir. ✓ Çalışanların iş saatlerinde internet üzerinden yasadışı faaliyetlere karışması, işverenin cezai ve hukuki sorumluluğunu gündeme getirebilir. ✓ Çalışanlara uzaktan çalışma şekli açısından eğitim verilmesi ve kullanılacak araçların satın alınması işveren açısından yeni bir maliyettir. ✓ Çalışanların örgüt kültüründen uzak kalmaları mümkündür. ✓ Uzaktan çalışanlar ile ofiste çalışanlar arasında çatışma yaşanabilir.
İşçi Açısından	
Avantajları	Dezavantajları
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Çalışma yeri açısından esneklik sağlar. ✓ İşin yürütümünde serbestlik sağlar. ✓ İş-aile yaşamında uyum yakalanır. ✓ Engelli ve hükümlülerin çalışabilmesinde yeni bir fırsat sunar. ✓ Trafik sorununu (stres ve yorgunluğu) önler. ✓ Ulaşım giderlerini azaltır. ✓ İşe gidip gelmedeki vakit kaybını önler. ✓ İşyerindeki gerginlik ve stresi önler. ✓ Psikolojik tacize (mobbing) maruz kalmadan çalışma imkânı sağlar. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Mevzuatlarda uzaktan çalışmaya yeterli yer verilmemesi, hukuki statülerinin tespitini güçleştirir. ✓ Mevcut yasalardaki korumalardan tam anlamıyla yararlanamamalarına neden olabilir. ✓ Düşük ücret almalarına neden olabilir. ✓ Sosyal güvenlik yardımlarından yararlanmalarını güçleştirir. ✓ İş araç ve gereçleri açısından klasik işyerinden farklılıklar görülebilir. ✓ Yeni sağlık sorunları ortaya çıkabilir. ✓ Sendikal hakların kullanımında güçlükler yaşanabilir. ✓ İş arkadaşları ve yöneticilerle yüz yüze iletişimin olmaması, sosyal ve mesleki izolasyon ve yalnızlığa neden olabilir. ✓ Ev eşyalarının yıpranmasına neden olabilir. ✓ Ev giderleri açısından (elektrik, su, internet, doğalgaz) artışlara neden olabilir. ✓ Evde özel bir çalışma alanı gereksinimi yaratır.

Kamu Otoriteleri ve Toplum Açısından	
Avantajları	Dezavantajları
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ülke genelinde istihdam artışı sağlayarak işsizliğe karşı bir çözüm sunmaktadır. ✓ Trafik yoğunluğunun kısmen de olsa azalması insanlar üzerindeki stresi ve çevre kirliliğini azaltabilmektedir. ✓ Ulaşım için harcanacak enerji kaynaklarının daha az kullanımını sağlar. ✓ Kırsalda yaşayanların da istihdama katılması bu bölgelerin gelişimine olumlu katkı sağlar, böylelikle kent ve kırsal nüfusu dengeli dağılabilir. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Uzaktan çalışanın denetlenmesindeki güçlükler ➤ Sosyal güvenlik primlerin ödenmesinde kayıplar yaşanması, ➤ Uzaktan çalışanın iş güvencesi hükümlerinden faydalanamaması mümkündür.

Tablo 2: Uzaktan Çalışmanın Avantaj ve Dezavantajları

Kaynak: İnal, 2021: 17-23; Kandemir, 2011: 34-37; Özcan, 2018: 13-22.

1.1.5.1. Uzaktan Çalışma Türleri

1.1.5.1.1. Evde Çalışma

Uluslararası Çalışma Örgütü evde çalışmayı, işçinin işveren ile yaptığı sözleşme ile seçtiği bir yerde (genellikle kendi evi) denetim olmaksızın mal üretmesi ya da hizmet görmesi olarak tanımlamıştır (Alp ve Sönmez, 2011: 16). Bu çalışma tipi kadınlar arasında daha yaygındır. Engelliler ve çocuklara önemli fırsatlar sunan evde çalışma işveren için işyeri maliyetlerini azaltmaktadır. Evden çalışmanın zaman ve çalışma yeri esnekliği sunması gibi bir özelliği bulunmaktadır (Karadeniz, 2011: 100; Metin ve Yıldız, 2021: 6). Geleneksel anlamı ile işçinin el emeği ile yaptığı işleri düzenleyen sözleşmeler evde çalışma olarak ifade edilmektedir. Ancak yıllar içerisinde bilgiye dayalı olarak yapılan avukatlık, mimarlık, mühendislik gibi meslekler de bu istihdam tipine uygun hale gelmeye başlamıştır (Çelik, Caniklioğlu, Canbolat ve Özkaraca, 2021: 234-235; Kılıç, 2020: 806). Salgın hastalıklar ve özel durumlarda, eğitim verenler de evden *e-Learning* olarak çalışabilmektedir. *E-learning* (elektronik öğrenme), zaman ve yer fark etmeksizin öğrenme materyallerine çevrimiçi erişim sağlayabilmektedir (Aşçı, Türkmen ve Zor, 2020: 696). Sağlık, ulaşım, inşaat ve üretim gibi sektörler yapısı gereği evden çalışma tipine uygun değildir (Arntz, Ben Yahmed ve Berlingieri, 2020: 382). Günümüzde bu çalışma tipine uygun olarak evlerinde torba, yelek vb. ürünler dikenler, seramik, takı işleri yapanlar, ressam gibi kişiler ürettikleri ürünlerini anlaşma yaptıkları “Trendyol”, “Hepsiburada” gibi dijital pazarlama firmaları üzerinden pazarlayabilmektedirler. Ayrıca kendi ürünlerini pazarda satan kadınlar, facebook, messenger, whatsapp gibi sosyal medya araçlarından grup oluşturup bal, ata tohumu sebze, peynir, zeytinyağı pazarlayanlar, yine facebook üzerinde canlı müzayede yapan halıcılar gibi satıcı örnekleri, bu çalışma tipinin bir görünümüdür.

1.1.5.1.2. Tele Çalışma

Uluslararası Çalışma Örgütü’ne göre tele çalışma, işin bilgisayar, tablet ya da telefon gibi elektronik cihazlar kullanılarak bir kısmı ya da tamamının varsayılan işyerine alternatif yerlerde görülmesidir (TİSK, 2022: 23). Teknolojinin hızlı gelişimi, internetin yaygınlaşması, donanım maliyetlerinin düşmesi, işçi ve işverenlerin esnek çalışma saatlerine ihtiyaç duyması tele çalışma

uygulamalarını arttırmıştır (Meşhur, 2010: 3). Tele çalışmanın evde büro, komşu büro, uydu büro ve gezici büro gibi uygulama şekilleri bulunmaktadır. Evde büro çalışma tipinde, çalışan kendi evinden elektronik iletişim araçları ile iş görme edimini yerine getirmektedir. Evdeki bilgisayar, e-posta, telefon ve faks ile işyeri-ev arasında bağlantı kurulmaktadır. Evde iş edimini görmekte kullanılan donanım ya işyerine ya da çalışanın kendisine aittir. Bu çalışma türü 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda "Evde İş Sözleşmesi" (md. 461-469) olarak düzenlenmiş olup muhasebecilik, bilgisayar programcılığı gibi mesleklerde yaygın olarak kullanılmaktadır (Metin ve Yıldız, 2021: 9; Öztürkoğlu, 2013: 122). Tekstil sektöründe dijital tasarım yapan tasarımcılar da bu türden bir tele çalışma yapabilmektedirler. Merkez bürolardan uzakta kurulan uydu bürolarda (o işyerinin bağlı birimlerinde/şubelerinde), iş görme edimi tek bir çalışan tarafından yerine getirilmektedir. Bu çalışma tipinde merkez ile her zaman elektronik iletişim araçları ile bağlantı kurulmaktadır. Uydu bürodaki çalışan iş yerinin personeli olduğu için denetlenebilmektedir. Teknik ekipman merkez işyerince karşılanmaktadır. Komşu büro çalışma tipinde birkaç işletme ya da serbest çalışan bir araya gelerek aynı sektör çalışanı firmalara elektronik iletişim araçları ile hizmet sunmaktadır. Komşu büroyu oluşturan birlikelikler arası ilişkiler ticaret hukuku kurallarına tabidir. Bu çalışma tipinin personel giderlerinden ve zamandan tasarruf etmek gibi avantajları bulunmaktadır. Komşu çalışma merkezleri birden fazla işletme tarafından tasarlanıp kullanılmaktadır. Bu merkezlerde çalışanlar farklı işletme menfaatleri için görevlerini ifa etmektedirler. Her çalışanın kendi işyeri ile iletişim kurabildiği komşu bürolarda tele eğitim, tele alışveriş gibi faaliyetler yapılabilmektedir. Gezici (mobil) büroda, işletme temsilcisi yaptığı seyahatlerde video tekst ismi verilen iletişim aracını kullanarak merkezle iletişim kurarak tamir ve bakım gibi servis hizmetlerinin yerine getirilmesini sağlamaktadır (Kandemir, 2011: 47; Öztürkoğlu, 2013: 122-123).

2. Sosyal Güvenlik Hakkı Kavramı

Sosyal güvenlik, ekonomik, fizyolojik ve sosyal risklere yönelik toplumu korumayı sağlayan kamu önlemleridir (Güvercin, 2004: 89). 1929 yılında Amerika ve diğer ülkelerde etkili olan ekonomik kriz sosyal açıdan sarsıntılar ve güvensizlikler meydana getirmiş, böylece halkın sosyal güvenlik hakkının korunması gündeme gelmiştir. Bu gelişmeler ile birlikte sosyal güvenlik hakkı kavramı ilk kez Amerika Birleşik Devletleri'nde 1935 tarihinde çıkartılan Sosyal Güvenlik Kanunu'nda kullanılmıştır (Dilik, 1992:3). ILO 1944 yılında Philadelphia Konferansı'nda sosyal güvenlik hakkı için bir tanım yapmıştır. Bu tanıma göre sosyal güvenlik hakkı; işsizlik, yaşlılık, hastalık, ölüm nedeniyle geçici ya da sürekli gelirden yoksun kalınması halinde düşülen yoksulluğa karşı, artan çocuk sayısı ve analık hallerinde korunmaya ilişkin alınan önlemlerdir. Sosyal güvenlik hakkının temel işlevleri bireye ekonomik güvence sağlamak, riskleri ortaya çıkmadan önlemek, kişiliği geliştirmek ve sosyal adaleti sağlamaktır (Güzel, Okur ve Caniklioğlu, 2009: 5-7; Arıcı, 1999: 4). Sosyal güvenlik hakkı kapsamında doğumdan ölüme kadar hatta ölüm sonrası süreci de kapsayacak şekilde sağlık fonu, işsizlik maaşı, eğitim ile barınma desteği gibi konularda hizmetler verilmektedir.

Sosyal politikalar dar gelirli ve sosyal açıdan güçsüz kişilerin yaşamını olumlu yönde etkilemeye çalışır. Sosyal politikalara yönelik bu hedef sosyal güvenliğin kapsamında yer almakla birlikte, sosyal güvenlikte asıl amaç kişilerin yaşam düzeylerinin korunması ve sürdürülmesidir. Yaşam

standartlarının asgari geçim düzeyinin altına düşürmeme ereği sosyal güvenliği etkiler (Dilik, 1980: 77-78). Çağdaş sosyal güvenlik sistemleri, bireylerin ekonomik güvencesini ilk olarak etkileyebileceği düşünülen mesleki (iş kazaları ve meslek hastalıkları), sosyoekonomik (işsizlik) ve fizyolojik (sakatlık, hastalık ve yaşlılık) riskler için bir güvence sağlamaktadır (Güzel ve Okur, 2004: 8). Sosyal güvenlik dar kapsamda sadece sosyal sigortalar nezdinde çalışanları kapsar iken geniş anlamda bütün bireyleri sosyal risklere karşı korumaya almaktadır. Sosyal güvenlik, kapsadığı kişiler, sosyal riskler, sağlanan gelirler ve ödeme biçimleriyle sürekli genişlemiştir. Tarihsel süreçte sosyal sigorta kapsamının bir iki kolu ile sınırlandırılan ve sadece işçilere tanınmaya başlanan sosyal güvenlik hakkı, günümüzde çalışan-çalışmayan, zengin-fakir, çocuk-yaşlı, sigortalı-sigortasız ayrımı gözetmeksizin sosyal yardımlar ve hizmetleri de kapsayacak şekilde genişlemiştir (Kılıç, 2017: 379-385). Günümüzdeki sosyal güvenlik sistemlerinin temelini, Sanayi Devrimi'yle Avrupa'da ortaya çıkan işçi sınıfının hakları oluşturur (Güvercin, 2004: 89).

Sosyal risk kavramı sosyal güvenlik politikalarını etkilemektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 28 Haziran 1952 tarihli 102 sayılı sözleşmesi tüm dünya ülkelerinin hukuk sistemleri için bir model oluşturmaktadır. Bu sözleşmede sosyal riskler: Hastalık, iş kazası ve meslek hastalığı, ailevi yükler, yaşlılık, sakatlık, analık, işsizlik ve ölüm (sağ kalan hak sahiplerinin korunması) olarak belirlenmiştir (Güzel ve Okur, 2004: 3). Çağdaş sosyal güvenlik kavramı çoğunlukla sağlıkla ilgili riskler ile ilgilenmektedir (Güvercin, 2004: 89). ILO'nun 102 sayılı sosyal güvenliğin asgari normlarına ilişkin sözleşmesini imzalamak isteyen bir ülke sayılan risklerden en az üçü (sakatlık, iş kazası ve meslek hastalığı, işsizlik, yaşlılık ve ölümden birisi mutlaka olmalı) için bir koruma sağlamalıdır. Türkiye 1971 yılında 1451 sayılı yasa ile bu sözleşmeyi onaylamıştır (Güzel ve Okur, 2004: 39). Modern sosyal güvenlik düzenlerinde parasal sosyal yardımlar ile sosyal riskler karşılanmakla birlikte iş bulma hizmetleri, yaşlılık halleri için huzur evleri, yemek servisleri, iş yaşantısına dönmek isteyen sakatlar için işe alıştırma ve yerleştirme faaliyetleri, çocuk bakımı için mama yardımı ile kreş ve yuvaların açılması gibi mal ve hizmet türünden sosyal hizmetler de sunulmaktadır (Dilik, 1980: 79-80).

Vatandaşlara anayasal bir hak olarak tanınan sosyal güvenlik, kişilerin hem bugünkü hem de gelecekteki yaşantıları güvence altına almaktadır. Toplumun bütününe ilgilendiren bir konu olması nedeniyle sosyal güvenlik hakları ile ilgili sorunlar ve çözüm önerileri oldukça dikkat çekmektedir. Bu nedenle politikacılar sosyal güvenlik konularını gündemde tutar ve bu alanda sürekli yasal değişiklikler gündeme gelir. Doğal olarak vatandaşlar sosyal güvenlik alanında güçlü bir devlet güvencesine sahip olmak isterler. Dolayısıyla siyasi saiklerle sıkça değiştirilen sosyal güvenlik yasaları insanların hayatını olumsuz etkileyebilmektedir. Olması gereken toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek, devlet politikası haline getirilmiş, siyaset üstü bir sosyal güvenlik reformunu sürdürmektir. Bu amaçla Sosyal Güvenlik Kurumu özerk bir yapıya kavuşturulmalı, böylece kurum kendi kanunundaki yetki ve sorumluluğunu, siyasi iradenin tavrına göre değil, toplumun genel ihtiyaçlarına göre kullanabilmelidir. Uluslararası Çalışma Örgütü 102 No'lu Sözleşmesi'nde sosyal güvenlik sistemlerinin kapsamına aldığı hastalık, analık, iş kazası ve meslek hastalığı, yaşlılık, malullük, işsizlik, ölüm ve aile yardımları riskleri yer alırken Türkiye'de ilgili mevzuatlarda bu risklerden sadece aile yardımları düzenlenmemiştir. Aile

yardımlarından kasıt, geliri düşük ailelere devletin insan onuruna yakışır şekilde yaşamaları için gelir bağlamasıdır. Sadece devlet memurlarına aile yardımlarının yapıldığı Türkiye’de toplumun genelini kapsayacak bir aile sigortasının bulunmaması önemli bir eksikliklerdir (Şimşek, 2023).

2.1. Sigortalı Kavramı

Türkiye’de 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (SSGSSK) farklı hukuki statüde çalışan memur, işçi ve bağımsız çalışanların sosyal güvenliğini birleştirmiştir. 5510 sayılı Kanun, kendisi ya da başkaları tarafından kısa ve uzun vadeli sigorta primleri yatırılan kişiyi sigortalı olarak tanımlamıştır (md.3/6). Aynı kanunun 4. maddesinde geçici ve sürekli iş göremezlik ödeneği, yaşlılık, malullük ve ölüm aylığı gibi parasal yardımlar kazanabilme açısından “sosyal sigortalılar” ile 60. maddesinde yalnızca sağlık hizmeti yardımından yararlanabilecek “genel sağlık sigortalısı” olmak üzere iki tür sigortalı düzenlenmiştir (Kandemir, 2011: 212). 5510 sayılı SSGSSK sigortalı sayılanları; işçi sigortalısı (md. 4/I-a), bağımsız çalışan sigortalısı (md. 4/I-b) ve kamu görevlisi sigortalısı (md. 4/I-c) olarak bir ayrıma tabi tutmuştur (Andaç, 2018: 160).

İş Sözleşmesiyle Çalışanlar (md. 4/ I-a’lı Sigortalı)	Bağımsız Çalışanlar (md. 4/ I- b’li Sigortalılar)	Devlet Memurları ile Diğer Kamu Görevlileri (md. 4/I-c’li Sigortalılar)
--	--	---

Tablo 3: 5510 sayılı Kanun Kapsamında Sigortalı Sayılanlar

İşçi sigortası kapsamındaki sigortalıların (4/I-a’lı) sigortalılık başlangıçları fiilen işe başlama tarihi (SSGSSK md.7/I-a) iken sigortalılıklarının bitişi ise hizmet akitlerinin sona erdiği tarihtir (SSGSSK md.9/I-a). 5510 sayılı SSGSSK kapsamında sigortalı niteliğinin kazanılması 3 koşula bağlanmıştır (Bu 3 koşul bir arada bulunmalıdır):

- ✓ Çalışma ilişkisi hizmet sözleşmesine dayanmalı,
- ✓ Kanunda yer almasa da Yargıtay kararlarına göre “işverene ait iş yerinde çalışmalı”,
- ✓ Çalışan kişi 5510 sayılı Kanununun 6. maddesinde sayılanlardan birisi olmamalıdır.

5510 sayılı SSGSSK 6.maddesi kısa ve uzun vadeli sigorta kolları yönünden sigortalı sayılmayanları belirtmiştir (Tablo 4).

-
- ✓ İşyerinde ücretsiz olarak çalışan işveren eşi
 - ✓ Konut içi işlerde çalışanlar (Aynı konutta birlikte yaşayan 3. dereceye kadar akrabalar /aralarına dışarıdan kimse katılmaksızın çalışılmalı)
 - ✓ Ev hizmeti çalışanları
 - ✓ Yedek subay okul öğrencileri ile askerlik görevini er/erbaş olarak yapanlar
 - ✓ Ülkesinde sigortalılığı devam eden yabancılar
 - ✓ Üretim ve yapım işlerinde iş gören öğrenciler
 - ✓ Sağlık kurumlarında işe alıştırılan hastalar veya maluller
 - ✓ 18 yaşını doldurmamış bağımsız çalışanlar ile devlet memurları
 - ✓ Süreksiz tarım işlerinde (İş sözleşmesine göre) çalışanlar ile tarımsal faaliyette bulunup (Tarım ve orman işlerinde bağımsız çalışanlar) düşük aylık geliri olanlar
 - ✓ Düşük aylık geliri olan bağımsız çalışanlar
 - ✓ Devletin dış temsilciliklerinde çalıştırılanlar
 - ✓ Gençlik ve spor faaliyetlerinde geçici olarak görevlendirilmiş kişiler
 - ✓ Yaşlılık aylığı kesilmeden çalışan kişiler
-

Tablo 4: 5510 Sayılı Kanun Kapsamında Sigortalı Sayılmayan Kişiler

5510 sayılı SSGSSK 5.maddesi ile bazı kişilere yaptıkları işte karşılaşılabilecekleri sosyal risklere karşı kısa ve uzun vadeli sigorta kollarının bir kısmı sosyal güvence olarak sağlanmaktadır (Tablo 5).

-
- ✓ **Hükümlüler ile Tutuklular**
(Analık ile iş kazası ve meslek hastalığı sigortasından yararlanırlar)
 - ✓ **Çıraklar ve İşletmelerdeki Mesleki Eğitim Alan Öğrenciler**
(Hastalık ile iş kazası ve meslek hastalığı sigortasından yararlanırlar)
 - ✓ **Stajyerler ve Bursiyerler**
(İş kazası ve meslek hastalığı sigortasından yararlanırlar)
 - ✓ **Üniversitede Kısmi Zamanlı Olarak Çalışan Öğrenciler**
(İş kazası ve meslek hastalığı sigortasından yararlanırlar)
 - ✓ **Harp ve Vazife Malulü Olanlar**
(İş kazası ve meslek hastalığı sigortasından yararlanırlar)
 - ✓ **Kursiyerler**
(Sağlık sigortası ile iş kazası ve meslek hastalığı sigortasından yararlanırlar)
 - ✓ **Çalışmak İçin Yurt Dışına Gönderilenler**
(Genel sağlık sigortası ile kısa vadeli sigorta kollarından yararlanırlar)
 - ✓ **4046 Sayılı Kanuna Göre İş Kaybı Tazminatı Alanlar**
(Genel sağlık sigortası ile uzun vadeli sigorta kollarından yararlanırlar)
 - ✓ **SGK'dan Malullük veya Yaşlılık (Emekli) Aylığı Alanlar**
(İş kazası ve meslek hastalığı sigortasından yararlanırlar)
 - ✓ **Dolmuşçu, Taksici ve Bunlar Gibi Şehir İçi Toplu Taşıma Araçlarında Kısmi Süreli Çalışan Kişiler**
(Genel sağlık sigortası, yaşlılık, malullük ve ölüm sigortaları ile talepleri hâlinde işsizlik sigortası hükümlerinden yararlanırlar)
 - ✓ **Hizmet Akdiyle Tarım veya Orman İşlerinde Süreksiz Çalışan Kişiler**
(Kısa vadeli sigortalardan yönünden sadece iş kazası ve meslek hastalığı sigortası, uzun vadeli sigortalardan ise malullük, yaşlılık ve ölüm sigortası ile genel sağlık sigortası hükümlerinden yararlanırlar)
-

Tablo 5: 5510 Sayılı Kanun Kapsamında Kısmen Sigortalı Sayılanlar

2.2. Sosyal Sigortalar

Sosyal sigortalar 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nda kısa ve uzun vadeli sigorta kolları olarak iki kısımda düzenlenmiştir. İş kazası ve meslek hastalığı, analık ve hastalık sigortaları kısa vadeli sigorta kollarını oluşturmaktadır. Bu sigorta kolları 5510 sayılı SSGSSK'da "Hizmet Akdiyle veya Kendi Adına ve Hesabına Çalışan Sigortalıların Tabi Olduğu Kısa Vadeli Sigorta Hükümleri" başlığı ile düzenlenmiştir. Kısa vadeli sigortalar 5510 sayılı Kanun çerçevesinde işçi sigortalıları (md.4/I-a) ile bağımsız çalışan sigortalılar (md.4/I-b) için uygulanmaktadır. Kamu görevlisi olan sigortalılar için bu tür yardımlar Genel Bütçe Kanunu ile 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu kapsamında çalıştıkları kurum tarafından yapılmaktadır (Andaç, 2018: 178). Malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları uzun dönemli sigorta kollarını oluşturmaktadır. Burada malullük veya yaşlılık nedeniyle çalışma gücü kayba uğrayan sigortalılar Devlet garantili sosyal bir gelir kazanmaktadır. Ölüm sigortasında ise sigortalının ya da kendisine malullük veya yaşlılık aylığı bağlanmış kimsenin ölmesi halinde sağ kalan hak sahiplerine sürekliliği olan bir ödeme yapılmaktadır. 5510 sayılı SSGSSK kapsamında kısa vadeli ve uzun vadeli sigorta kolları tablo 6'da belirtilmiştir.

Kısa Vadeli Sigorta Kolları	
1. İş Kazası ve Meslek Hastalığı Sigortası	
A. Geçici iş göremezlik ödeneği *	İstirahat ve tedavi devam ettiği dönem için verilir.
B. Sürekli iş göremezlik ödeneği	Meslekte kazanma gücü en az yüzde on kaybedilmeli. Tam iş göremezlik halinde aylık kazancın yüzde yetmişi ödenir.
C. Gelir bağlanması	Ölen sigortalının çocukları, eşi, anne ve babasına aylık kazancın yüzde yetmişi ödenir.
D. Evlenme ödeneği	Ölen sigortalının gelir bağlanan kız çocuğuna yalnızca bir kez olmak üzere aldığı gelirin 2 yıllık tutarınca ödeme yapılır.
E. Cenaze ödeneği	SGK Yönetim Kurulunca belirlenip Cumhurbaşkanlığı tarafından onaylanmış tarife göre sigortalının hayattaki yakınına(eş/çocuk/ana ve baba/kardeş-sıralamaya göre) ödenir.
2. Hastalık Sigortası*	
Hastalık nedeniyle iş göremezlik iki günden fazla sürmelidir. 3. günden başlamak üzere iş göremezlik devam ettiği sürece "geçici iş göremezlik ödeneği" verilmektedir.	
3. Analık Sigortası	
A. Geçici iş göremezlik ödeneği*	md. 4/1-a ve 4/1-b'li sigortalı kadına (doğumdan önceki 8, doğumdan sonraki 8 hafta) iş göremezlik süresi boyunca ödenir.
B. Emzirme ödeneği	md. 4/1-a ve 4/1-b'li sigortalı kadın yada sigortalı erkek çalışanın sigortasız karısı doğum yaptığı için ödenir.
Uzun Vadeli Sigorta Kolları	
1. Malullük (Engellilik) Sigortası	Çalışma gücünün ya da iş kazası meslek hastalığı neticesinde meslekte kazanma gücü yüzde altmış oranında kaybedilmiş ise(SGK Sağlık Kurulu tespiti gerekli) malullük aylığı ödenir.
2. Yaşlılık Sigortası	Yaşlılık aylığı ya da toptan ödeme yapılır.
3. Ölüm Sigortası	Ölüm aylığı, evlenme ödeneği (kız çocuklarına), cenaze ödeneği verilmektedir.
* Yatarak tedavide günlük kazancın 1/2'si, ayakta tedavide ise günlük kazancın 2/3'ü ödenir.	
İsteğe Bağlı Sigortalılık	Kişilerin iradesine bağlı olarak genel sağlık sigortasından ile uzun dönemli sigorta kollarından (yaşlılık, malullük ve ölüm) yararlanmalarını sağlamaktadır.

Tablo 6: 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu Kapsamında Sosyal Sigortalar

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

3. Uzaktan Çalışanların Sosyal Güvenlik Hakları

Türkiye'deki çalışma yaşamına ilişkin mevzuatlara bakıldığında uzaktan çalışanların klasik işyeri çalışanlarından hiçbir farkı yoktur. Uzaktan çalışanlar, çalışmaya başladıkları andan itibaren

sigortalılığın üç şartına göre² klasik işyeri çalışanları gibi kabul görmektedirler. Buna göre uzaktan çalışanlar da 5510 sayılı Kanun'un 4/I-a bendi kapsamında sigortalı sayılmaktadırlar. Sosyal Güvenlik Kurumu'nun 2021 yılında yayınlamış olduğu *Genel Yazılarda* uzaktan çalışma sözleşmesinin yazılı yapılması, işin yapılacağı zaman aralığı ve sürenin de bu sözleşmelerde zorunlu olarak belirtilmesi gerektiği kurala bağlanmıştır. Sosyal Güvenlik Kurumu'na göre işin bir kısmının işyerinde, bir kısmının uzaktan yapıldığı karma sözleşmelerin de yazılı yapılması gerekmektedir.

Literatürde uzaktan çalışanlara yönelik yapılan bir araştırmada Dedeoğlu (2020), yazılım geliştirici, web tasarımcısı, yazılı/sözlü çevirmen, gazeteci, grafiker ve fotoğrafçı olmak üzere 10 freelance (serbest çalışan) ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Dedeoğlu (2020), uzaktan (freelance/serbest çalışan) çalışanların en büyük endişe kaynağının kayıtlı bir sözleşme olmaması nedeniyle sosyal güvenlik haklarından yararlanamamak olduğunu tespit etmiştir. Bu tür çalışanların müşterileri genellikle ajanslar, reklam ve yazılım şirketleri ile kişilerden oluşmaktadır. Müşteriler freelance çalışanlar ile nadiren sözleşme yapmakta, doğrudan işe alımlarda da bu sözleşmeler sözlü anlaşmalardan oluşmaktadır. Yapılan işlerde freelance çalışan ile müşteri arasındaki istihdam ilişkisi açıkça tanımlanmamakta çalışanın statüsü için “bağımsız yüklenici” gibi ifadeler kullanılmaktadır. Çıktı temelli çalışılan evden serbest çalışmalarda işin teslim tarihi bellidir, ücret de çıktı temelli olarak ödenmektedir. Dolayısıyla freelance çalışan için standart bir çalışma süresinden bahsedilememektedir. Sektöre göre değişen müşteri ödemeleri banka kanalıyla yapılmaktadır. Genellikle freelance çalışan ev, internet, bilgisayar, akıllı telefon gibi çalışma alan ve ekipmanlarını kendisi temin etmektedir. Müşteri, freelance çalışanı günlük veya haftalık raporlar isteyerek denetleyebilmektedir. Freelance çalışan yaptığı işte tanınmış bir kişi değilse alacağı ücret konusunda pek pazarlık edebilme imkânına sahip değildir. Ayrıca evde serbest çalışan çevrimiçi vs. mesleki kurslar ile beceri eğitimini arttırmaya çalışmaktadır. Freelance çalışmalarda yapılan işin karşılığının alınamaması ve sözleşme ihlalleri ile karşılaşılması muhtemeldir. Bu gibi durumlarda çalışan İş Kanunu hükümleri çerçevesinde hakkını aramaya çalışmaktadır. Sosyal güvenlik ve sağlık sigortası konularına bakıldığında ise freelance çalışanlarının yaptıkları iş kapsamında bu güvenceleri pek yoktur. Kayıtlı bir sözleşme yapılması halinde sosyal güvenlik katkı payı müşteri tarafından ödenebilmektedir. Bunun dışında isteğe bağlı katkı payının ödenmesi hususu serbest çalışanın takdirine bağlıdır. Evli veya bekar evde çalışan kadınlar ise aileleri üzerinden sigortalılık imkanından faydalanabilmektedirler.

Hem Türk hukuk sisteminde hem de uluslararası hukuk kurallarında uzaktan çalışanların diğer çalışanlardan bir farkı olmamakla birlikte uzaktan çalışanların en büyük endişesinin kayıt dışı çalıştırılmak olduğu söylenebilir. Bunun temelinde ise işverenler tarafından uzaktan çalışanların sigorta bildirimlerinin yapılıp yapılmadığı yatmaktadır. Kayıt dışı çalışma, resmi makamlara istihdam faaliyetlerinin hiç bildirilmemesi, çalışma süreleri veya ödenen ücretin eksik bildirilmesini ifade etmektedir (Yanici, 2019: 227). Kayıt dışı çalışanlar devletin resmi kayıtlarında olmadığı için sosyal

² “hizmet sözleşmesiyle çalışma”,
 “işin, işverene ait işyerinde ya da işyerinden sayılan bir yerde yapılması”,
 “çalışanın 5510 Sayılı Kanun'un 6. maddesindeki istisnalar kapsamında bulunmaması”

güvenceden yoksundurlar ve gelecekteki riskler açısından korumasız kalmaktadırlar (Karaca ve Kaleli, 2019: 769). Bir ülkede kayıt dışı istihdamın ortaya çıkmasında başlıca nedenler etkilidir. Bu nedenler; çalışma hayatına ilişkin yasaların karmaşık olması nedeniyle taraflarca anlaşılabilmesi, nüfus yoğunluğu, yasalardaki boşluklar, siyasi iktidarın oy endişesi nedeniyle denetimler konusunda isteksiz davranması, sürekli vergi ile sosyal güvenlik aklarına başvurması, cezaların caydırıcılık gücünün az olması, sosyal güvenlik primlerinin yüksekliği, kıdem tazminatı, vergi yükleri, kanunların belirli çalışana sahip işletmelere ilave sorumluluklar getirmesi, sendikal faaliyetlere katılan işçilerin çalıştırılmak istenmemesi olarak belirtilebilir (Karaca ve Kaleli, 2019: 769-775).

Esnek çalışma modelleri içerisinde kayıt dışılığın tespitinin en güç ve dolayısıyla sigortasızlığın en yaygın olduğu çalışma şeklinin uzaktan çalışma olduğu söylenebilir. Çalışanların hizmet tespiti genel olarak 5510 sayılı Kanun gereğince SGK memurlarının fiili denetimleri ile veyahut bilgi ve belgeye dayalı kayıtlara göre yapılmaktadır. Uzaktan çalışan kişinin özellikle evden çalışması halinde Anayasa ile koruma altına alınan konut dokunulmazlığı hakkı gereğince her zaman fiili denetim yapılması mümkün olmayabilir. Bu tip hizmet tespiti yapılabilsen bile 5510 sayılı Kanun'un 86. maddesinin 8. fıkrası gereği çalışanın geçmişe dönük en fazla bir yıllık çalışmaları hizmetten kabul edilmekte bir yılı aşan çalışmalarda ise kaydı tespit yoluna gidilmektedir. Kayden tespitte ise uzaktan çalışanlar açısından sonradan temini oldukça güç, kanuni geçerliliği olan bilgi ve belgelere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu belgeleri elde edememiş uzaktan çalışan ise ancak zaman, emek ve masraf harçayarak İş Mahkemesinde dava açarak hizmet tespitinin yapılmasını isteyebilmektedir (Şahin, 2022: 174). Türkiye'de emekli olduktan sonra özel sektörde çalışmak isteyenler emekli aylıklarının kesilmesini istemiyorlarsa sosyal güvenlik destek primi yatırmak zorundadırlar. Emekli olup kamuda çalışmak isteyenlerde ise her koşulda emekli maaşları kesilmektedir. Sosyal güvenlik destek primi ödeyerek çalışmak, bu kişilerin yalnızca iş kazası ve meslek hastalığı geçirmeleri durumunda gerekli yardımları almasını sağlarken, emekli maaşlarına herhangi bir katkı vermemekte, maaşlarında bir artış olmamaktadır. Dolayısıyla uzaktan çalışan emekliler sosyal güvenlik primine tabi çalışmak yerine kayıt dışı çalışmayı tercih edebilmektedirler. Uzaktan çalışanların için büyük sorun teşkil eden kayıt dışı istihdam ile mücadele edebilmek için (Karaca ve Kaleli, 2019: 778-783; Sarıca, 2006: 131; Şimşek, 2023);

✓ Uzaktan çalışanlar, sosyal koruma ve sağlık hizmetlerinden faydalanması için kayıtlı ve düzenli işlerde çalışmaya teşvik edilmeli, bu tür kayıtlı işçi çalıştıran işverenlerin her bir çalıştırdığı kişi başına ödedikleri sosyal güvenlik katkı payları düşürülmeli ve vergi indirimleri uygulanmalıdır. Bütün uzaktan çalışma sözleşmelerinin sosyal güvenlik kapsamına alınması zorunlu hale getirilmelidir.

✓ Kayıt dışı çalışmayı tespit edebilmek için fahri ve resmi müfettişlerden oluşan özel, bölgesel takımlar kurulmalı, özellikle evden yapılan uzaktan çalışmalarda konut dokunulmazlığını ihlal etmeyecek şekilde iş yapılan yerlere ani ziyaretler yapabilmelidirler.

✓ Kayıt dışı çalışmanın zararları konusunda bilinç oluşturabilmek için gazete, radyo, televizyon, internet gibi kitle iletişim araçlarında, pano ilanları ve broşürlerle kampanyalar yapılabilir.

✓ Çalışma ilişkisi ile ilgili kamu kurumlarında sosyal güvenlik, vergi, sağlık, sosyal hizmetler konularında koordinasyon sağlanmalı, denetim için sendikalar, belediyeler gibi farklı kurumlarla ilişkiler geliştirilmelidir.

✓ Vatandaşa kayıt dışı istihdamın telafisi olabileceği algısını yaratacak sosyal güvenlik prim ve vergi aflarının yapılmaması için siyasi kararlılık gösterilmeli, siyasetçiler değişse bile bu bir devlet politikası haline getirilmelidir.

✓ Mükelleflerin çalışma yaşamına ilişkin mevzuatlara uyması için caydırıcı müeyyideler getirilmelidir. Şu anda Türkiye’de kayıt dışı çalıştırmaya ilişkin sosyal güvenlik mevzuatında cezai bir yaptırım olmayıp sadece işe giriş bildirgeleri ile prim evraklarının verilmemesi durumunda idari bir yaptırım uygulanmaktadır. Ancak esas olması gereken çoğu Avrupa ülkesindeki gibi ağır para cezaları ile hapis cezasının aynı anda uygulanmasıdır. Ayrıca verilecek ceza tek taraflı olmamalı, işveren ile kayıt dışı istihdamın diğer ortağı çalışana da uygulanabilir olmalıdır.

✓ Kayıtlı işçi çalıştırmayı teşvik için geçici çalışan (belirli süreli sözleşmelerle) uzaktan çalışanlarda uygulanması kolay bir sosyal güvenlik modeli geliştirilebilir. Sosyal Güvenlik Kurumu uzaktan çalışma yaptıran işverenlere sosyal güvenlik çekleri verebilir. İşyerleri açısından dosya açma, aylık bildirge verme gibi bürokrasi ve kırtasiyecilikten uzak bir model olarak bu hizmet alım çekleri, işverence uzaktan çalışana verilecek, uzaktan çalışanlar da işin niteliği ve çalışma süresini belirtir bu çekleri kuruma ibraz ederek belirtilen gün sayısı kadar hizmet kazanabilecektir.

✓ 2019 yılında 5510 sayılı Kanununun Ek 19. maddesindeki yapılan asgari emekli aylığı (alt sınır aylığı) düzenlemesi toplumda eleştirilmektedir. Çünkü bu uygulama (3600 gün prim ödeyen kişi ile 9000 gün prim ödeyen herkes 7500 lira alt sınır aylığı torbasına girdi) ile daha fazla çalışan ya da daha fazla miktarlarda prim ödeyen emeklilerin mağduriyet yaşadığı ifade edilmektedir. Sosyal sigorta dengesini bozmamak adına emekli aylıklarına yapılması düşünülen ilave ödemelerin sosyal yardım niteliğinde ödenmesi daha faydalı olacaktır. Bu uygulama uzaktan çalışanlar arasında en fazla paya sahip olan ve emeklilik zamanlarını pek düşünmeyen gençlerin kayıt dışı çalışmalara yönelmesine neden olabilecek olumsuz bir örnektir.

✓ Geliri belirli seviyenin altında kalmış olan (asgari ücret düzeyinin altı veya hiç geliri olmayan) kişilere, insan onuruna yakışır bir şekilde yaşamaları için devlet tarafından Aile Destek Sigortası kapsamında gelir bağlanmalıdır.

✓ Kayıtlı sektörlerin güçlendirilmesi için idari, mali ve yasal yükümlülükler azaltılmalı, çalışma hayatında uzaktan çalışma gibi atipik istihdam biçimlerinin sosyal güvenlik sistemleri açısından yasal alt yapısı hazırlanarak iş gücü piyasası esnekleştirilmelidir.

✓ Kayıtlı sisteme girişleri artırabilmek için sosyal güvenceli iş imkanlarından faydalanmak isteyen bilinçli uzaktan çalışanlar için, bilgi eksiklikleri ya da yanlış bilinen konular hakkında danışmanlık ve eğitim hizmetleri verilmeli, ilk işe girişlerde kişilere çeşitli teşvikler yapılmalıdır.

✓ Kayıtlı çalışmanın ülkede yaşayan herkes için fayda ve zararları, kayıt dışı çalışmanın ise ne tür yaptırımlarının olabileceği hususunda çalışanlar ve işletmeler bilinçlendirilerek, yolsuzluklar ile mücadelede kamuya duyulan güvensizlik azaltılarak kişilerin tutum ve davranışları değiştirilmelidir.

Sonuç

Dünya genelinde internet ve bilgi iletişim sistemlerinin gelişmesi ile birlikte rekabetçi dijital bir dönüşüm hareketi başlamış böylelikle uzaktan çalışma, yeni bir çalışma şekli olarak yaygınlaşmıştır. Günümüzde bu çalışma şeklini uygulamaya başlayan bankacı, sigortacı, muhasebeci, satış elemanı, eğitimci ve hukukçu gibi pek çok meslek grubu evi veya mekânsal anlamda klasik işyerlerinden daha farklı yerleri işyeri olarak kullanmaya başlamıştır. 4857 sayılı İş Kanunu işçinin, işverenin iş organizasyonu çerçevesinde evde veya teknolojik iletişim araçlarıyla herhangi bir yerde iş görmesini uzaktan çalışma olarak tanımlamıştır. Bir ülkedeki uzaktan çalışmanın yaygınlığı ekonomik refah payı, teknolojik gelişmişlik, siyasi ve yasal gelişmeler, şirket organizasyonları, kültürel faktörler ile paralellik göstermektedir. Uzaktan çalışmanın temel mantığı çalışanın işyerine gelerek işini yapmasından ziyade işi ona götürmektir. Yeni nesil çalışma modellerinden birisi olan uzaktan çalışmanın rekabetçilik, verimlilik artışı, kayıt dışı istihdamın azaltılması, kadınlar ve engelliler gibi kırılgan gruplara ek istihdam yaratması gibi faydaları bulunmaktadır. Uzaktan çalışma şekilleri olan tele çalışma, evden çalışma gibi atipik çalışmaların oranları klasik çalışma tiplerine göre daha düşüktür. İşverenler işçileri üzerindeki kontrolü kaybetme korkusu yaşadıkları için uzaktan çalışma türlerine karşı daha mesafeli yaklaşır.

Uzaktan çalışma şekline ilişkin istatistikî bilgiler, bu çalışma tipine yönelik sağlıklı hukukî düzenlemeler yapılabilmesine yardımcı olmaktadır. Türkiye’de ise uzaktan çalışmaya ilişkin yeterli istatistikî verinin bulunmaması bu alanda önemli bir eksiklik. Uzaktan çalışanlar için detaylı bir mevzuatın olmayışı çalışanların hukukî statülerinde belirsizliklere ve dolayısıyla İş Hukuku kaynaklı uyuşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Uzaktan çalışanın bağımlı veya serbest çalışması mümkündür. Bağımlı uzaktan çalışma işçi ve işveren ilişkisine dayanmaktadır. İşçi ve işveren ilişkisi tespitinde çalışanın işverene işin görülmesi hususunda bağımlılığı belirleyici unsurdur. Bir çalışan işverenin denetimi ve gözetimi altında olup işverenden aldığı emir ve talimatlara göre işini yapmakta ise burada adam çalıştırmadan söz edilebilir. Bağımlı uzaktan çalışan işvereni ile belirli, belirsiz süreli iş sözleşmesi yapabilir, tam zamanlı veya kısmi zamanlı çalışabilir. İşverenin gözetim ve denetiminde çalışan uzaktan çalışanın işverene karşı özen ve sadakat borcu bulunmaktadır. Ekonomik, sosyal, mesleki ve fizyolojik risklerin olumsuz sonuçlarına karşı kişiler, sosyal güvenlik sayesinde korunmaktadır. Türk hukukunda uzaktan çalışan kişiler 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu gereğince işçi kabul edilmektedir. İşveren uzaktan çalışana için tıpkı diğer klasik çalışana gibi sigorta girişi ve sigorta prim ödemesi yapabilmektedir. Uzaktan çalışan ise eksik prim günü varsa Genel Sağlık Sigortası hükümleri gereğince eksik prim miktarını kendisi karşılayabilmektedir. Türk hukukunda uzaktan çalışanlar, sosyal güvenlik haklara sahip olma bakımından klasik işyerlerinde çalışanlar ile aynı imkânlarla sahiptir.

Uzaktan çalışanlar genelde kayıtlı sözleşme ve sosyal güvenlik kapsamı olmadan çalışmaktan kaygılanmaktadırlar. Bu sorunun temelinde kayıt dışı çalışma yatmaktadır. Esnek çalışma modelleri içerisinde kayıt dışı çalışma dolayısıyla sigortasızlığın en yaygın ve tespiti en zor olan tipi uzaktan çalışmadır. Yazılı bir sözleşme olmaması uzaktan çalışmanın, sosyal güvence olmadan çalışmadan sonraki en büyük problemidir. Sözleşme imzalamaksızın uzaktan çalışanlar yaptıkları işin karşılığında

ücret alamama riski ile karşılaşabilirler. Yazılı sözleşme imzalayarak işini yapan uzaktan çalışanlar ise kendilerini daha güvende hissetmektedirler. Uzaktan çalışmanın en yaygın olduğu, ekonomik gelişmişlik düzeyi yüksek olan Almanya, Amerika ve İngiltere gibi ülkelerde dahi yazılı uzaktan çalışma sözleşmesi yapılması çalışma ilişkisinin kurulmasında ön şart kabul edilmekte, çalışma ilişkileri açısından uzaktan çalışanın diğer işçilerden her hangi bir farkının olmadığı genel kabul görmektedir. Uzaktan çalışanların kaygısının temelinde yatan kayıt dışı istihdam ile mücadele edebilmek için;

- ✓ Uzaktan çalışmaya ilişkin işçi ve işveren tarafların uzlaşma sağladığı, hak kaybının yaşanmadığı, sosyal güvenceli bir esnek çalışma modeli geliştirilmelidir.
- ✓ Uzaktan çalışmaya ilişkin eksikliklerin giderilebilmesi adına sektör ve işletme ihtiyaçlarını karşılayan toplu sözleşmeler yapılmalıdır.
- ✓ İş ilişkilerinde bütüncül bir uygulama olarak, işverenlerin ayırım ve muafiyet olmaksızın tüm işçilerine aynı kuralları uygulaması için uzaktan çalışma ilişkilerinde yazılı sözleşme imzalanması zorunlu tutulmalıdır.
- ✓ İşveren yükümlülüklerinin azaltıldığı, yasal alt yapısı kuvvetli esnekleştirilmiş iş gücü piyasasına yönelik kayıtlı sektörler güçlendirilmelidir.
- ✓ Çalışma yaşamını etkili denetleyen, vergi, prim gibi kamu alacakları için af ile yapılandırmaya gitmeyerek vatandaşlarını kayıtlı çalışmaya zorlayan bir devlet politikası yaratılmalıdır.
- ✓ Eğitim seviyesi yükseltilmiş bilinçli, sosyal güvenceli iş imkânlarını kovalayan uzaktan çalışanlar yaratarak kayıtlı sisteme girişler arttırılmalıdır.
- ✓ Uzaktan çalışanlar için Avrupa Birliği üyesi ülkelerde evde çalışmalar için uygulanan hizmet fişi, çek hizmeti uygulamalarına benzer prim ödeme gün sayısının az, prim oranlarının düşük, asgari bir emeklilik gelir getirisi sunan kolaylaştırılmış sosyal sigorta programları uygulanmalı, uzaktan çalışanlar bu programda zorunlu sigortalı kapsamına alınmalıdır.
- ✓ Kayıtlı çalışmanın faydalarına yönelik bilincin yaygınlaştığı, yolsuzluklarla mücadelede kamuya olan güvenin tam olduğu bir anlayış ile kişilerin tutum ve davranışları değiştirilmelidir.
- ✓ Emekli uzaktan çalışanların kayıt dışı çalışmayı tercih etmemeleri için kamu özel sektör ayrımı yapılmadan hiçbir koşulda emekli maaşları kesilmemeli, çalışırken yatıracakları sosyal güvenlik destek primlerinin iş kazası ve meslek hastalıklarında sunduğu yardımlar gibi emekli maaşlarında artışı sağlayacak şekilde mevzuatta değişiklikler yapılmalıdır.
- ✓ Emekli uzaktan çalışanların kayıt dışı istihdama yönelmelerine engel olmak için, emekli maaşlarına yapılacak ilave ödemelerin sosyal yardım niteliğinde yapılarak, çalışanlar arası sosyal sigorta dengesinin bozulmamasına dikkat edilmelidir.
- ✓ Geliri düşük olan vatandaşlar oluşturulacak aile destek sigortaları ile desteklenmelidir.

Kaynakça

- Akan, N. (2010). *Kısmi Süreli Çalışma*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Alp, E. ve Sönmez, Ö. A. (2011). ILO: Uluslararası Çalışma Örgütünün 177 Sayılı Evde Çalışma Sözleşmesi. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 5(6), 16-27.
- Andaç, F. (2018). *Sosyal Güvenlik Hukuku ve İlgili Kuruluşlar*. İstanbul. Legal Yayınları.
- Arıcı, K. (1999). *Sosyal Güvenlik*. Ankara: Tes-İş Sendikası Yayınları.
- Arntz, M., Ben Yahmed, S. ve Berlingieri, F. (2020). Working from Home and COVID-19: The Chances and Risks for Gender Gaps. *Intereconomics*. 55(6). 381-386.
- Aşçı, Y., Türkmen, B. ve Zor, E.U. (2020). Covid -19 Sosyal İzolasyon Döneminde Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin E-Öğrenmeye Hazırbulunuşluk Düzeylerinin İncelenmesi: Çaycuma Meslek Yüksekokulu Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (72), 690-700.
- Aydın, U. (2007). Çağrı Üzerine Çalışma ve Uygulama Sorunları. *Sicil, Aralık*, (s 47).
- Aydıntan, B. ve Kördeve, M.K. (2016). Çalışanların Esnek Çalışma Modeli Çerçevesinde Örgütsel Bağlılık Düzeylerinin Değerlendirilmesi. *Gazî İktisadi ve İşletme Dergisi*, 2 (3), 27-48.
- Civan, O. E. (2017). Yeni Düzenlemeler Çerçevesinde Meslek Edinilmiş Ödünç (Geçici) İş İlişkisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 66(2), 311-398.
- Çelik, N., Canıklıoğlu, N., Canbolat, T. ve Özkaraca, E. (2021). *İş Hukuku Dersleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Çetinkaya T. K., (2014). Kısa Çalışma ve Kısa Çalışma Ödeneği. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 415-474.
- Dedeoğlu, S. (2020). *Eyden İçeri Bir Dünya: Türkiye’de Ev-Eksenli Çalışanlar*, ILO Çalışma Belgesi 21,(Cenevre, ILO).
- Dereli, T. (2001). Teknolojik Değişmeler - Çalışma İlişkileri ve Yeni İstihdam Türleri. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 3(2).
- Dilik, S. (1980). Sosyal Güvenlik ve Sosyal Hizmetler Arasındaki İlişkiler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35(01). [https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001407].
- Dilik, S. (1992). *Sosyal Güvenlik*. Ankara: Ankara Yayınevi.
- Gümüş, İ. ve Koç, M. (2019). Türk İş Hukukunda Çağrı Üzerine Çalışma: Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Mali Çözüm Dergisi*. 29: 71-106.

- Günay, M. (2007). *Ödünç İş İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Güvercin, C. H. (2004). Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 57(2). [https://doi.org/10.1501/Tipfak_0000000105].
- Güzel, A. ve Okur, A.R. (2004). *Sosyal Güvenlik Hukuku*. İstanbul. Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Güzel, A., Okur, A.R. ve Caniklioğlu, N. (2009). *Sosyal Güvenlik Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- İnal, B. (2021). *Uzaktan Çalışma*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Başkent Üniversitesi.
- Kandemir, M. (2011). *İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Açısından Tele Çalışma*. İstanbul. Legal Yayıncılık
- Kapar, R. (2007). Uygun İş Açığı İnsana Yaraşmayan İşler. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 8(29), 2-10.
- Karaca, C. ve Kaleli, E. (2019). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdama İlişkin Çözüm Önerileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(44), 769-792. [<https://doi.org/10.21560/spcd.v19i49119.505164>].
- Karadeniz, O. (2011). Türkiye’de Atipik Çalışan Kadınlar ve Yaygın Sosyal Güvencesizlik. *Çalışma ve Toplum*, 2(29), 83-127.
- Karakoyun, Y. (2007). *Esnek Çalışma Yoluyla Kadınların İşgücüne Katılım Oranının ve İstihdamının Artırılması; İşkur’un Rolü, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı*, Türk İş Kurumu Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Karakoyunlu, E. (2003) “Ya Esneklik Olmazsa..?”, *İşveren Dergisi*. 41(5), s.7-8.
- Kılıç, G. (2020). Uzaktan Çalışmanın Bir Türü Olarak Tele Çalışma ve Evden Çalışmadan Farkı. *Terazi Hukuk Dergisi*. 15(164). 805-819
- Kılıç, M. (2017). Sosyal Güvenlik Hakkının Kapsamı ve Sınırı. *İş ve Hayat*, 3(5), 378-398.
- Mahiroğulları, A. (2005). Küreselleşmenin Türk Çalışma Hayatına Etkileri. *Journal of Social Policy Conferences*(49).
- Meşhur, H. F. A. (2010). Organizasyonların Tele Çalışmaya İlişkin Tutumlarına Yönelik Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 1-24.
- Metin, Z. K. ve Yıldız, A. N. (2021), *İş Sağlığı ve Güvenliği Boyutu İle Uzaktan Çalışma*, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Ankara.
- Özcan, D. (2018). *Uzaktan Çalışmanın Türkiye’deki Çalışma Hayatı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Esnek Çalışma Modeli Olan Uzaktan Çalışmada Sosyal Güvenlik Hakkı

Öztürkoğlu, Y. (2013). Tüm Yönleriyle Esnek Çalışma Modelleri. *Beykoz Akademi Dergisi*, 1(1), 109-129.

Sarıca, A. O. (2006). *Kayıt Dışı İstihdam ve Mücadele Yöntemleri*. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Planlama Uzmanlığı Tezi, Ankara.

Sümer, H. H. (2022). *İş Hukuku*, Seçkin Yayınevi, 25.Baskı. Ankara.

Şahin, D. E. (2022). *Esnek Çalışma Modellerinde Sosyal Güvenlik Uygulamaları*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Şahin, D.E. ve Şakar, M. (2021). Esnek Çalışma Modellerinden Uzaktan Çalışma ve Uzaktan Çalışanların Sigortalılığı. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 11 (2), 249-267.

Şimşek, N. (2023). Sosyal Güvenlik Sistemimizdeki Sorunlar ve Çözüm Önerileri. (Erişim 06.06.2023).

[<https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/nergis-simsek/sosyal-guvenlik-sistemimizdeki-sorunlar-ve-cozum-onerileri-2088039>].

Taşoğlu, J., & Limoncuoğlu, S. A. (2010). 4857 Sayılı Kanun Kapsamında Esnek Çalışma. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(2), 77-85.

Tilev, F. (2018). Esnek Çalışma ve Kadın İstihdamı. *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (2), 121-150.

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (Şubat, 2022), *Yeni Nesil Çalışma Modelleri*. (Erişim:12.12.2023). [<https://www.tisk.org.tr/dokuman/yeni-nesil-calisma-modelleri-raporu.pdf>].

Uşan, F. (2009). *Türk Sosyal Güvenlik Hukukunun Temel Esasları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yanici E. İ. Ö. (2019). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikaları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 225-246.

Zengin, A. (2008). *Geçici (Ödünç) İş İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Zeytinoğlu, E. (2004). Kısmi Süreli Çalışma Şekilleri ve 4857 Sayılı İş Kanunundaki Görünüm. *İÜHF*, 1 (12), 449-466.

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD

*Van Journal of Humanities and Social Sciences –
VJHSS*

Derleme Makale

Geliş Tarihi: 06.04.2024

Kabul Tarihi: 26.06.2024

Yayımlanma Tarihi: 30.06.2024

Hammurabi Kanunları Işığında Eski Babil Devletinde Tarımsal Faaliyetler

Agricultural Activities in the Ancient Babylonian State in the Light of the Code of Hammurabi

Erdal ÖZGÜNER*

Öz

İnsanların geleneklerinin zamanla yazıya dökülmesi ile yazılı hukukun ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu yazılı hukuk kuralları sayesinde eski çağ devletleri veya toplumları hakkında bilgiler edinmek daha kolay hal almaktadır. Bu topluluklardan biri de Babil'dir. Mezopotamya'da MÖ II. binde devletleşme şansı yakalayan Babil Devleti dini, siyasi ve ekonomik anlamda önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bu gelişmelerle beraber hazırlanmış oldukları yazılı kanun maddeleri sayesinde hukuk sisteminde de oldukça ileri seviyeye geldikleri bilinmektedir. Bu sayede tarihteki önemli yerini almıştır. Babil'in bilinen en ünlü kralı Hammurabi (MÖ1728-1686) tarafından hazırlanan ve literatürde Hammurabi Kanunları olarak bilinen kanun metni stel üzerine Akkadça yazılmıştır. Kanun maddeleri genel olarak kısas ilkesine dayandırılarak, "göze-göz, dişe-diş" şeklinde uygulanmaktadır (Microop, 2005:104). Her bir kanun maddesinin dinsel temellere dayandırılarak tanrının isteklerine göre şekillendirildiği anlaşılmaktadır. Hammurabi Kanunlarının düzenlemiş olduğu hüküm alanları sayesinde düzenli toplum yaratmada başarılı olduğu bilinmektedir. Hammurabi Kanunlarında, ekonomik, sosyal, dini yaşamın düzenlenmesi amaçlanmaktadır. Hammurabi Kanunlarının, medeni kanundan, ticaret hukukuna kadar birçok alanın temellerinin atılmasına da öncülük ettiği bilinmektedir. Hiç kuşkusuz öncülük ettiği alanlardan bir tanesi de sosyo-ekonomik yapısı içerisinde yer alan ve Eski Babil döneminde yürütülen tarımsal faaliyetlerdir. Dicle ve Fırat nehirlerinin beslediği ve son derece verimli topraklara sahip olan Eski Babil'in tarımsal faaliyetleri ile ilgili yasal düzenlemeler gerekli hâle gelmiştir. Bu dönemlerde yürütülen tarımsal faaliyetlerde kullanılan tarım aletlerinin kullanımı, tarım arazileri üzerinde kullanım hakları, miras yoluyla geçen tarım arazilerinin durumu ve kanalları aracılığıyla yapılan sulama faaliyetleri gibi konular hakkında bilgiler edinmekteyiz. Mezopotamya'nın ekonomik yapısı incelendiğinde tarımsal faaliyetlerin payının oldukça büyük olduğu bilinmektedir. Kanunların toplumun ihtiyacından dolayı doğması nedeniyle de tarımsal faaliyetlerin düzenlenmesi ve toplumsal karşılığının sağlanması Eski Babil için hayati öneme sahip olmuştur. Bu nedenle Hammurabi Kanunları düzenlenirken tarımsal faaliyetlere büyük önem verdikleri anlaşılmaktadır. Bu çalışmamızda da verimli topraklara sahip

* Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, e-posta: erdalozguner83@gmail.com, ORCID: 0000-0005-2421-3312

Atf / to cite: Özgüner, E. (2024). "Hammurabi Kanunları Işığında Eski Babil Devleti'nde Tarımsal Faaliyetler". *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*, 7, 154-167. DOI: 10.62068/visbid.1466043

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD, Sayı VII, Haziran, 2024
Van Journal of Humanities and Social Sciences -VJHSS, Issue VII, June, 2024

Hammurabi Kanunları Işığında Eski Babil Devletinde Tarımsal Faaliyetler

olan Mezopotamya’da yürütülen tarımsal faaliyetlerini düzenleyen kanun maddelerinin olduğu ortaya konulmaktadır. Babil devletinde sosyo-ekonomik yapının temelini oluşturan tarımsal faaliyetlerin önemine işaret eden kanun maddelerinin toparlanarak detaylı bir şekilde incelenmesine olanak sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Mezopotamya, Eski Babil, Hammurabi, Tarım, Hukuk.*

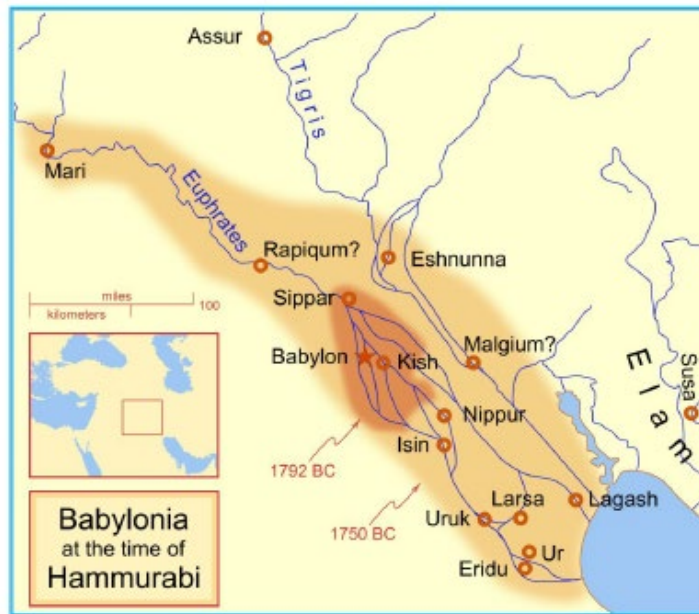
Abstract

It is known that the written law emerged over time with the documentation of people’s traditions. It has become easy to get information about ancient countries thanks to these written laws. One of these communities is the Babylonians. The Babylonians, which had the chance to become a country in 2000 BC, has been the subject of many religious, political and economic events. It is known that they have reached a very advanced level in the legal system, thanks to the written laws they have prepared in addition to these developments. Thanks to these advancements, the country took its important place in history. The law text prepared by the most famous king of Babylon, Hammurabi (1728-1686 BC), known in the literature as the Code of Hammurabi, was written in Akkadian on a stele. The articles of the law are generally based on the principle of retaliation and are implemented as "an eye for an eye and a tooth for a tooth" (Mieroop, 2005:104). It is understood that each article of law was shaped according to the wishes of God, basing it on religious foundations. It is known that Hammurabi’s laws were successful in creating a systematic society, with the help of the areas of law they regulated. The Code of Hammurabi aims to regulate economic, social and religious life. It is known that he led the laying of the foundations of many fields, from civil law to commercial law. Undoubtedly, one of the areas he pioneered was the agricultural activities carried out during the Old Babylonian period, which were included in the socio-economic structure. Legal regulations related to the agricultural activities of Ancient Babylon, which was fed by the Tigris and Euphrates rivers and had extremely fertile lands, became necessary. We obtain information about issues such as the use of agricultural tools used in agricultural activities carried out during these periods, usage rights on agricultural lands, the status of inherited agricultural lands and irrigation activities through canals. Upon the economic structure of Mesopotamia is examined, it is known that the share of agricultural activities is quite large. Since the laws were born due to the needs of the society, regulating agricultural activities and providing social compensation were very important for Ancient Babylon. For this reason, it is understood that they gave great importance to agricultural activities when regulating the Code of Hammurabi. In our study, too, it is revealed that there are articles of law regulating agricultural activities carried out in Mesopotamia, which has fertile lands. It will be possible to collect and examine in detail the articles of law that point out the importance of agricultural activities that form the basis of the socio-economic structure in the Babylonian state.

Keywords: *Mesopotamia, Ancient Babylon, Hammurabi, Agriculture, Law.*

Giriş

Eskiçağlardan bu yana tarih sahnesinde çok sayıda topluluk yer almış ve bu topluluklar bırakmış oldukları önemli etkiler ile anılmışlardır. Sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda yaşanan bu etkiler Mezopotamya coğrafyasında da kendisini göstermiştir (Polat, 2023a: 4; Polat, 2023b: 105). Mezopotamya’da ilk kurulan medeniyet her ne kadar Sümerler olarak bilinse de onlardan önce de burada çeşitli medeniyetlerin yaşadığı anlaşılmaktadır. Ancak yazının icat edilmediği dönemlere tekabül etmesinden dolayı bu dönemle ilgili bilgiler yok denecek kadar azdır. Sümerlerin Mezopotamya’ya gelişi MÖ 3500 yıllarına tarihlendirilir (Köroğlu, 2006: 57). Sümerler olarak bilinen ve bölgeye hâkim olan halk, olasılıkla Anadolu çevresinden gelerek MÖ 3300 yıllarında Sümer coğrafyasına ulaşmıştır. Bu coğrafya, MÖ 3. bin yıla gelindiğinde ise en az 12 şehir devletine ev sahipliği yapmıştır. Söz konusu bu şehir devletleri: Kiş, Uruk Sippa, Ur, Akshak, Nippur, Umma, Lagash, Larak, Adap, Bad-tibira ve Larsa’dır. Bu şehir devletlerinin her birinde çevresi surlarla çevrili, tapınağı olan ve tapınımını yaptığı tanrıları yer almaktadır (Kuiper, 2010: 40-41). Yukarıda adı geçen şehir devletlerini birleşmesi Kiş hükümdarı Etana (MÖ 2800) tarafından sağlanmıştır. Daha sonraki dönemlerde Kiş, Ur, ve Lagash gibi kent devletleri yüzlerce yıl boyunca üstünlük mücadelesi vermesine rağmen ilk önce Elamlar (MÖ 2530-2450) tarafından, sonrasında ise Akad kralı Sargon (MÖ 2334-2279) önderliğinde savunmasız hâle getirilmiştir. Böylelikle Sargon, şehir devletlerinin birleşmesini sağlamış ve Orta Doğu medeniyetlerini etkileyen bir yönetim modeli yaratmıştır (Kuiper, 2010: 41). III. Ur sülalesi döneminin sona ermesiyle beraber Güney Mezopotamya’da İsin, Larsa kentleri ön plana çıkmış ve dönem “İsin-Larsa Dönemi” (MÖ 1960-1750) olarak adlandırılmıştır. İsin-Larsa Dönemi, Eski Babil devleti kuruluncaya kadar olan dönemi temsil etmektedir (Köroğlu, 2006: 99). İsin-Larsa Dönemi’nde adından söz ettirmeyi başaran bir diğer şehir ise Babil şehridir (MÖ 1850-1550). Babil şehri asıl ününü ise VI. Kral Hammurabi döneminde almıştır.

Harita 1: Hammurabi Dönemi Eski Babil. (Adamo ve Al-Ansari, 2020: 43; Fig.19).

Babil kralı Hammurabi (MÖ 1792-1750) Amorid ya da I. Babil Hanedanı'nın altıncı hükümdarıdır. Hammurabi, ilk başlarda çevresinde yer alan Bosippa, Sippar ve Kiş gibi kentleri kontrol ederken, güneyinde kalan İsin ve Uruk gibi kentlerin kontrolünü de sağlayarak egemenlik sınırlarını genişletmiştir (Leick, 2009: 57). Babil Devleti'nin, Hammurabi döneminde imparatorluk hâline geldiği belirtilmektedir (Saygılı, 2016: 1). Aynı zamanda merkezi bir yönetim kurmayı başaran Hammurabi, tarımsal faaliyetlerde kullanılmak üzere ekim alanlarını genişletmek için sulama projelerine de yatırım yapmıştır (Leick, 2009: 57). Hammurabi, önemli askeri başarılarının yanında döneminin en kapsamlı yazılı hukuk kurallarını hazırlamasıyla da tarihteki önemli yerini almıştır. Hammurabi, taş stel üzerine yazılmış olan "kanunlar" ile tanınmaktadır. Bu kanunnamelerin uzun önsöz ve sonsözlerinde kral, halkın koruyucusu ve çobanı; adalet ile barışın sağlayıcısı olarak tanımlanmaktadır (Leick, 2009: 57-58). Babil Devleti'nde hukuk sisteminin Hammurabi döneminde gelişim sağladığı anlaşılmaktadır. Bunun nedenleri arasında zaman zaman gelenek ve göreneklerin yetersiz kalması gösterilebilir. Bu kanunlar sayesinde işlenen suç ile alınan cezanın krallığın her yanında aynı olması sağlanmıştır.

Dicle ve Fırat nehirlerinin taşıdığı alüvyonlar sayesinde Mezopotamya'da verimli topraklar oluşmuştur. Bu verimli toprakların işlenmesi sayesinde de Mezopotamya'da kurulmuş olan devletlerin veya toplulukların sosyo-ekonomik yapısı da şekillenmiştir. Özellikle tarımsal faaliyetler bölge devletleri için oldukça önemli ekonomik faaliyetler arasında yer almıştır. Hammurabi kanunlarıyla beraber, Babil'de tarımsal faaliyetler de kanun kapsamında değerlendirilmiş olup gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Hammurabi Kanunları genel olarak değerlendirildiğinde, tanrıya karşı işlenen suçlar, krala karşı işlenen suçlar, ticaret ve alışveriş, hırsızlık, mahkemeye karşı işlenen suçlar, yataklık ve aile, evlilik, mülkiyet, evlat edinme, çeşitli ev ve arazi işleri, kira bedelleri, saldırı ve kıyas, esirler ve zirai konuları içermektedir (Bilgiç, 1963: 111-113). Tarımsal faaliyetlere dair bu yasal düzenlemelerin sayıca fazlalığı, tarımın ekonomik düzen açısından önemsenen ve koruma altına alınması gereken bir ekonomik faaliyet olduğunu göstermektedir. Bu derece önemli konuların içerisinde tarım aletlerinin kullanımı, tarım arazilerinin durumu ve tarım ürünlerinin hasat edilmesi gibi konular ile tarımsal faaliyetlerin düzenlenmesine yer vermiş olmaları çalışmamızın hazırlanmasına neden olmuştur. Daha önce Hammurabi Kanunları ile ilgili çok sayıda çalışmanın olduğu bilinmektedir. Ancak kanunlar ile düzenlenen tarımsal faaliyetlerin önemi hakkında çalışmanın olmayışı bu konudaki eksikliği doğurmuştur.

Hammurabi Kanunları ve Tarım Faaliyetlerini Düzenleyen Kanun Maddeleri

Elamların ünlü şehri olan *SUS* şehrinde 1900'lü yılların başlarında yapılan kazılarda üç parça hâlinde üzeri çivi yazılı stel ele geçmiştir (akt. Tosun, Scheil, 1902). Bu stel üzerinde Babil'in ünlü kralı Hammurabi'ye ait olan kanunların yazılı olduğu görülmüştür. Stel 2.25 cm yüksekliğinde, 1.65 cm genişliğindedir. Günümüzde Fransa'daki Louvre Müzesi'nde sergilenmektedir. Stelin üst kısmında ise adalet ve güneş tanrısı, Hammurabi'ye dua eder şekilde betimlenmiştir (Tosun, 1973: 570). Böylelikle stelin tanrılar tarafından da kutsandığı gösterilmektedir.

Resim 1: Hammurabi Steli. (Adamo ve Al-Ansari, 2020: 47; Fig.21)

Hammurabi Kanunları, çok çeşitli konuları kapsamaktadır. Bazıları ceza hukuku olarak tanımlanabilecekken, bazıları da evlilik, boşanma, komşusunun tarlasını sular altında bırakan bir çiftçiye ne yapılması gerektiği gibi konularla ilgilidir. Kanunların şekli hep aynıdır. Yasalar, hırsızlığın veya çiftçinin tarlasını ekmemesini suç olarak tanımlamak yerine, birileri bu eylemleri yaparsa eylemlerinin sonucunun ne olacağını belirtmekte, devamında ise ne olması gerektiği belirtilmektedir (Levin, 2009: 86).

Hammurabi; kanunlarında ilahi gücü ön plana çıkarırken, toplumda eşitliği sağlamayı, kişisel hak ve özgürlükleri korumayı, güçlüye karşı zayıfı korumayı ve halkının refah seviyesini yükseltmeyi amaç edinmiştir (Okandan, 1951: 122). Yaklaşık olarak 282 maddeden oluşan Hammurabi Kanunları, dönemin en kapsamlı ve sistematik kanunları olarak bilinmektedir. Hammurabi Kanunları esas alındığında devletin her türlü faaliyeti de yasalarla korunmuş olur. Bu faaliyetlerden bir tanesi de tarımsal faaliyetlerdir. Çünkü Mezopotamya’da ekonomi büyük ölçüde tarımsal faaliyetlere dayandırılmaktadır (Memiş, 2007: 164-165).

Hammurabi döneminde bölgede sulama gelişmelerinin ilk adımları bilinen ilk yazılı kurallar ile atılmıştır. Böylelikle yasalarla beraber kolektif sulama yönteminin temelini oluşturan kanun maddeleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu temeller, bir çiftçinin ekili arazi miktarı ile orantılı olarak su alması, çiftçinin mülkiyeti içindeki kanalların başka mülkiyete verdiği zarardan sorumlu tutulması ve su paylaşımının düzenlenmesi olarak sıralanabilir (Angelakis vd. 2020: 7).

Hammurabi Kanunlarında sistematik bir anlayışın olduğunu daha önce belirtmiştik. Böylelikle tarımsal faaliyetlerde kullanılan araç-gereçler, sulama, tarım arazilerinin kullanımı ve kiralama işlemlerine kadar detaylı bir kanunun hazırlanması, tarımsal faaliyetlerin bir sistematığe oturmasını sağlamıştır. Hammurabi Kanunlarının tarımsal faaliyetlerle ilgili maddeleri şöyle sıralanabilir:

...

27. “Bir subay ya da er savaşta kralın talihsizliğine uğrarsa (esir düşerse) ve onun arazileri ve bahçesi başkasına verilir ve verilen kişi onlara sahip olursa, esir olan geri dönüp kendi yerine vardığı takdirde arazisi ve bahçesi ona iade edilir ve o bunlara tekrar sahip olur.”

28. “Bir subay ya da er kralın talihsizliğine uğrarsa (esir düşerse) ve oğlu onun varlıklarının sahipliğini üstlenebilecek durumda ise o zaman arazi ve bahçe ona verilir ve o babasının ücretine de hak kazanır.”

29. “Eğer esir düşenin oğlu henüz gençse ve sahipliği üstlenebilecek durumda değilse arazi ve bahçenin üçte biri onun annesine verilir ve annesi onu yetiştirir.”

30. “Bir kabile reisi ya da bir adam evini, bahçesini ya da arazisini terk eder ve ücret karşılığı kiraya verirse ve başka biri onun evinin, bahçesinin ve arazisinin zilyedi olursa ve onları üç yıl süresince kullanırsa onların ilk sahibinin geri dönüp evini, bahçesini ve arazisini geri istemesi halinde ona geri verilmez ve onların zilyedi olan ve kullanan kişi onları kullanmaya devam eder.”

31. “Eğer onları bir yıllığına kiralar ve bir yıl sonra geri dönerse evi, bahçesi ve arazisi ona geri verilecek ve onlara tekrar sahip olacaktır.”

32. “Bir kabile reisi ya da bir adam savaşta ele geçirilir ve bir tüccar onların özgürlüğünü satın alırsa ve onları saraya geri getirirse kendi evinde özgürlüğünü satın almaya yetecek araçlarının olması halinde kendisinin özgürlüğünü satın alır; evinde kendi özgürlüğünü satın almaya yetecek hiçbir şey yoksa kendi topluluğunun mabedi tarafından özgürlüğü satın alınır; onun özgürlüğünü satın almak için tapmakta bir şey yoksa mabkeme onun özgürlüğünü satın alır. Arazisi, bahçesi ve evi özgürlüğünü satın almak için verilemez.”

...

36. “Bir kabile reisinin, bir adamın ya da bir tebaanın kiraladığı arazisi, bahçesi ve evi satılamaz.”

37. “Her hangi bir kimse bir kabile reisinin, bir adamın ya da bir tebaanın kiradaki arazisini, bahçesini ya da evini satın alırsa onun satış sözleşmesi tableti kırılır (geçersiz ilan edilir) ve parası yanar. Arazisi, bahçe ve ev sahibine geri verilir.”

38. “Bir mülkün kirasının ödeyerek başka her türlü yükümlülüğünden muaf olma hakkına sahip olan bir kabile reisi, adam ya da tebaa tarlası, evi ve bahçesi üzerindeki bu imtiyazını karısına ya da kızına devredemez; borcuna karşılık veremez.”

39. “Ancak, satın aldığı bir tarlayı, bahçeyi ya da evi karısına ya da kızına devredebilir, onların mülkiyetine katabilir veya borcuna karşılık olarak verebilir.”

40. “Tarlasını, bahçesini ve evini bir tüccara ya da başka bir kamu görevlisine satabilir, alıcı ise tarlayı, evi ve bahçeyi yararlanma hakkı karşılığında elinde tutabilir.”

41. “Bir bir subayın ya da erin ya da itibari kiracının arazisindeki, bahçesindeki ya da evindeki bir çitte çakılmış kazıklar bulunuyorsa; o subay, er ya da kiracı araziye, bahçeye ve eve döndüğünde kendisine verilmiş olan kazıklar onun malı olur.”

42. “Bir kimse işlemek üzere bir tarlayı teslim alır ve o tarladan hiçbir mabsul elde edemezse bu onun tarlada çalışmadığını ispatlar ve komşusunun yetiştirdiği kadar tabılı tarla sahibine teslim etmelidir.”

43. “Eğer tarlayı işlemeyip nadasa bırakmışsa komşularınniki kadar tabılı tarla sahibine verecektir ve nadasa bıraktığı tarlayı sabanla süriş tohum ektikten sonra sahibine iade edecektir.”

44. “Bir kimse çorak bir araziye ekilebilir bir hale getirmek için teslim almış; ancak, tembellik yaparak o araziye ekilebilir bir hale getirmemişse dördüncü yılda araziye sabanla sürmeli, tırmıklamalı ve çift sürmeli ve ondan sonra sahibine geri vermeli ve ayrıca on gan (bir araziölçüm birimi)'lık bir arazi için on gur (bir ölçü birimi) tabılı arazi sahibine vermelidir.”

45. “Bir kimse tarlasını sabit bir kira karşılığı ziraat için kiralyor ve kira bedelini de alıyorsa; ancak, havaların kötü gitmesi nedeniyle ürün yok oluyorsa zarar toprağı işleyene aittir.”

46. "Tarladan sabit bir kira almaz ve ürünün yarısı ya da üçte biri karşılığı kiralarsa tarladan elde edilen mahsul mal sahibi ile araziyi işleyen arasında orantılı olarak taksim edilir."
47. "İlke yıl ürün almada başarılı olmadı için başkalarının işlenen bir tarlayı teslim alırsa ilk tarlanın sahibi ütüraz edemez, tarla işlenir ve anlaşmaya göre mahsulü toplanır."
48. "Bir kimse borçlanmışsa ve bir fırtına tabulları yere yatırmış ya da basat başarılı olamamışsa veya susuzluktan tabullar büyümemişse o yıl alacaklısına tabul vermesi gerekmez; borç tabletini suda yıkar ve o yıl için hiçbir kira ödemez."
49. "Bir kimse bir tüccardan para alır ve tüccara susam ya da mısır ekilebilen bir tarlayı verir ve tarlaya susam ya da mısır ekilmesini sipariş ederse ve yetiştirici tarlaya susam ve mısır ekerse basat edilen susamlar tarla sahibine aittir ve tarla sahibi tüccardan aldığı para ve yetiştiricinin geçimini sağlamak için tüccara mısır ile ödemedede bulunur."
50. "Ekili bir mısır ya da susam tarlası verilirse tarladaki mısır ve susamlar tarla sahibine aittir ve kira olarak tüccara para ile ödeme yapar."
51. "Ödeme için biç parası yoksa o zaman kraliyet tarifesine göre tüccardan aldığına karşılık kira olarak para yerine susam ya da mısır ile ödeme yapar."
52. "Ekinci araziye mısır ya da susam ekmezse, borçlunun mukavelesine halel gelmez."
53. "Bir kimse su bendini uygun koşullarda tutmaz ve bakımını yapmaz ve bu nedenle bend yıkılır ve tarlalar su altında kalırsa, o zaman barajı yıkılan kişi para karşılığı satılır ve elde edilen para harap olmasına yol açtığı mısırın karşılığı olarak verilir."
54. "Eğer bu mısırın karşılığı olarak yeterli gelmiyorsa malları da mısırın sular altında kalan çiftçiler arasında paylaşılır."
55. "Bir kimse mısırın sulamak için ark açarsa; ancak, dikkatsizliği nedeniyle sular komşusunun tarlasını basarsa o zaman komşusunun mısır kaybını öder."
56. "Bir kimse suyun önünü açar ve komşusunun arazisinde su taşkınuna yol açarsa her on gan'lık arazi için on gur mısır ödemelidir."
57. "Bir çoban, arazi sahibinin izni ve koyunların sahibinin bilgisi olmaksızın otlamaları için koyunların tarlalara girmesine izin verirse, o zaman tarla sahibi mahsulünü basat eder ve tarla sahibinin izni olmaksızın sürüsünü tarlada otlatan çoban her on gan'lık arazi için 20 gur'luk mısır tarla sahibine öder."
58. "Sürü otlamayı bıraktıktan ve şehrin kapısında ortak sürüye katıldıktan sonra her hangi bir çoban onların tarlaya girmesine müsaade eder ve onları orada otlatırsa bu çoban otlatmaya müsaade ettiği tarlanın zilyedi olur ve basatta her on gan'lık arazi için 60 gur mısır öder."
59. "Bahçe sahibinin izni olmaksızın her hangi bir adam bir ağacı kesip bahçeye devirirse yarım mina para öder."
60. "Her hangi bir kimse bir tarlayı bahçevana bahçe haline getirmesi için bırakırsa ve o da bahçede çalışıp dört yıl süre ile bahçeye bakarsa beşinci yılda bahçevan ile bahçenin sahibi bu bahçeyi ikiye bölerler ve bahçe sahibi kendi payını alır."
61. "Bahçevan bahçenin bir kısmını hiç kullanılmamış bir vaziyette bırakarak tarlayı bahçe haline getirmeyi tamamlamamışsa işlenmemiş kısım onun payı olarak tahsis edilir."
62. "Bahçe olarak ona verilen tarlayı ekip biçmiyorsa ve ekilebilir (mısır ya da susam) bir arazi ise, komşu tarladaki ürünlere göre, nadasa bıraktığı yıllar süresince tarladan elde edilecek mahsulü arazi sahibine verir ve tarlayı ekilebilir konuma getirdikten sonra sahibine iade eder."
63. "Çorak arazileri ekilebilir hale getirdikten sonra sahibine geri verirse tarla sahibi ona bir yıl için on gan başına on gur öder."
64. "Her hangi bir kişi bahçesini bir bahçevana işlemesi için devrederse bahçevan bahçenin mülkiyetine sahip oluncaya dek bahçe sahibine bahçede üretilen ürünlerin üçte ikisini verir."
65. "Eğer bahçevan bahçeyi işlemezse ve bahçedeki mahsul perişan olursa, bahçevan komşu bahçelerdeki ürünle orantılı olarak ödemedede bulunur."

...

Hammurabi Kanunları Işığında Eski Babil Devletinde Tarımsal Faaliyetler

113. “Her hangi bir kişinin para veya mısır sevkiyatı varsa ve onları sahibinin bilgisi olmaksızın bir tahıl ambarından ya da bir kutudan almışsa; bu durumda sahibinin bilgisi olmaksızın tahıl ambarından mısırı ya da kutudan parayı alan kişi mahkum edilir ve aldığı mısırı geri öder. Ve ödediği komisyonu kaybeder.”

...

120. “Her hangi bir kişi diğer bir kişinin evinde mubafaza için mısırını depolamışsa ve depolanan mısırlara her hangi bir zarar gelmişse ya da evin sahibi tahıl ambarını açmış ve bir miktar mısır almışsa veya özellikle mısırın kendi evinde depolandığını inkar ediyorsa; o zaman, mısırın sahibi Tanrı'nın huzurunda (yeminle) hak iddia eder ve ev sahibi aldığı bütün mısırları sahibine geri verir.”

121. “Her kim ki başkasının evinde mısırını depolar her yıl için her beş ka mısır başına bir gur oranında ardiye ücreti öder.”

...

150. “Bir adam karısına bir tarla, bahçe ve ev ile bunlara ait bir vesika verirse ve kocasının ölümünden sonra oğulları buna itiraz etmezlerse, o zaman anne tercih ettiği oğullarından birine mirasın tümünü bırakabilir ve kardeşlerine hiçbir şey bırakmayabilir.”

...

165. “Bir kişi seçtiği oğullarından birine bir tarla, bahçe ve ev ile bunlara ait bir vesika verirse ve daha sonra baba ölürse ve kardeşler mal-mülkü pay ederlerse; o zaman ilk önce babasının hediyesini ona vermelidirler ve o da kabul etmelidir. Daha sonra babadan kalan mallar pay edilebilir.”

...

242. “Her hangi bir kişi bir yullağına öküzleri kiralarsa sabana koşulan öküzler için dört gur mısır öder.”

...

253. “Bir kişi başka biriyle tarlasını işlemesi için anlaşır ve ona ekmesi için tohum verirse, boyunduruğa koşulmuş bir çift öküz verirse ve o kişi mısırı ya da diğer ürünü çalar ve kendisine ayırırsa elleri baltayla kesilir.”

254. “Eğer kendisine tohumluk mısır ayırır ve boyunduruğa koşulmuş öküz de kullanmazsa aldığı miktar kadar tohumluk mısır verir.”

255. “Eğer öküz boyunduruğunu başkasına kiraya verirse ya da tarlaya ekemeyerek tohumluk mısırı çalarsa suçlu bulunur ve her bir 100 gan için 60 gur mısır öder.”

256. “Onun topluluğunun adına bunu ödemezse sığırlarla birlikte (çalışması için) tarlaya gönderilir.”

257. “Bir kimse tarla işçisi kiralarsa bir yıl için sekiz gur mısır öder.”

258. “Bir kimse bir öküz sürücüsü kiralarsa yıl başına ona 6 gur mısır öder.”

259. “Bir kimse tarladan bir su çarkı çalarsa sahibine nakit olarak 5 şikel öder.”

260. “Bir kimse (sıyı nebirden ya da kanaldan almaya yarayan) bir su kaldıracı ya da bir sabanı çalarsa nakit olarak üç şikel ödemelidir.”

...

Değerlendirme ve Sonuç

İyi işleyen bir devletin hukuki bir temele dayanmak zorunluluğu vardır. Bu nedenle kral Hammurabi, tarihte bu zorunluluğun farkına varan tek bir örnek olmamakla birlikte, en önemlilerinden biridir. Bu anlamda, tarımsal faaliyetlerin, ekonomik durumun ve devlet bürokrasisinin işlendiği birçok kayıttan da anlaşıldığı üzere kanun yapmanın yanı sıra kayıt geleneği ile de önemli bilgiler edinmemize olanak sağlamıştır (Microop, 2005: 143).

Fırat ve Dicle nehirlerinin dünyaya bir armağanı olarak görülen Mezopotamya'nın sosyo-ekonomik yapısı tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Mezopotamya toplumları, Fırat ve Dicle nehirlerinin taşıdığı alüvyonla kaplı toprakları sayesinde verimli tarımsal faaliyetler sürdürmüşlerdir. Bu toplumlardan biri de Babil devletidir. En ünlü kralı Hammurabi tarafından hazırlanan "Hammurabi Kanunları" ile toplumun her alanında hukuku ve adaleti sağlamasının yanında tarımsal faaliyetlerde de adaleti ve hukuku sağlamıştır. Hammurabi'nin hazırlamış olduğu kanunlar günümüzde en iyi bilinen antik kanunlar olarak tanımlanmaktadır (Kipfer, 2000: 750). Birçok alanda düzenlemeler sağlayan kanunlar tarımsal faaliyetler içinde çeşitli düzenlemeleri kanun hükmüne bağlamıştır. Söz konusu bu kanunlara göre, iki çeşit tarım işletmesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu çeşitlerden biri, sahipleri kentlerde yaşayan ve arazilerinin ekimini yarı özgür kişiler tarafından yapılan kısa vadeli kiralalar ile ekim sağlanmaktadır. Bir diğer tarım işletmesi ise sahipleri tarafından ekilen topraklar oluşturmaktadır ve diğer işletme yöntemine göre uzun vadeli bir tarım faaliyetini kapsamaktadır (Weber, 2022: 118). Böylece bu hukuk maddelerinin bir kısmı tarım arazilerinin sahiplerinin sorumluluklarını kapsarken olası kiraya verme süreci ve buradan doğan yükümlülükleri de kapsamaktadır. Ayrıca çiftçilikle uğraşan vatandaşların borçlanma durumları ve ödeme planları ile ilgili düzenlemeler yapılmaktadır. Kanun hükümleri aynı zamanda doğal veya doğal olmayan afetlerden kaynaklı ürün kaybı ve zarar tazmini konusunda da açıklayıcı hükümler içermektedir. Özellikle aşırı sulama veya yanlış sulama ile doğan zararların mahsul kaybının kiracı ile mülk sahibi arasında hak kaybı yaşanmadan çözümü sağlanmaktadır. Tarımsal faaliyetlerde kullanılan tarım aletlerin kullanımı, sahiplik durumu ve çalınma durumunda gereken cezai işlemler kanun maddeleri tarafından düzenlenerek güvence altına alınmıştır.

Dicle ve Fırat nehirlerinin birbirlerine en yakın olduğu bölge Eski Babil'in kuzeyinde yer almaktadır. Bu bölgedeki nehir yataklarının oldukça derin olması ve yağışların azlığından dolayı sulama kanalları ve bentlerin yapılması tarımsal faaliyetler için gereklilik arz etmiştir. Bu nedenle de Babil'de sulama sistemleri gelişkin bir seviyeye ulaşmıştır (Aslantaş, 2009:407). Bu sulama sistemlerini de kanun maddeleri ile korumaya alınması gerekmiştir. Böylelikle tarımsal faaliyetlerle birlikte sulama faaliyetleri de güvence altına alınmış olmaktadır. Hammurabi, saltanatının ilk yıllarında, çevre devletlerle olan sürekli savaş durumlarında, nehirlerin suyunun özellikle güney komşularına ulaşmasını engellemiştir. Bu nedenle tarım arazilerinin kuraklaşması kaçınılmaz hâl almıştır. Hammurabi MÖ 1760 yıllarında bölgede kontrolü sağlayınca, kuraklaşan güney bölgesine suyu getirmiştir. Dicle ve Fırat nehirleri boyunca kuzeyden güneye yaklaşık 400 km uzanan Mezopotamya'nın güneyini birleştirmiş ve sulama kanalları açmıştır. Böylelikle ekonomik kalkınma ve nüfusun zenginliğini arttırmıştır (Meroop, 2005: 83). Bu açıdan bakıldığında Hammurabi'nin,

egemenliği boyunca ekonomik kalkınmayı, hem tarımsal faaliyetlerden hem de sulama faaliyetlerinden bağımsız görmediği anlaşılmaktadır.

Babil kralı Hammurabi'nin hazırlamış olduğu kanunlar ile bölgede sulama gelişiminin temelleri de oluşmuştur. Farklı bölgelerde uzun süreler boyunca terk edilmiş olsalar da kolektif sulama yöntemi günümüzde hâlâ varlığını sürdürmektedir.

Hammurabi'nin güney bölgesini ele geçirdiği dönemde, bölgenin idari yapısı oldukça eskiydi ve Larsa güneyin merkezi durumundaydı. İdari anlamda çok fazla olmamakla birlikte bazı değişiklikler yapıldığı bilinmektedir. Bu değişikliklerden bir tanesi Larsa eyaletine Sin-İddinam adında Babilli bir yönetici atamasıdır. Kendisine gönderilen çok sayıda mektup sayesinde Sin-İddinam'ın, çeşitli saray işlerinden sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu görevlinin öncelikli sorumluluğu tarım alanlarının saraya bağlı kişilere tahsis edilmesi olduğu yine yazışmalardan anlaşılmaktadır. Söz konusu bu yazışmalardan "*Tarlaların kâtibi*" ve "*kayıt memuru*" olmak üzere iki ünvana sahip olduğu da anlaşılmaktadır (Meroop, 2005: 85). Babil bürokrasisinde tarlaları tahsil etmekten sorumlu görevlilerin üst düzey olduğu anlaşılmaktadır.

Hammurabi Kanunlarında, toplumun üç sınıfa ayrıldığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen bunlardan biri, "*müskennum*" devletin hizmetkârıydı; diğer ikisi ise "*avilum*" ve "*wardum*"dur. Müskennumlar, Hammurabi döneminde, saray tarafından istihdam edilen ve kendilerine mülk olarak verilmeksizin çalışmak üzere toprak tahsis edilen kişilerdi. Awilium ve Müskennum sınıfları birbirlerini dışlamaz ve toprağı özel mülkiyet olarak kolayca alabilirdi. Kötü bir hasat dönemi geçiren özgür bir vatandaş, hizmetçi sınıfın parçası hâline gelebilirdi (Kipfer, 2000: 905). Buradan da anlaşıldığı üzere toprak üzerinde kötü bir uygulama sınıfsal değişikliklere neden olabilmektedir.

Saray için yapılan iş sözleşmeleri babadan oğula geçtiği için kiraya verilen tarım arazileri, genellikle nesiller boyunca aynı ailede kalıyordu. Kiracıların büyük çoğunluğu öncelikli işleriyle meşgul oldukları için tarlaları kendileri işleyemez ve alt kiracılara tahsis ederlerdi (Meroop, 2005: 87). Bu sistem her ne kadar kontrolü zor olarak görülse de tarımsal faaliyetlerde elde edilen gelirin fazla olduğu bu dönemlerde tüm arazilerin işlenmesi garanti altına alınmış olmaktadır.

Hammurabi Kanunlarına göre kişilerin hak sahibi olduğu mülkiyetlerle ilgili kararlar alınırken krala ait mülkiyetler kadar güvence altına alınmalıdır. Sabana sürülen öküz, tarla, bahçe ve araziler bunlara örnek gösterilmektedir. Böylelikle ekonomik çıkarlar kanun koruması altına alınmaktadır.

Hammurabi Kanunları, geçmişten bu güne kadar ulaşabilmiş tek yazılı kanun değildir. Söz konusu bu kanunlarda uygulama açısından farklılıklar göstermekle beraber daha caydırıcı etkilerinin olduğu bilinmektedir. Örneğin; kendinden önce yazılan Sümer kanunlarında mağdurun zararı giderilirken, Hammurabi Kanunlarında fiziki kısas uygulanarak adalet yerine getirilmiştir (Bertman, 2003: 71).

Sonuç olarak, devletlerin egemen olduğu coğrafyanın topografik özelliği o devletlerin sosyo-ekonomik yapısını da şekillendirmektedir. Bu anlamda bakıldığında geçmişten günümüze kadar Mezopotamya’da egemen olan bütün devletlerin sosyo-ekonomik yapısının verimli topraklardan ötürü tarımsal faaliyetlere dayandığı söylenebilir. Bu devletlere en iyi örneklerden biri de eski Babil devletidir. Eski Babil devletinin günümüze bırakmış olduğu en önemli eserlerden biri de hiç kuşkusuz kral Hammurabi tarafından hazırlanan “*Hammurabi Kanunları*”dır. Bu kanunlar genel itibarıyla bütün Babil’in sosyal, ekonomik, siyasal ve dini yaşamını düzenlemektedir. Özel olarak da sosyo-ekonomik yapısının temelini oluşturan tarımsal faaliyetleri düzenlenmektedir.

Hammurabi Kanunlarında yer alan kanun maddeleri ışığında Eski Babil krallığında yürütülen tarımsal faaliyetler, bu faaliyetlerde kullanılan tarım aletlerin durumu ve ekilen arazilerin kullanımına ilişkin veriler kanun kapsamında düzenlenmektedir. Böylelikle krallığın tarımsal faaliyetlere, bu faaliyetler için kullanılan araçlara ve tarım arazilerine verilen önemin ne derece belirgin olduğu anlaşılmaktadır. Toplumun düzenini sağlayan kanunların, Babil toplumunun tarımsal faaliyetlere yaklaşımını göstermektedir.

Babil devletinde, vergiler ve haraçlardan elde edilen gelirlerin yanında tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelir de bir o kadar büyük olduğu belirtilmektedir. Özellikle tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelirlerin görkemli şehirler inşa etmekte kullanıldığı anlaşılmaktadır (Leick, 2003: 62). Bu açıdan bakıldığında Babil’de, tarımsal faaliyetler sadece besin ihtiyacını karşılayan etkinliklerin yanında büyük şehirlerin kurulmasında da önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Hammurabi’nin, kanunları hazırlarkenki amacı açık bir biçimde belirtilmemiştir (Mieroop, 2005:99). Bununla birlikte kanunların Babil halkını ve gelecekteki kralları amaçladığı da ileri sürülmektedir (Mieroop, 2005:110). Bu nedenle ne amaçla hazırlandığı net olmayan bu kanun maddelerinin özellikle tarımsal faaliyetler için önemini belirtmek oldukça zordur. Buna rağmen Hammurabi’nin en büyük vizyonunun adalet olduğu bilinmekte ve bu nedenle de adil davranma gibi bir misyon üstlendiği de anlaşılmaktadır. Kanun’unun sonundaki “*Büyük tanrılar beni çağırdı ve ben gerçekten de barış getiren, asası adil olan bir çobanım*” ifadesi kendisini nasıl gördüğünü ve amaçlarını özetlemektedir. Son sözün devamında halkına şu şekilde seslenmektedir:

“Davası olan mazlum benim (“Adalet Kralı” olarak adlandırılan) heykelimin önüne gitsin ve sonra anıtımdaki yazıt okunsun ve değerli sözlerimi dıysun, anıtım (onun) davasını (ona) açıklasın, kendisi için geçerli olan yasayı görsün (ve) kalbi rahatlasın, şöyle desin: “Halkın gerçek babası olan efendi Hammurabi, şimdi efendisi Marduk’un sözüne boyun eğdi ve kuzeyden güneye Marduk’un en ciddi arzusunu yerine getirdi, efendisi Marduk’un kalbini sevindirdi, halka sonsuza dek refah getirdi ve ayrıca ülkeye adalet verdi.”

Bu sözleriyle kanunlarıyla adaleti sağladığı ve herkese refah getirdiği daha net anlaşılmaktadır (Nagarajan, 2011: 110).

Hukuku düzenleyen kanun maddeleri dikkate alındığında, var olan düzenlemelerin bir ihtiyaç doğrultusunda hazırlandığı ve yazıya döküldüğü düşünülmektedir. Bu nedenle Hammurabi Kanunlarının yaşamsal bir karşılığının olduğunu belirtmek gerekmektedir. Günümüzde olduğu gibi

antik dönemlerde de yağış azlığı ve buna bağlı olarak gelişen kuraklık, yanlış hasat teknikleri sonucunda ortaya çıkan sonuçlara göre şartları kanun maddeleri ile düzenlenen tarımsal faaliyetlere verilen önem de artmıştır. Ayrıca söz konusu bu kanun maddeleri sayesinde Eski Babil'in tarımsal faaliyetlerinin toplumsal ve ekonomik yapı içerisindeki yerini de öğrenmekteyiz. Eski Mezopotamya devlet geleneği iyi bir hükümdarı, halkına vermiş olduğu bolluk ve berekete bağlı olarak tanımlamaktadır. Kral Hammurabi de özellikle verimli tarımsal faaliyetlerle halkına sunmuş olduğu bolluk ve bereket sayesinde iyi bir kral olma özelliğini kazanmış olmalıdır. Hazırlamış olduğu kanunlar sayesinde Eski Babil krallığı, kendinden sonra gelen devletlere de bu kanunlar ile bir yol gösterici olmuştur. Özellikle *Yeni Babil Kanunları* MÖ 625-539 dönemleri kapsayan Yeni Babil Devleti'nin son kralı olan Nabonid tarafından yapılmıştır (Bilgiç,1963:115). Hiç kuşkusuz bu kanun maddelerinin Hammurabi Kanunlarından yola çıkarak hazırlandığı düşünülmektedir. Günümüze 15 maddelik kısmı gelmesine rağmen Yeni Babil döneminde tarım ve sulama gibi faaliyetler kanun hükmüne bağlanmıştır (Roth, 1997:143-144). Ayrıca Hammurabi Kanunları sayesinde Eski Babil'de önem kazanan tarımsal faaliyetler, Yeni Babil Hanedanlığı krallarından olan Nabukadnezar (MÖ 604-562) döneminde inşa edilen, dünyanın yedi harikasından biri olan *Babilin Asma Bahçeleri*'nin öncüsü durumuna gelmiştir.

Kaynakça

- Adamo, N., Al-Ansari, N. (2020). In Old Babylonia: Irrigation and Agriculture Flourished Under the Code of Hammurabi (2000-1600 BC), *Journal of Earth Sciences and Geotechnical Engineering*, Vol.10, No.3, 2020, 41-57.
- Angelakis, A. N., Zaccaria, D., Krasilnikoff, J., Salgot, M., Bazza, M., Roccaro, P., ... & Fereres, E. (2020). Irrigation of world agricultural lands: Evolution through the millennia. *Water*, 12(5), 1285.
- Aslantaş, Y. (2009). “Mezopotamya’ Faunası ve Florası” *Fırat Üniversitesi, Orta Doğu Araştırmaları Merkezî Uluslararası 4.Orta Doğu Semineri (İlkeçâğlardan İslamiyetin Doğuşuna Kadar Orta Doğu)*. Elazığ, s. 405-430
- Bertman, S. (2003). *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*. İngiltere: Oxford University Press.
- Bilgiç, E. (1963). “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An“anesi”, *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*. XXI (3- 4), s. 103-119
- Köroğlu, K. (2006). *Eski Mezopotamya Tarihi*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kıpfer, B. A. (2000). “*Encyclopedic Dictionary of Archaeology*” (1.bs.). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Kuiper, K. (Ed.). (2010). *Mezopotamia: The World’s Earliest Civilization*. Britannica Educational Published.
- Leick, G. (2003). *Historical dictionary of Mesopotamia*. Scarecrow Press. Leick, G. (Ed.). (2003). *Babylonias*. Londra: Routledge.
- Levin, J. (2009). *Ancient World Leaders Hammurabi*, Chelsea House Publishes America,
- Memiş, E. (2007). *Eskiçağda Mezopotamya*. Ekin Kitapevi, Ankara.
- Microop, M., V. (2005). *King Hammurabi of Babylon, A Bibliography*, Blackwell Publishing.
- Nagarajan, K. V. (2011). The Code of Hammurabi: an economic interpretation. *International journal of business and social science*, 2(8), 108-117.
- Okandan, R. G. (1951). *Umumi Hukuk Tarihi Dersleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Polat, E. (2023a). “Arkeolojik Veriler, Çivi Yazılı Metinler ve Arkeolojik Kaynaklar Işığında: I. Darius”, *Arteoloji Dergisi* 2 (2). s. 1-21.

Hammurabi Kanunları Işığında Eski Babil Devletinde Tarımsal Faaliyetler

Polat, E. (2023b). “Kral Yolu’nun Anadolu Güzergâhı”, *Erdem Dergisi* 85. s. 91-118.

Roth, Martha T. (1997). “Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor”, *Scholars Press*. Atlanta, Georgia.

Saygılı, T. (2016). “Babil Hukuku ve Hammurabi Kanunları”, *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*. 2, s. 1-22.

Scheil, V. (1902). *Memoires de la delegation en Perse*. IV.

Tosun, M. (1973), “Sümer, Babil ve Assur'lularda Hukuk, Kanun ve Adalet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler” *Bulleten* 37 (148), s. 557-582.

Weber, M. (2022). “*Antik Uygarlıkların Tarım Sosyolojisi*”, Ayrıntı Basım Yayın ve Matbaa Hizmetleri A.Ş.